

Редакциялык коллегия:

Эркебаев Абдыганы (башкы редактор)

Эралиев Сүйүнбай

Садыков Жалил

Султанов Омор

Кыдырбаева Раиса

Жигитов Салижан

Даутов Кадыркул

* * *

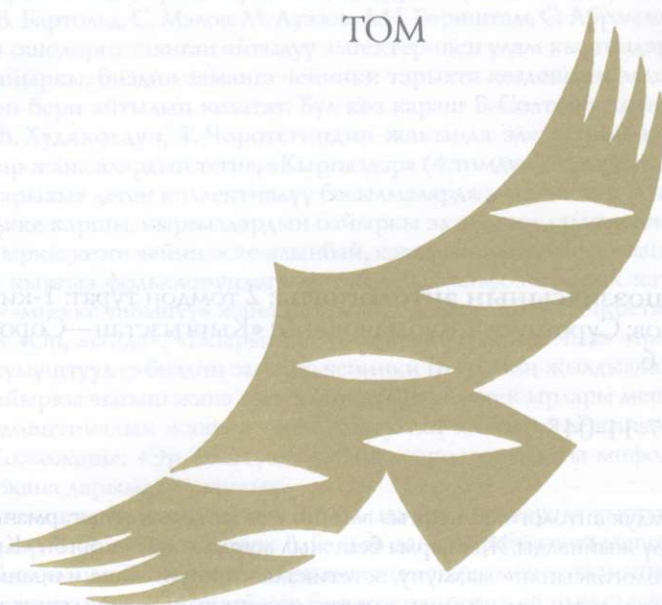
Түзгөн Жусупов Кеңеш

Сүрөтчүсү Курманов Таалай

Редактору Кадыров Ысмайыл

КЫРГЫЗ ПОЭЗИЯСЫНЫН АНТОЛОГИЯСЫ

I
ТОМ

«КЫРГЫЗСТАН – СОРОС» ФОНДУ

БИШКЕК 1999

ББК 84 Ки 7-5

К—97

Бул китеп «Кыргыз Республикасында гуманитардык билим берүүнү өзгөртүү» программасынын талаптарына ылайык Кыргыз Республикасынын Билим берүү, илим жана маданият министрлиги менен бирдикте «Кыргызстан — Сорос» фонду тарабынан чыгарылды.

Программанын демөөрчүсү — америкалык белгилүү финансист жана ойчул Жорж Сорос.

К—97 Кыргыз поэзиясынын антологиясы: 2 томдон турат: 1-китеп Түзгөн К.Жусупов; Сүрөтчүсү Т. Курманов. — Б.: «Кыргызстан — Сорос» фонду, 1999.-740 б.

ISBN 9967-11-045-7

Бул эки томдук антологияга кыргыз элинин өтө бай оозеки чыгармачылыгынын мыкты үлгүлөрү жыйналды. Жыйырма беш жыл мурда жарык көргөн «Кыргыз поэзиясынын антологиясынан» мазмуну, эстетикалык табити жана илимий ирээттөө жагынан айырмаланган бул жыйнак улуттук оозеки чыгармалардын жаңы табылгалары, мурастары менен толукталды.

Китеп кыргыз рухий маданиятына, адабиятынын тарыхына кызыккандарга жана поэзияны сүйгөн окурмандарга арналат.

«Кыргызстан — Сорос» фонду бул китепке өздөрүнүн ой-пикирлерин, сунуштары менен каалоолорун айтуучуларга ыраазычылыгын билдирет.

К 4702300200-99

ISBN 9967-11-045-7

ББК 84 Ки 7-5

© «Кыргызстан — Сорос» фонду, 1999

КЫРГЫЗ ПОЭЗИЯСЫ КЫЛЫМДАРДЫН КЫЙЫРЫНДА

«Өнөр өлбөйт», — деп айтылат элибизде. Мындан өнөргө, жалпы эле чыгармачылыкка, талантка болгон кандай гана бийик баа, терең урмат сезилет. Өнөргө байланыштуу түрдүү көрүнүштөрдүн ичинен элибиз өзгөчө урматтаганы, артыкча баалаганы — асыресе, сөз өнөрү, анын ичинде поэзия. Мунун айкын далили — кылымдардан кылымга өтүп келаткан «өнөр алды — кызыл тил», «кызыл тилин безенткен», «кызыл тилин сайраткан» деп акындарга карата колдончу кеп-сөздөр.

Ошентип, «кызыл тил» — сөздүн түз маанисинде да, өтмө маанисинде да — түбөлүктүү нерсе: адам барда, эл барда тил, поэзия кошо жүрөт, алар бирисиз бири жашай албайт. Буга кыргыз поэзиясынын тарыхы айдан ачык күбө.

Байыркы кытай, араб, парсы жазма даректеринен жана И. Бичурин, Ч. Валиханов, В. Радлов, В. Бартольд, С. Малов, М. Ауэзов, А.Н. Бернштам, С. Абрамзон өңдүү залкар илимпоздордун ошолорго таянган айтылуу эмгектеринен улам кыргыздар — борбордук Азиядагы эң байыркы, биздин заманга чейинки тарыхта кездешкен элдердин бири деген пикир көптөн бери айтылып келатат. Бул көз караш Б. Солтоноевдин, А. Байтурдун, Ө. Караевдин, В. Худяковдун, Т. Чоротегиндин жакында эле жарык көргөн эмгектеринде, «Кыргыздар жана алардын теги», «Кыргыздар» (4 томдук), «Кыргыздардын жана Кыргызстандын тарыхы» деген колективдүү басылмаларда андан бетер бекемделди.

Тилекке каршы, кыргыздардын байыркы эл экенин далилдеген башка бир үрүнттүү жагдай акыркы кезге чейин эске алынбай, кээде ага караманча маани берилбей жүрөт.

Мен кыргыз фольклорундагы архаикалык-мифологиялык катмар, атап айтканда, байыркы «эмгекке табынуу» жана жанрдык-идеологиялык синкретизм менен тыкыс байланышкан «Оп, майда», «Шырылдаң», «Бекбекей», «Тон чык» ырларын көңүлгө түйүп жатам. Окумуштуулар биздин заманга чейинки III—I миң жылдыктарга таандык деп эсептешкен байыркы чыгыш жана грек адабиятынын эмгек ырлары менен алардын композициялык-семантикалык жактан окшоштугу таң калтырат. Экинчиден, ушундай көөнө доорго «Кожожаш», «Эр Төштүк», «Манас» эпосторундагы мифологиялык катмарлар, ырымдар жана дарымдар таандык.

Кезегинде, тагыраак айтканда, XIX кылымдын ортосунда кыргыз фольклорун алгачкы изилдөөчүлөр Ч. Валиханов менен В. Радлов дагы бир бөтөнчө жагдайга көңүл бурушкан. «Манас» менен «Эр Төштүктүн» айрым варианттары менен таанышкан В. Радлов кыргыздардын элдик поэзиясы «кандайдыр бир өзгөчө доорду башынан кечирип жатканын, аны баарыдан мурда, нукура эпикалык мезгил деп атаса болорун» айтып келип, аны Трюян согушу жөнүндөгү байыркы гректердин эпикалык ырлары менен салыштырган. Анын пикири боюнча, эгерде казактарда негизинен лирикалык поэзия өнүксө, кыргыздарда «тескерисинче эпикалык поэзия гүлдөп өнүккөн, ал эл чыгармачылыгынын дээрлик бардык түрлөрүн баш ийдирип, лирикалык ырларды гана жокко чыгарбастан, прозадагы бардык болумуштарды, жомоктор менен аңгеме-баяндарды оп тартып өзүнө сиңирип алган». Ч. Валиханов да негизинен ушундай ойдо болгон.

Менимче, бул залкар илимпоздордун пикирлерине сын көз менен кароо зарыл, анткени мында тарыхый мамиленин жетишсиздиги (таптакыр эки башка тарыхый доордун — байыркы доор менен XIX кылымдын көрүнүштөрүн бир катарга коюу) жана иликтенген материалдардын (казак менен кыргыздын лирикалык жана эпикалык поэзиясынын алакасы жөнүндө сөз болгондо) аздыгы даана байкалат.

Себеби бизге келип жеткен маалымат-материалдарга таянсак, кыргыздардын оозеки поэтикалык чыгармачылыгы бир кыйла бай жана көп түрдүү. Айталы, анда төмөнкүдөй лирикалык жана каада-салт ырлары көзгө чалдыгат: эмгек ырлары; ырымдар жана дарымдар; үрп-адат ырлары, сүйүү ырлары, айтыштар, арман ырлары, жоктоо ырлары, кошоктор, эскерүү ырлары; коштошуу ырлары, керээз ырлары, мактоо ырлары, арноо ырлары, мазактоо-кордоо ырлары, тамаша ырлар, оюн-зоок ырлары, бешик ыры, бөбөктөр ыры, ырым-жырым (диний) ырлар; термелер, санат-насыят, накыл ырлары; тарыхый ырлар. Демек, кыргыздардын ырлары башка элдердин оозеки поэзиясынан анча айырмаланбайт, айрым учурда атүгүл архаикалык мүнөзгө ээ. Маселен, мал чарбачылыгына байланыштуу байыркы «Бекбекей», «Шырылдаң» сыяктуу ырлар орустардын жана казактардын фольклорунда жолукпайт. Мындан тышкары кыргыз фольклорунда дыйканчылыкка байланышкан «Оп, майда» сыяктуу эгин себүүгө, сугатка, кызыл кырманга, ыйык нанга арналып, дыйкандын маңдай тер, таман акысын баяндаган ырлар сакталып калган. Кыргыз фольклорунда колунан көөрү төгүлгөн элдик чеберлерге арналган «Кийим бычканда», «Тон чык» өңдүү ырлардын бар экени да өтө кызыктуу. Дагы бир маанилүү нерсе — дыйканчылыкка жана кол өнөрчүлүккө арналган ырлар кыргыздар байыркы доордо жана кийинки мезгилдерде жалаң гана көчмөн турмуш сүрбөгөндүгүнөн кабар берет. Бул багытта ал ырларды отурукташып, дыйканчылык жүргүзгөн тажик жана өзбек элдеринин ырлары менен салыштыруу өтө кызык. Алардын оозеки поэзиясында мааниси жана аталышы боюнча кыргыздардыкына ото окшош, мал чарбачылыкка, дыйканчылыкка, кол өнөрчүлүккө байланышкан ырлар бар.

Байыркы жанрлардын катарына, мурда белгиленгендей, ырымдар жана дарымдар кирет. Монгол жазуучусу жана окумуштуусу Л. Түдэв андай көрүнүштү «шамандар поэзиясы» деп атайт. Кыргыз фольклорунда адамдын айрым жашоо-турмушуна жана ишмердигине, анын ой-мүдөөсү менен үмүтүнө байланышкан тигил же бул ырымдар менен дарымдардын атайын аталыштары бар. Алардын айрымдары мына булар: мал чарбасына байланышкан — «кылоо-кылоо», «мал телүү», дыйканчылыкка, тактап айтканда, жамгырга байланышканы — «жайы», адамдын ооруусун эмдөөгө арналганы — «көчөт көчүрүү», «куучу», «бадик», «албын» ж.б.у.с

Ырым-жырымдар бешик ырынан баштап, жоктоо, эскерүү, кошок ырларына чейинки элдик поэзиянын көпчүлүк түрлөрүндө бар. Ырым-жырымга үйлөнүү, той ырларын да кошсо болот, алар башка элдердики сыяктуу эле театрлашып, «Той баштаар», «Жар көрүү», «Кыз узатуу», «Бет ачар» өңдүү бир катар түзүм бөлүкчөлөрдөн турат.

Анын башатында сөзсүз сүйүү ырлары турат. Өзүнүн маанисине жараша алар «Секетбай» жана «Күйгөн» деп эки топко бөлүнөт. Биринчи топту арзуу, жалынуу, жанын чабуу өңдүү мотивдер, лирикалык маанайдагы жайдары ырлар түзөт. Ал эми «Күйгөн» деген сөз өзү айтып тургандай, ал бактысыз махабатка муңканууну билгизет, башкача айтканда, бул топко муңдуу, элегиялык мүнөздөгү ырлар кирет.

Башка ырлардын ичинен айтыш өзгөчө көңүл бурууга татыктуу, анткени ал кыргыздарда кеңири тараган. Ал дагы эки түргө ээ: биринчиси — эки ырчынын суроо-жооп иретиндеги алым-сабак айтышы, экинчиси — дасторкон четинде же той-тамашаларда сармерден айтышуу.

Айтыш ырлары сыяктуу эле эл ичинде ашат, насыят жана терме ырлары өтө кеңири тараган. Ал эми тарыхый ырларга, тилекке каршы, али күнчө маани берилбей келди.

Көрсө, чыгаан баатырлар менен XIX кылымда жашап өткөн манап-бийлерге, ошондой эле 1916- жылга арналган тарыхый ырлар коп экени азыр белгилүү болууда.

Бір түрүндөгү эпос кыргыз элинин оозеки поэтикалык чыгармачылыгынын өнүгүшүнүн өзгөчө жыйынтыгы, кайталангыс каймагы экендиги талашсыз. Өзүнүн көлөмүнө жана идеялык-көркөм маңызына жараша кыргыз эпостору, адатта, эки топко бөлүнөт: биринчиси — дүйнөлүк эпосто бөтөнчө орунду ээлеген «Манас» үчилтиги кирген улуу эпос; экинчиси — кенже эпостор. Кенже эпостор өзүнүн көлөмү жана мазмуну жагынан дүйнө элдеринин белгилүү эпосторунан ашса ашат, бирок кем калбайт, ошондой болсо да «Манас» эпосунун залкарлыгын көтөрүү максатында шарттуу түрдө алар кенже эпостор деп аталат. Жанрдык жана доордук белгилери жагынан кыргыз эпосторунун төмөндөгүдөй түрлөрү белгилүү:

1. Мифологиялык эпос («Кожожаш», «Эр Төштүк»),
2. Баатырдык эпос: «Манас», «Семетей», «Сейтек», «Курманбек», «Жаныш-Байыш», «Эр Табылды», «Жаңыл Мырза» жана башкалар.
3. Социалдык-турмуштук же лирика-эпикалык эпостор: «Саринжи-Бөкөй», «Олжобай менен Кишимжан», «Кедейкан» ж.б.

Соңку 20—25 жылда бирде эпос деп, бирде поэма деп аталган бир катар жаңы эпикалык чыгармалар жарык көрдү. Алар: «Мендирман», «Шырдакбек», «Эр Эшим», «Карач- Көкүл баяны», «Ак Мөөр», «Аксаткын менен Кулмырза», «Карагүл ботом» өңдүү поэтикалык көлөмдүү чыгармалар.

Ошентип, кыргыз элинин оозеки поэзиясынын тарыхы бери дегенде эки миң жылдыкты камтыйт, ал эми анын идеялык-жанрдык курамы өтө бай жана кенен. Ошондуктан академик В.Радлов кыргыздардын элдик поэзиясы өнүгүүнүн эң жогорку деңгээлине жеткен, бул эл сөздү өтө бийик тутуп, барктаган деп айтканында калет жок.

* * *

Кыргыз корком сөз өнөрүнүн тамыры алыскы доорлорго барып такаларын жазма булактар менен адабий эстеликтер да тастыктайт.

Ал замандагы маданияттын маанилүү дөөлөттөрүнүн бири, арийне, байыркы руникалык жазуулар. Алардын үлгүлөрү бүгүнкү кыргыздардын ата-бабалары жашаган — Енисейде (Энесайда) жана азыркы Кыргызстандын чегинде табылгандыгы өтө мүнөздүү жана көрөсөндүү. Болжол менен айтканда, бул жазуу негизинен VI—X кылымдарда колдонулган. Анын мааниси жөнүндө көрүнүктүү тилчи С. Малов төмөндөгүчө айткан: «Биздин ишеним боюнча, түрктөрдүн Енисей жазуу эстеликтерин мүнөздөө кыргыз элинин байыркы маданиятынын канчалык бай экендигин түшүнүүгө жана чагылтууга мүмкүндүк берет».

А.Н. Бернштам жана анын пикирин бөлүшкөн М.И. Богданова кыргыз уруулары жөнүндө маалымат камтыган Енисей жазуулары көзү өтүп кеткен кишинин бул дүйнөдөгү өмүрү жана турмушу тууралуу салыштырууларга, метафораларга жана эпитеттерге бай поэтикалык формадагы баян экендигин белгилешкен. Кыргыз фольклору боюнча дасыккан адис М.И. Богданова бул жазуулардын элдик кошокторго, эскерүү, мактоо ырларына жакындыгын аныктап жана башка окумуштуулардын пикирлерин эске алып, байыркы түрк жазууларынын «негизинде жаткан эпикалык жана лирикалык салттар, тилдин жана стилдин белгилүү түруктуулугу аларды кыргыз элинин эң байыркы адабий эстеликтери деп эсептөөгө негиз берет» деген тыянакка келген.

Орхон-Енисей жазуу эстеликтери жөнүндө сөз болгондо, демейде «Күлтегиндин урматына кичи жазуу», «Күлтегиндин урматына чоң жазуу», «Тонукөктүн урматына

жазуу», «Билге кагандын урматына жазуу» жана эпитафиялар (эскерүү ырла]5ы) эске алынат. Аларды көркөм текст катары ар тараптуу талдоого алган эмгектеринде И.В. Стеблева Орхон-Енисей жазмалары поэзиянын эстеликтери, алардын стилинин бир калыптуулугу түрктөрдүн көркөм сөз өнөрүнүн өнүгүү жолунун байыркылыгын (анын ичинде фольклордук салттын да) жана жалпысынан эртеги түрк маданиятынын жогорку деңгээлин көрсөтөт деп далилдейт.

Байыркы түрк адабиятынын эстеликтеринин тобу жогоруда аталган чыгармалар менен эле чектелбейт. Немец түрк таануучусу А.Ф. Габендин изилдөөлөрүнө караганда, аталгандардын жана оозеки чыгармалардан (макал-лакаптар, ырлар, кошоктор, эпостор ж.б.) сырткары, байыркы түрктөрдө будда, манихей жана христиан адабияттарынын чыгармалары кеңири тараган, ошондой эле ар түрдүү мүнөздөгү жана жанрдагы (медициналык, иш кагаздары, каттар, филологиялык, тарыхый, аскердик ж.б.) тексттер түзүлгөн.

Түрктөрдүн ислам дүйнөсүнө өтүшү (IX—X кк.) италиялык белгилүү түрк таануучу А. Бомбачинин айтуусу боюнча, «алардын адабият тарыхынын жаңы фазасынын башталышын кабарлайт». Ошондон тартып түрк тили «араб жана перс тилдеринен кийинки үчүнчү негизги мусулман тилинен болуп калды, бул адабиятка да тиешелүү», — дейт италиялык окумуштуу. Жаңы адабият азыркы Кыргызстандын чегин бүтүндөй камтыган Караханийлер мамлекетинде айрыкча дүркүрөп өнүгө баштайт. Биз үчүн бөтөнчө маанилүүсү: Караханийлер доорундагы жазма адабияттын бийик үлгүлөрүнүн авторлору биздин мекендештерибиз Махмуд Кашгари жана Жусуп Баласагунни (XI к.) болушту.

М.Кашгаринин «Түрк тилдеринин сөздүгүндөгү» жана Ж. Баласагунинин «Кут билиминдеги» поэтикалык тексттер ошол эле И.В. Стеблеванын эмгектеринде атайын адабий талдоого алынган. Бул адабиятчы орус жана чет элдик окумуштуулардын эмгектерин жалпылап келип, төмөндөгүдөй тыянак чыгарат: а) Махмуд Кашгаринин «Түрк тилдеринин сөздүгүндө» түрк фольклорунун үлгүлөрү менен катар, адабият үлгүлөрү да камтылган; б) тексттердин башаты исламга чейинки доордо жатат, бирок мусулмандык таасир да жок эмес

1069—1070-жылдарда Кашкарда жазылган, орто кылымдардагы түрк адабиятынын жаркын туундусу болгон Ж. Баласагунинин «Кут билим» поэмасы түрк тилиндеги эң эртеги адабий эстеликтерден болуп саналат.

Чыгарманын сюжеттик өзөгү 12- баптан башталып, негизинен каармандардын бири-бири менен маектеринен, бири-бирине жазган каттарынан турат. Бул тууралуу Ж. Баласагунни өзү мындай деп жазат: «Бул китептин өзөгү айрым өзгөрбөс, түбөлүктүү түшүнүктөрдөн турат: биринчиси — Адилет, экинчиси — Дөөлөт, үчүнчүсү — Акыл, төртүнчүсү — Каниет делип, алардын ар бирине түркчө өз аттары берилген. Адилетти — Күн тууду Элик атаган, бул өкүмдар; Дөөлөттүн аты — Айтолду, ал увазир; Акылга — Акдилмиш деген ат берилген, ал увазирдин уулу; а Каниет болсо — Өткүрмүш аталып, анын иниси делген. Мына ушулардын ортосунда өз ара аңгемелешүүлөр, суроо-жооптор аркылуу санжыра чечмеленет». Ошентип, бул жерде чыгарманын поэтикасы да, философиясы да, анын символикалык-амеориялык мүнөзү да таасын тастыкталат.

Поэмада аңгеме-дүкөн куруудан сырткары Адилеттин, Дөөлөттүн, Акылдын жана Каниеттин маңызын жана касиетин кошумча ачкан, төрөлөрдөн тартып төмөнкүлөргө, хандан каратаманга чейин камтыган түрдүү социалдык катмарлардын өкүлдөрүнө коюлган талаптар жөнүндө айткан баптар да омоктуу орун ээлейт. Таң калаарлык, бирок факт: ар бир бапта увазирдин, аскер башынын, улуу хаджибдин, ак сарай

башчынын, элчинин, катчынын, казначынын, башкы ашпозчунун ишине ким талапкер болсо, ошого мүнөздөмө берилет, ошондой эле ак сарайда кызмат кылгандар менен, карапайым калк менен, ак сөөк адамдар менен, илимпоз жана аалымдар менен, дарыгер жана табыптар менен, түш жоручулар менен, жылдыз саноочулар менен, акындар менен, дыйкандар менен, соодагерлер менен, кол өнөрчүлөр менен, малчылар менен, кедей-кембагалдар жана башкалар менен кандай сүйлөшүп, мамиле түзүү керектиги жөнүндө айтылат. Чыгармада эл башкаруунун мыйзамдары жана эрежелери, бектерге кызмат кылуунун жолдору, үйлөнүү, балдарды тарбиялоо, этикет эрежелери да көңүлдөн сырткары калган эмес. Жалпылап айтканда, биздин колубузга ошол замандын бийиктигинен туруп дин жана космология, психология жана этика, педагогика жана саясат маселелерин терең талдап, жаркын чагылдырган энциклопедия, адам акылынын ой бермети, асыл туундусу келип жеткен.

«Кут билимде» Өткүрмүштүн образы аркылуу өз чагылышын тапкан аскетизм жана кембагалдыктын артыкчылыгы, бул дүйнөнүн опасыздыгы, тигил дүйнөнүн жыргалы, түбөлүктүүлүгү идеясы кийин (XI—XIII кылымдарда) айрым түрк тилдүү чыгармалардын өзөктүү темасына айланган. Сөз Кулкожожоматтын (Акмат Ясавинин) «Дивани хикмат» («Санат-насыят китеби»), Адиб Акмат Жүгинекинин «Хибат ал-хакаик» («Акыйкат мөмөлөрү»), Сулайман Бакырганинин «Акыр заман китеби» сыяктуу поэтикалык чыгармалары тууралуу болуп жатат.

Орто кылымдардагы түрк адабияты жалаң эле мактоо-даңктоо же акыл-насаат айтуу багытындагы поэтикалык чыгармалар эмес, Библиянын жана Чыгыштын белгилүү сюжеттерине негизделген махабат поэзиясынын үлгүлөрүн да жараткан. Аларга Кутбинин «Хосров менен Ширин» поэмасын, Хорезминин «Мухабат намесин», Алинин «Юсуф баянын» (XIII—XIV к.) кошууга болот.

Кыскасы, орто кылымдардагы түрк тилдүү поэзия мазмун, форма, стиль жагынан олуттуу өзгөрүүлөргө учурап, бир (оозеки) абалдан экинчи (жазма) абалга өткөн, айрым үлгүлөрү классикалык деңгээлге жетип, жалпы адамзаттык маданий казынага айланган. Биз бул мураска сыймыктануу менен бирге аны, албетте, азыркы түрк тилдүү калктардын кайсы биринин жеке энчиси эмес, орток маданий мурасы катары кароого тийишпиз. Анткени ал учурда азыркыдай этностук жана тилдик жиктелүү болгон эмес, тек түрк урууларынын жамаатташтыгы, бирдиги өкүм сүргөн. Маданияттын ушундай жалпылыгы анда жалгыз эле Орто же Борбордук Азиянын чөлкөмүнө мүнөздүү болбостон, Чыгыш менен Батыштын, Азия менен Европанын араб, латын, роман жана славян тилдеринде сүйлөгөн башка калктарына да тийиштүү болгон. Ал эми Орто Азиядагы түрк тилдүү калктардын этникалык, тилдик жана саясий тарамдалуусу, өз-өзүнчө бөлүнүп калыптануусу XV — XVI кылымдарда башталган.

Ошого жараша алардын поэзиясы да өз алдынча тилге, улуттук өң-түскө, айырмалуу белги-сапаттарга ээ болгон. Муну кыргыз поэзиясынын орто кылымдардан берки тарыхы да ырастайт.

* * *

Ал поэзия XX кылымга «акындар поэзиясы» деген ат менен жетти. Жакынкы мезгилдерге чейин оозеки акындар поэзиясынын башталышын XIX кылымдын экинчи жарымына тиешелүү деп эсептөө кыргыз адабият таануусунда эреже катары эсептелинүүчү. Бирок ошол эле кезде тээ «Манаста», элдик оозеки чыгармачылыктын башка үлгүлөрүндө ырчылар жана кээ бир ойчул-акылмандар жөнүндө айтылып келет: «Манаста» Жайсаң ырчы эскерилет, Жээренче чечен жөнүндө атайын уламыштар бар, ал эми эл ичиндеги «Токтогулдай ырчы бол, Толубайдай сынчы бол» деген накыл кеп

сөз өнөрүнүн жекече жаратмандары (авторлору) болгонун каңкуулайт. Ал эми мындай авторлордун айрым чыгармалары оозеки түрүндө биздин тилибизде ушул күндөргө аман-эсен жетип келди.

Алар кимдер?

Бүгүнкү күндө андай акындардын мезгил жагынан эң аксакалы, улуусу — Кет Бука (XIII кылым) деп айтууга болот.

Бул акындын өмүр баяны жөнүндө так маалыматтар болбосо да белгилүү тарыхый окуялар жана сакталып калган фольклордук тексттер XIII кылымдагы анын өмүрүнүн айрым фактыларын болжолдоого мүмкүндүк берет. Дегенибиз, Кет Буканын ысымы менен байланышкан тексттерде чынында эле тарыхта болуп өткөн өзгөчө кайгы-касиреттүү окуялар, атап айтканда, Чынгызхандын улуу уулу Жоочунун өлүмү жөнүндө кеп болот.

Мындай материалдар түрк тилдүү башка элдерде да (ногойлордо, казактарда) бар. Кыргыз тилинде болсо бир канча варианттары сакталып калган. Ал варианттарда Кет Бука улуу төкмө, даанышман ойчул жана акын болгондугу айтылат. Ошондуктан, аны Улук ырчы, Аталык-жырчы ж.б. деп аташкан. Ал эми өзү Найман уруусунан болгондуктан Кет Буканын Найманлы деген ылакап аты да болгон.

Токтогул ырчы (XIV — XV кылымдар) бизге келип жеткен эки ырынын мазмунуна караганда Жаныбек хан менен бетме бет кармашка чыгып, Алтын Ордонун учурунда жашап өткөн. Биринчи ыры башталыш ченинде ханга болгон жеке кайрылуусун, ага болгон жеке таарынычын баяндаса да түпкүлүгүндө жалпылоочу мүнөзгө өтөт: анда түрктөрдүн буга чейинки ынтымак-ырашкерлиги менен биримдиги Жаныбек хандын мезгилинде бузулуп бараткандыгы, бул каргашанын башкы айыпкери дал ушул Жаныбек хандын өзү экендиги айтылат. Токтогулдун мүнөздөгөнү боюнча, Жаныбек хан түрктөрдүн шору, адилетсиз баскынчы, жан алгыч, талоончу, кан ичкич, зордук-зомбучул адам. Хандын тике өзүнө кайрылып бет пардасын сыйрыган мына ушундай мүнөздөмө байыркы түрк адабиятында (Орхон-Енисей жазууларында да, андан кийинки мезгилдердеги көркөм туундуларда да) кездешчү эмес, аларда чыгарманын башкы озуypасы болуп каганды даңктоо эсептелчү.

Токтогулдун экинчи ыры айрым бир өмүр баяндык жана тарыхый маалыматтарды камтыйт. Мында автор «жалпы түрктө сайраган булбул», «чарчабаган аргымак дулдул», «топту бузуп туу жыккан буудан» экендигин, Жаныбек хандан «далай кордук көргөндүгүн» айтат. Андан ары айтылуу сынчы Толубай өзүнүн агасы, тууганы экендиги жөнүндө маанилүү маалымат берилет. Ошентсе да биз үчүн ырдын финалдык бөлүгү өзгөчө маани-маңызга ээ. Анткени, бул жерде акын Жаныбек хандын уулу (айрым маалыматтар боюнча иниси) Бердибек бийликке келгендигин, ушундан улам «берен түрктүн балдарынын» жаны тынч алып калгандыгын айтат.

Жаныбек хандын учурундагы боз туман каптаган мезгил Асан Кайгынын (XV кылым) чыгармаларында да ачык, даана чагылдырылган. Ч. Валиханов өзүнүн «Кыргыздар жөнүндө жазуулар» деген эмгегинде белгилегендей, Асан Кайгынын ысымы жана чыгармалары казактарда, ногойлордо, каракалпактарда жана кыргыздарда кеңири тараган. Казактын көптөгөн жазуучулары менен окумуштуулары (М. Ауэзов, С. Сейфумин, А. Маргулан, Б. Кенжебаев ж.б.) артында жазуу жүзүндө эч бир маалымат калтырбаса да Асан Кайгыны тарыхый инсан деп эсептешет. Жогорудагы жазуучу, окумуштуулардын изилдөөлөрүнө, фольклордук-документтик булактарга жана жазууларга таянуу менен казак адабиятчысы Х. Суюншалиев ал түрсүн Асан Кайгынын

болжолдуу түрдө туулган жана көзү өткөн жылдарын, тууган уругу менен жакын санаалаштарынын чөйрөсүн так көрсөтөт.

Жанрдык жактан алып караганда Асан Кайгынын көркөм туундулары санаттар менен термелер катары кабыл алынса, маани-маңызы жагынан аларды тунук акыл-ойдун (прагматизмдин), чындык менен санаркоонун философиясы деп айтсак жарашат. Айталы, анын бир ырында ар кандай нерсенин мааниси ал нерсенин кандай пайда берери менен байланат.

Өзөктүк проблемасын коомдук-саясий жана моралдык-тиричилик маселелер түзгөн башка санаттары менен термелеринде даанышман акын адамдарды бири бирине күйүмдүү, боорукер болууга, бир туугандарча жана ынтымак-ырашкерликте жашоого чакырат. Адамдар ортосундагы касташуулар, уруулаштар жана бөтөн элдер ортосундагы жаңжалдар менен согуштар акынды өзгөчө кайгы-муңга салат.

XV — XVI кылымдарда кыргыз элдүүлүгү калыптангандан жана чыгармалары биздин күнгө чейин кандайдыр бир сыйкыр жолдогондой болуп жеткен оозеки поэзиянын жекече өкүлдөрү болушкан алгачкы легендарлуу ырчылар пайда болгондон кийин биздин эл адаттан сырт тарыхый феноменге түш болду: XIX кылымдын башталышына чейин оозеки же жазма поэзиянын жекече жаратмандары болгондугу жөнүндө ооз жүзүндө же документтик түрдө сакталып калган далилдерди жолуктура албайбыз.

Жүрөк-жүлүндү өрттөгөн бул ачуу чындыкты моюнга алуу менен ошол эле учурда мындай кара булут каптаган «караңгы кылымдар» инсаният тарыхынын узун жолунда кездеше келчү көрүнүш экендигин да унутпасак. Дегенибиз, өз учурунда өзгөчө бир бийиктиктерге жетишкен байыркы Египет, Шумер, Вавилон, Хет адабияттары акырындап жүрүп тарых бүктөмүндө калып калбадыбы. Андан кийинки антикалык доордогу гүлдөгөн грек жана рим маданияттары орто кылымдарда кыйроого учурап, нарк-насилин жоготту. Мындай көрүнүш орто кылымдарда жана андан соң Күнчыгыш элдеринде да жыш кездешкен.

Бирок XIX кылымдын башында жана орто ченинде кыргыздардын коомдук-экономикалык жана руханий турмушунда зор өзгөрүүлөр боло баштайт. Кокон хандыгынын тушунда ислам кеңири жайылып, диний мектептер, медреселер ачылат, сабаттуу адамдар пайда болот. Орусиянын карамагына өткөндөн кийин илим-билимге, маданиятка умтулуу андан бетер күчөйт.

Экинчиден, ушул мезгилде кыргыздардын дүйнөнүн башка элдери менен болгон карым-катышы бир топ артат.

Дал ушундай коомдук-маданий жаңы жагдай-шартта, бир жагынан Күнчыгыш жана орус маданияттарынын тикеден тике таасиринен улам, экинчи жактан оозеки сөз өнөрүнүн өсүп өнүгүүсүнүн натыйжасында жекече акындык поэзия фольклордон бөлүнүп чыгып, XIX кылымда жана XX кылымдын баш ченинде кыргыздарда жазма поэзиясынын алгачкы бүчүрлөрү пайда болот.

Анын эң көрүнүктүү өкүлдөрү Калыгул, Арстанбек, Молдо Нияз, Нурмолдо, Жеңижок. Токтогул, Тоголок Молдо, Молдо Кылыч, Барпы ж.б.

Жашы жагынан аталгандардын эң улуусу болгон Калыгул Бай уулунун (1785 — 1855) чыгармачылык жолунун башталышы Кыргызстан Кокон хандыгынын бийлигинде турган мезгилге түш келсе, ал эми чыгармачылыгынын гүлдөп-өнүккөн учуру Түндүк кыргыздардын Орус империясынын курамына кирүүгө жасаган алгачкы иш-аракеттеринин жылдарына дал келет. Чыгармаларынын бизге келип жеткен

үзүндүлөрү боюнча айтсак, акын болжолу, мусулман дининин негиздери, эски Күнчыгыш адабиятынын айрым үлгүлөрү менен тааныш болуптур.

Калыгулдун чыгармачылыгынын экинчи бир маанилүү булагы болуп, сөз жок, кыргыз фольклору эсептелери жөнөкөй көзгө деле көрүнүп турат. Бул тенденциялар анын «Акыр заман» деген чыгармасында жана Кулкожакматтын (Акмат Ясавинин), Адиб Акмат Жүгинекинин, Сулайман Бакырганинин, легендарлуу акындар Токтогул менен Асан Кайгынын, ошондой эле Бухар жырау, Шал акын сыяктуу XVII—XVIII кылымдардагы казак акындарынын чыгармаларын эске салып турган маселдеринен ачык-айрым байкалат.

Калыгул Бай уулунун жолун тикеден-тике жолдогон жана салтын уланткан акын Арстанбек Буйлаш уулу (1824 —1878). Ал акындык чабыты жана дарамети жагынан кеңири таанылып, көзү тирүүсүндө эле «бүлбүл» деген атка конгон. Бирчы жана комузчу, даанышман ойчул жана коомдук ишмер катары ал да ошол өткөөл доордо — Кокон хандыгы орус империясынын бийлиги менен алмашып жаткан мезгилде жашап, чыгармаларында өз доорунун бардык кайгы-муңун бүтүндөй туруш-турпаты, татаалдыктары жана карама-каршылыктары менен таасын чагылдырган.

Арстанбектин бизге келип жеткен мурасы ар кайсы жанрдан: ырлар, санаттар, термелер, армандар, керээздер, айтыштар, «Тар заман» поэмасы ж.б. турат.

Мурда, тоталитардык идеологиянын шартында кыргыздардын Орусиянын курамына ыктыярдуу түрдө кошулуусу клерикалдык-мистикалык чен-өлчөмдөн туруп туура эмес чагылдырылган деп Арстанбекти негизинен «Тар заман» поэмасы үчүн уртокмокко алышчу. Бирок байкап-баккан адамга бул тема акындын «Тар заманында» эле эмес башка чыгармаларында да («Алда кудай, капырай», «Капкандай чапты белиңди...», «Каңтарбай менен айтыш», «Сары орус сұлтан болгону», «Кашкарга кире качкан бугуларга ырдаганы», «Керээз») иштелип, бир топ өркүндөп жана тереңдеп жүрүп олтурган. Жалпысынан алганда булар үч мотивден турат орустардын келе жаткандыгына тынчсыздануу, орустардын келүүсү, орустардын башкаруусунун натыйжалары.

Реалдуу турмуштун жагдай-шарттарына терең ой жүгүрүп, ар кайсы варианттарды ар тараптуу акыл калчап көрүп, Арстанбек акыр соңу жаңы шарт, жаңы абалга моюн сунууга, жаңы кожоюн — орустардын таасирин баалоого аргасыз болот «Орусун оңой көк эмес, оңдуруучу неме эмес».

Арстанбектин көркөм мурасынын ичинде анын айтыштары өзгөчө маанилүү орунга ээ. Ал кыргыз, казак акындары Каңтарбай, Чоңду, Сүйүнбай, Жеңижоктор менен айтышка түшкөн. Арстанбектин кыргыз акыны Чоңду, казактын XIX кылымдагы даңазалуу ырчысы Сүйүнбай менен болгон айтыштары бул жанрдын бардык эреже, шарттарын бекем тутунган, айтыш өнөрүнүн классикалык үлгүсү болуп эсептелинет.

XIX кылымдын соңу — XX кылымдын баш чениндеги кыргыз акындар поэзиясынын жаңы белгилери менен мотивдери көрүнүктүү акын, ысымы менен чыгармалары азырга чейин эл ичинде өзгөчө бийик кадыр-баркка ээ Жеңижоктун (1860—1916) чыгармачылыгында андан ары өнүктү жана философиялык чечмелөөгө ээ болду.

Анын көркөм мурасы анча деле көп эмес, бирок тематикалык жана жанрдык жактан өтө көп түрдүү.

Жеңижоктун табият же тигил же бул жердин көркүн сүрөттөөгө арналган чыгармаларынын эң башкы жана өзгөчөлүү сапат-белгиси — пейзаж менен лирикалык ой толгоолордун, автобиографиялык мотивдер менен этнографиялык деталдардын, жеке пенделик сезим-туйгулары менен коомдук санаалардын ширелишип турушу.

Башкача айтканда, Жеңижоктун пейзаждык чыгармаларында табият суктануунун гана объектиси катары көрүнбөстөн, адам дүйнөсү, анын татаал, көп кырдуу мамилеси менен тыкыс органикалык биримдикте көрсөтүлөт. Мындай чыгармалар болуп «Жер сорусу Аксы экен», «Айтайын Аксы жеримди» деген поэмалары эсептелинет.

Табият кубулуштарын көркөм чагылдырууда Жеңижок стихиялык материализмдин чегинде туруп, анын дүйнө кабылдоосунда оптимизм алдыңкы катарга чыгат («Дүнүйө», «Аккан суу»), Ошону менен бирге томаяктын үй-бүлөсүндө туулуп, эрезеге жеткенче көрбөгөнү көр болгон Жеңижок ар качан жакыр-жалчыга жан тартып ырдаган. Дал ушул чен-өлчөмдөн туруп ал өзүнүн «Санат», «Насыят», «Үй-бүлө», «Жаман уул, жакшы уул» жана башка эң сонун дидактикалык чыгармаларын жараткан. Буларда акын пенде баласынын эң мыкты сапат белгилерин, анын ачык мүнөз айкөлдүгүн ырга салып, адамдагы тескери мүнөздөрдү катуу сынга алган.

Жалпысынан алганда, Жеңижоктун чыгармачылыгы XIX кылымдын акыры — XX кылымдын баш чениндеги кыргыз поэзиясы жөнүндөгү биздин түшүнүгүбүздү алда канча байытып тереңдетет жана советтик доордо социалдык-демократтык мазмуну үчүн айрыкча аздектелип келген Токтогул, Тоголок Молдо жана Барпы Алыкуловдун поэзиясына тутумдашып, өзүнчө көпүрө салгандай таасир калтырат. Муну Жеңижок менен Токтогулдун өз ара ынак мамилелери, бири бирин барктап-жактоосу бекемдеп турат.

* * *

XIX кылым ошону менен бирге кыргыздын жазма, негизинен кол жазма поэзиясынын да жаралыш кылымы болуп калды. Мындай поэзиянын баштоочусу деп Молдо Ниязды (болжол менен 1820 — 1890-жылдар) айтуу керек.

Албетте, Молдо Нияз өз мезгилинин уулу болгондуктан, анын дүйнөгө болгон көз карашы исламдын жана Күнчыгыш философиясынын нугунда калыптанган. Мунун айкын мисалы болуп дүйнөгө, коомго, адамдардын өз ара мамилелерине жана тарыхый окуяларга карата акындын мамилесиндеги мусулмандык көз караштын ачык-айкын көрүнүшүн эсептөөгө болот.

Фольклордук жана диний түшүнүктөрдүн карым-катышы анын тарыхый окуяларды баяндаган санаттарына да мүнөздүү. Ал санаттарында Молдо Нияз Кокон — орус мамилелерин (Кокон хандыгын каратып алуу үчүн болгон согушту), кыргыздардын Чыгыш Түркстанга качышын, Жакыпбек хандын каарынан улам ал жакта көргөн азап-тозокторун ырга кошкон. Ушул жерде өзгөчө белгилеп кетүүчү нерсе — каапырларга (орустарга) болгон мамиледе Молдо Нияз чыныгы мусулман баласы жана өз Ата Журтунун анык патриоту катары келишкис мамилени тутунат.

Молдо Нияздын көлөмдүү, сюжеттүү чыгармаларынын ичинен дагы экөө айрыкча бөлүнүп турат. Булардын биринчисинде — «Курманжан датка» — XIX кылымдагы орус саякатчылары менен аскер адамдары «Алай ханышасы» деп аташкан даңазалуу Курманжан датканын терең кайгы-касиреттүү, ал түрсун драмалуу өмүр тагдыры көркөмдүк жактан жеткиликтүү жана так берилген.

Экинчи санат Кетмен-Төбө өрөөнүнүн айтылуу манабы, бир кезде Т.Сатылганов өзүнүн «Беш каман» деген айтылуу ырында таптакыр тескери образын жараткан Дыйканбайга арналып, мында Молдо Нияз Дыйканбайдын ачыктан-ачык мактоо сөзгө ширетилген образын жараткан. Мезгил тамашасы деген ушул экен: эми биз Дыйканбайдын образын экинчи бир өңүттөн салыштырып кароого мүмкүнчүлүк алдык.

Молдо Нияздын санаттарынын ичинде ашыктык ырларынын эң сонун үлгүлөрү болгон «Кымчабел», «Даткайым», ички уйгу-туйгу абалды чагылдырган «Афандим» деген көркөм туундулары да бар.

Молдо Нияздан кийинки экинчи көрүнүктүү, иш жүзүндө эң улуу акын — Нурмолдо (1838 — 1920). Анын кылым бою дат басып, көрүнгөндүн колунда жана эсинде сакталып келген чыгармалары жаңыдан гана (1996, 1997-жылдары) чакан китепчелер иретинде жарык көрдү. Аларды окуган адам Нурмолдонун өмүр жолуна, билимине жана талантына таң калбай коё албайт. Кичинесинен кат таанып, бул жагы Наманган, Фергана, Ташкен, Кашгар, Үрүмчү, ар жагы Индия менен Аравияга чейин барып билимин, өнөрүн өркүндөтүп, ажылык парзын аткарып келген акын өз чыгармаларында «Манастан», Толубай, Санчы санаачылардан (ал өзү ушинтип атайт) тартып замандаштары болгон кыргыз, өзбек, казак акындары Балыкооз, Чоңду, Сартпай, Калыгул, Чоң ырчы, Куш ырчы, Молдо Кылыч, Сагымбай, Арстанбек, Жөжө, Жамбыл, Молдо Тойчу, Жума, Касанбай, Кыдыралы, Ниязаалы, Жеңижок, Молдо Нияз, Токтогул ж.б. мүнөздөмө берет. Ал аз келгенсип, анын калеми бүт дүйнөлүк адабият менен философияга саякат жасайт, атап айтканда, Аристотель, Аль-Фараби, Фирдоуси, Низами, Жами, Навои, Саади, Бабур, Машрап, Дамаски, Сайрам, Ограт, Кашмир, «Шахнамэ», «Хамза», «Мажнун менен Лейли», «Фархад менен Ширин» сыяктуу улуу даанышмандар, акындар, чыгармалар менен даңазалуу шаарлар акындын санагынан өтөт.

Нурмолдонун поэзиясында философиялык, космологиялык жана этикалык идеялар менен мотивдер арбын («Замана», «Болбосо», «Насип-буйрук», «Бир Амах», «Өмүр жана өлүм», «Адам Ата», «Наадан менен Пайгамбар», «Нускоолор» ж.б.). Ошону менен бирге акындын бир катар ырларындагы тарыхый көз караштын тактыгы менен дааналыгы суктантпай койбойт. Маселен, ал кыргыз-орус маселесинде кур;1лы, илими күчтүү орус менен касташпай, аны менен ынтымакта, тынччылыкта жашоону, андан илим-билимди, дыйканчылыкты, шаар маданиятын үйрөнүүнү жактайт. Дегеле акындын тарых жөнүндөгү ою өтө терең: «Тарыхты танганың — тамырсыз калганың».

Биз үчүн айрыкча маанилүүсү — Нурмолдонун жазма өнөрдү, акындыкты жана аалымдыкты даңазалаганы:

Айт-айт десе саламды айт,
Аяк-башсыз ааламды айт.
Адамзаттын мыктысын,
Ачык жазган каламды айт.
Адам алга кадамдайт,
Даанышмандар илимди,
Далдал кылып жайдаңдайт.
Үлгү кылып мыктыны,
Үзүр жолун саймалайт.
Дааналардын дастаны,
Далай журтту аралайт.
Зарын айтып калкынын
Залим ишин каралайт.

Нурмолдонун ырларынын дагы биринде («Жазыптыр») биздин ушул макала, жалпы эле байыртан берки кыргыз поэзиясы үчүн ото мүнөздүү, терең символдуу болгон төмөнкүдөй саптар бар:

Биздин ата-бабада,
Жазгыч жигит көп болгон.
Кастар менен чабышта,
Кыйла китеп жок болгон.
Ошонун бирин айтагай,
Колубузга топтолгон.
Тарых бетин казыптыр,
Тырышып азып жазыптыр.
Мен, сен үчүн таберик
«Мажму атут Таварих»
Аксыкентийи Сайпидин,
Новруз ата жазыптыр.

Көрсө, азыр далилденип жаткандай, Нурмолдонун өзү атактуу «Мажму атут Таварихти» жараткан Аксыкентилик Сайпидиндин урпагы экен. Мына тарыхтын дагы бир табышмагы!

Эгерде Молдо Нияз менен Нурмолдо Кыргызстандын түштүгүндө (биринчиси Кадамжайда, экинчиси Ала-Букада) жашашса, Нарын аймагында туулуп, кийин Чүйгө байма-бай каттап турушкан Молдо Кылыч (1866—1917) менен Тоголок Молдонун (1860 — 1942) поэзиясы жазма өнөрүбүздүн өсүп-өнүгүшүнүн кийинки баскычы болуп эсептелет.

Молдо Кылычтын төмөнкү чыгармалары бизге келип жетти: «Чүй баяны», «Жинди суу», «Алдамчы», «Керме-Тоо», «Кыз-жигит», «Кара-Кочкор», «Зилзала», «Зар заман». «Бүркүттүн тою», «Канаттуулар» деген чыгармаларды да Молдо Кылычтын калемине таандык деп жүрүшөт, бирок ал чыгармалардын авторлугу ушул күнгө чейин талаш боюнча калып келет.

«Чүй баяны» поэмасында Молдо Кылыч Чүй өрөөнүнүн жан-жаныбарлар, өсүмдүктөр дүйнөсүн чыныгы билерман сүрөткер катары зор чеберчилик менен тартып берет. Дегеле минтип табият көркүн билгичтик менен сүрөттөө Молдо Кылычтын башка чыгармаларында да — «Жинди суу», «Керме-Тоо» — кеңири учурайт.

«Канаттуулар», «Бүркүттүн тою», «Буудайык» деген чыгармаларда Молдо Кылыч чыныгы орнитолог жана анималист катары көрүнөт. «Канаттуулар» — Кыргызстандын канаттуу куштары жөнүндө өзүнчө эле бир справочник болсо, акыркы эки чыгармада канаттуулардын «ички дүйнөлөрү» ачылып берилип, өтө курч сатиралык образдар түзүлгөн.

Ал эми патриархалдык психологиянын жана исламдын таасиринен улам акындын дүйнөгө болгон көз караштарындагы карама-каршылыктар чагылдырылган «Зар заман», «Зилзала» поэмаларында Молдо Кылыч бир жагынан уурулуктары, көз боёмочулуктары, чектен чыккан ач көздүктөрү жана кара мүртөздүктөрү үчүн байлар менен молдолорду, ыймансыздыгы үчүн падышаны сынга алса, экинчи жагынан жан-жаныбарлардын, пенде баласынын тагдыры Жараткан тарабынан алдын ала жазылып коюлары, «Маңдайга жазганга моюн сунуу» идеясы айтылат.

Тарыхка, өзгөчө 1916-жылкы окуяга ириде жазгыч акындар кеңири кайрылышкан. Бул багытта биз буга чейин Ы. Шайбековдун (1880 — 1957) «Азган эл», «Кайран эл», «Кайткан эл», А. Жутакеевдин (1880—1931) «Качак турмушу», «1916-жыл», «Кайран эл» деген чыгармаларын окуп үйрөнүп келсек, эми бул катарды ысмы элге кайрадан таралып жаткан акын Алдаш Молдонун (1876 — 1930) чыгармалары толуктап отурат.

Алдаш Молдо өтө көп сандагы туундуларды жараткан экен, бирок бизге чейин алардын баары толук түрдө келип жеткен жок. Мугалим-акындын көркөм мурасынан соңку кездерде бирин-экин чыгармалары жарык көрдү. Булар «Хал заман», «Үркүн», «Ормон- Балбай» деген поэмаларынан алынган үзүндүлөр.

Алдаш Молдонун чыгармаларынын негизги баалуулугу — сүрөттөлүп жаткан окуялар менен адамдардын тарыхый жактан ишенимдүү көрсөтүлгөндүгү. Бул сапат акындын дээрлик бардык чыгармаларына мүнөздүү. Мына, калемгердин айрым чыгармаларынын аталыштары: «1912-жылы болгон бир окуя», «1913—1914-жылдардагы хуторлор тууралуу», «1916-жылкы үркүндүн алдында», «Алты шаар», «Көл баяны» ж.б.

Акын «Хал заман» чыгармасында ошол мезгилдин жалпылаштырылган элесин түзүп, падышачылык администрациянын өкүлдөрү менен жергиликтүү байлардын дагы да байып, ал эми караламан кыргыз журту бардык жактан куржалак калып жаткандыгын көрсөтөт.

Жалпысынан Алдаш Молдонун 1916-жылдагы үркүнгө жана кыргыздардын Кытай жерине качкан кайгысы менен ал жакта көргөн азап-тозокторуна арналган чыгармалары революциялык пафосу жана нукура тарыхый атмосферасы менен айырмаланып турат.

Ушул мааниде анын 1917-жылы жазылган «Үркүн» поэмасы өзгөчө көңүл бурарлык. Анткени ал Октябрь революциясына чейинки кыргыз поэзиясын мазмун жактан да, өтмөчүлдүк эстафета берүү жактан да кандайдыр бир деңгээлде жыйынтыктап тургансыйт:

Мен айтайын эмкисин,
Уруят заман белгисин.
Кылычтын өттү «Зар Заман»,
Андан кийин мен жазган,
А дагы өттү «Хал заман».
Үстүндө азыр турабыз
Мына бу турган «Тар Заман».
Артыкча кыргыз элине
Эң эле кор-кор заман.
Эми болот тең заман,
Эң эле зор кең заман.
Ушул жерден кыскарттым,
Уруят заман баянын.
Сөзүм бүттү тамамат,
Дуба кылып кол жайгын,
Кудайга жаны аманат.
Уруятты чыгарган,
Узун болсун өмүрү,
Узарсын Ленин азамат!

* * *

Совет доорунда өнүп-өскөн адамдарга жакшы маалым болгондой, Октябрь революциясынан кийинки кыргыз поэзиясы дал ушул теманы — Ленинди, ал жетектеген большевиктер партиясын, жаңыдан жеңген Совет бийлигин даңктап-

даңазалоодон башталган: мунун классикалык үлгүсү Т. Сатылгановдун «Кандай аял тууду экен, Лениндей уулду!» деген айтылуу ыры эмеспи.

Бизге жеткен маалыматтарга караганда, Октябрь төңкөрүшүнөн кийин кыргыз адабиятынын басма бетинде жарык көргөн биринчи чыгармасы 1918-жылы Верныйдын «Ушкын» деген баракчасына жана 1919-жылы «Көмөк» газетасында кайра басылган Ы.Шайбековдун «Большевиктер партиясы» деген ыры болуптур.

Башка жазгыч акындар да (Тоголок Молдо, А. Жутакеев, Т. Талканбаев) өз чыгармаларын Октябрдын жеңишин, Лениндин жана Коммунисттик партиянын идеяларын даңазалоого арнашты, бирок алардын чыгармалары кыргыз элинин өзүмдүк басма сөзү менен китеп чыгаруу иши пайда болгондон кийин гана жарык көрө баштады.

Жазгыч акындар менен бир катарда эле жаңы коомдук түзүлүштүн шарпасы менен пайда болгон интеллигенциянын алгачкы өкүлдөрү өз колдоруна калем кармашты. Булар негизинен Ташкен менен Алматыда окушуп, кийин туулган жерине кайтып келишкен мугалимдер менен партиялык-советтик кызматкерлер эле. Алар өздөрүнүн тырмак алды ырларын, макалаларын, аңгемелерин ошол эле шаарларда басылып чыкчу «Ушкын», «Көмөк», «Тилши», «Кедей эрки», «Ак жол» деп аталган татар, казак тилдеринде чыгып турган гезиттерге жарыялашкан. Аталган гезиттерде Ж. Түлөкабылов, О. Лепесов, М. Максүтов, К. Баязыков, К. Мажиков, Б. Калпаков, М. Байчеригов, З. Лепесов жана башкалардын үгүт-насаат, чакырык, агитациялык мүнөздөгү ырлары жарык коргон.

Ошентсе да бул мезгилдеги эң көрүнүктүү калемгерлер катары Сыдык Карачев менен Касым Тыныстановду эсептөөгө болот.

Сыдык Карачев (1900—1937) адабий чыгармачылыгын 1918-жылдан тартып татарча гезиттер менен кызматташуудан баштайт. Анын Ленинге арналган биринчи ыры ушул эле жылы татарча чыгуучу «Шуро» гезитинин бетинде жарык көргөн. Тилекке каршы, С. Карачевдин бул ыры жана 1918—1922-жылдардын аралыгында татарча жана казакча басма сөз беттеринде жарык коргон чыгармалары биздин күнгө толук жетпеди. К. Баялинов менен З. Мамытбековдордун жазгандарына караганда, 1918-жылдан 1924-жылга чейинки аралыкта «Комек», «Ак жол» гезиттеринде, «Шолпон», «Жас кайрат», «Аел теңдиги» журналдарынын беттеринде С. Карачевдин он үчтөй ыры, бир канча аңгемелери, көптөгөн публицистикалык макалалары жана театралдык сценкалары жарык көрүптүр. Ушул жылдар аралыгында калемгер эч жерде жарык көрбөгөн жана бизге келип жетпеген «Борч» деген пьеса да жазыптыр.

С. Карачевдин ырларынын ичинен «Шаңдан жүрөк! », «Күзгү түндө» деп аталгандары соңку мезгилде кайра басылды.

Касым Тыныстановдун алгач казак, андан соң кыргыз тилинде жазылган ырлары 1920-жылдардын баш ченинен тартып Ташкенден чыкчу казакча гезит, журналдардын беттеринде жарык көрө баштаган. Ал ырлар 1925-жылы «Касым ырларынын жыйнагы» деген аталыш менен Москвада өзүнчө китеп болуп басылып чыкты. К. Тыныстанов «Интернационалды», И.А. Крыловдун тамсилдерин да биринчи болуп кыргыз тилине которгон, алар да ушул жыйнактан орун алган.

Жыйнактагы ырлардын көпчүлүк бөлүгүн пейзаждык жана ашыктык лириканын үлгүлөрү, андан соң революциялык-агитациялык чыгармалар түзөт.

К. Тыныстановдун ырларынын көркөм курулушунан өзүбүздүн улуттук фольклордун да, ошондой эле башка элдердин жазма поэзиясынын да таасирлери ачык-айрым сезилип турат. Акыркы таасир өзгөчө романтикалык маанайдан,

жалгыздык темасынан жана форма жагынан эксперимент жүргүзгөн ырлардан («Тоодо түн», «Сурачы, досум сурачы!») ачык-айрым байкалат.

«Жаңыл Мырза» поэмасы уруу башчысы, ошондуктан «Мырза» деп аталган баарыбызга белгилүү жоокер кыз Жаңыл жөнүндөгү элдик дастандын сюжетинин негизинде жазылган. Баарынан кубанычтуусу, дастандын сюжетин майда-баратына чейин баштан аяк кайталабастан, К. Тыныстанов фольклордук материалга чыгармачылык менен мамиле жасап, баатыр кыздын образын ачык да, терең да ачып берүүчү негизги линиянын тегерегинде гана окуяны өнүктүрүп, ошол эле учурда ага өзүнүн да кошумчаларын кошот. Дегеле атайын белгилеп кетчү нерсе — фольклордук негизине карабастан, сюжетти чечмелөө, композиция, ыр түзүлүшү, стили, тили жагынан болсун, бул поэма жазма адабияттын, кадыресе поэзиянын кубулушу катары кабыл алынат.

Мына ошентип, кыргыз поэзиясынын 1918—1924-жылдардагы мезгилдик илкесинде кандайдыр бир боштук болгон эмес. Фактылар күбө өтүп тургандай, бул мезгилде чыгармачылыктары төңкөрүшкө чейин эле баалталып, Совет бийлигинин орношу менен кеңири жайылган эл ырчылары (Токтогул, Барпы, Калык, Осмонкул) жана айрым бир жазгыч акындар (Тоголок Молдо, Алдаш Молдо, Ы. Шайбеков, Т. Талканбаев, А. Жутакеев) менен бир катарда кыргыз совет интеллигенциясынын алгачкы өкүлдөрү революция жана ал жараткан иштер тарабынан пайда болгон сезим-туйгуларын, ой-тилектерин адабий сөз менен туюндура бере башташты.

1924-жылдын октябрь айында кыргыз элинин, анын эң алдыңкы өкүлдөрүнүн көөдөн түпкүрүндө жүргөн үмүт-тилеги ишке ашты: Борбордук Азияны улуттук бөлүштүрүүнүн натыйжасында РСФСРдын курамында Кыргыз автоном облусу түзүлүп, анан ал 1926-жылы автоном республикага айланды.

Кайрадан түзүлгөн облустун эң биринчи кадамы, алгачкы практикалык иши болуп кыргыздын төл гезити «Эркин Тоонун» чыгарылышы эсептелинет. 1926-жылдын баш ченинде Кыргыз мамлекеттик басмасы уюштурулса, ал эми бир жылдан кийин «Ленинчил жаш» гезити, «Коммунист» журналы, 1928-жылдан «Жаңы маданият жолунда», 1931-жылдан тартып «Чабуул» деп аталган атайын адабий журнал чыга баштайт. Мына ошентип, кыргыз совет адабиятынын өсүп-өнүгүшү үчүн басма сөз базасы түзүлөт.

Басма иштеринин жолго коюлушу, албетте, кыргыз совет адабиятынын жаралышын жана калыптанышын тездетти. Гезит-журналдардын алгачкы кызматкерлери жана активдүү авторлору ошол эле С. Карачев, К. Тыныстанов, 1923—1924-жылдары эле «Тилши» гезитине макалалары байма-бай жарыяланып турган Ш. Көкөнов, Б. Калпаков, Ө. Лепесов ж.б. болгондугу мыйзам ченемдүү. Ошол эле убакта А. Токомбаев, М. Элебаев, М. Токобаев, С. Наматов, Б. Кененсариев, Ж. Жамгырчиев, К. Маликов, С. Сасыкбаев, Ж. Бөкөмбаев, Ж. Турусбеков, Т. Үмөталиев сыяктуу жөндөмдүү жаштардын жаңы жоон тобу пайда болду.

Алардын катары 1930-жылдары А. Осмонов, Т. Сыдыкбеков, А. Токтомушев, М. Алыбаев, Н. Байтемиров, Т. Эсенкожоев, С. Шимеев сыяктуу таланттуу жаңы ысымдар менен толукталды.

Кыргыз адабият таануу илиминде кыргыз совет поэзиясы өзүнүн жаралуу жана калыптануу мезгилинде, башкача айтканда, 1920—1930-жылдарда жалаң гана үгүт-насыяттык жана пропагандалык мазмунда болуп, ал эми өзүнүн формасы, жанрлары, ыр түзүлүшү жана стили боюнча элдик поэзияга же журналистикага жакын болгон деген пикир көп жылдардан бери макаладан макалага, диссертациядан

диссертацияга, китептен китепке көчүп келди. Мында, албетте, чындыктын үлүшү көп, бирок ошол мезгилдин поэзиясы менен түгөл таанышуу бул көз караштын белгилүү өлчөмдө бир жактуулугун көрсөтөт, анткени ал убакта жарыяланган жана жарыяланбай калган ырлар жана поэмалар идеялык-поэтикалык деңгээли боюнча аябай эле ар түрдүү. Айталы, ошол эле С. Карачев менен К. Тыныстановдун, А. Токомбаев менен М. Элебаевдин, Ш. Көкөнов менен Ж. Бөкөмбаевдин, Ж. Түрусбеков менен А. Осмоновдун чыгармачылыгында үгүт-насыятчылык пафос менен катар кээде муңканган, ашыктыкты аздектеген, өмүр жөнүндө ойлонгон, табиятка суктанган ырлар да учурайт. Мындан тышкары А. Токомбаев, К. Маликов, Б. Кененсариев сатиралык мотивдерге да бир кыйла жакын болушкан. Атайын белгилеп кетчү нерсе — ал жылдары «Совет бийлиги жашасын!» деп эле шаңданбай, бул бийлик алып келген турмуштун кайгылуу жактары жөнүндө жетик ойлонуп, өздөрүндө кейипкепчишкен же махабатты даңазалашкан бир катар таланттуу төкмө жана жазгыч акындар туулган жерлеринен алыска — Орусиянын ар кайсы аймактарына айдалышып, тагдырдын тарткылыктарын баштарынан өткөрүшкөн. Алар — чыгармалары акыркы учурда, элибиз эркиндикке чыккан чакта кайрадан же алгачкы ирет жарык көргөн Боогачы, Казыбек, Молдо Багыш Сарыбай уулу.

Баарынан өкүнүчтүүсү — каргашалуу 30-жылдар Октябрь төңкөрүшүнөн кийин жаралган жаңы, басма типтеги адабиятыбыздын баштоочулары С. Карачев, К. Тыныстанов, Ш. Көкөнов, С. Наматов ж.б. сталиндик кыргындын жеми кылды. Ошону менен адабиятыбыздын эң таланттуу, эң билимдүү тунгуч өкүлдөрүнүн катары суюлду, жаңыдан бүчүрлөнүп, калыптанып келе жаткан профессионал поэзиябыздын канат-бутактары кыркылды.

Тилекке каршы, сталиндик доор, анын бир чети зордук-зомбулукка, коркутуп-үркүтүүгө, экинчи чети курулай шаңданууга, жалган патриотчулукка ууккан идеологиясы андан кийин, башкача айтканда, 1940—1950-жылдарда деле поэзиябызда нукура сапаттардын, бийик нарк-насилдердин жаралышына жолтоо болду. Ушунун кесепетинен поэзияда дале болсо Ленин менен Сталинди, большевиктер (кийинчерээк коммунисттер) партиясы менен Совет өкмөтүн даңктап-даңазалоо, күнүмдүк саясий окуялар менен өнөктүктөргө үн кошуу, чарбалык иштерге жарчы болуу мотивдери үстөмдүк кылды.

Ырас, мындай поэзия белгилүү бир тарыхый шарттарда өзүнүн оң ролун, шыктандыргыч күчүн ойнобой койгон жок. Маселен, Мекенди коргоо, душманга каршы күрөш темасы, баатыр жоокерлер менен ооруктагы кайратман элди колдоо, алардын рухун көтөрүү Улуу Ата Мекендик согуш убагындагы поэзиянын зарыл сапаттарынан болду. Ушул жылдары мындай касиеттер айрыкча А. Токомбаевдин, М. Элебаевдин, Ж. Бөкөмбаевдин, К. Маликовдун, Т. Үмөталиевдин ырларынан таасын көрүндү. Аталган мезгилдин поэзиясындагы экинчи бир мүнөздүү көрүнүш — элдик оозеки чыгармачылыктын белгилүү каармандарын, сюжеттерин, жанрларын жана көркөм сүрөттөө-туюнтуу каражаттарын арбын пайдалануу болгон.

Согуштан соңку жылдардагы поэзиянын көңүлгө аларлык жактарынын бири — тынчтык үчүн күрөшкө, эл аралык тилектештикке жана ынтымакташтыкка үндөгөнү болду. Бул, албетте, кыргыз акындарынын ой чабытынын акырындап өскөнүнүн белгиси эле.

Арийне, согуш жана согуштан соңку учурдагы поэзиябызда нукура сезимдерди айгинелеп, ички уйгу-туйгуну так туюнткан, адам мүнөздөрүн ишенимдүү көрсөткөн табият жана дүйнө жөнүндө философиялык маанайда ой жүгүрткөн ырлар жана

поэмалар да жаралган. Ушул мааниде айрыкча А. Осмоновдун «Махабат», «Жаңы ырлар», «Менин жерим — ырдын жери», Т. Үмөталиевдин «Жеңиш», А. Токомбаевдин «Тандалган ырлар», «Белегим», «Өз көзүм менен», М. Алыбаевдин «Ырлар жыйнагы», «Жаңы ырлар», А. Токтомушевдин «Күн», «Какшаалдан кат» аттуу китептери жагымдуу окуялар болгон. Атайын баса белгилеп кетчү нерсе — А. Осмоновдун ошол учурда эле Союзга чейин таанылган жаңычыл поэзиясы анын өзү дүйнөдөн эрте өтүп кеткенден кийин өзгөчө кадыр-баркка ээ болду, артынан көп сандаган шакирттерди жаратты. Тилекке каршы, согуш жылдары жаңы поэзиябыздын негиз салуучулары болгон М. Элебаев, Ж. Турусбеков, Ж. Бөкөмбаев жана башкаларды ажал калк арасынан жулуп кетти... Бирок алардын орду бош калбай, согуш жана андан кийинки жылдар поэзияга таланттуу жаштардын жаңы толкунун кошту. Алар С. Эралиев, С. Жусуев, Б. Сарногоев ж.б. эле.

Ошентип, ар кайсы муундагы акындардын аракет-күчү менен 1920—1950-жылдардын аралыгында бир жагынан улуттук оозеки жана жазма сөз өнөрүнүн салттарына таянган, экинчи жагынан орус жана дүйнөлүк поэтикалык тажрыйбаны акырындап өздөштүргөн жаңы, европалык типтеги поэзия пайда болду жана калыптанды. Бул процесс, албетте, обочолонуп өзүнчө жүрбөстөн, калкыбыздын жалпы аң-сезиминин жана маданиятынын жогорулашы, атап айтканда, профессионалдык адабият менен көркөм өнөрдүн башка түрлөрү жана жанрлары менен катарлаш жүргөнүн жана бирге коштолгонун баса белгилөө кажет.

Ал эми кыргыз поэзиясынын 1956-жылдан 1990-жылга чейинки өнүгүшүн мына ошол тенденциянын түздөн-түз уланылышы жана андан ары тереңдеши, ич ара тарамдалышы катары мүнөздөө керек. Себеби бул мезгилде сталиндик доордогудай ачыктан-ачык зомбулук, коммунисттик буйрук («наказ») болбогону, анча-мынча эркиндик берилгени менен түпкүлүгүндө башкы саясат жана идеология өзгөрүлгөн жок: адабият мурдагысындай эле партиялуулук, идеялуулук, элдүүлүк, таптык деген принциптердин жетегинде келди. Демек, бул мезгилдеги поэзия да жалпысынан саясаттан, коммунисттик идеологиядан, анын «дежүр» темалары (Ленин, партия) менен даталарынан сырт болбогону түпүнүктүү: ансыз китеп чыгарууга да мүмкүн эмес болчу!

Ошентсе да поэзиянын ал этабында саясат менен нукура чыгармачылыктын өз ара катышы, пропорциясы кескин өзгөргөнүн белгилөөгө тийишпиз: эми алдыңкы планга саясат, идеология эмес, баарынан мурда адам сезимдери менен мамилелери, тарых менен бүгүнкү күндү ойлоо, келечекке көз чаптыруу, дүйнөнүн татаалдыгы жана карама-каршылыктүүлүгү тууралуу кыялдануу чыкты. Мындай бурулуш, корком ой жүгүртүүдөгү кескин өзгөрүш, атүгүл, аксакал акындарыбыз А. Токомбаев, К. Маликов, Т. Үмөталиев, Т. Сыдыкбеков, А. Токтомушев, Н. Байтемировдордун жаңы китептеринен да байкалбай койгон жок. Айталы, А. Токомбаевдин мурдагы «Кандуу жылдар» романынын «Таң алдында» деген ат менен кайрадан иштелип чыккан редакциясы, «Белегим», «Жылдызым», Т. Сыдыкбековдун «Адамдарга кайрылуу», А. Токтомушевдин «Алтын тоо», К. Маликовдун «Алтын жип», Т. Үмөталиевдин «Торгой таңшык», «Жхрөк үндөйт», Н. Байтемировдун «Махабат жазы», «Махабатым — канатым» атчуу жаңы жыйнактары ушул процесстин ачык далилдери болушту.

Экинчиден, бул мезгилде поэзиядагы негизги жүк тарыхый өтмөчүлүккө, уундардын алмашуусуна ылайык акындардын орто жана кенже муундарына түшкөнүн айтуу керек. тап айтканда, эми поэзиянын көч башына чыгармачылыктары согуш жана андан соңку жылдары башталган С. Эралиев, С. Жусуев, Т. Байзаков, Ж. Садыков, Б.

Сарногоев туруп калышты. Булардын өмүр жолунда жана поэзиясында айрым жалпылыктар менен катар олуттуу өзгөчөлүктөр, Тематикалык жана стилдик жаңылыктар даана байкалат. Айталы, С. Эралиев кыргыз поэзиясына эркин ырды жана космостук теманы, шарттуу ыкмаларды алгачкылардан болуп киргизген жаңычыл акын катары жалгыз гана бизге эмес, чет өлкөлөргө чейин кеңири таанылды. Ал ошону менен бирге эле кыргыздын классикалык ыр түзүлүшүнүн кайталангыс чебери катары да кала берди. Ушул эки башка тенденциянын камыр-жумур жуурулушу анын айрыкча «Ак Мөөр», «Жылдыздарга саякат», «Жол», «Атам, Жерим жана мен», «Космос поэмасы», «Ак жыттар», «Сан тоолор», «Айыл ырлары», «Кыштак кечтери», «Сүйгөнгө кат» аттуу поэмаларынан жана ыр китептеринен даана көрүнөт. Ушундай изденүүлөр, лирикалык ачыктык, философиялык тереңдикке умтулуу С.Жусуевдин «Үмүт», «Көңүл күүлөрү», «Түрмөк булуттар», «Алтын чынар», Т. Байзаковдун «Паризат», «Тандалмалар», Ж. Садыковдун «Топ жылдыздар», «Ак кап суу» деп аталган лирика жана поэма жыйнактарына да мүнөздүү. Ал эми элдик маанайга, элпек тилге, жайдары күлкүгө, шыдыр уйкашка чылк канган Б. Сарногоевдин поэзиясы алгачкы «Баяс» поэмасынан тартып «Ашуудан берген отчётума» чейин окурмандар арасында аябай кумарлана окулуп жүрөт.

1950-жылдардын аягы — 1960-жылдардын ичинде аты аталган көрүнүктүү акындардын артынан жоон топ жаштар поэзияга күргүштөп кирди. Алардын арасында С. Урманбетов, Э. Турсунов, Р. Рыскулов, О. Султанов, Т. Кожомбердиев, М. Абылкасымова, Ж. Абдыкалыков, С. Шатманов, Г. Молдобаев, С. Абдыкадырова, Г. Момунова, М. Буларкиева, Н. Жаркыпбаев, К. Ташбаев, Ж. Мамытов, С. Тургунбаев ж.б. бар эле. Ар биринин өзүнчө үнү, дүйнөнү көркөм кабылдоо жана чагылтуу өзгөчөлүктөрү бар бул муун кыргыз поэзиясында татыктуу орун ээледі деп айтсак жаңылыштык болбойт. Булардын поэзиясында арзуу лирикасы менен нукура граждандуулук, пейзаж менен философия, айыл менен шаар, уйкаштык менен эркин ыр, реализм менен шарттуулук эриш-аркак жүргөнүн айрыкча баса көрсөтүү зарыл. Ушул өңдүү баалуу сапаттар бөтөнчө Р. Рыскулов, О. Султанов, Т.Кожомбердиев, М. Абылкасымова, С. Тургунбаев, Ж. Мамытовдун чыгармачылыгына мүнөздүү.

1970—1980-жылдар поэзияга таланттуу акындардын жаңы толкундарын алып келди. Алардын арасында Т. Самудинов, С. Акматбекова, А. Өмүрканов, Ж. Бекниязов, А. Дегенбаева, О. Көчкөнов, А. Токтогулов, Р. Мукашева, А. Жакшылыков, Т. Муканов, Р. Карагулова, К. Сабыров, А. Рыскулов, Э. Эрматов, Ш. Келдибекова, А. Чойбекова, М. Ааматов, А. Жакыпов, Т. Бостонкулов, Т. Жороев ж.б. бар эле. Жогорудагы эки муундун акындарынын айрымдары (К. Сабыров, Т. Кожомбердиев, Ж. Мамытов, О. Көчкөнов, А. Токтогулов, Т. Муканов), тилекке каршы, дүйнөдөн эрте кетти, калгандары чыгармачылык баралында, эр азаматтык күчүндө, жарыяланган ыр-поэмалары, чыгарган китептери окурмандардын көңүл-жадында.

Кыргыз поэзиясы ошентип ар кайсы муундагы көптөгөн акындардын аракети менен эчак эле бутуна туруп, профессионалдык бийик деңгээлге көтөрүлүп, алдыңкы үлгүлөрү эл аралык аренага таанылган чакта 1991-жылы тарыхтын өкүмү боюнча СССР ыдырап, анын ордуна эгемендүү кыргыз мамлекети пайда болду. Жогорула айтылгандай, саясий-идеологиялык жактан чыгармачылык эркиндик бербегени менен ал түзүлүш Октябрь төңкөрүшүнүн алдында мамлекеттүүлүгү, басма-сызмасы, материалдык башка шарттары болбогон кыргыз сыяктуу калктарга баа жеткис кызмат аткарганын адилеттик үчүн айтып кетишибиз келтек. Дал ушул түзүлүш акын-жазуучуларыбызга зарыл шарттарды — илим-билимге, маданиятка жетүүгө,

курмандарды табууга, пландуу китеп чыгарууга, гезит-журналдарга жарыяланууга, башка элдер, алардын адабияты менен жакындан алакалашууга, расмий жана мамлекеттик сыйлыктар менен наамдарды алууга жол ачты.

Ал эми 1991-жылдын 31-августунда жарыяланган мамлекеттик көз карандысыздык ар бирибизге эң башкы нерсени — саясий жана руханий эркиндикти берди. Бирок ар нерсенин эки жагы болгондуктан, мындай бакыт — саясий жана руханий эркиндик азыркы экономикалык оор жагдайга — рынокко өтүүгө байланыштуу жалпы эле маданият, анын ичинде асыресе адабият үчүн жаңы кыйынчылыктарды — китеп чыгаруу, басма сөздө, башка маалымат каражаттарында жарыялануу мүмкүнчүлүгү кескин азайганын кошо ала келди. Бул тарыхый жана объективдүү процесс дагы бир топко созулат, ал ар кимден башка бирөөлөрдүн, анын ичинде мурдагыдай мамлекеттин көзүнө карабастан, өз күчүнө, өз жөндөмүнө, окурмандын чыныгы суроо-талабына ишенүүнү талап кылат. Демек, чыныгы жарышуу, атаандашуу, чыгармачылык күч сынашуу, сандан сапатка өтүү эми башталды. Биз анын алгачкы өкүмдөрүн жаңыдан көрүп жатабыз. Буга айкын далил — С. Эралиевдин, С. Жусуевдин, Б. Сарногоевдин, О. Султановдун, А. Өмүркановдун, Н. Алымбековдун, Э. Эрматовдун, А. Рыскуловдун дал ушул жылдары жарык көргөн жаңы ыр китептерин. Алардын артынан таланттуу жаштардын дүбүрттөрү да улам катуу угулууда. Атап айтканда, Ш. Дүйшеев, К. Кулуев, А. Акбаров, Б. Бугубаев, Ө. Тимебаев, Ф. Абдалова, М. Гураева, Ж. Өмүралиев ж.б. үндөрү калк арасында кадыресе таанылып калды. Айтор, азыркы кыйынчылыктарга карабастан кыргыз поэзиясы өз өмүрүн улантат, анын оту эч убакта өчпөйт деп чечкиндүү ишенсек болот: эки миң жылдан ашык тарыхы бар поэзиябызда андан башкача болууга мүмкүн эмес! Ооба, өнөр эч убакта өлбөйт, кыргыз поэзиясы алдыда келе жаткан XXI кылымда жана жаңы үч миң жылдыкта жашоосун улантат.

Кыргыз поэзиясынын антологиясын чейрек кылымдан кийин кайрадан толуктоо менен азыркы заман талабына жараша чыгарылып жатканын кубаттоого гана болот. Бул антологиянын мурункусунан өзгөчөлөнгөнү: элдик оозеки мурастын кеңири түрдө берилгени; байыркы түрктөрдүн орток поэзиясы кыргыз адабиятынын кенчи катары каралгандыгы; Кытай, Ооган, Тажикстандагы кыргыздардын оозеки чыгармаларын улуттук адабий мураска кошкондугу деп айтар элем.

Баш сөзүмдүн акырында эки нерсеге атайын басым жасап кетким келет. Биринчиден, мен бул олуттуу иште негизинен совет доорунда тыюу салынган жана көңүл бурулбаган поэтикалык фактыларга жана ысымдарга (мейли оозеки, мейли жазуу жүзүндө болсун) гана көңүл бурдум. Экинчиден, азыркыдай кыйын шартта ушундай антологияны даярдагандарга жана каржылап чыгарган «Кыргызстан-Сорос фондуна» ак пейилимден ракмат айтмакчымын.

Абдыганы ЭРКЕБАЕВ,
Кыргыз Республикасынын
Улуттук Илимдер Академиясынын
академиги

II БАП ЭЛДИК ЭПОСТОР

**«МАНАС» эпосунан үзүндү
Сагымбай Орозбаковдун
айтуусу боюнча**

Манас баштаган кыргыздардын Алтайдан Ала-Тоого көчкөнү

Атамдан калган Анжиян
Акыры издеп табам деп.
Алда таала буюрса
Алоокени чабам деп
Арстан Манас баатыры
Айбатын салып акыры,
Астыңкы ээрди албайып,
Үстүңкү ээрди далбайып,
Ал муруту сеңирдей,
Айбаты албарс темирдей,
Муруну тоонун кырдачтай
Муругу чөлдүн камыштай,
Көзү көлдүн буткулдай,
Каарданып караса,
Көрүнгөндү жуткудай.
Ар мүнөзүн караса
Ажыдаар болсо туткундай.
Алтын менен күмүштүн
Ширөөсүнөн бүткөндөй,
Асман менен жериңдин
Тирөөсүнөн бүткөндөй,
Айың менен күнүңдүн
Бир өзүнөн бүткөндөй,
Алды калың кара жер
Жерлигинен түткөндөй!
Ай алдында дайранын
Толкунунан бүткөндөй,
Абадагы булуттун
Салкынынан бүткөндөй,
Асмандагы ай-күндүн
Жаркынынан бүткөндөй.
Көркү — калча, көзү тик,
Көбүнө айтса сөзү тик,
Жолборс жүрөк, таш билек,
Жооруну калың, жар кабак,
Жоругуна карап бак.
Аңдагын мунун кылышын:
Атасы Жакып болсо да
Мойнуна койсо кылмышын
Кайсаса канын төгүүчү,

Жаны калбай аянып
Жатпай чыкты үч түнү
Жалаң кылыч таянып.
Чыканак жерге салбады,
Чырым уйку албады,
Сырын билген чоролор
Коркуп жаны калбады.
Тилимди билген журт болсо
Тилим менен келсин деп,
Тил билбеген журт болсо
Тилмечи жооп берсин деп,
Өзүмдү билген журт болсо
Өзүмдү билип келсин деп,
Өзүмдү билбей калгандар
Өкүмөттүү Манас деп
Сөзүмдү билип келсин деп
Кабар салды калкына,
Калың кыргыз жалпыга.
Бир жумадан бир жума
Элин жыйып жупжуда.
Атасы Жакып кары бар,
Акылмандын баары бар,
Акбалта, Ошпур дагы бар,
Бердике менен Дамбылда,
Берендердин баары бар.
Байжигит баатыр дагы бар,
Айдаркан, Үмөт ал да бар,
Айдаркан уулу эр Көкчө,
Баары келген чагы бар.
Үмөт уулу Жайсаң бар,
Өлүмдөн коркпос көп жандар,
Пилдин жүгүн кийгендер,
Бири миңге тийгендер,
Жараган темир кийгендер
Жалгызы санга тийгендер,
Башчысы Бакай кары бар,
Баатырлардын баары бар:
Күлдүрдүн уулу Чалыбай,
Күлдүргүчү Ажыбай,
Кыргызда кыраан Кутунай,
Кара токо Мажиги,
Камбардын уулу Чалиги,
Сары Үйшүндүн Сатайы,
Алчындардын Атайы,
Үйшөндөрдүн Үмөтү,
Үмөт улуу Жайсаңы,
Аргын Каракожосу —

Акылга дыйкан кошосу,
 Бообек, Шаабек, Шүкүрү —
 Болбогон ичте пикири,
 Арбандардын Алтайы,
 Астына келди жыйылып
 Акылмандын далайы.
 Дөрбөндөрдүн Төртайы —
 Төп сүйлөгөн сөз жайы,
 Төлгөчү кара Төлөгү —
 Төгүн эмес өнөрү,
 Агыдай далы көрүүчү —
 Акыр заман оодарып
 Ашкере айтып берүүчү,
 Топтун башы Токотай,
 Эл билгиси Элеман,
 Калк башчысы Калкаман,
 Сырттан Сыргак, Сереги —
 Сырттан Манас баатырга
 Кысылса тийген кереги.
 Кош башкарган Ыбышы —
 Козголбойт ар кез кылышы.
 Алымдын уулу Алакен,
 Манжурия калмактан
 Манжуусуна бек койгон
 Баатыр Мажик бар экен.
 Караңгыда кол жүрсө,
 Казатка ыраак жол жүрсө
 Карсактын¹ изин жаңылбас
 Кадыр жайнак Шууту —
 Калктан чыккан куусу.
 Түн ичинде кол жүрсө,
 Түмөн кыргыз жол жүрсө,
 Түлкүнүн изин жаңылбас
 Түмөн жайнак Шууту —
 Түмөндөн чыккан куусу.
 Казактардан Жоорунчу —
 Кайгыл, Бөгөл, Тоорулчу.
 Шыңгынын уулу Кербени,
 Шыпты кашка² Дөрбөнү,
 Бөрү жолдуу Бөгөлү,
 Ыраман уулу ыктуусу,
 Эр Тазбаймат мыктуусу —

Казат³ десе камданып
 Каршы жоого чыкчуусу.
 Көй баатырдын баарысын
 Көрүңүз жыйып алышын.
 Акбалтанын Чубагы —
 Арстандын бири бу дагы,
 Айкөл Манас баатырдын
 Иш кылуучу убагы.
 Кырктын башы Кыргылы —
 Кылымды жеңген дыңгылы
 Кашына келди жыйылып,
 Кадыр алда колдо деп
 Бир кудайга сыйынып.
 Набаттардын Калдары,
 Мажилиске⁴ жыйылган
 Аtpай кыргыз балдары.
 Баатыр Манас кеп айтат:
 Мажилиске жыйылдың,
 Баарың уккун деп айтат.
 Атамдан калган жер үчүн
 Аттанганы турамын.
 Акылмандын баарынан
 Бабаңардын жоругун
 Баштан аяк сурадым.
 Атамдан калган жер экен,
 Намысты кыргыз санайбы,
 Ынтызар болдум алууга
 Испара менен Алайды.
 Алдырып коюп кытайга,
 Намысың жоктон жүрүпсүң.
 Чапкан балта өтөбү
 Чакырлоонун ташына
 Нелер келип, не кетпейт
 Эр жигиттин башына.
 Бабамдан калган жер үчүн
 Башым ооду, калайык,
 Ойлонуп көргүн калкым сен,
 Көрүп келдиң көбүңөр,
 Көөнүңө салдым Манас мен.
 Туулмак бар, өлмөк бар,
 Алда берген аманат
 Ажал келсе бермек бар.
 Аттангандан таргынба,
 Айтууга калсын артыңа
 Көптүгүнө ишенген

¹ Карсак — бөрү, түлкү сыяктуу жойлоп жүрүүчү жаныбарлардын бир түрү.

² Кашка — сапаты, кубаты, баатырлыгы жагынан өзгөчөлөнгөн.

³ Казат — согуш.

⁴ Мажилис — жыйналыш.

Көңкү кытай капырды
Көрүп түрсүң көз менен,
Аягың чыгар кишенден!
Арбынмын деп ишенген
Арбак урган капырга
Санын бириң өлтүрүп
Зарыкпай аяк чечиңер,
Саныңды чыгар кишенден!
Оолугуп турам бу күндө
Орчун Кокон, Анжиян,
Ушу жакка барганы,
Кызыл чоктуу кытайдын
Кетирмек үчүн айласын,
Кыргыздын издеп пайдасын,
Жүр-жүргө алып көчүрүп
Жүдөтпөсүн майдасын,
Ата уулулар, малдуулар
Алайды барып жайласын.
Башы Жылдыз, Каркыра,
Байкаган жетер баркыма.
Баш тартпагын өлүмдөн
Бабандын кылган наркына
Азыр турган кара журт
Айтыңар жооп мунума,
Акылыма бул келди
Азиреттин кара тоо
Ага дүкөн курууга.
Калганың калгын буюкка,
Тарбагатай, Ара-Тоо,
Эдил суунун боюна,
Элди баштап барууга
Не жумуш түштү оюма
Көчүүгө калды көңүлүм,
Көрүп түрсүң баарыңар
Кусарыш менен Көбүлүн,
Күн чыгыш жагың Шибери,
Көрбөгөн жерге баргын деп
Зордобосмун силерди.
Алтайда ата жериңер,
Анжиянга барууга
Бизге уруксат бериңер!
Калганыңар калыңар,
Каалаганың барыңар,
Катаган, дөөлөс, набаттан
Калың кыргыз баары бар,
Окчу менен думара,
Найман, шаңгай дагы бар.

Калганым калса Алтайда,
Кармашар болсом кытайга
Калкыма кийин чоң пайда.
Атаңар өскөн Алайда,
Анжияндын боорунда
Ар уруу кыргыз далай бар,
Алооке кандын өзүндө
Алтындан салган сарай бар.
Жакканың айткын — жакты деп,
Араң турган журт бардыр
Алтайдан бизди какты — деп.
Көчпөдүң деп кордобойм,
Көпчүлүгүң өзүң. бил,
Көч деп сени зордобойм.
Калганың мында калыңар,
Караң түгүл, каныңар,
Каалаганың барыңар.
Азыр мында олтурсуң
Аз болгондо бу топто
Алты жүздөй карыя,
Жакканы болсо — жакты деп
Жакпаганы — жакпайт — деп
Айтыңарчы жарыя!
Алтайдын жери жерге чет,
Ант урган кытай барында
Ар канча десең жоого бет.
Муну айтты Манас көбүнө,
Жайнаган чалкар көлүнө.
Айдаркан, Жакып карысы,
Акылдашып калышты
Ал жердеги баарысы.
Кыргыздын кыйла башы бар,
Кырка олтурган жакшылар,
Кыпчактын чечен Тазы бар.
Таз сүйлөдү жыйынга,
Үрбү деген бир уулум,
Калтырды деди кыйынга
Даңгүлү калаа — Кемин шаа,
Дат айтамын журтум саа,
Ойсалкын кызын алыптыр,
Ошого кылып убада,
Ошо жерге барууга
Ойротту кылды убара.
Кыргыз, кыпчак уругум,
Кыз үчүн балам кетем деп
Кыйналып жаман курудум,
Кыргыз көчпөй койсо да

Мен көчүүгө турумун,
Кылым кыргыз олтурсуң
Кыйшыгы барбы мунумдун?
Кыз үчүн өзү жоголгон
Кылыгы кандай уулумдун?
Таз ушуну сүйлөдү,
Айтканын Үрбү сүйбөдү:
Кашар-Сууга баргын деп
Качан Үрбү сүйрөдү?
Төгүн дебе баарыңыз,
Колуңузда турбайбы
Төрт түлүктүү малыңыз,
Кааласаң мында калыңыз!
Эр Үрбү сүйлөп салганы,
Эне-атам калсын деп
Көңкү журттун ичинде
Көчмөкчү болуп калганы.
Айдаркан уулу эр Көкчө —
Айбаты журттан бөлөкчө,
Ордунан турду кеп баштап,
Ой калайык деп — баштап,
Биринчиси жер пайда,
Билим керек мындайда
Экинчиси эл пайда,
Эмгек кылып баш байлап
Эл табуучу эр кайда?
Жети-Суу жердин соорусу,
Атынын жеми күрүчтөн,
Намыс ойлоп мен турам
Ага барбай жүрүштөн.
Терс-Маёо менен Темирдик,
Текес менен Куястын
Барганда башын кемирдик,
Каркыраны көргөндө
Бой аттуу жүрүп семирдик.
Ченедим Челек, Чарыны,
Дарыясын жээктеп
Көрүп келдим баарыны.
Барганда бардык тоо менен,
Барсылдашып жоо менен,
Келгенде келдик чөл менен,
Кара-Өткөл деңиз көл менен.
Мурун көргөн жер эмес,
Бу сапарда мен көрдүм,
Ал жерди барып жердесек
Алтайыңдан кем эмес.
Уксаңар ушу сөзүм деп,

Азыркысын сырым шул
Алма-Коюр жердөөгө
Ашык болдум өзүм деп,
Эл калса да мен барам.
Аны айтып Көкчө басылды
Кужурады кыйла журт:
Кубаттап Манас баатырды,
Көрөрсүңөр, артында
Көчпөйт Көкчө акыры.
Көт жагында көй кашка,
Көпчүлүк сөзү бир башка,
Күбүрөшүп калышты:
Күүлөп айтат Көкчө деп,
Күңкүү кылып салышты.
Кандарың каалайт экен деп
Карыянын баарысы
Каткырып күлүп калышты.
Казатка барды деп жүрсөк,
Калгандын камын жеп жүрсөк
Казат деп мурун барыптыр,
Калбалуу катын алыптыр,
Кайта келип, көрүңөр,
Калбаны калкка салыптыр.
Карыялар муну айтып
Каткырып күлүп калыптыр.
Көкчө менен Үрбүсү,
Көпкө маалим үлгүсү!
Каалады барсын кайнына,
Каратып келген айлына.
Манастын барар кайны жок,
Барабыз кайда дайны жок?
Кыз алып келген эли жок,
Кызыгышы эби жок.
Кыргызга кыйын болот го
Кызматы жеткен эли жок.
Бул сөздү айтып салышып,
Муңайбай күлүп калышып,
Көчмөкчү болду көпчүлүк,
Көңүлгө түштү көп түлүк.
Эл келгени эп болду,
Эртеден кечке кеп болду.
Баштын көркү чач болду,
Баш-аламан сөз сүйлөп
Баары жаман ач болду.
Эми сөздү коюңар,
Эт, кымызга тоюңар.
Сойдурган экен шол күнү

Сегиз жүз кой, сексен бээ,
Жай олтуруп тамак же.
Ак сакалдын баарына
Жал менен жая тарттырып,
Ал күнү антип жаткырып,
Эртең менен нанүштө
Ар түрлүү даам таттырып,
Ата уулуга бир тондон
Аземдүү тондон жаптырып.
Айыл башы, ак сакал,
Топ башынын баарына
Жоргодон тандап миндирди,
Жоо бөрүчү эр Манас
Жоомарттыгын билдирди.
Ак сакалдар ат минди,
Арстандыгы билинди.
Ажыраш аяк деген сөз
Атпай журттун мойнуна
Куржун сындуу илинди.
Той тарады, эл кетти,
Ошондо Манас канетти?
Аземин элден арттырды,
Алтын ооз кернейди
Арылдата тарттырды,
Алтын доол кактырды,
Алты кежим абайы¹
Аргымакка жаптырды.
Алты жүз экен атаны,
Ак ордо үйүн арттырды.
Коколору көнөктөй
Коңгуроолуу кара нар,
Колго көчү барабар,
Козголгондо төрөңдүн
Салтанатын караңар!
Жебилгеси² жер чийип,
Жекесаны³ баш жарып,
Кыйбаты көп, арзаны аз,
Кыз-келини кыял мас.
Алтайдын бети жоюлуп,
Аземдүү сулуу чоюлуп,
Алты миң, беш миң аскери
Ашуулуу белге коюлуп,
Арстандын көчүн көргөндөр

Аш ичпей карды тоюнуп.
Жылкынын баарын жыйнатып,
Жыранты менен Аңыртты
Жык толтуруп жайнатып,
Жылдырып жылкы айдатып,
Жылкычынын баарына
Сызылтып казы чайнатып,
Чөлгө жылкы салбайлык,
Чөөлүктүрүп кыйратып
Бөөдө кырып албайлык.
Алтайдан өтсүн Жылдызга,
Жылдыздап сыртка салыңар,
Турпан, Кер-Кол арасын
Тууралап барыңар.
Саламатты баш кылып,
Жылкычыны башкар деп,
Ыйманга бекем тапшырып,
Көчтөн жылкы бөлгөнү,
Бөлгөнүн көзү көргөнү.
Малымдан мен да калбайм деп,
Бай Жакып кошо жүргөнү.
Атасын ээрчип Абыке
Ал жөнөдү малына.
Бара турсун Манасың,
Барсын Жакып жылкыга
Ээрчитип алып кашына
Эр Абыке баласын.
Аны таштап салыңар,
Айдаркан уулу Көкчөнүн
Кабарын угуп алыңар.
Улуу тоонун оюнан,
Оркун дайра боюнан
Жибек аркан тарттырып,
Аз болгондо көчүнөн
Алтымыш атан арттырып,
Алтындуу доол кактырып,
Кошмок кара нарларга
Коңгуроону тактырып,
Ырастап көчтүн борумун
Ыспаны килем жаптырып,
Дүңгүрөтүп жылкысын,
Түпөктүү найза боз балдар
Түрмөгү менен бастырып,
Тарбагатай кайда деп,
Күрмөлдү ара талаадан
Күрмөлтпөй жылкы айда деп,
Күн жүрүш жак Жылдыз деп,

¹ Абайы — кымбат баалуу кездеменин түрү.

² Жебилге — ат жабдыгынын жасалгасы, ат жабуунун чачыгы.

³ Жекесан — чоң коңгуроонун түрү.

Алтайда арбын кыргыз деп,
Каран калган жылкыны
Кагып-согуп айда деп,
Каркыра менен Терс-Маёо
Текестин жери кайда деп
Айдаркан көчтү күңгүрөп,
Атпай алач дүңгүрөп.
Аз гана эмес мол көчүп,
Ай жарымына жол көчүп,
Кан Айдаркан жай алып,
Каптап келип жыгылды
Каркырага таянып.
Аны таштап салыңар,
Кыпчактардын Үрбүнүн
Кылганын угуп алыңар.
Сапырылып сан кыпчак
Туура басып Түр-Көлдү-
Түрбай көчкөн көп эли
Басып өтүп Бар-Көлдү-
Кыңгырдын жолун кыдырып,
Жети-Суу боюн сыдырып,
Баштап кыпчак, кыргызды,
Басып өтүп Жылдызды,
Акыяс башы бел менен,
Айдарым шамал жел менен,
Отоо кылдык үйдү — деп,
Оодук, качан табабыз
Ойрон болгон Чүйдү — деп
Кыпчактар жолго салыптыр,
Кыйла күнү жол басып
Кер-Көл келип калыптыр.
Көчүп өтүп Көтмалды,
Кетилтпей айдап көп малды,
Чүйдүн башын таянып,
Үрбүң жатсын жай алып.
Аны таштап салыңар,
Арстан Манас каныңар,
Алда эмне сөзү бар
Кабарын угуп алыңар.
Арбын экен көчкөнү,
Алтымыш миң үй экен
Маңгул менен калмактын
Манас жакка өткөнү.
Аңдасаң анда кыргызды
Азыраагы ашып Жылдызды,
Арбыны ашып Куу-Тезди,

Бурбай ашып Муз-Белди.
Баштаган Манас бул элди,
Марал-Башы, Долонду,
Кечип Аксы, Шаяны
Басып өтүп оморду,
Өзөндү бойлоп салыптыр,
Жакага малы туралбай
Жай-Көлдү көздөй барыптыр.
Жай-Дөбөгө жай алып,
Кашкардан кара чай алып,
Какыраган кара таш
Какшаал тоосун таянып
(Алда билер бу сөздү
Чыны канча, жалганы),
Сегиз ай жатып калганы.

Манас баатыр өзү катылган Шоорук канды жеңип, Акылай деген кызын тартууга алганы

Башы маймун элинен,
Жолун Дөбөт атаган,
Күн батышы жагында
Күлдү¹ кыргыз катаган,
Кундуз, Талкан жери бар,
Кубайыс деген калаасы,
Алардын жердеп турганы
Таш-Котондун талаасы.
Эл байы көп, калаасы аз,
Жерине бүтпөйт эч бир саз.
Дөбөт чөлү атанып,
Жакасы кум, тоосу таш,
Алайдын түштүк жагында,
Башы Даң-Дуң тоосунда,
Маймундуктун Шоорук кан
Жаткан экен ушунда.
Калча деген калкы бар,
Калча жайын сурасаң
Кыргызга жакын каркыбар.
Алтайлык кыргыз барыптыр
Ополдун тоосун оролуп,
Кенжутка жетти көчмөнү,
Аягы өтүп Алайдан
Ызар тоого өткөнү.
Ырысы каткан Шоорук кан
Манасты билбей көпкөнү:

¹ Күлдү — бүткүл, түгөл, жалпы.

Качып жүргөн салты бар,
Кара кыргыз деген эл,
Мунун кайдан чыккан калкы бар?
Ээ кылбай оттоп жеримди,
Элебей жаткан элимди,
Басып оттоп жеримди,
Байкабай жаткан элимди.
Элимди илбей көзүнө,
Не десем болор кыргыздын
Эрдемсип келген өзүнө!
Зордук кылып жер оттоп
Сонунду көргөн жүргөн го,
Күн чыгыштан — Алтайдан
Буларды бир сонун мээнет сүргөн го?
Жамаама¹ келген кыргызды
Жалмабай болбойт экен деп,
Жаны бар адам болгон соң
Жалпайып жатыш бекер деп,
Бул баатырсып келген кыргызга
Барсылдашсам нетер деп.
Кыйындыгын көрөйүн,
Кыргыздан жылкы бөлөйүн.
Жалпайып жата бергенге
Жаман деп мени ойлойбу?
Жаңы келген кыргызды
Чаап четин тойлойлу.
Кыргыздан жылкы бөлөйүн,
Кытайдан качкан кызталак
Мунун кыйындыгын көрөйүн.
Үйүр кылбай боюма,
Келтирбей Көнөр оюна,
Жакынын чаап алайын,
Жакындатпай ушуну,
Жадатып кууп салайын!
Келгенин чаап алайын,
Келтирбестен ушуну
Кебезге сүрүп салайын!
Өздөрү жүрүп өлө албай
Өкүмөт кеби бир далай.
Жандары жүрүп жай албай
Жайылдык кеби бир далай.
Аскерди жыйнап албасам,
Анча-мынча бүлдүрүп,
Анжиянга, Кашкарга
Артылта кууп салбасам!

Кошун жыйып, кол жыйып,
Кошунду арбын мол жыйып,
Кысмакты буга кылайын,
Кыйыктык кылган кыргызды
Кылычка салып кырайын,
Кызылдан ары өткөрүп
Кыр ашырып тынайын!
Кошун алып жүрөйүн,
Аягын өөдө түрөйүн,
Айдап тоодон ашырып,
Алайды көздөй сүрөйүн!
Кезектин уулу Шоорук кан,
Кесиреттүү бу бир жан.
Ат ордуна мингени
Кызыл куйрук, кызыл нар,
Татала деген журту бар,
Таза сонун ушулар.
Төөнү багат мал кылып,
Кышында барбайт ээлери,
Кырга кетип төөлөрү.
Төөгө ылайык чөбү бар,
Жапайы кетип жан сактап
Төө кийиктин көбү бар.
Сууга таңсак, баары чөл,
Мар-жыланы — баары төл.
Чөлдө жүргөн кулан бар,
Урун мар деп аталат,
Уча турган жылан бар.
Кай бир булак көзүндө
Кайнап жатат куланы,
Качырганын соо кылбас
Канаты бар жыланы.
Жетигендин тарабы
Жери Кенжут карады,
Күн чыгышы Ималай,
Шолорду да жердеген,
Шооруктун эли бир далай.
Калкына кабар салыптыр,
Казаттын жолун билбеген
Капилет өскөн калктыр,
Эки жүз да токсон миң
Элин жыйып алыптыр.
Чечендер аттуу баатыры,
Ченсиз айбан акыры,
Күлтүкан аттуу балбаны,
Күлдү журтун алганы,
Күйөнүш, Кеймен аяры,

¹ Жамаа — жалпы, түгөл, бүтүндөй.

Эр Шоорук кан баш болуп,
 Күңгүрөп жолго салганы:
 Чаталак ашуу бел менен,
 Эки жүз да токсон миң
 Ар түрдүү сонун эл менен.
 Шоорук кандын кызыл туу
 Асабасы жалбырлап,
 Алтын купа¹ добулбас
 Какса угулуп каңгырлап,
 Тартып керней бапылдап,
 Дап² кактырып дапылдап,
 Чымылдагы, сурнайы,
 Карап көрсө каранды
 Чын балакет түрбайбы.
 Эркек үчөө, кызы экөө
 Шоорук кандын баласы,
 Акылай улуу кызы экен,
 Ургаачынын сарасы³.
 Он алты жарым жашы бар,
 Оролгон кара чачы бар,
 Саат салган топчудай
 Келишкен кара кашы бар.
 Инжи тиштүү, кыйгач каш,
 Тамагынан көрүнгөн
 Кара мейиз жуткан аш.
 Колу күмүш зымындай,
 Бели канжар кынындай,
 Сонундугу этинин
 Зооттон чыккан чыныдай,
 Карагаттай көзү бар,
 Канттан ширин сөзү бар.
 Аскерин жолго салыптыр,
 Эртең аттанамын деп
 Эр Шоорук үйдө калыптыр.
 Кериле басып Акылай
 Кеп айтуучу кези бар,
 Кыздын кеткен үшү бар,
 Түндө көргөн түшү бар:
 Ата, сизге кеп айтам,
 Алысты санап мен айтам,
 Аттанбасаң деп айтам.
 Шымал⁴ жактан сел келди,

Селдей көчүп жер келди,
 Жер учурган жел келди!
 Аккан селин аңдасам
 Кара баткак ылайы,
 Карайлатып куткарбай
 Каптап калды далайды.
 Сел баткакка калыпмын,
 Сенделип качып алыпмын,
 Агып сууга өлөрдө
 Алтын барик⁵ чынарга
 Өзүм жетип калыпмын.
 Чыктым чынар башына,
 Ачасында олтурсам
 Атакем келип кашыма.
 Теректе калдык тербелбей,
 Кериде калдык кебелбей.
 Суу каптады, сел болду.
 Кыян менен кыжылдап
 Агып жүргөн эл болду
 Табирчиңиз⁶ бар бекен,
 Атаке, бул иш не болду?
 Жүрөгүм чочуп айрылып,
 Жүдөдүм жаман кайгырып.
 Алтайдан келген кыргыз деп,
 Каңгайдан келген качкын деп
 Асыла берип атаке
 Жүрбөгүн тактан айрылып?
 Башың курган бала деп,
 Башчы болбо мага деп,
 Бакшы болуп кеттиңби!
 Жашабай жатып кандай түш
 Айтасың азыр мага деп.
 Кыян каптап сел келди,
 Сел болгон бул эмеспи,
 Кыргыз деген эл келди.
 Чыккан чынар терегиң
 Чындап кудай бергени,
 Чаап алып кыргызды
 Чынарга чыгып турганың,
 Чырагым сенин тунганың.
 Такка минген өзүмдүр,
 Так ушу балам сөзүңдүр.
 Айтып аны Шоорук кан,
 Адамдар болду айран таң,
 Добулбасы кагылып,

¹ Купа — томпогой же тумарча кылып калкандын бетине металлдан жасалган кооздуктун түрү, купа туулгада да болот.

² Дап — музыкалык аспап.

³ Сара — мыкты, тандалган, таза.

⁴ Шымал — түндүк тарап.

⁵ Барик — майда жалбырак.

⁶ Табирчи — эптүү, жөндөмдүү.

Тууга байрак тагылып,
Шоорук жолго салыптыр.
Бара турсун каныңыз,
Баатыр Манас не болду,
Кабарын угуп алыңыз.
Айлы конуп баатырдын
Азиреттин Кара-Тоо,
Бардап көрүп элини,
Байкап көрүп жерини.
Баатыр шонтип туруптур,
Шол чакта келип туурадан
Шоорукту кудай уруптур.
Кара-Тегин жол салып,
Алайда жаткан кыргызга
Кошуну келип кол салып,
Нойгутка ойрон салыптыр,
Ошпурдун айлын оңдурбай,
Окчуну чаап алыптыр.
Окчу кыргыз уругу,
Ойбой салып куруду.
Күн бейшемби чак түштө
Кан Шооруктун аскери
Каптап уруш салыптыр,
Жер жайнатып жылкыны
Жети миңче алыптыр.
Жума күнү кечинде,
Бешим өткөн кезинде
Күлүшаанын тоосуна
Кийик атып, аң уулап
Келиптир Манас ушунда.
Карк алтын алган бир калта,
Каңкорго кабар айтмакка
Качып барган Акбалта.
Көзүн салып кийикке,
Кийикчинин баарысы
Чыккан экен бийикке.
Акбоз атын моюндап,
Ак сакалын коюндап,
Акбалта барды акырып,
Айгай салып бакырып.
Жүлүндөй боз ат алдында,
Жүр Манас деп чакырып.
Уу кылганы көп киши,
Арзан жумуш эмес го
Акбалтанын бул иши,
Ашыгып мынча не келди?
Калыбет эле бу киши,

Кабарын сурап билелик
Кандай да болсо бул ишти.
Акбалтага жыйылып,
Аң издөөдөн тыйылып,
Келип кебин угуптур,
Айтканын угуп Манастын
От көзүнөн чыгыптыр!
Аскер ылдам келсин деп
Алты киши чаптырды,
Анжияндын боорунан
Адам калбай келсин деп
Кошунуна чакырды.
Кара-Кулжа тарынан,
Көкүрөк, Көк-Арт баарынан,
Кара-Алма кайкы белинен,
Калба деп кыргыз элинен,
Топурак-Бел, Кара-Суу,
Ортосу Оган дабаны,
Орчун шаар Анжиян,
Тез келсин деп аларды,
Маргалаң менен Зымыны,
Калбасын деп Чымыны,
Кожент деп Жызакты
Бачым-ылдам келсин деп
Баруучусун узатты.
Айтып кебин эр Манас
Анжиянды чакырып,
Айтып Манас болгончо
Акбалта сөгүп бакырып:
Жакыптын уулу Манасым.
Жаныңды жечү баласың,
Айрып келип Алтайдан
Азапка салчу балаасың!
Атамдан калган жерим деп
Жетим уул, тул катын,
Чаптырып ийип кыргызды
Убалга минтип каласың!
Кытайдан бөлөк жоо жок деп
Кыялыңа аласың,
Кырып кетсе кыргызды
Кыбаң шондо канасың!
Алтайдан элди көчүрүп
Кыянатчы адамсың!
Адыры чөптүү, жери жай,
Ар түлүк малга эли бай,
Маңгул, калмак аралаш
Башыбыз Мамыр, кең Алтай!

Бар-Көл, Төр-Көл көлүбүз,
Баштап келип балаага
Малынтканын көрүңүз!
Алдырып коюп Алайдан,
Арманда өлөр далай жан,
Алтай деп жүрүп көбүбүз,
Анжиян, Алай жериңиз,
Арзыбады көөнүбүз.
Калкыңа түштү калаба,
Капталып калып кечээ күн
Кажылдаган балаага!
Нар төө минген адам бар,
Ажаалаган арамдар,
Кара желек найза алган,
Карарганды кайсаган,
Кабагы бийик, көзү үңкүр,
Кара сакал, тик мурут,
Кайдан чыккан бу журт!
Каңылжаары каңкайган,
Кайсы бирөөн карасак
Кара нар минип даңкайган.
Айылга кирип кол салып,
Аткылашып биздин эл,
Кыйласы өлүп сулады,
Кыз-катындын баарысы
Кырга качып чуулады.
Арбыны жаа, аз мылтык,
Айдады жылкы дыргытып.
Ар бирөөсү күрсү урат,
Казандай болгон күрсүсүн
Канчалык жерге ыргытып.
Төө минип жүрүп найза алган
Төбөдөн урган кандай журт?
Нар минип жүрүп найза алган
Наадандыгы ашкан кандай журт?
Найза деген бир жарак
Ат мингенге ылайык,
Кайта электе бат барып
Калабаны кылалык.
Акбалта барып ашыгып,
Кырып кетти элди деп,
Кызыл ээк чалдарга
Кыйын түйшүк келди деп,
Чаап кетти элди деп,
Жаштарынын башына
Жаман дүмөк келди деп
Акбалта айтып салыптыр,

Аны-муну дегенче
Алтымыш миң кошуну
Азыр болуп калыптыр.
Ак асаба, кызыл туу,
Айгайлаган ызы-чуу,
Көк асаба, кызыл туу,
Көк жаңырган улуу чуу.
Көк жал Манас баатырдын
Жүрүп калган жери бу.
Алтайга барчу белинен,
Ашыгышып ашышып
Ат баспаган жеринен,
Кийик ашпас тоо менен,
Тар капчыгай зоо менен,
Ашып кыя бел менен,
Өлгөнчө кармашайын деп
Өзү тийген эл менен
Ашып түштү Алайга,
Аңдап турсаң мунун да
Арты кетер далайга,
Үркүп кыргыз кетиптир
Анжиян жаккы тоосуна
Шоорук кандын кошуну
Тоо таянып жетиптир.
Караанын жаңы көргөндө
Караңгы кирип кетиптир.
Урушту түндө салбайын,
Убарага калбайын.
Калбаны түндө салбайын,
Канга забын¹ калбайын.
Не болсо эртең көрөрмүн,
Үрүстөм өзү болсо да
Үстүн-астын бир салып
Үлгү кылып жөнөрмүн.
Каарданып муну айтып
Кабылан төрө Манасың
Жатып тынчтык алыптыр.
Багымдат намаз окушуп,
Азырлап атын токушуп,
Жарагын белге чалынып,
Жаратканга жалынып,
Ак күбө тонду кийинип,
Саадагы бала белиңдей,
Тасма тартып ийилип.
Алыскы-жуук айныбас,

¹ Забын — күнөөлүү, күнөкөр, себепчи.

Ыраакы-жакын ылгабас,
Ортосу болот, оозу албарс,
Түтүнү туман, түбү Ыспан,
Кароолу дажаал, огу ажал,
Асынып жүрсө Аккелте,
Ашыкпаса — койчагыр,
Ачууланса — замбирек —

Аккелте мылтык асынып,
Шай колдогон бадирек,
Камыш кыйып каптаган,
Тарамышка чаптаган
Темирин сегиз кырдаган,
Он эки түрлөп сырдаган,
Бөрү тил мизин чыгарган,
Учун ууга сугарган,
Шамалга тийсе ырдаган,
Тийген жери ырбаган,
Чагарак алтын тактырган,
Душман жакка бактырган
Салды найза карыга,
Сандыргалуу султаның
Бүгүн минип каарына,
Түн ичинде суурса
Өрт өңдөнүп кызарган,
Уруштуу күндө узарган,
Заарын тарткан мунардан,
Учун кайкы чыгарган,
Тоого чапса таш кескен.
Белге чапса баш кескен,
Шиберге койсо өрт кеткен,
Шилтегени мүрт кеткен
Алды колго кылычын,
Аңдап көр жоого кылышын!
Таш көмүргө таптаган,
Как ыргайга саптаган,
Көөкөрчө кылып ийдирген,
Кыл кыял¹ чаап чийдирген,
Чагарак алтын сомдогон,
Чапкан жоосу оңбогон
Эшик эндүү айбалта
Кыстарып алып белине,
Кыргын салып келүүгө
Шоорук кандын элине,
Коргошун-чоюн куйдурган,

Сабын темир бурдурган,
Башын болот каптаган,
Сабын темир саптаган,
Бери болсо күрсүсү
Беш жүз батман салмагы,
Барбардигер колдо деп
Беленделип алганы,
Ээринин кашына
Кыпчып алып чатына
Мунун баарын көтөргөн
Айраңмын минген атына!
Өңү кула, кара жал,
Өзгөчө сонун бу бир мал,
Арстан эрдин мингени
Аккула деген аты бар,
Айбандан бөлөк заты бар:
Чаткаягы чаткалдай
Жүрүп берсе чатына
Жүктүү төө баткандай,
Куюшкандын кошконго
Он бир карыш казанды
Ойноп-күлүп аскандай,
Болжолу жок чоңдугу,
Бооруна карандын
Момолой ийин казгандай,
Таноосуна-мурдуна
Кирер болсо жөргөлөп
Азыркы жүргөн адамдар
Кийими менен баткандай.
Камыш кулак, сом туяк,
Балтыры бала белиндей,
Басканы сырттын желиндей.
Чарайна төшкө тартынып,
Каруу-жарак карк алтын,
Көпкөк темир артынып,
Карыпчысы, кыягы,
Каармандай сыягы,
Белдемчи² темир байланып,
Бел булуттай айланып,
Барбардигер бергин деп
Жаратканга жалбарып,
Майданга барып турганы,
Ажаалалап кыйкырып
Капырды кудай урганы.
Дөгөшө аттуу балбаны

¹ Кыл кыял — оюу-чийүүдө колдонулуучу түрдүн аты.

² Белдемчи — согуштук кийим.

Төрт миң кошун алганы,
Төрөнү көздөй ат коюп
Баары жөнөп калганы.
Арстан Манас баатыры
Алиги төрт миң баатырды
Астын-үстүн салганы,
Аккуланы жүгүртүп
Аралашып калганы.
Дөгөшө келип качырып
Төрөгө найза салганы,
Дөгөшөнүн найзасы
Төрөгө батпай калганы.
Төшүнө найза такалды,
Карылар айткан макалды.
Төшкө сайып Дөгөшө
Жыгууга алы жетпеди,
Найза сайган капырга
Аккула ат менен кептеди,
Найзасы сынып качырап,
Өз найзасына илинип,
Чалкасынан кеткени.
Жыгылып калган капырды
Сырттан Манас беттеди,
Жерден өөдө турарда
Шыпырма кылыч кара курч
Башын кагып кеткени.
Башы калды томпоюп,
Өлүгү калды зоңкоюп.
Төрө Манас баатыры
Төрт миң келген капырды
Төгүп канын акыры
Эт бышым койбой жапырды,
Канын суудай сапырды.
Үч миң алты жүзүнү
Жерге басып түзүнү
Кырып-жоюп сап кылды.
Жана Шоорук жиберди .
Чечендер аттуу балбанды,
Он эки миң кол менен
Манасты көздөй жапырды.
Күлтүкан аттуу балбаны
Күркүрөп күрсү алганы,
Жеке өзү бир минип —
Жетимиш кулач пил минип,
Күрсүсү бар молодой,
Караса көзү капырдын

Кайканга казган ороодой,
Көзүндөгү чылпагы
Кайнаткан батман шородой.
Он эки миң жабылып,
Аккелте мылтык бир атты
Арстан Манас камынып.
Аккелтенин дабышы
Алты күндүк угулду,
Огу тийип капырдан
Отуз-кыркы жыгылды.
Түтүнү басты тумандай,
Кулап түштү Күлтүкан
Жер силкинген дубалдай.
Найза салды Чечендер,
Андай найза салгандан
Алек болгон нечендер.
Найзасын баатыр кагыптыр,
Арстан эр кылыч салыптыр.
Найзасы тийбей кеткени,
Найза салган Чечендер
Ажалынын жеткени.
Жетпегенде неткени,
Төрө чапкан бу кылыч
Төбөсүнө жеткени,
Ат-маты менен бөлүнүп
Жардай кулап кеткени.
Кыргыздын баары күңгүрөп,
Бакай баштап баарысы,
Кыргыз баштап карысы
Алтымыш миң көп аскер
Ат коюшуп калышты.
Аш кайнамга калбады,
Он эки миң кошуунун
Ойрон кылып салганы.
Кан Шоорук кан акырды,
Качыр, капта, койбо! — деп
Кайраттанып бакырды.
Жүргүзүп ийди майданга
Сексен төрт миң капырды,
Аз экен деп ойлонуп
Арстан Манас баатырды.
Миңинин саны — сексен төрт,
Билгенге болду кызыл өрт.
Жеткен ажал далайга,
Уруш болду Алайда.
Шоорук хан, Маймун зор экен,

Жүрүп келген кошуну
Үч жүз миңче кол экен.
Өлдү көбү теңделип,
Жаны тирүү калганы
Жарадар болуп сенделип.
Эртеси жок кечинде,
Түш эңкейген кезинде
Көтөргөнү туу болуп,
Көзүнүн жашы суу болуп,
Сандыргалуу төрөнүн
Заарына чыдабай
Шоорук каны баш болуп
Качып алып жөнөдү,
Ар түшүндө бел менен
Ашып алып жөнөдү,
Өлгөнүнөн калганы
Эки-үч бөлөк бөлүнүп,
Шашып алып жөнөдү.
Мургапты көздөй бет алып
Каны Шоорук салыптыр.
Үч жүз миң келген аскерден
Шоорукка жолдош көп элден
Алтымыш миң калыптыр.
Кабандар деген жол менен,
Бузулуп качкан кол менен
Эки күн түн качыптыр,
Энтелеп жаман шашыптыр.
Шоорук барды жерине,
Аныктап кабар сала албай
Өз караган элине.
Бири миңден коркпогон
Баатырды көрүп келдим деп,
Баш кесүүдөн сезбеген
Капырды көрүп келдим деп,
Караанын көрсөң өлөсүң,
Кача көргүн элим деп
Кууган Манас баатырдан
Куруп калган Шоорук хан
Жарым кун мурун барыптыр,
Жар чакыртып туш-тушка
Калкына кабар салыптыр.
Ую, төөсүн айдашып
Убарага калыптыр.
Таң атканда Шоорук кан,
Калкы үркүп дооруккан,
Ордосуна барыптыр,
Ойбоюн айтып салыптыр.

Шашкеге калбай эр Манас
Шатырап кирип барыптыр.
Саркерлерин¹ сап кылып,
Таш-Котонун талкалап,
Качып тоого кан Шоорук
Кара жанын калкалап:
Кытайдан качкан качак деп,
Маңгулдан качкан байкуш деп
Байкабай барып кол салдым.
Кол салбай куруп калсамчы
Балакетке чоң калдым!
Калкыма кылдым залалды,
Катын-бала таланды.
Элиме кылдым залалды,
Эр азамат калбады.
Аңдабай туруп катылып
Абыдан айттым сырымды,
Жарашпасам жалынып
Элимден койбойт ырымды.
Ойлонуп аны Шоорук каң,
Оболу барып катылып
Ойрону чыкты канча жан.
Муну ойлонду Шоорук кан,
Мурунтадан ойлонбой
Мурдар болду канча жан.
Көрүндү дүйнө көзүнө,
Көпмөнсүгөн кан Шоорук
Эми келди эсине,
Бармак болду тартуу алып
Эр Манастын өзүнө.
Ордодо жүргөн отуз кыз,
Окуп жеткен баары да уз.
Кыйбат баа кийгизип,
Кылтылдаган жорго аттан
Отуз бедөө мингизип,
Жасап кыздын баарысын,
Таштады Шоорук намысын,
Өз баласы Акылай,
Ойлонсоң кара жан кыйын,
Ошону баштап алышын.
Он алты жарым жашы бар,
Олоңдой кара чачы бар,
Тал чыбыктай бою бар,
Салтанатын коюп сал.
Кашы кара кыйылган,

¹ Саркер — аскер башчы.

Канга ылайык бу бир жан.
Көзү кара коюлган,
Көргөндүн көөнү тоюнган.
Ар мүнөзү бир башка
Ак тасмадай чоюлган.
Тиши байман күрүчтөй¹,
Өң шоошагы, сыпаты
Зымга тарткан күмүштөй.
Ачык кабак, жатык сөз
Кобуш мурун², марал көз
Алма моюн, түймө баш,
Кепичинин такасы
Жаркыраган жакут таш.
Шоорук шондо кеп айтып,
Акылай балам деп айтып:
Башында балам кой дедиң,
Байкабай туруп бок жедим.
Урушпай ата, кой дедиң,
Угуп туруп бок жедим.
Тилиңди балам албадым,
Тигилди капка арманым,
Тим кетти балам дарманым,
Жаным тирүү калса деп
Тилендим да зарладым.
Нуркталып калган эл экен,
Ушу күндө бу кыргыз
Урушка туулган неме экен.
Түптөлүп калган эл экен,
Түк качпаган өлүмдөн,
Дүмөккө тууган неме экен.
Алсаң балам кебимди
Тартуу кылып барсам деп
Таап турам эбиңди.
Ат уяты сатуу деп,
Кыйладан угуп жүрөмүн
Кыз уяты тартуу деп.
Айтканда тилим алсаң дейм,
Атакеңди өлүмдөн
Ажыратып калсаң дейм.
Каалаган атың миниңиз,
Кайышканым билиңиз.
Тандаган тонун кийиңиз,
Табытта турам билиңиз.
Тартуу тартып, багынып
Жан аргасын кылбасак

Аман калбас бирибиз.
Муну айтты Шоорук кызына,
Кыз сүйлөдү тышына:
Өкүнбө өткөн ишиңе,
Өкүнүчтүү ажал келгендир
Өлгөн далай кишиңе.
Тандоо менен ат минип,
Талап менен тон кийип
Байытат белем кыргызды.
Байкабастан катылып
Башында сизди тер кысты.
Кырк бир кызыл нар менен,
Кырк көмүркөй зар менен,
Чабындыдан күтулган
Алты жүз айдап мал менен,
Отуз бир сулуу кыз менен,
Нан көтөрүп, туз менен
Астына барды каныңыз.
Алтымыш нөөкөр кашында,
Алтындуу таажы башында
Эми келди Шоорук кан
Элүү сегиз жашында,
Бото куру мойнунда,
Эки колу боорунда,
Жаш төгүлгөн койнуна,
Болдум душман сизге деп,
Каар салдың бизге деп,
Арстан Манас баламсың,
Ата жолун изде деп,
Кылар болсоң тез кылгын,
Эртерээк ишиң иште деп,
Тартып келдим кызымды,
Жалынып жаным сурайын,
Жалпы журтум кысылды.
Жан билбеген сырымды
Салдым сага чырымды,
Жайыңды билбей катылып
Далай журтум кырылды.
Өзүң билгин эр Манас,
Ырайым бизге кыларды,
Өчөшсөң өзүң да билгин
Өмгөктөтүп кыларды.
Чабамын деп камымдым,
Аскер алып үч жүз миң
Алайыңа жабылдым,
Алдырып коюп өзүңө
Жан соога деп сабылдым.

¹ Байман күрүч — таза дандуу күрүчтүн түрү.

² Кобуш мурун — кырдач мурун.

Арзан деп барып тием деп
Арстанга катылып
Акылымдан жаңылдым.
Ажалы жоктон өлбөдүм,
Акыр аргам кеткенден
Акылай балам баш кылып
Астыңа тартуу жөнөдүм.
Айтты Шоорук мудаасын,
Арстан Манас баатырдын
Адам билбес мүнөзүн.
Кылая багып күлбөгөн,
Күлгөндүн сырын билбеген,
Күңгүрөнүп сүйлөгөн
Күлпөнү арткан дүйнөдөн,
Каалгадай кашка тиш,
Калайыктан башка тиш
Кашкайып чыгып алыптыр.
Абакеси Бакайга
Арстан эр көзүн салыптыр,
Абаке, бу сөз кандай деп
Арсандап күлүп калыптыр.
Ачууңдан аба жаныңыз
Астыңа келди каныңыз,
Өзүңүзгө сыйынып
Өтүнүп келген жан экен
Айтканын азыр кылыңыз.
Ал сөздү айтып салганы,
Ушундай болсо макул деп,
Орчун жыйын көпчүлүк
Оң сөз дешип калганы.
Ордоңузга киргин деп
Оболунда Шооруктун
Өзүн баштап барганы.
Шоорук кирди сарайга,
Шоораты кетти далайга
Тартуу келген кыздарды,
Таттуу болду сөздөрү,
Тандаганга бу кыздар
Өзү каалап тийсин деп,
Тандасын деп өздөрү
Көңкү турган көпчүлүк
Кыздын өзүн кыстады.
Ойрот журт турду жардашып,
Ортодогу отуз кыз
Көпчүлүккө көз салып
Кыдырата карашып.
Кыздар карап тек турду,

Каалагын деп бир-бирин,
Сен каалагын деп турду.
Кыргыздын баары кыйкырып
Мейли кары, мейли жаш
Бейбак кыздар, көзүңдү ач,
Самап турган силерди
Кара кыргыз эл болот,
Кайсы бирин кааласаң
Кармаганың эр болот.
Ортого коюп кыздарды
Оңдонушуп бойлорун,
Мени кармар бекен деп
Оодарып кызга ойлорун,
Кырдап кийип бөрктөрүн,
Кыз үчүн оңдоп көрктөрүн,
Сай кашканын баарысы,
Жашы менен карысы
Сакал-мурут тарашып,
Жардап кызга карашып
Тамаша сөзүн айтышып,
Жамандыктан кайтышып,
Көзүн кызга салышып,
Көркүн оңдоп кай бирөө
Көрөр бекен мени деп
Көбүрөөк сүйлөп калышып,
Курчуп турду куужулдап,
Кайсы бирөө урушуп,
Сен илгери турдуң деп
Ачуусу келип куучуңдап,
Ортодо кыздар турушуп,
Теги койбой алат деп
Тийүүгө моюн сунушуп.
Кара турат, кан турат,
Каалайт экен бизди деп
Канча түрлүү жан турат,
Уругу кыргыз эл экен,
Улугу Манас эр экен,
Эркибизге койгону,
Кааламак бизге эп экен.
Камалып турду канчалык,
Кыздын баары кысылып,
Ырас коркуп кай бирөө
Ыраңдары бузулуп.
Ботодой көзү жоодурап,
Болоттой чачы шоодурап,
Сүйгөнүңдү карма деп
Астыртадан кобурап.

Кичүүсү айтып улуусун:
Кишиден башка бою узун,
Каалоого болбой камалып,
Ушу киши болбой курусун.
Улуусу айтып кичүүсүн:
Кысылбай барып кармай кой,
Кыргыздын кыйын кишисин.
Кыздын баары кысылды,
Тер боюнан сызылды.
Аядил айтып салыптыр:
Жакасынан тону деп,
Астыңкы тандоо биз эмес,
Акылайдын жолу деп.
Шооруктун кызы Акылай
Шоодураган капырай!
Короз моюн, аппак эт,
Койкоңдогон кара бет!
Карагат көздүү, кардай эт,
Кашкаңдаган кара бет!
Болгон бизге керим¹ деп,
Болсун Манас эрим деп,
Кыздардан чыгып бөлүнүп,
Кыргоолдой мойну көрүнүп,
Сунала басып суйкайып,
Султан эрге бет алып,
Манасты башта көргөндөй,
Барып, келип көнгөндөй
Баатырдын барды кашына,
Кыз да болсо Акылай
Конду дөөлөт башына.
Теңин тапты теңи деп,
Келди мунун эби деп,
Акылай мурда каалады,
Артыкпызбы андан деп
Алиги турган отуз кыз
Бирден-бирден кармады.
Карап турган көпчүлүк
Каткырыгы баш жарып
Катуу күлүп калышып,
Мыктысып туруп алдың деп,
Кыйын да болсоң бу сапар
Кыздан куру калдың деп
Шылдыңдашып калышып.
Арстан Манас баатырың

Акылай сулуу алганы,
Отуз кыз барып кыргыздан
Отуз жигит кармады,
Ар тарапка бет алып
Алтымыш киши чаптырды,
Аскердеги адамды
Баары мында келсин деп
Самбылага чакырды.
Бир жумадан бир жума
Той баштады жупжуда
Ат, кунанды чаптырып,
Балбан, сайыш, көкбөрү
Бар өнөрүн арттырып
Отуз күн оюн салышты.
Кызын алып жарашып,
Кырк күн тамам өткөн соң
Кыргыздын баары тарашып,
Кабылан Манас баатыры
Анжиянга бет алып
Аман келди акыры.

¹ Керим — 1. Мээрим, жумшак коңул. 2. Укмүш, шумдук (жылкы жөнүндө).

«СЕМЕТЕЙ» эпосунан үзүндү Акмат Рысмендеевдин айтуусу боюнча

Үргөнч

Айчүрөк Семетейдин Акшумкарын ала качып кеткенде Семетей, Канчоро, Күлчоро менен Акшумкарды издеп, Үргөнчкө баргандагы Үргөнчтүн көрүнүшү.

Баатырдын уулу Семетей —
Айбаты катуу, заары күч.
Арстандан туулган эр немең
Тараза жылдыз батканда,
Таң саргарып атканда,
Ободон жылдыз быркырап,
Торгойдун баары чуркурап,
Бадалдан бугу бышкырып,
Марчадан элик бакырып,
Бар айбанат үн салып,
Тоосунан улар чакырып.
Ителги көктө баркылдап,
Асманда бүркүт шаңшышып,
Эчкиси тоодо бышкырып,
Эркин жүргөн баарысы,
Аткан таңдын алдында,
Чыккан күндүн кийнинде
Өз-өзүнчө сайрашып,
Эр Семетей канкоруң
Эрте туруп ушинтип,
Эми басып барсам деп,
Үргөнчкө дүрбү салсам деп,
Кербен консо Үргөнчкө,
Жаткан жерден көрөм деп,
Жолоочу болсо окустан,
Жортуулчунун баарысын,
Жол үстүнөн көрөм деп.
Чалгынчы болсо окустан,
Чамасын байкап көрөм деп.
Ак-Инектин белине
Басып чыгып барганы,
Көк-Дөбөнүн башына,
Көчүгүн коюп олтуруп,
Борчук кара ташына.
Ошол Үргөнч боюна

Дүрбү салды көрмөккө.
Кармай берди дүрбүсүн,
Баатырдан калган үлгүсүн.
Айлантмалуу чоң дүрбү —
Атадан калган чоң үлгү.
Аңырайта салды эми,
Абайлап аны аңтарып,
Азыр карап алды эми.
Байрак булгап бакырып,
Чоролорду чакырып,
Он экиде Күлчоро,
Оён баатыр Канчоро
Албаң-далбаң эткени,
Төрөсүнө жетти эми.
Он экиде Күлчоро
Оң ийнине таянып,
Ойноп бала кеп сурап:
— Ой абаке, — деп сурап, —
Не көрүнөт көзүңө,
Не билинет өзүңө?
Айтчы аба өзүмө!
Моюнунан кучактап,
Болбой чунак көп сурап,
Эркелеп бала кеп сурап,
— Айтчы бизге, — деп сурап,
Көргөнүңдү калтырбай,
Баян кылчы сен далай,
Байкайлы да биз далай.
Ошондо төрө муну айтат:
— Ой чоролор, — деп айтат, —
Кең Үргөнчтүн боюна
Келген экен бир топ жан,
Тааный албай койдум таң.
Жайылып чыккан жатпы дейм,
Кошуун арткан сартпы дейм.

Жайытка чыккан төөбү дейм,
Отун алган жөөбү дейм.
Түнөп калган уйбу дейм,
Отунга келген кулбу дейм.
Соот кийген жообу дейм,
Солкулдаган кызбы дейм.
Же болбосо чоролор,
Кара бет долу узбу дейм.
Как ошо бейбак долунун
Каалаганы бизби дейм.
Темир кийген жообу дейм,
Же болбосо чоролор,
Телегей кийген кызбы дейм,
Теңтушум Чүрөк узбу дейм.
Акун кандын кызыбы,
Айчүрөктүн өзүбү?
Кара көзгө илинбей,
Кайсы экени билинбей,
Калдайган калың колбу дейм,
Чалгынчы тосор жолбу дейм.
Же жолдон тоскон чоңубу?
Эрегишкен эрби деп,
Беттешери менби деп,
Бизди тосуп келгенби,
Бизден ашык эрби деп?
Калдайган калың кол келип,
Кайнатылуу шор келип,
Кечүүдөн тосуп калбасын,
Кездешип найза салбасын,
Кесир кылып калбасын.
Эл экени билинбейт,
Эми да көзгө илинбейт.
Жоо экени билинбейт,
Же кыз экени көрүнбөйт.
Кайсы экени билинбейт,
Караса көзгө илинбейт.
Ой Канчоро, Күлчоро,
Ак боз бээни сойдурдум,
Атыңды уйкаш койдурдум.
Экөөңдү багып тең кылдым,
Өзүмдөн артык эр кылдым,
Касташканың кем кылдым.
Берген — кудай, себеп — мен,
Ат жакшысын мингиздим,
Алыска сапар жүргүздүм.
Тон жакшысын кийгиздим,
Топ аралап киргиздим.

Кыйла элге тең кылдым,
Бетиңе кандан¹ тийгизбей,
Беттешкен душман киргизбей,
Мээнет тартып жүргүзбөй,
Экөөңдү бирдей тең бактым,
Кайсы жерде кем бактым?
Тетиги карарып жаткан Үргөнчтө,
Кайсы экенин билип кел,
Кимиң барсаң аның бар,
Бир кишилик алың бар.
Жолоочу болсо жолго сал,
Жортуулчу болсо тилин ал.
Базарчы болсо жолго сал,
Бадачы болсо тилин ал.
Кербенчи болсо жолго сал,
Бириң барып тилин ал.
Кан Акундун кыз болсо,
Каалаганы биз болсо,
Кадимки көөнү түз болсо,
Кайрылып бачым кабар сал.
Эки чоро эр деги,
Бириң барып кел, — деди.
Абакеси бар десе,
Барбай койчу чунакпы.
Канчоро түрүп муну айтат:
— Ой, абаке, — деп айтат, —
Бар десеңиз барайын,
Барбай кантип калайын.
Эрдик жайым бар эле,
Эптүүлүк жагы жок эле.
Он экиде Күлчоро
Катын жандуу, кыз накыш,
Калабалуу бала эле.
Эрдик менен чечендик —
Экөө тең мында бар эле.
Буга Күлчоро барса эп болор,
Мен барсам кыйын кеп болор.
Кокустан Чүрөк бет болсо,
Кеп таппай калсам калтаңдап,
Ар кайсыдан сураса,
Табалбай калсам тамтаңдап.
Канчоро айтат андай деп,
Күлчоро барса кандай деп.
Күлүмсүрөп түгөнгүр
Күлчородон сөз ушул:
— Бар десең аба, барайын,
Барбай кантип калайын!

Кой десеңиз коёюн,
 Көр десең барып көрөйүн.
 Эл да болсо, жоо болсо,
 Өзүңө кабар берейин.
 Айчүрөк долу кыз болсо,
 Аныгын айтып келейин.
 Алдымдагы Актелки
 Аркасы жок ит эле.
 Агыны катуу суу болсо,
 Көмө коюп кетпесин,
 Көрүнөө ажал жетпесин.
 Мен уккамын карыдан,
 Уламанын баарынан,
 Узун кулак сарыдан.
 Ушулардан кеп уккам,
 Ошондой сөздү коп укш,
 Бээжиндин каны калчанын
 Берендигин көп уккам,
 Ошо да аяр деп уккам.
 Бек Коңурбай калча деп,
 Беттешкен душман чарчаган.
 Мен укканым чын болсо,
 Атышкан жоосу чарчаган.
 Кытайдын билген Коңурбай
 Кыйындыгын уккамын.
 Атышкан жоосун алган деп,
 Ааламга кыргын салган деп.
 Алыстан билчү кан деген,
 Аярлары бар деген.
 Инжилден окуп жат билип,
 Жадыгөйү¹ жанында,
 Жаалы катуу кан деген.
 Аяры билип албасын,
 Алыс сапар жол тартып,
 Үргөнчтү көздөй бет алып,
 Саналуу кырк күн жол басып,
 Семетей жолго салды деп,
 Тулпар аттар чаалыгып,
 Бул кезде чарчап калды деп,
 Тосуп жолдон баргын деп,
 Токтобой уруш салгын деп.
 Ат чаалыгып калды деп,
 Эчен күнү жол басып,
 Семетей чарчап калды деп,
 Байлап кел деп баарың деп,

Балбандан бөлүп салбасын.
 Буйругун эки кылабы,
 Балбан келип жол тосуп,
 Үргөнчкө жатып калбасын.
 Берсең Буурул минейин,
 Бейбак келсе жол тосуп,
 Бет алышып кирейин.
 Капталында Каңгайдан²
 Каны билип калбасын.
 Жолдон кармап алам деп,
 Каңгайдан келген балбандар
 Кармап байлап албасын,
 Кайгыны бизге салбасын.
 Кытай болот албарсын
 Кынынан сууруп албасын.
 Кызыл ала кан кылып,
 Кылычтап башым албасын,
 Кылчайып уруш салбасын.
 Астымда минген Буурул ат,
 Арада болуп Күлчоро,
 Арманда өлүп калбасын.
 Бергин төрөм Буурулду,
 Кийейин деп буулумду —
 Абасынан ат сурап,
 Берип салды Буурулду
 Бериштелүү Тайбуурул,
 Атты токуп алайлап,
 Жүрмөк болду мына ушул.
 Төш олоңун бош тартып,
 Басмайылын бек тартып,
 Куюшканын ошондо,
 Куткун түптөн кыскартып,
 Атты токуп албаңдап,
 Даяр кылып калбаңдап,
 Бармак болду шайланып,
 Жарагын жалпы байланып.
 Беш кабырга темирди,
 Белдемчелүү себилди,
 Белге ченеп байланды,
 Туулгалуу³ себилди⁴,
 Душманга кийчү, темирди,
 Турабы, чунак байланды.

¹ Сыйкырчы, бакшы деп жатат.

² Буулум — кымбат баалуу материал.

³ Туулга — баатырлар башына кие турган темир баш кийим.

⁴ Себил — себеп болот деген мааниде.

Чарайналуу¹ себилди,
 Чарадай болгон темирди,
 Баарын Чоро байланды.
 Жүрөккө коёр темирди,
 Баарын чоро шайланып,
 Аттанмак болду эр неме,
 Ар кайсысын байланып.
 Бар жарагын кийген соң,
 Бармак болду эр неме,
 Маңдайкы жанга шайланып.
 Темирден таман үзөңгү
 Теппей ыргып минди бу.
 Касаба² колдо калкылдап,
 Аккелте жондо жаркылдап.
 Кылычы кында кыңгырап,
 Айбалта жондо шыңгырап.
 Көкжеке³ бутта чойкоюп,
 Буурулду минип койкоюп.
 Кемер кур белде жаркылдап,
 Кең багалек балкылдап,
 Атка минген жери ошол.
 Чоро жолго саларда,
 Абасы терең кеп айтат:
 — Аз аяңдап тура тур.
 Буурул ат жайы мына ушул:
 Алты ай минсе арыбас,
 Алтымыш асый болсо да,
 Анан калса Тайбуурул,
 Тилдигин өйкөп карыбас.
 Жети ай минсе арыбас,
 Жетимиш асый болсо да,
 Жеткилең күлүк союлгур,
 Тилдигин басып карыбас.
 Боолук салса мойнобос,
 Бош агытып жиберсе,
 Үстүнө чыккан кишиси
 Өлөмүн деп ойлобос.
 Борончал көрүп сынаган,
 Болумдуу күлүк ушу деп,
 Болжогон жерге жарар деп,
 Болоттон така кыйнаган.
 Жез кемпир көрүп жактырган,
 Жеткилең күлүк ушу деп,

Жер алдына бактырган,
 Таманы жайык, тайкы жал,
 Талыкпай турган чоң күлүк,
 Тайбуурул өзү мындай мал.
 Буура көкүл, жар кабак,
 Бул өңдөнгөн тулпар жок.
 Кара саны тайгандай,
 Жалдын алды жабыктай,
 Жараганы кабыктай.
 Секиргени бүргөдөй,
 Семиргени сүмбөдөй.
 Ар мүчөсү тайгандай,
 Азууну кайра сайгандай.
 Кыйган камыш кулактүү,
 От ордундай туяктуу.
 Ыргайтынын белинде,
 Текеликтин сеңирде,
 Сайбай жоону коркутуп,
 Кечпей сууну толтуруп,
 Тартууга келген Тайбуурул
 Жаңы бышты кезинде,
 Бугудай мойнун бураган,
 Бута бою аң келсе,
 Бутун салбай чураган.
 Мурунку жылы күзүндө
 Буттап алтын зер берип,
 Букардын каны сураган.
 Сураганда бербеген,
 Бермек тургай үстүнө
 Бейдаарат киши минбеген.
 Аркардай мөйнун бураган,
 Аргамжы бою аң келсе,
 Аягын салбай союлгур,
 Айбыкпастан чураган.
 Аттай алтын зер берип,
 Алдыңкы жылы күзүндө,
 Аргындын каны сураган.
 Сураганда бербеген,
 Бермек тургай үстүнө
 Бейдаарат киши минбеген.
 Буурул менин бул атым —
 Уча турган канатым.
 Алдымда Буурул бар болсо,
 Кайыптан бүткөн мал болсо,
 Белимди бекем буубасам,
 Бээжиндеги калчадан,
 Коңурбайын баш кылып,

¹ Чарайна — баатырлар казатка чыгарда төшүнө кие турган темирден тигилген кийим.

² Касаба — туу.

³ Көкжеке — бут кийим, өтүк.

Бешти өлтүрүп суубасам.
Буурулдун оозун бургандай,
Бура тартып суу кечсе,
Үргөнчтүн суусун бургандай.
Соорусунун үстүнө,
Ашырып айткан акынга,
Он эки кулак казанды
Асып койсо тургандай.
Жото жилик жонгондой,
Кашка жилик каккандай.
Чакмак эти чарадай,
Казынын баары карчытта,
Кара бели капкандай.
Көчүк эки көнөктөй,
Такым этин карасаң,
Түрүп койгон эшиктей.
Каңылжаары челектей,
Как чокусу кумгандай,
Эки көздүн чарасы
Жанаша казган ороодой.
Буурул ат жайы ушундай:
Сопол куйрук, сом туяк,
Сокмоктуу күлүк Тайбуурул,
Жылкыда болбойт мындай түр.
Кундуз жүндүү, кулан жал,
Куюндай болгон союлгур,
Желгенине жел жетпейт,
Жетик күлүк Тайбуурул,
Жебелеп аткан ок жетпейт.
Баары малдан башкача,
Баркын билген адамга,
Айгыр карап, бээ кууган,
Аягы менен тик турган,
Атасын адам билбеген,
Энеси кайып жел деген.
Сынчылар сынап Буурулду,
«Жел сыяктуу мал» деген.
Айбан да болсо ошону,
«Кайыптан бүткөн жан» деген.
«Качырганы кете албайт,
Касиети бар» деген.
«Бура тартып качырса,
Буудандар узап кете албайт,
Бул жеринде Буурулдун
Бир белгиси бар» деген.
«Кайра тартып качырса,
Кайыптар узап кете албайт

Касиети бар» деген.
«Учу кара, түбү ак
Түгүндө белги бар» деген,
«Түбү күлүк мал» деген.
«Айбандан мындай болбойт» деп,
«Арбагы малдан башка» деп,
Аярлар көрүп жактырган.
Боору жазы бото көз,
Болбойт деп мындай тулпардан,
Сынчылар айткан узун сөз.
Сынап алып биз мурун,
Тулпардан түрү башка деп,
Алты айчылык жол жүрсө,
Алы кетип чарчабас,
Айбандан чыкпайт мындай деп.
Жети айчылык жол жүрсө,
Жерге башын салар деп.
Жүргөн сайын түтүндөй,
Жети күндө барар деп,
Кыйкырса кулак жапырып,
Кыйкырыктан качпас деп.
Бараңдын¹ үнү барс этсе,
Жалт этип кайра тартпас деп.
Чогоол мылтык чорт этсе,
Чочуп кайра тартпас деп.
Түбүнөн күлүк Тайбуурул,
Араандай оозун ачар деп,
Абыдан кызып жүгүрсө,
Ак көбүгүн чачар деп.
Кетмен соору, кенен төш,
Сынчылар сынап көзмө-көз,
Келишимдүү доңуздун
Буурул аттын сыны бул.
Жер согорун карасаң,
Тегирмендин барадай.
Кайраттанып жүгүрсө,
Канкорун минип алуучу,
Казатка минсе айбанды,
Касташканын алуучу,
Канжыгалуу мал ушул.
Арстаның минип аттанса,
Атышкан жагын алуучу,
Асыл мындай мал ушул.
Буурулдун жайы мына ушу,
Элеңдеген түгөнгүр,

¹ Бараң — мурунку убакта колдонгон кыргыздардын түтөтмө мылтыгы.

Өөдө жерде бекем жүр,
Ылдый жерде секин жүр.
Ким экенин барып бил,
Эл болсо да көрүп кел.
Жоо болуп калса кокустан,
Өзүмө келип кабар бер.
Кан Акундун кыз босо,
Кара бет долү үз болсо,
Каалаганы биз болсо,
Кайрылып мага кабар бер.
Чоң төрөсү муну айтып,
Токтобогун деп айтып,
Туруп калды төрөсү,
Жолго түштү чоросу.
Алдындагы Тайбуурул —
Айбандын чоңу коңкоюп.
Үстүндөкү Күлчоро —
Адамдын чоңу солдоюп.
Семетей менен Күлчоро
Кимиси минсе болкоюп.
Жалаң кылыч байланып,
Түпөгү¹ жок найза алып.
Ошо кезде Тайбуурул
Желип кетсе жейрендей,
Жүрүп кетсе түлкүдөй.
Таш менен жүрсө тайгылбай,
Ар жагында кызыл кыр,
Күлчоро чыгып барды бүл.
Ээрдей кайкы бир кезең,
Эми чыгып келди бүл.
Аз аяңдап токтолуп,
Абай кылып Күлчоро,
Ар жагын карап турду бүл.
Аңтарып чоро караса,
Ар жагында сары талаа.
Атаны сонун жер бол деп,
Көзү түшүп турду ошо.
Буурусун чийген чийин жок,
Мындай сонун талаа бол,
Суур казган ийин жок,
Чү коймок болду чоро шок.
Өткүр чоро турабы,
Жерди сынап бу дагы,
Ар качандан бир качан,
Алдымдагы Буурулуң

Күлүк деп муну көп мактайт,
Күлүктүгүн билейин,
Буурул күлүк мал болсо,
Күндө эле сурап минейин.
Эрегишкен жоо болсо,
Күркүрөп ага тийейин.
Ушу бүгүн абамын
Атынын сырын билейин.
Ар качандан бир качан,
Ашкере күлүк деп мактайт,
Аныктыгын билейин,
Азыр жолго кирейин.
Ашкере күлүк мал болсо,
Айда сурап минейин.
Атышып душман беттешсе,
Айкырып ага тийейин.
Абакемдин Буурулун
Азыр эле сырын билейин.
Өзөнгө муну салайын,
Өзүм бир сынап алайын.
Өзгөчө күлүк мал болсо,
Өзүм сурап минейин.
Эртеңки күндө жоо болсо,
Өжөрлөнүп тийейин,
Өзүм сырын билейин.
Тизгин жайып алайын,
Ушу жерде сынап калайын.
Жакшы экенин билейин,
Жаадай болуп жүгүрсө,
Жалгыз баарын билейин.
Жан аябас жоо болсо,
Жабышып сурап минейин,
Чаңырып ага тийейин.
Муну ойлонуп Күлчоро
Чапмак болду ошондо,
Колундагы булдурсун²,
Чапса кулак тундурсун.
Алаканы айнектүү,
Бүлдүргөсү баргектүү,
Асый өгүз терисин,
Өрүм кылган булдурсун.
Кунан өгүз терисин,
Өзөк кылган булдурсун.
Кой башындай коргошун
Кошо түйгөн булдурсун.

¹ Түпөк — найзанын учуна тагылуучу кылды айтып жатат.

² Булдурсун — кымбат баалуу камчы.

Кой сойбогон касапты,
Кокуйлаткан булдурсун.
Каяша берген катынды,
Кайкалаткан булдурсун,
Чапса кулак тундурсун.
Опол тоонун ак ыргай,
Түбү менен жулдурган.
Жайы-кышы он эки ай,
Сары тапка койдурган.
Өзөгүн жезден бурдурган,
Сыртына кокжал¹ урдурган.
Кой башындай коргошун
Кошо түйгөн түшкүнгө.
Ат башындай коргошун
Ала түйгөн түшкүнгө.
Толгомо саптуу ак камчы
Толгой кармап имерип,
Тоодой болгон Буурулду
Томукка тартып жиберип.
Тайдай эти бөлүнүп,
Тайгандай жону түзөлүп,
Койдой эти бөлүнүп,
Коёндой жону түзөлүп.
Чапкан жери оюлуп,
Бөрү, түлкү тоюнуп.
Чү дегенде жоголуп,
Сүрдүгө түшүп оңолуп.
Учкан куш менен жарышып,
Учуп кетчү немедей
Үстүндөгү Күлчоро
Ооздук менен алышып.
Болот така, албарс мык
Туягында жаркылдап.
Кара курчтан ооздук
Көмөкөйдө карсылдап.
Көкүлүн көккө ыргытып,
Чоң чарадай туягын
Кара жерге мылгытып.
Ала качып дыркырап,
Жолум үйдөй чоң даңкан
Төбөсүндө зыркырап,
Төрт туяктан чыккан таш
Асманды көздөй чыркырап.
Ооздук чайнап, көз жайнап,

Ологой² тартып, баш чайкап,
Таноодон чыккан көк түтүн
Жеңдей болуп буркурап.
Арт жагынан караса
Агала тугу сүрү бар.
Үстүндөгү баланы
Аркыраган Тайбуурул
Ала качкан түрү бар,
Элеңдеген Тайбуурул
Эпсиз күлүк союлгур.
Тар жылга келсе түйүлтүп,
Кең жылга келсе шүйүлтүп,
Тар колтуктан суу чыгып,
Таноолордон буу чыгып.
Көрүнгөндө көрүнүп,
Көрүнбөсө Тайбуурул,
Закым болуп бөлүнүп.
Алдындагы Тайбуурул,
Карга менен жарышып,
Үстүндөгү Күлчоро,
Ооздук менен алышып.
Көкүлүн көккө ыргытып,
Чарадай болгон чоң туяк,
Кара жерге мылгытып.
Кетмен чапкан немедей,
Туягы тийген жерлери
Кемеге болуп оюлуп.
Арткы туяк тийген жер,
Тутана түшүп токтолуп,
Топурагын тоо кылып,
Туягы кирген жерлерди,
Жол арадай коо кылып.
Жапырылып жүгүрсө,
Жазы жерди аң кылып.
Жугургопү таң кылып,
Артын кара чаң кылып,
Аттап кетсе түйүлүп,
Түптүз жерди аң кылып.
Анда-санда көрүнүп,
Кара тери төгүлүп.
Элеңдеген доңузун
Эми жаңы шол жерде
Кызыгандай көрүнүп.
Ак көбүк чачып булкулдап,
Ала качып союлгур,

¹ Көкжал — темирден, жезден буюмдун четине бастыруу.

² Ологой — аттын алга жүткүнүшүн айтып жатат.

Эми жаңы кызыган.
Эпсиз күлүк Тайбуурул,
Буруттай учуп буркурап,
Түяктан оту жаркырап.
Дүбүртүнө Буурулдун,
Булактын суусу ташыган.
Бууданы өлүп кетер деп,
Көргөн адам жашыган.
Добушунан Буурулдун,
Башаттын суусу ташыган.
Бууданы өлүп кетер деп,
Баакы киши жашыган.
Эки тизгин, бир чылбыр,
Оң колунда карышып,
Ойрон болгон доңуз,
Учкан күш менен жарышып.
Үстүндөгү Күлчоро,
Тарталбай колу карышып.
Элеңдеген айбанды
Эр Күлчоро жанакы,
Кайдан чаптым бекер деп,
Кай жерге чыгып кетер деп.
Чапканына өкүнүп,
Аз гана эмес мол экен,
Ушу келген өзөн жол
Ара күндүк жол экен.
Ак-Кыя менен куюлуп,
Кирип келди Үргөнчкө.
Күн шашке болгон кез,
Кирип келди бала тез.
Үргөнчкө кирип келди эле,
Кең Үргөнчтүн боюнда,
Ар нерсе түшүп оюна,
Абай кылып көз салды
Ошол суунун боюна.
Тегерек кара саздар бар,
Саз жээгинде таштар бар.
Кара баткак саздар бар,
Карасаң үйдөй таштар бар.
Өмбүл-дөмбүл саздар бар,
Жайылган койдой каздар бар,
Булуң-булуң жерлер бар,
Кайың, талы аралаш,
Суу жээгине жарашкан.
Арстан бала Күлчоро
Жерди карап аңтарып,
Зыйнатын көрүп таң калып,

Бала барган чагында
Байкап сууну карады.
Он экиде Күлчоро —
Оюлган чунак жаш бала.
Суунун түрүн караса,
Үргөнчтүн суусу ташыптыр,
Тал башынан ашыптыр.
Карагай менен тал агып,
Кайың менен сал агып,
Түбү менен карагай,
Түптүү суунун баары агып.
Мөңгүнүн баары бузулуп,
Туура суулар кошулуп,
Кашка суунун баарысы,
Капталдан агып жошулуп.
Кыян суу менен аңги суу,
Ак коктудан кошулуп,
Кирген экен чоң дайра
Суунун жайын караса,
Тоосу бийик дуулдап,
Карагай, тал шуулдап,
Өзөндүн баары күркүрөп,
Ошону көргөн бенденин
Тула бою дүркүрөп.
Жаш балашан карагай
Тамыры менен суурулуп,
Жарга түшкөн боз чалма,
Алачыктай жуурулуп.
Аны көргөн бенденин
Заманасы куурулуп.
Жардын боору туурулуп,
Алачыктай арчалар
Аңтарылып жулунуп,
Аркы өйүзгө урунуп.
Аны көргөн бенденин
Заманасы куурулуп.
Топурак агып, жар урап,
Үйдөй таштар да кулап.
Алачыктай кара таш
Аңтарылат күлдүрөп.
Аны көргөн бенденин
Тамам бою дүркүрөп.
Жээгинде жекен желпилдеп,
Камыштын баары калкылдап,
Аттай кара балыктар
Арадан ыргып чалпылдап,
Аларды көргөн бенденин

Тамам бою калтылдап.
Аркы четин караса,
Кылтылдай түшүп жымылдап,
Берки жээги былкылдап,
Орто жери шар болуп,
Кечүүнүн оозун караса,
Ат кесерден кар болуп.
Төө өркөчтөп ылайлап,
Төгүн эмес чын дайра,
Көргөн киши кудайлап.
Токтобой агып шар болуп,
Оонап кеткен жерлери
Найза бою жар болуп.
Жин жыттанып кан агып,
Капкара болуп алыптыр.
Кайрылып бенде кечкисиз,
Кечмек тургай Үргөнчкө,
Жакын бенде баргысыз.
Кыпкызыл болуп ылайлап,
Кыйкырып турган немедей,
Көргөндүн баары кудайлап.
Ушу суунун күүсүнө,
Кулак тунуп дүңгүрөп,
Тоодой таштар күлдүрөп.
Суунун өңүн караса,
Нечен түрдүү кубулуп,
Ар тарапка бурулуп.
Бурулуп көбүк буркулдап,
Жакын бенде баралбай,
Жаткан экен чоң дайра.
Кечүүнүн баары шар болуп,
Кече албай бенде зар болуп.
Суунун жайы ушундай,
Алты кыр болуп алыптыр.
Адам бенде кечкисиз,
Аябай кирип калыптыр.
Кыпкызыл болуп алыптыр,
Кыябынан көп артып,
Кыйын кирип калыптыр.
Боз чалма болуп алыптыр,
Болжолунан көп артып,
Болбой кирип калыптыр.
Мурунку күнү күн жааган,
Кийинки күнү күн ачык,
Кирген экен ошо суу,
Ошо күнү көп ташып.
Үргөнчтүн башы Үч-Арал,

Үч-Арал суусу бузулуп,
Башынан мөңгү кошулуп.
Жинди суунун баарысы
Туш-туштан кирип кошулуп.
Көкөмерен көк дайра
Эң аяктан кошулуп.
Ары четин карасаң,
Карагай менен тал агып.
Бери четин карасаң,
Кайың менен сал агып.
Ортосунан карасаң,
Билектей кара кан агып.
Алма, өрүк, тыт жыгач,
Өзөндөгү сал агып.
Катуу кара жылгындыр,
Табылгынын баары агып.
Кара жыгач, кайыңдан,
Ак куурайдай даны агып,
Терек-талдын баары агып.
Агындынын баарысы
Аралга агып жыйылып,
Үргөнч кыйын кирди деп,
Кербендин баары токтогон.
Ошо кезде чоң Үргөнч
Опсуз кирген окшогон.
Чыбырын түлкү жойлобой,
Кечем деп бенде ойлобой,
Чымыгенттин кербени
Бу да быйыл токтогон.
Бурулуп урган жерине,
Муз туруштук бергисиз.
Адырын түлкү жойлобой,
Аябай кирген Үргөнчтү
Кечем деп адам ойлобой,
Анжияндын кербени
А да быйыл токтогон.
Кечмек тургай Үргөнчтүн,
Буусуна киши келгисиз.
Толгонуп аккан жерине
Тоо туруштук бергисиз.
Кечмек тургай Үргөнчтүн,
Тоосуна бенде келгисиз.
Жайылып аккан жерине
Жар туруштук бергисиз.
Кечмек тургай бул суунун
Жанына бенде келгисиз.
Канаттуудан башка жан,

Каршы-терши каттабай,
Канча адам токтогон.
Учкан куштан башка жан
Өйүз, бүйүз каттабай,
Уруулуу журт токтогон.
Жаман кирген бул дайра,
Капчыгай толуп кар агып,
Курдум болуп айланып,
Кербендин жолу байланып,
Кече албай бенде зарланып,
Кечүүлөрдүн баары жок,
Өзөн сууга толуптур,
Өзгөчө кыйын болуптур.
Карап көрсө сыртынан,
Капчыгай сууга толуптур,
Калыптан кыйын болуптур.
Суунун жайы ушундай,
Кирген экен чоң дайра.
Булундун баары көл болуп,
Токойдун баары сел болуп,
Тоо бооруна тең болуп.
Сууну көрүп Күлчоро,
Карап түрдү ошондо.
Кандай жерден кечет деп,
Кечкен адам бул суудан
Кантип аман өтөт деп.
Күкүгү сайрап таңшыган,
Күйүттүү бенде жашыган.
Эчен жердин ичинде
Булбулдун үнү таңшыган,
Уккандын баары жашыган.
Ар түрдүү чымчык чуулдайт,
Аңтарып Чоро караса,
Үнүн угуп ошонун,
Эр Күлчоро кубанган.
Тартардын баары тартылдап,
Суу бүркүттөр баркылдап,
Кара кунас, көк кытан
Каршы-терши салпылдап.
Адам атын таппас куш,
Канаттары жаркылдап.
Илбээсин көп ичинде,
Аңыр учуп аңылдап,
Тазкара, кара жорулар
Ар жыгачта даңкылдап.
Албан түрдүү жан көрдү,
Өзөн суунун боюнан

Өзү билбес аң көрдү.
Сайсагызган сарала,
Ар түрлүү сүрөт караса.
Ааладуңга, борбашы,
Боз таркылдак, таранчы.
Болжолу жок көп учат,
Зыйнатын жердин карачы.
Атаны сонун суу бол деп,
Эр Күлчоро карады.
Порумун көрүп таң калып,
Болжолун айтып таңданып,
Атанын сонун жер бол деп,
Күлчоро айтып мындай кеп.
Өзөнгө биз да консок деп,
Бизге жер ушу болсо деп.
Ит агытып, куш салып,
Илбээсин издээр жер экен.
Мылтык атып, жаа тартып,
Аюу, жолборс, кабылан,
Эчки, теке көп атып,
Эриккен жазар жер экен.
Ушул өзөн боюна,
Эки күнү консок деп.
Эчен сонун илбээсин
Токойго кирип атсак деп.
Тамаша кылып шул жерден,
Ат өргүтүп жатсак деп...
Муну таштап салалы,
Ар жагында Чүрөктөн,
Ошондон кабар алалы.
Кереметтүү кашка күң,
Керээти журттан башка күң,
Адамдан артык аяр күң,
Ар кыл менен жүрүүчү,
Акылдашкан немедей,
Күндүк жерде чегиртке,
Ыргыганын билүүчү.
Көрүп-билип келгендей,
Көрүнөө айтып берүүчү.
Акылдашып жүргөндөй,
Аралаш болуп келгендей,
Айтканы туура келүүчү.
Семетейдин келгенин,
Дүрбү менен көргөнүн,
Ошону Чүрөк билгени.
Ошондо Чүрөк ойлогон,
Ойлобосо болбогон.

Акылга карап толтуруп,
Ар кандай ойлоп олтуруп,
Эртең менен Семетей,
Дөбөгө чыгып барар деп,
Элден кабар алганы,
Дөбөдөн дүрбү салганы,
Үргөнчтөн кабар алганы.
Алтын айнек турнабай
Аңырайта салганы.
Падыша басып барар деп,
Бизге дүрбү салар деп.
Эртең менен мунарык,
Анык көрбөс дүрбүсү,
Көлкүлдөгөн тунарык.
Көрүнөө таанып көрө албай,
Ким экенин биле албай,
Айра таанып аныгын,
Ашкере айтып бере албай.
Алыстан көрүп караанды,
Оюнга келген адамды.
Чоролорго кеп айтар,
Эрте барып келгин деп,
Эрикпей кабар алгын деп.
Чоросуна кеп айтып,
Кеп айтканда деп айтып,
Көрүп кайра келгин деп,
Көргөнүң айтып бергин деп.
Атка мин деп бек айтып,
Аялдаба деп айтып.
Чорону жумшап салар деп,
Бирөө келип калар деп.
Келе турган жолунан,
Мен тостуруп коёюн,
Кабарында болоюн.
Не болсо да көргүн деп,
Кароолчуну коёюн.
Бул сөздү ойлоп Айчүрөк,
Бегимжан бери кел деди.
Борумжаны кеп айтып,
Ошол экөөң тең деди.
Чакырганы эки кыз,
Энтелеген чунактар,
Келип калды буга туш.
Эки кызга кеп айтат:
— Ой Бегимжан, Борумжан,
Уккула муну деп айтат.
Экөөң мында турба деп,

Ушу сөздү тыңда деп.
Ак кашаттын башына
Азыр басып түптүз бар,
Айткан тилди экөөң ал.
Кароолчу болуп көзүң сал,
Жүргөн, келген жан болсо,
Аныгын көрүп кабар сал.
Келсе киши тилин ал,
Учурашса сүйлөшүп,
Сыр алдырбай сөзүн ал.
Айтпагын түк бир сырыңды,
Келген киши кеп айтса,
Айчүрөк кайда деп айтса,
Аныгын айтпа жалпактап.
Айчүрөк тосуп келди деп,
Аныктап сөздү чын айтпа,
Түк ошого сыр айтпа.
Бул эмне кыздар деп,
Биздин жайды сураса,
Сейилдикке келдик де,
Жер сонунун көргөнү,
Тамаша кылып келгени.
Алыстан көрсөң кабар бер,
Өзүмө келип айтып бер.
Баргын, кыздар, бачым деп,
Айчүрөк айтып мындай кеп.
Ошо турган эки кыз,
Макул дешип ийилип,
Кароолго чыкты жүгүрүп.
Кароолго чыгып караса,
Кыядан түштү бир бала
Баланын түрүн караса,
Кызыл буурул аты бар.
Кызга ылайык бир бала
Тоодой Буурул аты бар.
Атты көрүп эки кыз,
Адам, бекер куйрук, жал эмес,
Биздин элдин малы эмес,
Атынын түрү бир башка.
Атты сынап эки кыз,
Карап турду бир азга.
Атынын түрү бир башка,
Кабыргасы калжаят,
Казатка минчү ат экен.
Омурткасы оркоёт,
Оёндор минчү атпы деп.
Темингенин баары тер,

Алыстап келген малбы деп.
Ичи найдай¹ жараган,
Эченден бери чөп жебей,
Жолоочу келген малбы деп.
Адамдан чоң олкоюп,
Үстүндөгү жаш бала,
Адамдан чоң солкоюп.
Жол көрбөгөн бала экен,
Биз жактагы эл эмес,
Жердин сырын билбеген.
Адамдан мүнөз бир башка,
Султандык жайы бар экен.
Ар жабдыктын баары шай,
Урушка чыгар жан экен,
Бу кай жактын эли деп,
Кайсы элдин беги деп.
Кырымдан келип калганбы,
Кыйла бүлүк салганы.
Урумдан келип калганбы,
Каканга элчи салганы.
Ар кандай ишти ойлонуп,
Ойлобосо болбоду.
Анык жездем өзү деп,
Айчүрөктүн көргөн түш,
Болгон экен тушма-туш.
Кан жездемдин өзү деп,
Өзү түгүл көзү деп,
Канга ылайык киши деп,
Бек жездемдин өзү деп,
Бекке ылайык өзү деп.
Кандан мындай болбос деп,
Кара беттер сынады.
Келбети жандан бир башка,
Адамда мындай болбос деп.
Атышкан жоосун алгандай,
Ааламга бүлүк салгандай.
Керней тартып кол алып,
Карсылдашкан жоо болсо,
Каран түндү салгандай.
Басташкян жоонун баарысын
Башын кесип алгандай.
Баатырлык жайы бар экен,
Кармаганын оңдурбас,
Каруусу толук балбандай,
Канга ылайык жан экен.

Бет-бет болуп айтышка,
Чечендик жайы бар экен.
Көпкө сүйлөп жаңылбай,
Көсөмдүк жайы бар экен.
Падышага ылайык,
Бар мүчөсү бар экен.
Жаш деле болсо чоң экен,
Адамдан башка зор экен.
Ар кылган иши оң экен,
Адамда мындай жок экен.
Эрдик менен чечендик,
Экөө тең бар экен.
Көргөн, билген немедей,
Өзү көсөм жан экен.
Каарын алып качырса,
Капканы бузар жан экен.
Сыймык кушу башында,
Сырттандыгы бар экен.
Сыртында душман болбосо,
Арстан сындуу жан экен.
Анык көрдү айбатын,
Сундуруп найза тартпас деп,
Миң душмандан качпас деп.
Сандаган душман бет болсо,
Санаасын бузуп качпас деп.
Өзү өжөр өрт экен,
Өлүмдөн кайра тартпас деп.
Телегейин тең сынап,
Тегиздигин кыз карап.
Ар мүчөсүн тең сынап,
Арбак, сыймык, бак, дөөлөт —
Баары конгон деп сынап.
Эч жеринде кемчил жок,
Эр мүчөлүү өзү шок,
Биз көргөндөн мындай жок.
Бул сөздү айтып эки кыз,
Кыздар кылбайт чеки иш.
Айчүрөккө баралы,
Көргөн, билген бул ишти,
Көрүнөө айтып салалы.
Жездем келип калды деп,
Сүйүнчүнү алалы.
Кабарды кайра салалы,
Кан жездем келип калды деп,
Кан экен деп жалганда,
Калтырбай айтып салалы.
Канча берсе сүйүнчү,

¹ Най — түтүкчө үйлөмө аспап, чоор.

Калк ортодо алалы.
Бул сөздү айтат кеңешип,
Чүрөктү көздөй жөнөдү.
Сүйүнүшүп жүгүрүп,
Энтелешип эки кыз,
Кубанышып куушуп,
Куюндай болуп жүгүрүп,
Кара бет долу Чүрөккө,
Астына келди ийилип.
Айчүрөккө кеп айтат:
— Ой эжеке! — деп айтат,
Маңдайга келди бир бала.
Кызыл буурул аты бар,
Бакты, дөөлөт башында,
Падышалык өзүндө,
Балбылдап жалын өрт күйгөн,
Маңдайда эки көзүндө.
Оолугуп калса окустан,
Оозундагы илеби,
От болуп кызыл күйгөндөй.
Катын түгүл, кыз түгүл,
Перинин кызы тандалып,
Бекер келип тийгендей.
Адамзаттан артыкча
Ар мүчөсү бар экен.
Астындагы тулпары
Айбандан башка мал экен.
Кызыл буурул ат минген,
Кызга ылайык бала экен.
Канга ылайык кашы бар,
Бекке ылайык бети бар.
Беттешкенин эриткен,
Оозунда ширин сөзү бар.
Бекер жандын бири эмес,
Келип калды маңдайга,
Бизди келип тандаарга,
Жездем келди маңдайга.
Эжеке анык көрдүк деп,
Бир аз көрүп калдык деп.
Айбатынан жан коркту,
Азыраак талып оңолдук,
Айбат сүрүн чоң көрдүк,
Ар кылганын оң көрдүк.
Сага кабар бергени,
Кайра чуркап биз келдик.
Көрдүк аны маңдайдан,
Ак-Кыя менен түштү деп,

Ар мүчөсүн байкасаң,
Бээжиндеги калчадай.
Калча да ага тең эмес,
Карасак оңой эр эмес.
Каарданып качырса,
Каптын тоосун бузгандай,
Жин-пери да качып чыккыдай.
Карап көрдүк кайратын,
Алыстан көрдүк айбатын.
Ыраактан көрдүк сүрүн деп,
Көргөндө коркуп эс чыкты,
Келген жездем түрүн деп.
Ошондо Чүрөк кеп айтат:
— Энтелебе, ээ бейбак,
Калдаңдаба, кара бет.
Жездең сенин бул жерге
Жалгыз келер жан эмес.
Жалгыз келип кыздарга,
Сыр алдырчу бала эмес.
Жанында сырттан чоролор,
Он экиде бала ал.
Оңой чунак эр эмес,
Ошо келген Күлчоро,
Бизге жеңилип калчу неме эмес
Жан жолдошу Канчоро,
Жаалы катуу эр ошо.
Экөө тең бирдей жаш бала,
Жездеңерден кем эмес.
Төрөң жездең эр эле,
Телегейи тең эле.
Ачуусу чукул, ичи тар,
Катынга кароо неме эле.
Кандыгы бар башында,
Бакты конгон жашында
Төрөлүгү болбосо,
Төрөсүнөн Күлчоро,
Төрт эли өөдө неме эле.
Арбак конгон жездеңе,
Он экиде Чоронун,
Эрдиги кимден кем эле.
Дөбөгө чыгып баргандыр,
Турнабай салып кыз көрүп,
Эрте барып келгин деп,
Токтобой кабар бергин деп,
Чоросун жумшап салгандыр.
Абасы аны бар десе,
Абасынын Буурулун,

Асылып минип алгандыр,
Абасы анда калгандыр.
Көрүнбөс жерге келгенде,
Көңүлүнө алгандыр.
Көрөмүн деп күлүктү,
Көп эле кылган бүлүктү.
Көмкөрүүгө келгенде,
Колунда болот булдурсун,
Толгой кармап мунусун,
Томукка чаап салгандыр.
Эти ачынып Буурулдун,
Эңкейишке салгандыр.
Ала качып баланы,
Алек кылып салгандыр.
Алас саат кидирбей,
Кайсы экени билинбей,
Үргөнчкө кирип келгендир.
Жездең эмес, жалгандыр,
Он экиде мыкты кул,
Ар бир сөзгө ыктуу кул,
Күлчоро келип калгандыр.
Чүрөк айтып мындай кеп,
Башка кыздын баарысын
Баарың кел деп чакырып,
Келиндерди кел деди.
Айтканын эки кылабы,
Кыз-келин карап турабы.
Кыздын баары жүгүрүп,
Келиндер келди сүйүнүп.
Оиюндо Чүрөк кеп айтат:
— Ой, сиңдилер, жеңелер,
Кароолго койгон балдар деп,
Азыр келди жүгүрүп,
Эжекелеп сүйүнүп.
Экөө тең шашып кеп айтат,
Өзү келди жездем деп,
Маңдай жакка деп айтат.
Баарың баскын казатка,
Кашаттагы башатка.
Карап сынап келгиле,
Кандай жан, аны көргүлө!
Өйүздөн барып көргүлө,
Көрүп сынап бергиле.
Өжөрлүгүн, өрттүгүн
Өзүңөр барып көргүлө.
Өзүмө туура жан болсо,
Өлбөйсүң, буга баргын деп,

Чындыгын айтып келгиле.
Маңдайга келген эр болсо,
Семетей болсо кокустан,
Барып сынап бергиле.
Чоро болсо окустан,
Аны да сынап көргүлө.
Жездең болсо чын өзү,
Бура тартпай бул суудан.
Буралган кызды көргөндө,
Кайра тартпай качырып,
Канкор кирер дайрага,
Тайбуурулдун соорудан,
Төө өркөч болгон көбүгүн,
Төрөң кирер ашырып.
Төгүн эмес мунумду ук,
Чоро болсо кокустан,
Катын жандуу, кыз накыш,
Калабалуу эр болсо,
Ар жагында кыздар деп,
Бер жагында дайра деп,
Аябай аккан чоң дайра,
Баарын көрүп алганда
Бастырып сууга кирбес деп,
Чоң экен деп Үргөнчтү,
Чочуп кайра кетер деп.
Көргөн билген иштерин,
Кайра кетип калар деп.
Көрүп келдим аба деп,
Көрүнө айтып барар деп.
Айчүрөк айтып мындай кеп,
Баарың барып көргүн деп.
Айтканын эки кылабы,
Буйрук кылса Айчүрөк,
Буйдалып келип турабы.
Бири келин, бири кыз,
Эки-экиден жуп басып,
Кашатты көздөй жөнөдү.
Ак кашаттын башына
Оолжуп басып буралып,
Ошонун баары келиптир.
Маңдайдагы чорону
Барган кыздар көрүптүр.
Кашатка чыгып карашып,
Кандай дешип сынашып.
Өөдө-төмөн болжошуп,
Көрмөксөн болуп келин-кыз
Көрүнөө басып ойношуп.

Кашат бойлоп куушуп,
Карамаксан болушуп,
Карап көрдү келин-кыз.
Өзүнчө ойноп чыккансып,
Таңданып баары карабайт,
Таңыркап аны марабайт.
Өз алдынча ойношуп,
Көрмөксөн болуп ошолор,
Жакасынан тартышып,
Бири келин, бири кыз,
Шыбырашып кеп айтат:
— Маңдайга келген баланын
Байкап түрүн карагын.
Байга ылайык башы бар,
Канга ылайык кашы бар.
Кызыл буурул аты бар,
Кыл куйругун шарт түйгөн,
Жоого ылайык ат минген.
Атынын мойну бир кулач,
Келиштирип ат минген.
Келген экен өзү жаш,
Келишимдүү бала экен.
Белине кемер буунган,
Бетиндеги заары
Ажыдаардай бар экен.
Келин түгүл ошого,
Кыз кызыкчу бала экен.
Кылыгы журттан башкача,
Кытайды басчу жан экен.
Баарын сынап тептегиз,
Жакасынан тартышат,
Бир-бирине кеп айтат:
Жайдын күнү болсо деп,
Жакын айыл консо деп,
Бир жаңылып калсак деп,
Маңдайдан карап жарданып,
Чородон тукум алсак деп.
Күздүн күнү болсо деп,
Жакын айыл консо деп,
Аралаш бизге болсо деп,
Карап түрдү жанданып.
Карай берсин келин-кыз,
Чородон кабар алыңыз.
Маңдайдагы өткүр кул,
Өжөр экен мына ушул.
Өөдө-ылдый бойлобой,
Кызды көргөн түгөнгүр,

Өлөм деп эч бир ойлобой.
Өөдө-ылдый карабай,
Өлөм деп өзү санабай.
Ат жайдактап суу кечип,
Кечүүнү чалып бут чечип,
Кыдырып өөдө барбастан,
Кыбалап кечүү салбастан,
Бастырып төмөн барбастан,
Байкап кечүү чалбастан,
Терең, тайыз көрбөстөн,
Кечүүсү кандай экен деп,
Кечүү байкап көрбөстөн.
Кан агып жаткан Үргөнчтү
Кандай агып жатат деп,
Капарга түк бир илбестен.
Күркүрөп аккан дайраны,
Кечүүсү кандай экен деп,
Күдүк кылбай Күлчоро,
Агып жаткан чоң Үргөнч,
Агызып кетет экен деп,
Акылга келбей мындай кеп.
Көбүктөнгөн дайраны,
Көмө коюп кетет деп,
Көңүлүндө ойлобойт,
Көргөнү кечүү бойлобойт.
Агып жаткан кир болуп,
Капчыгай менен бир болуп,
Аңтара коюп кетет деп,
Акылында ойлобойт.
Кечмек болду Күлчоро,
Буурул аттын куйругун,
Үч ала кылып түйдүрүп,
Кырмызы кытай көк жоолук,
Көк желкеге түйдүрүп.
Алдындагы Буурулду,
Аябай санга бир салып,
Тайбуурулду түйүлтүп,
Сууну көздөй сүрүлтүп,
Ишенгени Тайбуурул,
Сууга кирди жинди кул.
Буурул атты чуратып,
Жардын башын уратып,
Кирген жерде жоголуп,
Жоголо түшүп оңолуп.
Ак болотту дат алып,
Агыны катуу улуу суу,
Адис болгон Тайбуурул,

Агынын көздөй маталып.
 Көк болотту дат алып,
 Өзү көсөм союлгур,
 Агыны катуу Үргөнчтүн
 Агынын көздөп маталып.
 Сууну сүзүп аркырап,
 Каалгадай кашка тиш
 Араандай оозун ачканда,
 Алтындай болуп жаркырап.
 Сууну сүзсө балыктай,
 Кыя тартып суу кечсе,
 Токтобогон союлгур,
 Суу үстүндө кайыктай.
 Сууну сүзсө шырылдап,
 Кош таноодон чыккан суу,
 Түндүк бою бурулдап.
 Буудандын күчүн карасаң,
 Барылдатып суу сүзүп,
 Он экиде Күлчоро,
 Оёнуң баатыр эр ошо.
 Ушундай кирген дайраны,
 Адамзаттан ким көргөн.
 Кай бир жерде Буурулдун,
 Кулагынан башкасын
 Куюндай кылып жашырат.
 Кез-кезинде шаркырап,
 Ыйык жалдан ашырат.
 Алдындагы айбандын
 Андай сууга киргенде,
 Адаты болчу башынан.
 Кай бир-кай бир жерлерден
 Жабыктай жарга урунтуп,
 Эч болбосо эт бышым,
 Сууда жүрдү чумултуп.
 Эр Күлчоро турабы,
 Эми чыкты секирип,
 Суудан чыгып алганда,
 Кербөгөн жан арманда.
 Суурула басып ойноктоп,
 Суудан чыкты сойлоктоп.
 Баса түшүп кылт этип,
 Болоттон така жылт этип.
 Желе басып жорголоп,
 Булгаары тердик, көк желдик,
 Бурчунан суусу шорголоп.
 Жейрендей басып жээлигип,
 Желе түшүп ээлигип,

Эми эле кармап мингендей,
 Аттын түрү көрүнүп.
 Баса түшүп жаркылдап,
 Бар токумдун бурчунан
 Байкасаң суусу шорголоп.
 Аламандап ар жерде,
 Ала каччу эмедей
 Анда-санда алчактап,
 Басыгы чыгып бүрүштөп,
 Шайбыры¹ чыгып жүрүштөп.
 Чыйрыгып калган Тайбуурул,
 Жаңы суудан чыккан кул,
 Айланпалуу сеңирден.
 Кызга жакын Күлчоро,
 Чыга калды бир жерден.

«СЕЙТЕК» эпосунан үзүндү Саякбай Каралаевдин айтуусу боюнча

Карадөө Сейтекке талаадан кезигип, ага ата-тегин айтышы

Буткулдуу тоонун сеңирге
 Мылтык атып, жаа тартып,
 Аң уулаган жеринде
 Кызыл жээрде ат минип,
 Кыл куйругун чарт түйүп,
 Кыны жок кылыч байланып,
 Каары бетине айланып,
 Жай-жарагын шайланып,
 Эрки менен болтуруп,
 Оролмо тоонун ак ийин,
 Ак ийиндей бүркүттү
 Балдыгы жок кондуруп,
 Урунарга тоо таппай,
 Урушарга жоо таппай,
 Кирерине чаң таппай,
 Тийишерге жан таппай
 Аюу карап, арстан кууп
 Аң издөөгө чыкты эле,
 Эрдигинен оолукту,
 Ээн жерге жолукту.
 Жети-Өзөн талаа жер экен
 Чырпыгы бар чынардай,

¹ Шайбыр — аттардын жорго басыгы.

Чымчыктары улардай,
Куландары кунандай,
Жыландары аркандай,
Жан жаралган ар кандай!
Элкин жаткан жер экен,
Куркулдап учкан күзгүн жок,
Какылдап учкан карга жок.
Эл жүрбөстүн ээн талаа,
Элсиз талаа дээр экен.
Басып бала барганда,
Адыр-күдүр дөбөнү
Ашып бала барганда
Кара кула ат минген,
Карагайдай айза алган,
Кыны жок кылыч байланган,
Кайра жаачу булуттай
Каары бетине айланган,
Билеги жоон, таш жүрөк,
Өзү пил мүчөлүү бадырек¹,
Комокойлуу сыр найза
Колойтуп өйдө аштаган,
Койгулашкан душманга
Коркунуп колтук ачпаган
Кыжырына тийгенди
Коёндой жерге жанчтаган,
Азар түмөн жоо келсе
Аңтаң уруп шашпаган,
Эки көздөн от чыккан,
Ийни салак, өзү зор,
Жазы маңдай, жайык төш,
Кырча мурун, кызыл көз,
Кызыл күрөң даңкайган
Кыйын баатыр жан чыкты.
Жанды көрүп эр Сейтек
Жаны калбай кубанып:
— Бегирээк дөөнүн бири экен,
Бет алып найза саяйын
Кыйынсынган берендин
Кылычтап башын алайын,
Астында минген айдай боз
Олжо кылып калайын,
Тырмак алдым ушу деп
Жети-Өзөн толгон элиме
Сүйүнчүлөп барайын!

¹ Бадырек — кара ниет, бузук; кээде эр жүрөк, кайраттуу, жалтанбаган баатыр маанисинде колдонула берет.

Деп, ошентип, эр Сейтек
Астынан чыккан адамды
Жоо экен деп билди эле
Биле коюп бу чиркин
Мыкыйында күлдү эле.
Кызыл-тазыл кийинип,
Жоо дегенде өрттөнгүр
Кыз кайнын көргөн эмедей
Жаркылдап күлүп сүйүнүп,
Баатырдыгы, шердиги
Атасы айкөл берендин
Дал өзүндөй көрүнүп,
Жазайыл² камдап, жаа алып,
Ай балтасын барбайтып,
Айзаларын уңкуйтуп,
Сары жаргак шым кийип,
Айчык³ алтын туу алып,
Азыркы келген адамдын
Астынан чыкты эр Сейтек.
Жан койбостой желигип,
Жалаңкычтай ээлигип,
Жакын кирип барганда
Айзасын таштап арбайып,
Атынан түштү дардайып,
Карадөөнүн өзү экен,
Караган кара көзү экен,
Аман көрүп баланы,
Учурашып тартууга,
Кыйла сырын айтууга,
Кезиккен жүргөн кези экен.
Карадөө абаң өзү экен,
Өзү турмак абаңдын
Карарган кара көзү экен.
Ырдап айтып ырларын,
Ымандай айтып сырларын
Айтканы жүргөн кези экен,
Айта салып Таласка
Кайтканы жүргөн кези экен.
Карадөө байкуш канетет
Ичи менен бир капа
Жыйнап жүргөн кези экен,
Бир чымындай куу жанды
О, ботом, кыйнап жүргөн кези экен!

² Жазайыл (мылтык) — эски убактагы майда калибрдүү замбирек; оор, чоң мылтык.

³ Айчык — жарым ай сүрөтүндөгү белги (көбүнчө туу бетинде).

Билбегенди билгизип,
Түйбаганды түйгузуп
Айтканы жүргөн чагы экен,
Айта салып Карадөө
Кайтканы жүргөн кези экен.
Он үчтөгү Сейтекти
Көргөнү жүргөн кези экен,
Көлөкө болсо бу бала
Көп жедигер колунан
Өлгөнү келген кези экен!
Бала жакын барарда,
Айкырып айза саларда,
Мыктап балта чабышып
Былчылдашып каларда,
Жолду ичкелеп төтөлөп,
Аласкар тоодой Карадөө
Ак тулпарды жетелеп,
Кол куушуруп сабылып,
Окоро түйгөн чоң чылбыр
Моюнун салынып,
Атын тартып, баш калап
Сейтекке түрдү жалынып:
— Кадуудан аккан булагым,
Кайрандан калган чунагым!
Айзага белги желегим.
Айкөлдөн калган белегим!
Уу кылып чалсаң жер мына,
Баатыр, ушалап ийсең мен мына!
Баатыр, кыркалап ашсаң бел мына,
Кызыркансаң жалгызым,
Кыйратып ийсең мен мына!
Кандасаң желек-туу мына,
Кагышсаң, жаңжал чуу мына!
Кайгуулга чыктың жер сындап,
Олжолонуп кул болгон,
Кутманга бакма уул болгон,
Калкынан озуп кайгырган,
Канкор шерден айрылган,
Элинен азып каңгырган,
Эл-журтунан айрылган,
Аңдасаң сонун жер мына,
Казыр төксөң канымды
Карадөө абаң мен мына
Бурулуп уккун сөзүмдү,
Көрүп кет, балам, көзүмдү,
Ырдайын уккун ырымды,
Ырастап айтам сырымды.

Кечээ Канчоро кан, Кыяз кан
Капырлар экөө биригип,
Белин бекем бууганда,
Берен Кыяз эр Толтой
Мүнүн кунун кууганда.
Эки арам чогуу биригип,
Агызды суудай канымды,
Олжого алды малымды,
Өрттөдү күлдөй жанымды.
Талатып союп бээмди,
Кул кылып кетти Кулчоро
Ач арстан шеримди!
Жал-куйруктан айыртып,
Сопол кылды бул экөө,
Мүйүз сынып, баш калып
Токол кылды бул экөө.
Далыны кесип, жүк артып,
Көлүк кылды бул экөө.
Көйкашканы олжолоп,
Өлүк кылды бул экөө!
Агызды суудай канымды,
Кейипсиз жаман кул кылды
Карыган Бакай, Каныкей
Картайып кеткен чалымды.
Арамдап кетти ашымды,
Кырып кетти башымды!
Кабылан сенден айрылып,
Жедигер журтка кул болуп,
Баласыз чалга уул болуп,
Өрттөнүп-жанып күйгөмүн,
Мурунку кандай буйла деп,
Бу Сейтек сенин өзүңдү
Мураа кылып жүргөмүн!
Капчал, кыя бек жайдан
Күч алар деп жүргөмүн,
Амызга тууган шер болсо
Өч алар деп жүргөмүн!
Угуп бер, балам, кебимди,
Атакең Семетей сойгон Кыяздан
Алып бер, балам, кегимди!
Балам, кан Бакай жүрөт талоодо,
Каныкей жүрөт, кулунум,
Канчоро кандын камоодо.
Акбала жүрөт зордукта,
Балам, Карадөө абаң кордукта.
Өлөйүн дедим арыман,
Өлбөй тирүү жүргөнүм —

Өзүң чунак барыңдан!
Кетейин дедим арыман,
Кетпей жүрөм эр Сейтек
Каралды сенин барыңдан!
Жатсам-копсом күйөмүн,
Белиме таңуу кылсам деп,
Беттешкен жоону кырсам деп,
Ошону сурап жүрөмүн!
Таланып кеткен жыйганым,
Медер кылган Күлчором,
Белек калган эр Сейтек,
Экөөңдү күйүп жүрөмүн!
Жүрөгүм кайнап ич сыздайт,
Чыгарам качан муңумду?!
Белиңди качан бувасың,
Берен атакеңди жайлаган
Жедигер уулу Кыяздан
Качан күнүн кувасың?
Эркек болсоң, шер болсоң,
Көкжалдын уулу сен болсоң,
Угагөр бейлеп кебимди,
Кара жолтой Канчоро —
Калк бүлдүргөн митаамдан
Алсаң боло кегинди!
Бөлөкчө болот дайныңыз,
Желиккен Кыяз көкмөнүн
Эсебин эптеп табыңыз!
Айланайын жетимим,
Айдай болгон Айчүрөк
Жеңекеме салам де!
Сексен дуба, кырк амал
Береним жеңем салсын де,
Олжого келген зулпукор¹,
Ок өтпөгөн суп чепкен,
Ок жетпеген Тоотору
Орой Кыяз куу кулдан
Ол үчөөн алдап алсын де!
Табылбас эки буюмду
Көк күржунга табыштап
Көкжал жеңем салсын де!
Жаңжалдын жайы ушундай
Камданып жеңем түрсүн де!
Менин атым Карадөө
Атаң көкжал эр менен,
Эл коргону шер менен,

Эр Семетей эр менен
Коюбуз болгон короолош,
Ашыбыз болгон жороолош,
Тапканыбыз жыйгандаш,
Өлүм орток ыймандаш.
Бармактайда баш кошуп,
Кенедей кезде кезигип,
Чалгынды бирге чалышып,
Чампаңдап жылкы алышып,
Тулаң өрттөп, туу сайып,
Кезиккенге чуу салып,
Биригип найза сунушуп,
Дууну бирге дуулашып,
Чууга кирип, эр сайдык,
Алпты сайсак тең сайдык.
Менин жайым ушундай —
Мүраа болом өзүңө,
Кубаттан, балам, сөзүмө.
Алты айга чейин ой, Сейтек
Ат бороюн сыдырам,
Ай-ааламды кыдырам!
Томурайган тоо койбойм,
Толтура чуңкур коо койбойм,
Кыймылдаган эл койбойм,
Кыясы мүшкүл жер койбойм!
Кырдын баарын кыдырып,
Жердин үстүн сыдырып,
Ат арытып, жер чалып,
Нар куйругун өрбөсөм,
Ооруга себеп, эң кылдат
Кызыл сартты таппасам
Туура кудай мени үрсүн!
Кызылсарт жайын айтайын
Көктөн жылдыз козголгон,
Аркы атаң Манас шер менен
А дүйнөлүк дос болгон.
Ооруга себеп Кызылсарт,
Кызылсарт алып келермин.
Карадөө абаң өлбөсө,
Ал Кызылсарт беренди
Көргөзөмүн көзүңө,
Алып келем өзүңө.
Колунан кармап кеп айтып,
Кошкун, жетим — деп, айтып,
Ал Карадөө баатырдын
Агарып өңү суюлуп,
Эки көздөн аккан жаш

¹ Зулпукор — 1) Азирет Аалынын кылычынын эпитети; 2) өтө күрч кылыч.

Акырек ылдый куюлуп,
Колун кармап алыстап,
Ал Күлчоро кыраанды
Эр Сейтекке табыштап:
— Жаралуу абаң Күлчоро
Жедигердин Кыязга
Өлтүртүп салсаң жаман ат,
Күлчоро саган аманат!
Мен кайрылып келгенде
Кара болот зулпукор
Кармаганда көөшүлүп,
Эр Кыяз менен жөөлөшүп,
Тобуна тозок салалы,
Токтотпой чаап алалы,
Төрөсүнгөн жедигер
Төрөсүн төмөн түшүрүп
Кармашып чатак салалы,
Кылча көрбөй бул жанды
Кыргын болуп калалы,
Кайырлуусун кыйратып
Кыргынды кызык салалы,
Мына кыямат кеткен атаңдын
Ушинтип өчүн алалы!
Деп, ошентип, Карадөө
Алты тулпар ат менен,
Алакандай кат менен,
Ат бороюн сыдырып,
Издегени — Кызылсарт
Ай-ааламды кыдырып,
Жолго түштү Карадөө
Жер жоголуп сай болуп,
Ат арыктап тай болуп,
Түнүндө тыным уйку албай,
Күндүз тынып тынч албай,
Малдан ачып баарды,
Кыстоо көрүп Карадөө
Кыдырып кыйла шаарды,
Какыр-сайын жакалап,
Кайра баштан бууданды
Болот менен такалап,
Күн кетпестин Күнжүткө
Күндөп-түндөп жол жүрүп,
Жеткен экен Карадөө.
А Күнжүттүн боюнда
Жердеп турган Кызылсарт
Атасынан баласы
Көктөн жылдыз боз экен,

Манас кан менен дос экен,
Кыян арка белде экен,
Кызылсарты курусун,
Кырк күнчүлүк жерде экен.
Алты тулпар ат камдап,
Күлазык камдап, мал алып,
Жакасы алтын тон алып,
Барган экен Карадөө.
Аны мындай таштайлы,
Армандуу болгон Күлчоро,
Ошондон кабар баштайлы.
Агарып өңү суюлуп,
Эки беттен аккан жаш
Акырек ылдый куюлуп,
Арык койдой жетөлүп,
Амалсыз отун көтөрүп,
Ошо кезде Чоронун
Кордолгон мындай болобу,
Үп эткендей үнү жок,
Тирүү болчу түрү жок,
Буулум¹ кийбес Күлчоро
Буурул байтал тай таппай,
Ушундай экен дүйнө бок!
Жылкычы кулу Чоронун
Эчки тону этинде,
Жаргак шымы көтүндө,
Көтөрмө-аркан жонунда,
Алмамбет уулу Күлчоро,
Жылкычынын колунда.
Семетей эрдин барында
Шамдагайы болжолсуз
Шакылдаган эр Чоро
Шай колдогон шер болгон,
Кече канкордун көзү өткөндө
Аркалап отун көтөрүп,
Адамдан жаман кем болгон,
Олжолонуп кул болгон.
Өксүп ыйлайт Күлчоро,
Өлөйүн деп арынан,
Өлбөй аман жүргөнү —
Бая, өлчөлүү Сейтек барынан.
Кетейин дейт арынан,
Кетпей, өлбөй жүргөнү —
Жанагы Сейтек барынан.
Күйүп-бышып чок болот,

¹ Буулум — баалуу кездеменин аты.

Эптеп өчүм алсам деп,
Ошону ойлоп токтонот.
Семетей уулу Сейтекте
Эрешен тартып эр болуп,
Эр уулу менен тең болсо,
Белиме таңуу кылсам деп,
Кагыша кетип Кыязга
Калайманды салсам деп,
Төрө бейил Канчоро
Төбөсүнөн бассам деп,
Төбөңдөн тийген чочконун
Төрт түлүгүн чачсам деп,
Кыжылдаган жедигер
Кыжырыма капталса
Кыргынды кызык салсам деп,
Кыргын кылып чоңдорун
Тирүү байлап алсам деп,
Ойлоп жүрөт ошону.
Кармашты катуу салсак деп,
Каңгырап жүргөн кайран баш
Таласка кайра барсак деп,
Кыямат кеткен кымбат эр
Шерди санап бир ыйлайт,
Жылгындуу Кең-Кол, кең Талас
Жерди санап бир ыйлайт,
Өкчөлүү¹ өтүк, жаргак шым
Элди самап бир ыйлайт,
Ээликсе элик атуучу,
Эрикпесе элик ойноп жатуучу
Жерди самап бир ыйлайт.
Багалак² ойноп даң салган,
Оромпой тээп чаң салган,
Узун санап бир ыйлайт,
Кырмызы көйнөк, айча бел
Кылпылдаган эң сулуу
Кызын санап бир ыйлайт.
Ошо кезде Күлчоро
Эчки тон сандап бөлүнгөн,
Эңкейгенде Чоронун
Жаман жери көрүнгөн.
Отун алып келгенде
Жылкычылар талаган.

¹ Өкчөлүү өтүк — такалуу өтүк.

² Багалак — абалак, ордо оюнунда чүкөнү атуу үчүн колдонула турган мүйүздөн жасалуучу торт чарчы келген жалпак буюм. Кээде жалпы эле ордо оюнун да багалак деп атай берет.

Күүгүм кирип, күн батса
Чындап сабап абаңды
Чылгый тери ийлетет,
Кеч киргенде шылдыңдап,
Кешиги жок абаңды
Калмактардай бийлетет.
Каарланса жер сабап
Карагул чыгат шокшоктоп,
Буйрук кылса улугу
Өзүң көргөн абаңды
Жылкычы сабайт токмоктоп.
Таяк жеген абаңдын
Эти кетет быркырап,
Чыкпай жаны чыркырап,
Сай-сүйөктүн баарысы
Кетет экен зыркырап.
Чоронун түрүн көргөндө
Кайың ыйлайт, тал ыйлайт,
Караган жандын баары ыйлайт.
Ыйлагандын баарысы
Өз кайгысын жеп ыйлайт,
Эрге мүшкүл иш түшсө
Ушундай болор деп ыйлайт.
Жылкычыдан Бозбала,
Күлчорого дос бала.
Бозбаладан кеп угуп,
Айдай катын Айчүрөк
Эркек тууду — деп угуп,
Тоюна токсон сойду дейт,
Атын Сейтек койду дейт.
Кайгынын баары чачылып,
Капалуу жүрөк басылып,
Көңүлү жаркып ачылып,
Сактап сары талааны,
Сагынган экен Күлчоро
Көкжал Сейтек баланы.
Бурулган тоодон булак деп,
Абаман калган чунак деп,
Айзадагы желек деп,
Көрүп койсо көөнү ток,
Көкжалдан калган мураапы,
Мына ошондон башка караан жок.
Күлчоро кордук көргөнгө,
Кабылан төрөң өлгөнгө
Он эки жылга толуптур.
Ай бөксөрүп күн өтүп,
Арадан эчен жыл өтүп,

Эрден калган эр Сейтек
 Эрешен тартып эр болуп,
 Эр уулу менен тең болуп,
 Олжого кетип оңолуп,
 Кордукта жүрүп чоңоюп,
 Он эки мүчө тең чыгып,
 Атасын тартаар шер чыгып,
 Уңгусу болот, учу курч
 Комокойлуу¹ сыр найза
 Колойтуп өйдө аштаптыр,
 Койгулашкан душманга
 Коркуп колтук ачпаптыр.
 Кобутуна² келгенди
 Коёндой жерге жанчпаптыр.
 Катылган балбан өлүптүр,
 Каарына тийген эченин
 Жазасын колго бериптир.
 Байкуш асыл Күлчоро
 Бозбаладан кеп угуп,
 Он экиде эр Сейтек
 Ойрон чыкты деп угуп,
 Жетим-жесир, мискинге³,
 Кор болгон Чоро баатырга
 Коргон чыкты деп угуп,
 Кусадар болуп жүрөгү
 Кубанган экен бир өзү.
 Айталаада Күлчоро
 Бир кишиге билинбей,
 Баабединин бат айтып,
 Чыны менен чыркырап,
 Чын кубанып буркурап,
 Көкжал эрдин белеги
 Эр Сейтекти көрсөм деп,
 Андан кийин курган жан
 Каза жетсе өлсөм деп,
 Чыркырап ыйлап сабылып,
 Чын кудайга жалынып,
 Көңүлү кеткен бөлүнүп,
 Көзүнөн жашы төгүлүп,
 Акыл ийлеп, ой ойлоп,
 Жылкычыга барууга,
 Мөөнөт сурап алууга,

Айчүрөккө барууга,
 Айдай катын жеңеден
 Эбин таап кабар алууга,
 Күлүстөн тууган Күлчороң
 Жылкычы башы жыластан
 Мөөнөт сурап буркурап,
 Жылкычы башы Карагул —
 Жылмайган азап мына бул,
 Тутанып өлгөн Карагул —
 Чын балакет мына бул,
 Салам айтып бүгүлүп,
 Карагулдун алдына
 Турган экен Күлчоро
 Катындардай жүгүнүп:
 — Салоодон салоомалеким,
 Кулуң айтат бир сөздү
 Кулагың салып көр аба,
 Эчки тонум этимде,
 Жаргак шымым көтүмдө,
 Кементай кетти бөлүнүп,
 Эңкейсем этим көрүнүп,
 Мойнуна курун салынып,
 Кулуңуз келди жалынып.
 Адам болсоң көнүңүз,
 Кан үйүнө барууга
 Кийим кийип, аш ичип,
 Жан кубантып калууга
 Жети күн мийзат⁴ бериңиз!
 Жети күндөн кечиксем
 Кыйноону кызык салыңыз.
 Кылычтап башты алыңыз,
 Жол үстүнө сүйрөтүп,
 Даңгыттарга жарыңыз.
 Эр экениң чын болсо
 Эми айткан сөзгө көнүңүз,
 Маа бир алты күн мөөнөт бериңиз?
 Мен бир чымындай жанды кыйнайын,
 Кан зайыбы Чүрөктөн
 Мен бир кийим-кечек сурайын.
 Кордук көрүп Күлчоро
 Каңырыгы бек түтөп,
 Баштагысын сурасаң
 Баатыр Чоро атанып,
 Ителгидей кайран көз
 Ирмебей көзгө жаш алып,

¹ Комокой — найзанын темир үчүн жыгачка аштап беките турган көзөнөк. Кээде комокой деп жалпы эле найзанын темир учу да айтыла берет.

² Кобут — жылга, колот.

³ Мискин // мискил — бей-бечара, байкуш, карып.

⁴ Мийзат — мөөнөт.

Кейип Чоро турган соң
Каарланды Карагул,
Катуу душман мына бул
Каар салып бакырып,
Жылкычысын чакырып,
Кутурган экен сасык кул,
Кан үйүнө барам деп,
Мунун ит экенин карап тур!
Жылкычылар, балбандар
Эсирип калган бу кулдун
Камчылап боорун эзгиле,
Түбүнө түптүү жеткиле!
Колуң жетет бу кулду,
Көкбөрү тартып өткүлө!
Бир эсебин тапкыла,
Эзелки жинин каккыла,
Эсебин чындап тапкыла!
Буйрук алган жылкычы
«Туйт» — дегенде, «айт» коюп,
Турбай чырды салды эле,
Алмамбет уулу Чорону
Талап жатып калды эле.
Жылкычынын кенжеси,
Жараткандын мендеси —
Отун жакчу Бозбала —
Кулчоро менен дос бала
Айбалта колго алганы,
Арачалап ал байкуш
Күйүнүп аткан Чоронун
Үстүнө түшө калганы:
— Арача, эрлер арача,
Арачага көнбөсөң
Акыры салар сага тамаша.
Эренди эрен кордосо,
Эрендин жолу болобу?!
Арстанга катылып,
Акыры жигит оңобу!?
Бүгүн көргөн эртең жок,
Ушундай болор дүйнө бок.
Башындагы суусар бөрк
Кимдер ыргап кийбеген?!
Дөөлөтү башта бар турса,
Ким күркүрөп жүрбөгөн?!
Белсенип чыккан кыргында
Мунун берендигин көргөндө
Бээжиндин каны дүрбөгөн.
Ала-Тоону жердеген,

Муну алышып адам жеңбеген.
Бул Ала-Тоо эле, жол болду.
Бу баатыр арстан эле, кор болду
Сан жыйылган топ беле,
Бу саргарган кулча кул болгон,
Ичиңерде жылкычы
Ушундай кемиген адам жок беле?
Минте бербе Карагул,
Минте берсең окустан
Салыш кылсаң кокустан,
Бел байлаган белиңди айт,
Бу кайратың койбосоң
Кең Таласта кыргызга
Жетип кабар бербесем,
Кыргыздан жыйып кол алып,
Төбөңдөн кирип баспасам,
Төрөсүнгөн Карагул
Төрт түлүгүң чаппасам,
Камчы сүйрөй кирбесем,
Как куйкаңды тилбесем!
Өрүштөн тийип бээңди,
Байлап Кыяз дөөңдү,
Чымырканып урушсаң
Чыгара муштап мээңди,
Жалынсаң укпай сөзүңдү,
Жалдыратып көзүңдү,
Жабыша бербе жөнү жок
Кырк жылкычы, Карагул,
Жалдыратам көзүңдү.
Толкуган кара жедигер,
Тобуңа тозок саларбыз,
Токтотпой кекти аларбыз!
Деп, ошентип, Бозбала
Арачалап турду эле.
Бу кабарын укканда
Жылкычы башы Карагул —
Жылма калгыр мына бул,
Кайраты бар Карагул,
Каны Кыяз баатырдан
Өрнөк алган мына бул:
— Барсаң, кулум, барып кел,
Белги деп белек албай кел,
Үмүт кылсаң жаныңдан
Бээ саамынан калбай кел!
Бээ саамынан кечиксең,
Култуңдаган кутургур,
Өлтүрөмүн өзүңдү,

Тирүүлөй чүкүйм көзүңдү!
Кечигип калсаң окустан,
Келбей калсаң кокустан,
Каарланып качырсам
Акыры башың кесемин!
Бачым барып, бачым кел,
Баатырдыгым азыр көр,
Кементайды кийип бар,
Каран калган жылкынын
Карматканын минип бар.
Убададан танбай кел,
Каңырсыган сасык күл,
Мен айткан сөздөн калбай кел!
Деп ошентип, Карагүл
Каарын төктү мына бул.
Шай колдогон Күлчоро
Артыкча жаман кар болуп,
Тулпар минбес кайран эр .
Байтал таппай зар болуп,
Кайра тартып турганы,
Эки көздөн аккан жаш
Акырек ылдый кулады.
Мууну бошоп кеч болуп,
Буркурап ыйлап өлүүгө
Эки көзү төрт болуп,
Кара октону көтөрүп,
Жылкыны көздөй бет алып,
Чындап ыйлап чыркырап,
Жылкыга басты буркурап.
Жылкыга жакын калганда
Түп көтөрө көп жылкы
Түгөл үрктү чуркурап.
Ошо кезде Күлчоро
Көңүлү чөктү бөлүнүп,
Көп мүшкүл көзгө көрүнүп,
Капка ташка токтоду,
Качанкы дартты жоктоду.
Арданды Чоро өлүүгө,
Кайра тартпас чын жайды
Кайран башы көрүүгө.
Кең дүнүйө тар болуп,
Бир байталга зар болуп,
Балтыр эти зыркырап,
Таман эттин баарысы
Ташка тийип быркырап,
Болкулдай басып Күлчоро
Чамасы чарчап, ал кетти.

Ээр белдей кош кашат
Эңкее барып турду эле.
Калың жылкы ичинен
Канкорундун боз байтал,
Олжого келген ал байтал,
Күлчорону көргөндө
Көкүлүн көккө зыргытып,
Туягын жерге мылгытып,
Абасы канкордон калган мал экен,
Окуранып куу байтал,
Тегеренип турганда
Окто катып байталга,
Адыр-күдүр белди ашып,
Адырмак ашуу жерди ашып,
Жети-Өзөндүн боюна —
Дарбазалуу коргонго,
Кан Кыяздын ордого
Барып жетип калды эле,
Эр Кыяздын мамыга
Куу байталды чалды эле.
Ошо күнү эр Кыяз
Дөбөчөдөн көрүнүп,
Каарланса оозунан
Капкара жалын төгүлүп,
Кайсачудай көрүнүп,
Кабактары буткулдай,
Караса жанды жуткудай,
Көзү көлдүн буткулдай,
Көрсө жанды жуткудай,
Муруну урчук сеңирдей,
Кайраты катуу темирдей,
Канга тойбос жандардай,
Калк башкарган балбандай.
Билеги жоон, таш жүрөк,
Көрсөң Кыяз кырааның
Бил мүчөлүү бадырек.
Бурулуп чыккан муруту
Букардыктын шабындай¹,
Астыңкы ээрди алжайып,
Аштыкчынын кабындай,
Эки көзү өрт болуп,
Ыштыктан чыккан жалындай,
Көр жемечи Кыяздын
Көрсөң түрү ушундай.
Күлчорону көргөндө

¹ Шап — канжар, бычак.

Душмандыгын билди эми,
Өлтүргөнү ал Кыяз
Мыкыйында күлдү эми.
Күркүрөдү күүлөнүп,
Карагулга сүйлөнүп:
— Ата, сени Карагул,
Бу кутурган куу кулга
Калайманды баштабай,
Эмгиче союп бу кулду
Тындым кылып таштабай!
Айтпадым беле мен бая,
Укпады беле ал бая!
Кашайта көзүн ойбостон,
Эмгиче кармап сойбостон.
Ажалың жеткен бу кулдун
Азыр башын алайын,
Жол үстүнө сүйрөтүп,
Даңгыттарга жарайын!
Кашайта көзүн оёюн,
Кутурган кулду соёюн!
Деп, ошентип, эр Кыяз
Кара жаак айбалта
Кармай калып имерди,
Шай колдогон Чорону
Жыга чаап жиберди.
Артык Кыяз чапканда
Алдан тайып алсырап,
Баатыр Чоро жыгылды.
Кыяз кандын алдына
Алсыз Чоро кулады,
Кабырганын баарысы
Муштум тийип кыйрады,
Күшүлдөтүп тепкилеп,
Чорону Кыяз кыйнады.
Багыштын уулу эр Кыяз
Эми айбатын саларда,
Эстен кеткен Чоронун
Башын кесип аларда,
Ордодо катын Айчүрөк
Келгендерден кеп угуп,
Алмамбеттин Чоросун
Өзүн көргөн Кыяз кан
Өлтүргөн атат — деп угуп,
Айчүрөк жетти жүгүрүп:
— Күйбөстөн мурун күйгүздүң,
Күйүп өлгүн, эр Кыяз!
Бышбастан мурун бышырдың,

Бышып өлгүн, эр Кыяз!
Кул-кутанга кол салган
Эрен сендей болобу?!
Кутургандай жулкундуң,
Сени эр адам деген оңобу!?
Ата, оңбогон Кыяз, оңбой кал,
Эгерде эки болбой кал!
Ар качандан бир качан
Күң-кулунду кордодуң,
Оңбогон Кыяз оңбодуң.
Сан жыйылган топ беле,
Сандап аткан элиңде
Олжого келген бизчелик
Күңү, кулуң жок беле?
Кайраттанып Айчүрөк
Тоодой болгон Кыязды
Тоголото түрттү эле,
Томуктай болгон Чорону
Астынан сууруп алды эле.
Тоодой Кыяз мен десем,
Томуктай Кыяз экенсиң!
Кайра тартпас чын жайды
Көрчү Кыяз экенсиң!
Айталаада дардайып
Сен, өлчү Кыяз экенсиң!
Токтой тургун, эр Кыяз
Эр Кыяз, сенин айыңдан
Ак куу кебим кийбесем,
Асмандап учуп жүрбөсөм,
Түгөтө чырым кылбасам,
Атам Акундун колун жыйбасам,
Жамгыр кылып жаа тартып,
Мөндүр кылып ок атып,
Сенин тобуңду бекем кырбасам!
Тобуңа тозок салбасам,
Токтотпой өчүм албасам,
Сенин кыйрыңа кыргын салбасам,
Сенин кылычтап башың албасам!
Аштыгың көпкөк орбосом,
Айлың менен сорбосом!
Атам кан Акун колун жыйбасам,
Жамгырдай кылып жаа тартып,
Мөндүрдөй кылып ок атып,
Балааны башка салбасам,
Сенден капкайда кегим албасам!
Муну укканда эр Кыяз
Боконо сөөгү болк этти,

Кылса катын кылат — деп,
Ошондо Кыяз муну айтат:
Оңбогон Чүрөк оңбойсуң,
Ар качандан бир качан
Кайратыңды койбойсуң.
Тындырат элем мунуңду,
Айдай Чүрөк болбосо,
Өлтүрөт элем кулуңду!
Ырсаңдап күлүп эр Кыяз,
Эми ачуусун койду эле,
Мына ошондо Айчүрөк
Бели тутам, бети айдай,
Белгилүү Чүрөк жеңең ай,
Берендигин билгизди,
Ажыратып Кыяздан,
Айласы кеткен Чорону
Жеңең ак ордого киргизди.
Даңгыраган чоң сарай
Анын канчалыгы бир далай.
Айланасы сепилден,
Дарбазасы темирден,
Мамылары кырдалуу
Аңгыраган карандын
Айланасы сырдалуу.
Бекемин адам билгидей,
Үстү менен катарлап
Үч араба жүргүдөй,
Заңгыраган сарайга
Каалап кийирди Чорону.
А сарайга кирген соң
Оозун опсуз бекитип,
Чорону жанга алды эле.
Күндөй катын Айчүрөк
Эченди билген эски күң,
Перизаада берениң,
Айдай бети жылтылдап,
Алтымыш топчу, кырк ачкыч
Көнчөгүндө¹ шаркылдап,
Көрсөң жеңең Айчүрөк
Күндөй бети жылтылдап,
Күдөрүдөй² былкылдап,
Чорону көрүп чыркырап,
Болукшуган бейтаалай
Болкулдап ыйлап буркурап,

Кабырга сөөк сөгүлүп,
Көзүнүн жашы төгүлүп,
Чыркырап ыйлап сабылып,
Күйүп-бышып Айчүрөк
Күлчорого жалынып:
Бүгүн көрдүм көзүңдү,
Кечиктиң келбей жаманат,
Керектен калган жалгызың
Бүгүн берем аманат.
Тулпардан калган туякты,
Багып жүрүп чоңойттум
Туйгундан калган чунакты.
Жоболоңдуу иниңди
Жолдош кылып алыңыз,
Жоого дүмөк салыңыз!
Капанын баарын жоюңуз,
Уулуке, кадимкидей болуңуз!
Келеңкор³ чачпак, кең соору
Керилген жеңең мен элем,
Ак марал айдап, уй кылган,
Ай-ааламды буй кылган
Эл чолпону сен элең,
Эл энеси мен элем!
Уулуке, сенин барыңда
Өрттөнүп, жанып күйчүбүз.
Уулукем качан келет деп,
Мен карабет Айчүрөк
Сени каалап жүрчү элем
Арбагың бийик шер элең,
Уулукем Чором барында
Балакет кайда дечү элем.
Качырган аман кетпеген
Кабылан көкжал сен элең.
Кан казына кетпес мүлк
Какшаган жеңең мен элем.
Түгөнүп калсын куу дүйнө
Олжо болуп Кыязда
Омууроо көрүп көп жүрдүм.
Оюман кетпей сен уулум,
Качан келер — деп жүрдүм.
Бактымды кудай ачкан бейм,
Жоголгон эрен табылып,
Жок кишим кайра кабылып,
Кеткеним кайра табылып,

¹ Көнчөк — кулак калканынын астыңкы жумшак бөлүгү.

² Күдөрүдөй — өзгөчө жумшак.

³ Келеңкор — ба;иуу кездемеге асыл таштардан, алтын-күмүштөн бастырылып кооздолуп жасалган чачпак.

Кейигеним жабылып,
Көрүнөө кудай берген бейм!
Көрүнбөй кеткен жоголуп,
Көкжалым уулум келген бейм!
Тилеп жүрдүм чыркырап,
Кеткениң билип калгамын,
Абакеңдин ок өтпөс
Чогуусу менен кайран жан
Чоң куржунга салгамын.
Чогуусу менен түйгөмүн
Келсең уулум кийсин деп,
Кажыбай жоого тийсин деп,
Кыргынды кызык салсын деп,
Каалап койдум бир чепкен
Аркагы темир, жеңи жез,
Калыңдыгы жарым кез,
Туштап октон солодум,
Туура урушка жорогон,
Казына абдан корогон,
Жарабаса сөктүргөн,
Болот эгеп, желимдеп
Туш-тушуна төктүргөн.
Болоттон кылган шибеге
Болжолу жок балбандар
Күпүлдөтүп кайыган,
Айза менен муштаса
Бурулуп учу тайыган.
Муң чечер уулум кийсин деп,
Ала келдим аманат,
Белекке бердим кийип бак!
Белсенип жоого тийип бак!
Каалап берген ок өтпөс
Кадырлаш уулум кие көр,
Качырып жоого тие көр!
Канын каран сала көр!
Капкайда кекти ала көр!
Деп, ошентип, Айчүрөк
Араңжан келген куу күлдүн
Өрттөп жанын күйгүзүп,
Ок өтпөс тонду кийгизип,
Түрлөнтүп түрүн баштанып,
Бая күлдукка кийген кементай
Анын баарын таштатып,
Баатырсынган эр Кыяз
Бакырык салып жетер деп,
Оолуга кетсе окустан
Берен Чоро башына

Айбалта тийип кетер деп,
Алсыраган Чоронун
Ажалы бөйдө жетер деп,
Жеңе катын Айчүрөк
Жетиктигин билгизди,
Күлчоронун башына
Көк темирден туулга¹
Көмкөрүп башка кийгизди.
Кайран жеңең Айчүрөк
Суусаганда бал берип,
Аш-тамагын жай берип,
Кызыктуу кептен баштатып,
Багылан² козу, ширин баш
Бор кайнатып таштатып,
Кантын кардай опуруп,
Сары майдан томуруп,
Кардын чайга толтуруп.
Жеңесин көрүп Күлчоро
Жетилген шер болуп,
Желигип кубат кан толуп,
Көкжалдан калган Сейтекти
Бир көрүүгө Чоронун
Эки көзү төрт болуп,
Күйүп, жанып жүрөгү,
Куурайдай болуп билеги,
Баатырдан калган жетимди
Байкап туруп көрсөм деп,
Ошондо турат тилеги!
Ашып-шашып сабылып,
Карчыгадай камынып,
Кайыптан акыл табылып,
Айчүрөккө жалынып:
Ойрон жеңем Айчүрөк,
Өзөндөн аккан булакты,
Көргөзсөң боло көзүмө
Беренден калган чыракты!
Бозала түйгүн болпоңду,
Боз карчыга чолпонду,
Алып кел, жеңе, өзүмө,
Көзүмдү ачып көрөйүн,
Боорума басайын,
Капанын баарын чачайын!
Кайра туулуп кайран жан

¹ Туулга — согуш учурунда кийилүүчү металлдан жасалган баш кийим.

² Багылан — сүт эмүүнү али токтото элек, бирок бышып жетилген семиз козу.

Жөн өлгөндөй кылайын,
Алакең кандан Күлчоро
Төрөлгөндөй болоюн,
Ой-тоодон эрен жүгүрсүн,
Бүгүн ойронум абам тирилсин!
Эки беттен аккан жаш
Этекке агып сел болсун,
Көңүл толкуп көл болсун,
Бүгүн көмүлүп жүргөн Күлчоро
Ала-Тоодой заңкайып,
Арман качып, эр болсун!
Беренден тууган Сейтекти
Белиме таңуу кылайын,
Беттешерим эр Кыяз,
Береним абамдын күнүн кубайын!
Айдай жеңем Айчүрөк,
Адамга салдың чоң дүмөк,
Бөлүнтүп ийбе санаанды,
Бөлөктүн уулу дегизбе
Бөйрөктөн чыккан балаңды.
Арман кылып ыр кылдым,
Ук, Айчүрөк, муңумду!
Көзүмдү ачып көрөйүн,
Оозумду ачып өбөйүн,
Алып кел жалгыз уулүңдү!
Эрен болсо жалгзыың
Белиме таңуу кылайын,
Берендин күнүн кубайын!
Кереге-талын кыйратып,
Келин-кызын ыйлатып,
Тобуна тозок салайын,
Толгонтуп кудай көргөзсө
Толукшуп аткан Канчоро
Өпкөсүн сууруп, өт алып,
Качанкы жинин кагайын,
Менин кайран энем Каныкей,
Баатыр Бакай төрөгө
Бир садага чабайын!
Кашайта көзүн оёюн,
Таластан басып соёюн!
Ичиндеги кара кан
Шимирип жутуп тоёюн!
Деп, ошентип, Күлчоро
Каарланып калганы,
Калбаган кылча дарманы,
Куруп калган байкуштун
Ичинде далай арманы.

Айтып оозун жыйгыча
Ачып көзүн жумгуча,
Андай-мындай дегиче
Эликтей чурап түйүлүп,
Эсеби жок бейбактын
Эптүүлүгү билинип,
Бөлүнтүп мүшкүл санааны,
Ак сарайга жүгүрүп
Алып келсе баланы:
Көкжалдын кара көзүндөй,
Семетейдин өзүндөй!
Көкүрөгү колоттой,
Кашкайыңкы кайран тиш
Таптап койгон болоттой.
Эр Семетей көкжалдын
Баласы Сейтек өзүндөй,
Өзү түгүл баатырдын
Караган кара көзүндөй.
Эл башкарган төрөдөй,
Баш-териге баш-тери
Баптап койгон немедей.
Эң жаңыртып көкжалды
Каптап койгон немедей.
Маңдай тиши кашкайып,
Сомдоп чапкан күрөктөй,
Качырганы баланын
Жоо батыры дүмөктөй,
Чамынышы жолборстой,
Чалышкан аман болбостой.
Эки ийнине эрендин
Эки адам азыр конгондой,
Эки бети эң шумдук,
Эки даңгыт тойгондой.
Оолукса Кыяз, Канчоро
Каттап жутуп койгондой.
Чалгынынан баланын
Чатырап сан кол качкандай,
Каарланса жүз жанды
Куткарбай чогуу баскандай,
Ай кулагы калкандай
Алагар көзү чолпондой.
Туура боюн караса
Туу кармаган балбандай,
Журт бийлеген зардалдай,
Бою тоонун сеңирдей,
Ар кайраты баланын
Көөрүктүн ооз желиндей.

Көркөмдүгү баланын
Орто ашуунун белиндей.
Эки көздүн чуңкуру
Саздак суунун быткылдай,
Качырганын жөн эле
Кайсап бүктөп жуткудай.
Кең-кесири маңдайы
Керилүү тоонун чалкактай,
Болжолу тоонун теңиндей,
Болумдуусун көрдү эми.
Өксөп турган Күлчоро
Баланы көрүп алганда
Дене бою чок болуп,
Көзү күйгөн от болуп,
Эрте сөзү кеч болуп,
Төрөнүн уулу чунакка
Эки көзү төрт болуп,
Эбедейи эзилип,
Эт тырмагы созулуп,
Ичи өрттөнүп чок болуп,
Өчкөн оту тамгандай,
Өлчү жаны тирилип,
Тилегин кудай бергендей,
Жоголгонү Семетей
Тирилип бүгүн келгендей,
Бакыр болгон Чоронун
Агарып өңү суюлуп,
Эки көздөн аккан жаш
Омуроо ылдый куюлуп,
Армандуулар кезигип,
Ичи өрттөнүп эзилип,
Жоголгондор табылып,
Жолу каткан Чоронун
Абийри бүгүн жабылып,
Ыйлап турат чыркырап.
Боорго басып жетимди,
Күлчоро кармап турганда
Кайың ыйлап, тал ыйлап,
Караган жандын баары ыйлап,
Ага-инилүү кезигип,
Жуурулушуп турду эле,
Ак бөкөндүн кылындай
Суурулушуп турду эле.
Коктунун аккан булактай
Кезигишип турду эле.
Мына ошондо эр Сейтек
Өрттөнүп көзү жайнады,

Каарланып баланын
Кан ичмеси кармады.
Каалгадай кашка тиш
Кадиктүүдөн¹ башка тиш,
Өткүрдүгү кылычтай,
Жалпактыгы билектей,
Бөлө-бөлө чайнады:
— Жети-Өзөн маа жер эмес,
Жедигер маа эл эмес,
Каңгырап жүргөн экемин,
Канкөр атам көкжалдан
Айрылып жүргөн экемин!
Ата ордуна Кыязды
Көрүп жүргөн экемин!
Тирүү турбай кайран жан
Өлүп жүргөн экемин!
Тууну жыккан Канчоро,
Туу өрттөгөн Кыязга
Турбай кыргын салайын,
А дүйнө кеткен атамдын
Азыр кегин алайын!
Мурун айтпай жашырып
Канкор Манас бабамды,
Кор болгон Чоро агамды,
Миңгизбей каттың бууданды,
Не айтпадың, энеке
Өлүүчү курган тууганды!
Кырааны жанга сынаакым,
Кымбат абам мураапым,
Талас кайда, жер кайда,
Таласта кыргыз эл кайда?
Каралдым, аба, көкжалым,
Кайнамак болду чын каным!
Асыл атам берени,
Артыгымдын көзөлү,
Кырааным көкжал абамды
Белиме таңуу кылбасам,
Быягын Кең-Кол чет кылып,
Бет алган жагым өрт кылып,
Жапаа салып топ бузуп,
Чын дагдыр жетсе окко учуп,
Жулкушуп кыргын салбасам,
Бабама калган Бакайды,
Байкуш энем Каныкей
Ажыратып жыйбасам,

Артык жеңем Акбала
Абама ике кыйбасам!
Азган ногой, көп кыргыз
Таамайлап такыр жыйбасам!
Кеткеними келтирип,
Кемигими толтуруп,
Алды каткан абама
Алтын таажым кийгизип,
Кан көтөрүп албасам!
Кара жерге чеп кылып,
Калк башкарган бек кылып,
Касиеттүү жан кылып,
Көз көргөн элге кан кылып,
Берен абам Күлчором
Чегээ¹ кылып албасам!
Чегин бузуп душманга
Ченебей кыргын салбасам!
Кастык кылган Канчоро
Кармашып көзүн ойбосом,
Касташкандын баарысын
Айдап жүрүп сорбосом,
Баатырдан туулбай өлөйүн,
Кызыккан душман жоо менен
Кызыгышып көрөйүн.
Кутурган экен куу Кыяз
Кулжуңдашып көрөйүн!
Жапааны жаман салайын,
Жардай абам шер менен
Жарыбаган Кыяз чочконун
Семиз бээсин жарайын.
Карап койсом кардым ток,
Ичим — жалын, боорум — чок,
Менин абамдан башка караан жок!
Кордук көрүп зарланып,
Кор болуп жүргөн абамды
Майга бөлөп чыктаймын,
Колума тийсе душманды
Коёндой жерге ыктаймын!
Тиктеше чыгаар жоо болсо,
Чамам келип чапчышсам
Жон терисин тилейин.
Чамам келбей баратса,
Тируу калбай кайран баш
Тигимен жерге кирейин.
Алтын төксүн, кайрылбайм,

Кайрылгысыз күн туусун,
Кан абаман айрылбайм!
Карып болгон абалдын
Таамайлап уктум сөздөрүн,
Көргөздү кудай көздөрүн,
Эсил энем бейтаалай
Эбин таап, багып эр кылды,
Эр уулу менен тең кылды.
Уктум шекер сөзүңдү,
Шер Күлчоро абакем,
Бүгүн көрдүм көзүңдү.
Арманым жок кудайга,
Ата кылам өзүңдү.
Жердегеним Жети-Өзөн,
Жети-Өзөнгө кайрылбайм,
Жетим калып жетилип,
Жетигимен айрылбайм!
Деп, ошентип, эр Сейтек
Мурасына жетүүгө,
Агасы менен кетүүгө,
Жылкыдан чыккан Телкызыл
Телкызылды минүүгө,
Агасы менен жүрүүгө
Эрте сөзү кеч болуп,
Эки көзү төрт болуп,
Он экиде ол балаң
Жай-жарагын шайланып,
Кыны жок кылыч байланып,
Кайра жаачу булуттай
Каары бетине айланып,
Уңгусу — болот, учу — курч,
Учуна салган кара курч
Комокойлуу сыр найза
Коройтуп колго алды эле,
Алтын жаак айбалта
Ач билекке салды эле.
Көрсө көңүл бөлүнүп,
Көк арстандай көрүнүп,
Ала-Тоодой арбайып,
Аласкар тоодой дардайып,
Арбак конуп алыптыр,
Кырк чилтен, кызыр Илияс
Кыйын колдоп салыптыр.
Чилтендин бирөө — сүр жолборс,
Адамда мындай жан болбос.
Алаң уруп камынган
Капырай, кара чаар кабылан

¹ Кадиктүү — күчтүү, кубаттуу. Кээде тектүү, белгилүү деген маанилерде да айтылат.

Как жанынан чамынган.
Колдогонун караңар,
Октос берип ышкырып,
Бет алдында берендин
Ажыдаар — кара мар
Алты таш жерден оп тарткан,
Бул азапты караңар.
Бет алса менде дүркүрөйт,
Алп кара куш зумурук
Азыр эңип кетчүдөй
Асмандан бутун салып күркүрөп,
Аны көргөн менденин
Азат бою дүркүрөп.
Чолок көк жал арстан
Жандай салып күркүрөп,
Жаруучудай чамынып,
Көсөө куйрук көк арстан
Көт жагынан чамынып,
Колдоп алган кези экен,
Манастан баштап жети атаң
Оңдоп алган кези экен.
Кыймылдаса балага
Кылым чакты келе алгыс,
Кыргыз турмак чунакты
Кыйрашса кытай жеңе алгыс,
Бөрү жолдуу баланы
Бөлүп киши ала алгыс.
Эки көзү жалтылдап,
Жазайылдын огундай,
Кирпигин көрсөң баланын
Сөксөөлүнүн чогуңдай,
Оозундагы жалыны
Көөрүктөн чыккан жалындай.
Колу-буту сеңирдей,
Койгулашса жегидей.
Беттеп адам баралбай,
Арты менен баскандай,
Ал баланы көргөн жан
Акылынан шашкандай,
Кол салышкан душмандар
Уу ичкендей тырайып,
Каршы-терши жаткандай.
Кармашканын эңгендей,
Кара саат өрттөнгүр,
Алышканды жегендей.
Коңуту сеңир керүүдөй,
Козголгону баланын

Койго тийген бөрүдөй.
Кыяз турмак куу чунак,
Кылым кара жедигер
Каптап кетсе жегидей.
Жети-Суудан аттанып,
Ач арстандай таптанып,
Беделинен күч чыгып,
Бетти көрсөң баладан
Бир байпактык түк чыгып,
Каарланып тиш кайрап,
Калжаң уруп көз жайнап,
Басарга керүү тоо таппай,
Басташарга жоо таппай,
Жутарына уу таппай,
Кырылыша кетүүгө
Кыйын мүшкүл чуу таппай,
Көрсө көңүл бөлүнүп,
Сөлөкөтү-сөлбөтү
Атасынча көрүнүп.
Бала ордодон чыгарда
Аты Кызыр дийвана
Ооздуктан коштоп экөөлөп,
Акчыланып Кыязга,
Ал ордого Айчүрөк
Алып кирди жетелеп.
Кыязга барган себеби:
Ич козголуп Айчүрөк
Ыйлап атат чыркырап,
Боздоп жүрөт буркурап,
Кадуудан аккан булагы,
Канынан калган эр Сейтек
Караан кылган чунагы
Он экиден өтө элек,
Он бешке жашы жете элек,
Балтыр эти толо элек,
Балбандык чагы боло элек,
Чарайна тон кие элек,
Чалкалап жоого тие элек.
Кандуу кылыч күрч болот
Кармап колго бура элек.
Душман менен беттешип
Качырып айза суна элек.
Ээчигени — Күлчоро,
Арам сактап эр Кыяз
Кокусунан коёр деп,
Козголуп кетсе соёр деп,
Бу билеги жоон, таш жүрөк

Бу бил мүчөлүү бадирек¹
Арам санап баламды
Кокус мент кылып коёр деп,
Тегереги чынар бак,
Эр Кыяздын алтын так,
Эшиги бийик, шер коргон
Балакет мындай күн болгон,
Каары мүшкүл эшикке,
Калк баспачу тешикке
Ичке жолун төтөлөп,
Ээлендирип баланы
Эр Кыязга Айчүрөк
Алып келди жетелеп,
Баш эшиги кыямат,
Бат кирүүгө эп керек.
Кан эшиги зом темир,
Эритүүгө кеп керек.
Береним Кыяз, кебимди ук,
Жан чыдабайт курчуңа,
Өлгөндө көргөн Сейтегиң
Барайын дейт жылкыңа.
Эч адам келбейт жаныңа,
Алдейлеген чунагың
Барайын дейт малыңа.
Барганы кандай балаңдын,
Койгону кандай балаңдын?
Сан түмөндүү, саан бээни
Санатып түздөн көрөм дейт,
Сайтулпардын баарысын
Бөлөк-бөлөк бөлөм дейт.
Ээсиздей кылбай куу малды
Көзүм менен көрөм дейт.
Жедигердин эр Кыяз
Желиккен жакшы жан экен.
Аңгир кыял, ак көңүл
Көөдөктүгү бар экен:
Ай, байбичем Айчүрөк,
Кыйлага Кыяз болгону,
Эрешен тартып эр болуп,
Эр уулу менен тең болуп,
Ордо күтүп кан болуп,
Орунтукутуу жан болуп,
Өзүм Кыяз болгону
Аркайып тоодон кар кетип,

Ай бөксөрүп күн өтүп,
Бир баланын зары өтүп,
Карсылдашып журт өлүп,
Каалап алдым Айчүрөк,
Айчүрөк сени алганда
Кубанып көңүл бөлгөмүн,
Куурап жүрүп Сейтекти
Курдашым сенден көргөмүн!
Малдын ээси балага
Барба — деп айтып нетейин,
Баланы тозуп отуруп,
Не муразга жетейин,
Адыр-күдүр жылгача,
Жылгачаны чалбасын,
Кулдун тилин албасын,
Жеткилең балам эр Сейтек
Жети күнгө калбасын!
Жылкыдан чыгып бөлүнүп,
Баатырдык сыны көрүнүп,
Алтымыш алыш чалбасын,
Алты ай, жети ай жоголуп,
Салбуурун² кетип калбасын,
Андай шумдук кылбасын,
Алты күндөн кечикпей
Келсин уулум өзүмө,
Көрүнсүн менин көзүмө.
Көңүлдө далай бушман бар,
Көралбаган душман бар.
Кадуусу бийик тоо да көп,
Касташа кетчү жоо да көп.
Деп, ошентип, эр Кыяз
Ичи өрттөнүп чок болуп,
Уу таштаар дейт күбүмө
Өрттөнгүрдүн тукуму
Жететко дейт түбүмө.
Күңкү кеби басылып,
Күйүт тартат эр Кыяз
Чүрөктү көрсө бүлкүлдөп,
Чүрөк жок болсо күңкүлдөп,
Каарланып чамынып,
Чылгый ичи өрт болуп,
Чыдай албай эр Кыяз
Калды Кыяз оңшоюп.

¹ Бадирек — кана ниет, бузук; кээде эр жүрөк, кайраттуу, жалтанбаган баатыр маанисинде да колдонула берет.

² Салбуурун — көп адам чогулуп узак жерге аңчылыкка чыгуу, аң уулоо.

«КЕНЕНИМ» эпосунан үзүндү Жусун Мамайдын варианты боюнча

Жүйрүн дөөнүн жомогу

Биз кетпейбиз Таласка,
Кай жүз менен барабыз,
Арбагы тирүү Манаска?
Чыныке колго тийбесе,
Биз менен бирге жүрбөсө,
Мен кетпеймин дегеле.
Темир тордун тээгине,
Тийип койду Гүлүстөн.
Тор чеңгелдеп куушуруп,
Сийдиги агып чубуруп,
Мурдунан атып кан чыгып,
Кетеринде жан чыгып,
Колдоор болсоң колдо деп,
Чынгыш салды чыңырык.
Муну мындай таштайлы,
Кененим менен Жүйрүн дөө,
Жомогунан баштайлы.
Чынгыштын үнү чыкканда,
Күн чагылып чартылдап,
Мөндүр түшүп тарсылдап,
Жердин бетин суу алып,
Сел каптады калкылдап.
Алмамбеттин Гүлүстөн,
Сыйкырдын иши экен деп,
Топтолуп келген булутту,
Токтоосуз муну таратты.
Көрүнүп калды Суумерген,
Баса минип Кара атты.
Жамгырдай кылып жаа тартып,
Мөндүрдөй түшкөн ок атып,
Жазайыл деген мылтыкты,
Ага кошуп дагы атып.
Тирүүлөй жандан тойгузуп,
Турган элди жадатып.
Алмамбет уулу Гүлүстөн,
Бекер эмес ар иштен,

Жерге түшкөн бир окту,
Абдан тиктеп карады.
Коргошун, чоюн, коло эмес,
Адам өлөр ок эмес.
Бул дагы сыйкыр иши деп,
Алмамбеттин Алмабаш,
Аткын, уулум, аткын деп,
Кененимге аттырды.
Жааган күндөй түшкөн ок,
Бири калбай жок болду
Суунун уулу Суумерген,
Найзасын күүлөп кезенип,
Кененимге жол кошту.
Суумергенди Кененим,
Сыйкыр менен күн кечкен,
Сырдап өзүн көрсөткөн,
Анча-мынча неме экен,
Мага качан тең экен?
Деп ойлонуп эреним,
Акымдан алган куу найза,
Алды колго Кененим.
Бет келген жерде Кененим,
Суумергендин найзасын,
Сайдырбай кагып жиберип,
Кайра тийди айланып.
Кеңкула оозун имерип,
Суумерген чыдап туралбай,
Кененимден ийменип.
Кененим сайса өлдүм деп,
Алдымда өлгөн бешөөнө,
Кошулуп алты болдум деп,
Өлүмдөн коркуп Суумерген,
Качып берди калдаңдап,
Этек-жеңи салбаңдап.
Камчыга басып Кара атты,
Качып чочко баратты.
Кеңкула менен аргытып,
Артынан түштү Кененим,
Аркадан чаңын баргытып.
Кара ат менен Кеңкула,
Топуракты сапырып,
Суумерген барат оюнда,
Жетер-жетпес качпасам,
Кара деңиз кечпесем
Жүйрүн дөөгө жетпесем.
Сыйкырдуу күмбөз анда бар,
Ошол жерде беттешем.

Кененимди жоготуп,
Кайта келип кыргызга,
Өмүр бою кектешем.
Калтырбай тирүү тукумун,
Бооз катынын жарбасам,
Боз улан боорун албасам,
Суумерген болбой өлөйүн!
Чендеп качып Суумерген,
Кененимди тосот деп.
Албан сыйкыр иштетти,
Сыйкырдан арга болбоду,
Чынгыш айткан калыңдын,
Бири болчу башынан,
Кара деңиз аралы.
Мен деңизге барганда,
Асман менен кетемин,
Амал менен өтөмүн.
Өчөшүп кирсе Кененим,
Өзү агып өлбөйбү,
Сууда нечен балык бар,
Көргүлүктү көрбөйбү.
Бир буткулда жатпайбы,
Баткакка башы батпайбы.
Өлбөй өтсө деңизден,
Аралды издеп таппайбы.
Издеп тапса тушугуп,
Жүйрүн дөөдөн кутулуп,
Өлбөй аман калабы?
Качып жүрүп Суумерген,
Арбын ойлоп амалды,
Азгырып жүрүп ар түрдүү,
Кара деңиз алпарды.
Деңиздин жетти жээгине,
Качкан жерден бул жерге,
Жыйырма алты күндө жетти эле.
Арамзаада Суумерген,
Кечпей коёт Кенен деп,
Жакындатып Кененди,
Өлчөп качып чебердеп,
Кармаарына калганда,
Чылбыр бою барганда,
Сууга түштү чулп этип.
Кеңкуланы камчылап,
Кошо түштү Кененим,
Алдындагы Кеңкула,
Жалын жайып кайыктай.
Толкуп жаткан деңизге,

Тулку бою жашынбай,
Суумергенди карасаң,
Кара ат менен калкылдап,
Учуп чыкты асманга,
Кененим деп бакырып.
Эми кантип барасың,
Кайра айланып Таласка?
Арзыңды айтсаң угабы,
Өлүп калган Манаска?
Каныңды сенин жайбасам,
Өлбөй чыксаң аралдан.
Өмүр бою издесең,
Амалың жок табарга.
Сөөгүң калат какжырап,
Кара деңиз аралда.
Деп ошентип Суумерген,
Көрүнбөй калды асманда.
Кайыктан бетер Кеңкула,
Сууга батпай жебелеп,
Калкып барат чоң сууда.
Күн тийгенде жаркырап,
Суудан чыгат жылтылдап.
Күн батканда кечинде,
Сууда жүрдү Кененим,
Күнү сегиз, түн сегиз,
Он алтыга жеткенде,
Алдынан кургак болду кез.
Кургакка чыкты Кененим,
Кайраты болгон өтө тез.
Суудан чыга бергенде,
Кеңкула калды шалдырап.
Кийген кийим, ээр-токум,
Суу болуп баары шалбырап.
Тердик менен желдиктен,
Агып суусу тамчылап.
Жана жүрдү Кененим,
Ат аябай камчылап.
Адырды кирип аралап,
Кетип барат куркурап.
Учурап калды алдынан,
Шырылдаган бир булак.
Булактын келип жээгине,
Турбай өтө берерде,
Кеңкулага тил кирди.
Ээ, Кененим, баатыр ай,
Эрдигиң бар, эсиң жок,
Эчтеке менен ишиң жок.

Суумергендин артынан,
Кубалап жолго киргени,
Кургакта күнүң жыйырма алты,
Сууда жүрдүң сегиз күн,
Күнү-түнү санаты,
Алтымыш сегиз болуптур.
Арада бир күн дем албай,
Сен келесиң талыкпай.
Мингениңе мен чыдап,
Келемин кылча чаалыкпай.
Алдыңдагы бул булак,
Суусу сүттөй бек аппак.
Башкача сонун көрүнөт,
Кургакта жүрдүң чаң басып,
Көңүлүңдү дат басып.
Менин бүткөн боюмда,
Топо аралаш тер катып.
Ошондон бери карата,
Өзүң жуунуп албадың,
Оозуңа наар салбадың.
Астыңдагы мен дагы,
Керт этип чөп салбадым.
Булакка түшүп жуунуп ал,
Андан кийин жолго сал.
Деп Кеңкула айтканда,
Эп келиптир арстанга.
Түшө калып Куладан,
Алдыңдагы Кула аттын,
Ооздугун чыгарып,
Булактан канык сугарып,
Турган чөптөр буралып.
Өзү сууга жуунуп,
Белин бекем буунуп.
Ат чалсын деп олтуруп,
Уктап калды тороюп.
Алыстап кетпей Кеңкула,
Кененимге караандап,
Күн кызарып баткандан,
Күн чыкканча жаркырап,
Кененимди кайтарат.
Кененим жаткан жылгага,
Кайберенди оттотпой,
Азуулууну жолотпой,
Канаттууну кондурбай,
Жыйырма бир күн кайтарды.
Бир күнү шашке мезгилде.
Тура калып Кененим,

Кеңкуланы кармады.
Үзөңгүгө жакындап,
Бутун калды салганы.
Өтө жаман сасык жыт,
Каңылжаарын жарганы.
Жытты байкап караса,
Кеңкуланын жонунда.
Оңдоп токуп минем деп,
Ээрин сыйрып алганы.
Куюшкан, тердик, жүгөндүн,
Көмөлдүрүк олоңдун,
Ордунда тери калбады.
Ириңдеп кеткен кулгуна,
Агып жатат балбаарып,
Тамчылап жерге зардабы.
Айласы кетип турганда,
Баягы булак кайнады,
Кайнаганын байкады.
Сөөмдөй болгон ак чабак,
Чыга калды жалт этип.
Аркасынан бир кылыч,
Кошо чыкты жарк этип.
Кылычтын учу жетерде,
Балыкты кесип кетерде,
Өктүмгө эч Кененим,
Кылычты кармай алды эле.
Кененим колу жеткени,
Кылыч эрип кеткени.
Адамча сүйлөп ошондо,
Ак чабак айткан кептери.
Адам уулу азамат,
Куткардың мени саламат.
Кургакка чыга албайм,
Жакын келип амандаш.
Ким экениң билбеймин,
Өз абалым сүйлөймүн.
Суу перинин паашасы,
Кызы элем жапжалгыз.
Сууда жиндин паашасы,
Уулу болду мага кас.
Эки бала дартынан,
Эки пааша болду кас.
Алты сапар алышып,
Жин бүркүшүп салышып,
Жетинчиге калганда,
Атам болду андан пас.
Мага жардам кылалбай,

Атам калды мааналап,
Атамдын элин кыйратып,
Келаткан мени кубалап.
Кара жанга күч келип,
Ачык турса эшик деп,
Чыга качар тешик деп,
Курган жанга себеп деп,
Мен кирипмин маана издеп.
Эми байкап карасам,
Кутулар жерим жок экен.
Аяк жагы булактын,
Жерге сиңип жатыптыр.
Мени кармап душманым,
Өлтүрөрү аныктыр.
Адамзат сага кез болуп,
Ажалдан калдым кутулуп.
Кандуу душман каракчы,
Колуңда өлдү тутулуп.
Кылыч болуп кескени,
Калган жакын жеткени.
Кылычты адам кармадың,
Кан, жин түгүл сөөгү жок,
Кан жуткурду жайладың
Өтүнүп сенден сураймын,
Өзүң кимсиң айтарсың.
Балык деп мени кармабай,
Кылычты кандай кармадың?
Атамдын аты Каннас шаа,
Менин атам Жаналыс,
Атыңды айткын адамзат,
Бололу эми биз тааныш.
Кененим анда кеп айтат,
Кыскартып мындай деп айтат.
Сен душмандан качыпсың,
Мен душманды качырып,
Кууп келе жатыпмын.
Түп атам аты зор Манас,
Жери Кең-Кол, чоң Талас,
Өзүмдүн атым Кененим,
Издегеним Суумерген,
Качырып коюп келемин.
Куткарып алам сени деп,
Ушул жерге келбедим.
Ата салтым меники,
Алсызга жардам бермегим.
Сууну карап олтурсам,
Жаман чыктың шашылып.

Аркаңда кылыч келатат,
Учунан канын тамызып.
Кармадым кылыч экен деп,
Сен айтасың жабырап,
Паашанын кызы элем деп.
Жалынар сага кебим жок,
Мага жардам бергин деп.
Колуман качты Суумерген,
Ошону издеп мен келгем.
Кененим мындай дегенде,
Көркөм сулуу кыз болуп,
Туря калды Жаналыс.
Издегениң Суумерген,
Калганы жок көп алыс.
Эки күнү жол жүрсөң,
Күн батышты бетке алып,
Үчүнчү күнү барасыз,
Суумергенди билебиз,
Күндө көрүп жүрөбүз.
Жүйрүн дөөнүн котчусу.
Алты күндүн алдында,
Айлына барсам Жүйрүнгө,
Жүйрүн дөө менен Суумерген,
Олтурат экен бир жерде.
Суумерген айтат кеп салып,
Мен тыңшап калдым серп салып.
Алдыңда келем Жүйрүн дөө,
Чыны кедей кызды алып,
Өзүңдөн мөндүр окту алып,
(Эсеби жок көп алып),
Кайра бардым күч алып.
Баарысы керге келбеди,
Теңдигин душман бербеди.
Качып келдим алдыңа,
Кайра мында темтейип,
Кара ат баспай сенделип.
Издеп келет Кененим,
Кара деңиз суусуна,
Агып өлдү бекендир?
Суудан агып өлбөсө,
Кайда жүрөт экендир?
Деп олтурган Суумерген,
Кууган киши экенсиң,
Угуп эми мен билсем.
Жарты күндүк калганда,
Жаркырап күмбөз көрүнөт.
Күмбөздү көздөй басканда,

Жалындап кызыл от келет.
Челектеп суу күйсәң да,
Өчпөйт жалын күч кирет.
Кармаганың Сырнайза,
Манастан калган найза окшойт,
Отко уруп жибергин,
Жалыны жок жер болот.
Найзаңды алып болгунча,
Жерди каптап сел болот.
Боронбайдын жез камчы,
Булгап кирсең аралап,
Агыза албай жоголот.
Алды баткак, үстү кар,
Бир үкмүшка айланат.
Жез камчыны булгалап,
Жана киргин аралап.
Баткагы жок, кары жок,
Карап түрсаң баары жок.
Шамал чыгат аркырап,
Таштар учат зыркырап,
Ийниңдеги Алмабаш,
Аралата атып бак.
Шамалы жок, жели жок,
Күн бүркөлүп карарат.
Жалтыраган көпкөк муз,
Жердин бетин бүт алат.
Шыргалаңдап карсылдап,
Муз жарылып тарсылдап,
Түрү катуу көрүнөт.
Жаныңдагы ак шамшар,
Алып аны музга чап,
Муз жоголот ошол чак.
Жолборс келет чакчаңдап,
Шерлер келет сапсаңдап,
Баштары жүндүү саксаңдап.
Аюу келет апсайып,
Түүралжын болуп балчайып.
Бууралар келет буркулдап,
Оозунан көбүк буртулдап.
Пилдер келет колтоңдоп,
Куйруктары чолтоңдоп.
Чөөлөр келет шыңкылдап,
Келарыс келет кырсылдап.
Ажыдаар сойлоп жыйрылып,
Көп экен деп шашпагын,
Кереги жок башканын.
Колуңда бар Сырнайзаң,

Алдында келген жолборсту,
Жазбас сайсаң оозуна,
Айбандын баары жоголуп,
Дөөлөр келет чогулуп.
Ооздорун карасаң,
Бир ууртунан заар чачып,
Бир ууртунан от чачып.
Нак ошондо Кененим,
Бүчүлүк чечип төшүң ач.
Күлчоро берген эт көйнөк,
Биртке жери чыкканда,
Дөөлөрдүн баары тоо болот,
Сыйкырдын баары жоголот.
Бара-бара кийинче,
Дөө дөбө деп ат конот.
Күмбөзгө барсаң атчан бар,
Көк чоюндан уюткан,
Ат башындай кулпу бар.
Сенден мурун сыйкырдан,
Себеп кылып өткөн бар.
Же керексиз кылып бузалбай,
Күмбөздүн ичин көрө албай,
Көп убара тарткан бар.
Же аркасына өтө албай,
Үйүнө аман кете албай,
Ойлогон ойго жете албай,
Ошондо өлүп жаткан бар.
Кулпунун оң кол жагында,
Күмбөзгө ойгон текче бар.
Ал текчеге коюлган,
Текчечелик сандык бар.
Сандыкты ачсаң кагаз бар,
Кагазды алгын унчукпай.
Аттан башка немеге,
Алынбайт кагаз дегеле.
Кулпуга кагаз тийгенде,
Ачылып кетет шарт этип,
Күн көрүнөт жарк этип.
(Ал күн эмес коохар элес),
Атыңды таштап ичке кир,
Кайрылбастан утур жүр.
Кагаз болсун колуңда,
Бир эшик бар жолуңда.
Мурункудай ачасың,
Аралап кирип басасың.
Жан жагыңа карагын,
Кишинин этин бышырчу,

Көрөсүң Жүйрүн жарагын.
Жолугат жана бир эшик,
Эшик ачыш жолдору,
Кагазы жок ачылбайт,
Баары ошол болжолу.
Ачылса катар үч эшик,
Жабуусу көздү уялтып,
Ичинде бар бир бешик.
Колуңдагы кагазды,
Ал бешикке тийгизсең,
Таңылуу жаткан бир кыз бар,
Ошол сүйлөйт тил бүтүп.
Андан нары кандай бар,
Аны биздер билбейбиз.
Кыздан кепти угарсыз,
Ошол кандай кеп айтса,
Ошондой жумуш кыларсыз. '
Мен суу пери улугу,
Паашанын жалгыз кызымын,
Менден уксаң ушул иш,
Бир аз карап туруңуз.
Кебим болсо угуңуз,
Кызматым болсо көрүңуз.
Суу перинин баары ажыз,
Жынысы ургаачы болгон соң,
Айрыкчасы мен ажыз.
Өлүмдөн койдун куткарып,
Болуп калдык чоң тааныш.
Атама айтып кабарды,
Соогасын алып чыгалык,
Кызматыңды кылалык.
Айтып болуп суу пери,
Сууга кирди жылт этип,
Ачып көздү жумгуча,
Кайра чыкты кылт этип.
Кененимге баш ийип,
Карап турду жарк этип.
Ал бир тиштем эт берди,
Этти мындай деп берди.
Атама барып мен келдим,
Душмандын шаарын кошо алып,
Атама такта ээлеттим.
Оозго салгын, Кененим,
Кырк күн тамак ичпейсиң,
Кардың ачпайт бөксөрүп,
Күйүкпөйсүң жөтөлүп,
Канча күндөн бер жакка,

Каптап кирген топо чаң,
Баарын чыгат көтөрүп.
Сагынкор балык эти эле,
Табалбайт бенде дегеле,
Бир жалбырак чөп берди,
Чөптү мындай деп берди.
Эки түгөй жалбырак,
Бири саргыч, бири көк.
Көгүн атка бериңиз,
Так токсон күн болгунча,
От чалдырбай, сугарбай,
Чабышка мине бериңиз.
Бири саргыч жалбырак,
Минген атың Куланын,
Тумшугунан куйрукка,
Бүт териси жок турат,
Күнгө күйүп жалтырап,
Ириң агып балбырап.
Өзү кичик болсо да,
Жаба салсаң жалбырак,
Бүт баарына жабылат.
Жаап тартып алсаңыз,
Кулпуруп жаңы жүн чыгат.
Аттын эти семирип,
Сууту канып кутурат.
Бу суу перинин паашасы,
Сизге кылган чоң кызмат.
Тилекти кабыл кылыңыз,
Бир жалбырак чөп менен,
Бир кесим этти алыңыз.
Бир шишеде суу берди,
Муну жута салыңыз.
Кубатыңан айрылбай,
Көп жашка чыга карыңыз.
Ишиңиз келсе оңунан,
Эркек бала табыңыз.
Өзүңөн артык эр болсун,
Ошол тапкан балаңыз.
Эт менен эки жалбырак,
Бир шишеге куйган суу,
Кош колдоп келип сунду эле,
Адими тууган эр неме,
Этке, сууга карабай,
Жалбыракты колго алды.
Кеңкуланын жанына,
Аярлай басып барганы,
Көк жалбырак бир чөптө,

Кеңкуланын оозуна,
Өзү алпарып кармады,
Кеңкула ирмеп чайнады.
Түпкүчтөй ийип жал алды,
Камчы этин жаап жиги жок,
Бооруна казы май алды.
Саргыч келген жалбырак,
Эр Кененим жапканы.
Кенедей болгон жалбырак,
Тоодой болгон Куланы,
Туюктан бери каптады.
Баса келди чүмкөнүп,
Бир элидей жүн келип,
Башкача болуп Кеңкула,
Өтө сонун түрдөнүп.
Сагынкор эти бир кесим,
Бир тиштеди Кененим.
Бир шишеде суу ичти,
Калбай иши бүттү эми.
Суу перинин сулуу кыз,
Жүмүш болсо айтыңыз,
Ал келгинче кылалык,
Ал келбей калган жеринде,
Анан карап туралык.
Кандай амир кыдат деп,
Сизди карап турабыз.
Керек болсок бирерде,
Бир белгини берербиз.
Айткан бойдон кылсаңыз,
Ошондо жетип келебиз.
Жер астында, үстүндө,
Бар нерсени билебиз.
Ажыздык кылып суу пери,
Билген менен аларды,
Күчүбүз жетпейт аларга,
Алып келип жүрбөйбүз,
Качкын качып жоюлсо,
Табылар чама болбосо,
Кабар берсең барабыз.
Көк асмандын үстүндө,
Катуу жердин астында,
Жүргөн болсо мааналап,
Ал жетсе алып келебиз,
Амал кылар чара жок,
Ал келбесе ал кезде,
Ачык айтып беребиз.
Деди баатыр Кененим,

Ала жүргүн жаныңа,
Кыр аркадан бир кылкан,
Чыгарып берди колуна
Керек болгон заманда,
Катуу кармап ушала,
Таяр болот заматта.
Балыктан белек көп алып,
Кундуздай жүнүн кулпунтуп,
Кеңкула минип аттанып,
Жүрүп кетти Кененим,
Адырды кыркып жол тартып,
Перинин кызы айткандай,
Эки жарым күн өттү,
Көзү көрдү алыстан,
Жаркыраган күмбөздү.
Суу перинин кызы айткан,
Пайда болду сыйкырлар,
Кылып барат Кененим,
Кыз айтканды унутпай.
Сыйкырдын баарын бүт жоюп,
Кеңкула менен шарт коюп,
Күмбөзгө келди жанашып,
Киремин деп, жөө басып,
Түшө калып Куладан,
Колун сунду текчеге,
Ар канча кылса аракет,
Жетпеди колу дегеле.
Таманына таш койсо,
Өйдө карай узарып.
Туурасынан кол сунса,
Нары карай узарып,
Колу жетпей койгондо,
Кулпусун буза чабам деп,
Чоң балтаны колго алып.
Качырып барып чабарда,
Бой жеткис кетти узарып.
Күн батканы баратат,
Ошол кезде кызарып.
Эсине келип баягы,
Суу перинин айтканы.
Кеңкула минип умтулду.
Текчеге жетип кол сунду.
Сандыкты ачып ийгени,
Кулпуга кагаз тийгени.
Кулпу ачылды шараптап,
Ачылды эшик тарактап,
Кеңкуланы жетелеп,

Кирип Кенен баратат.
Күмбөздүн ичин караса,
Канча бөлмө бөлүнгөн.
Ар бөлүмгө ар башка,
Арбын дүйнө төгүлгөн.
Жетти экинчи эшикке,
Ачылды эшик даркырап,
Башын салып караса,
Аркынын ичи жалтырак.
Жакуттай жаркын от чыгып,
Турган темир жалтырап.
Адамдын сөөгү тизеден,
Жерде жатат какжырап.
Үчүнчү эшик жетти эле,
Кагаз барып тийгенде,
Ачылып эшик кетти эле.
Айландыра караса,
Бир бешик турат жабылуу.
Ал бешиктин ичинде,
Өлүгү менен тириги,
Дем алганы билинбей,
Бир сулуу кыз таңылуу.
Кагазды Кенен тийгизди,
Көзүн ачып кайран кыз,
Тирүүлүгүн билгизди.
Каңкордун уулу кара көк,
Аман-эсен келдиңби?
Аманат жаным кейиди,
Кыйналганым билдиңби?
Башкадан билип алдыңбы?
Же кабарсыз келип калдыңбы?
Түндө жатсам түшүмдө,
Көрүнүп бирөө көзүмө,
Мага айтып берди эле,
Эртең келет Кененим,
Баарын айткын баатырга,
Унутуп калбай кептерим.
Бошонбоюм бешиктен,
Кирбесин бирөө эшиктен.
Өзгөрүп дүйнө кетпесин,
Мында туруп кечиксең.
Аркандагы бөлмөдө,
Көпкөк болгон темирден,
Жетөө турат жанаша,
Аппак болуп бөлөкчө,
Экөө турат ар жакта
Ортодо жалгыз бирөө бар,

Кара күрөң көрүнгөн.
Башканы жаза кармаба,
Ошол шишти аларсың,
Мында келип жүрбөгүн,
Маңдайыңда эшик бар,
Ошондон чыга каларсың.
Башы жылан, дени адам,
Белден ылдый кара таш,
Ирмелбей кирпич чакыйып.
Уктап жатат бир адам.
Таманында ошонун,
Күйүп жаткан жалын бар.
Алып барган темирди,
Күйгөн отко аны сал.
Дөбө-дөбө көп отун,
Отундан арбын адамдын,
Сөөгү жатат кошулуп,
Азы отун, көбү сөөк,
Кучактап отко аны сал.
Отко салган темирди,
Унутуп калбай кебимди ал.
Темир отто кызарат,
Андан кийин карарат.
Андан өтүп агарат,
Агарганда темирди ал,
Кан киндиктин чуңкурга,
Жазбай сайып темирди,
Кара жерге мыктап сал.
Көзүн ачып акырат,
Жолдошторун чакырат.
Киндикте темир турганда,
Жолдоштору келе албайт.
Ай бузулат карарып,
Күн өрттөнөт кызарып,
Туман келет эң сасык,
Сасыгынан качпагын.
Зыяны тийбейт ал сага,
Мурдуңду бассаң кыйшайып.
Оозуңду ачсаң ырсайып,
Күйгүзүп кетет өрт алып.
Шамал болот дабырап,
Жамгыр куят шабырап,
Суу кылалбайт шалбырак.
Күн жарк этип ачылат,
Ошол кезде мен айткан,
Башы жылан жаткан дөө,
Адамча сүйлөп тил чыгат.

Айтканына көнбөгүн,
Аны арзан көрбөгүн.
Башын кесип алганда,
Тилин жулуп жеп алгын.
Жүрөгүн сууруп алып кел,
Азаптан мени куткаргын,
Канын сыйпап бешиктен.
Алп кара куш сыйкырда,
Коё берет сыйкыры,
Өпкөсүн мунун жегизсең.
Ошондо келет Суумерген,
Албан сыйкыр сүр менен.
Таманын жерге түшүрбө,
Мурун качып жүрсө да,
Моюн бербей союлдайт,
Таманы жерге тийгенде.
Менин атым Чыныке,
Чынгыш хандын кызымын,
Чыныке айтып билгенин,
Кененимди карады.
Кайра басып бүрүлсө,
Экинчи эшик ичинен,
Айткандай алды ал темир,
Бөйрөгүндө эшик бар,
Чыга турган жол кеңир,
Эшикке чыкса Кененим,
Күмбөзгө мурун келгенде,
Күн батар болгон кези эле,
Эми чыкса эшикке,
Күн барыптыр бешимге.
Сыйкырдын иши нечен түр,
Бир үйдүн алды, аркасы,
Окшобойт экен карап көр.
Чыга калып караса,
Өтө сасык жаман жыт,
Чыныкенин айтканы
Эсине түштү азыр кылт.
Тууралай басты кылчайбай,
Жалбырттап жалын от турат,
Отунга сөөк аралаш,
Жыйналган отун көп турат.
Отко салды темирди,
Отунду салды кеңири.
Сөөктүн майы сызганда,
Дүрүлдөп жарык чыкканда,
Кененим байкап караса,
Көргөнгө сонун тамаша.

Башы жылан, дени адам,
Бүтүн отко кактаган,
Жаткан адам бул экен.
Чайыттай көзү ачылып,
Тоңуп өлгөн уйга окшош.
Ирмелбей кирпич чакыйып,
Жаткан экен акыйып.
Белинен ылдый кара таш,
Барча тоодой лакыйып.
Имерип Кенен караса,
Киндиги казган ороодой.
Куйругу басып жаткан жер,
Үч жүз койлуу короодой.
Сасыгынан бетбактын,
Качып чымын жолобой.
Темирди барып карады,
Кызарды да, карарды,
Акырында агарды.
Агарган кезде темирди,
Сабынан Кенен кармады.
Баамдап түрүп эр неме,
Дал киндикке сайганы.
Боортокой түшүп бир ныктап,
Жерге мыктап салганы.
Ачуу үн чыгып өкүрүп,
Ошондо салды айгайды.
Күн кызарып өрт болду,
Ай карарып оңолду,
Жерди туман каптады,
Арылып туман кеткенде,
Жыландын сүйлөп жатканы.
Менин атым Жүйрүн дөө,
Өзүмдү буруп бөлөкчө,
Жаткан жерде жолуктуң,
Кененим Сарык сен болсоң,
Мен айтамын сен уккун.
Сегиз миң жыл жашадым,
Сендей нечен мыктыдан,
Канчанын башын ашадым.
Адам угуп көрбөгөн,
Далай ишти жасадым.
Дин жараттым нечен түр,
Ишендирдим аны көр.
Бирөөн отко чокунттум,
Бирөөн айга багынттым,
Бирөөн күнгө караттым,
Бирөөн бутка караттым,

Бирөөн ташка караттым,
Бирөөн сууга караттым.
Дамбал кийбес молдону,
Аны кудай жараттым.
Ошондой кылып көп ишти,
Чаңбейсендин оюнда,
Деңизге кирип аралап,
Туташкан кургак аралда,
Жан жыргатып жай жаттым.
Өнөрлүү болчуу келсин деп,
Ар кайда кабар тараттым.
Таратып кабар ар кайда,
Башыма балаа мен таптым.
Тирүүлүктө эсирип,
Өлбөймүн деп семирп,
Сыйкырымды жок кылчу
Алмабаш мылтык жасаттым.
Ар бир балка чапканда,
Сыйкыр өтпө деп чаптым.
Андан өтүп аралап,
Өз канымды төгүүчү,
Денемден башым бөлүүчү,
Ак шамшарды жасапмын.
Бөлөктүн колун тийгизбей.
Өз колум менен жасадым.
Өнөр алчу көп келди,
Кара келбей, бек келди.
Каканчындын элинен,
Алты жүз бала бир келди.
Өлүп кетип чанданы,
Алтымыш бала калганы.
Алтымыштан жана өлүп,
Алты бала бир калды.
Кантондун батыш жагында,
Бунтун деген калаада,
Соорандык деген хан анда,
Соорандыктын Сошуга,
Алтынын бири ал калды.
Соорандык аты жоюлуп,
Азиз хан деген ат алды.
Азиз хан ооруп калды деп,
Бир күнү мага кат барды.
Хан баласы экен деп,
Кетпесин мындан бекер деп,
Оюма кетти меники,
Белек берсем бекен деп.
Алмабаш бердим аткын деп,

Жубай шамшар эки эле,
Бирин бердим чапкын деп.
Жубайды мыктап карабай,
Өлөрүмдү санабай.
Өлүмгө болжоп жасаган,
Шамшарды берип салыпмын.
Муңгул, манжу биригип,
Какан менен кас болду
Муңгул менен манжуга,
Ар жылы берип алымды,
Маанайы какан пас болду
Кантондогу Эсен хан,
Каканчыга баш болду
Кангайга бөлүп жер берди,
Соорандык жерин бергени.
Окуп жүрүп далай жыл,
Сошуганын келгени.
Эсен ханга арыз болду,
Алып жерин бербеди.
Атасына айтканда,
Соорандык кошо тилдеди.
Теңдиги кетип колунан,
Соорандыктын Сошуга,
Алашка качып келгени.
Муңгул, манжу, анжу бар,
Шибе менен солон бар,
Чогулушуп ушулар,
Кыргызга азап салганы,
Алаштан Манас чыгат деп,
Бооз катынын жарганы.
Кыргыздан Манас туулуп,
Алаш урук чогулуп,
Мүрүнкү өткөн өчүн кууп,
Бейжинге чейин барганы.
Соорандыктын Сошуга,
Алашка качып барганы,
Алмамбет атты алганы.
Алаштын колун аздырбай,
Муңгул, манжу, анжуга,
Шибе, солон буларга,
Баштап жүрүп барганы.
Кыргыздан коркуп беш урук,
Кытайга кабар салганы.
Эсен хан менен Соорандык,
Баштап элин барганы.
Барган менен ал келбей,
Алаштан келген Манаска,

Тарттырып ийди калааны.
Угуп турам кулактап,
Күндө болгон кабарды.
Азгаш берген ак шамшар,
Шамшардан качып айбыгып,
Жердеп турдум аралды.
Алмамбет өлдү дегенде,
Орун кылдым бу жайды.
Каңгайдан алгач келгемин,
Чынгыш деген бир жанды,
Айтүбүнө таштадым,
Алмамбет жолун карады.
Алмамбет өлдү дегенде,
Абыдан басып санаамды.
Ээлеп жатып тургамын,
Кара деңиз аралды.
Жалаңгыч Сарык атанып,
Жан койбоочу кейпиң бар,
Көрүнүп турат көзүмө,
Белиңде турган ак шамшар.
Ак пейил кебим айтамын,
Менден канык өнөр ал.
Тилимди жебе заарым бар,
Жүрөгүмдү жеп алгын,
Жүз жылдыкка дары ал.
Өлтүрбөсөң кебим бар,
Жер жүзү толгон зарым бар.
Аягы алтын, ак күмүш,
Аны койбой такыр ал.
Дүйнөнү аяп кантемин,
Калса болду азиз жан.
Деп заркырап Жүйрүн дөө,
Кененимден суранды.
Ага ырайым кыларбы,
Чыныкеден Кененим,
Угуп алган кабарды.
Шамшарды күүлөп имерди,
Айры шили, кара куш,
Кесер жериң ушу деп,
Болжоп тартып жиберди.
Кесилген башты кармады,
Тилин сууруп алганы.
Бир аз карап турбады,
Тилди оозуна салганы.
Алкымдан өтүп болгунча,
Кулагына кужурап
Тоголонуп жаткан кум,

Чыккан жердин чөптөрү,
Өз керегин сайрады.
Аңгычакты болбоду,
Жүрөгүн сууруп алганы.
Самсаалатып көтөрүп,
Күмбөзгө кирип барганы.
Жүрөктүн кызыл канына,
Чыныке жаткан бешиктин,
Баш-аягын майлады.
Чыныке тура калганда,
Шыбыраган кун жаады.
Шырылдап кызыл кан акты,
Шуулдап шамал жел акты.
Үйдөй болгон таштарды,
Асмандан жерге кулатты.
Кара туман каптады,
Карыш жер үкү таппады.
Алмабашты Кененим,
Аралата атканы.
Бөлүнүп туман сүрүлдү,
Кара ат менен Суумерген,
Жүз миң дөө бирге көрүндү.
Асмандан жерге дөөлөрү,
Таруудай болуп төгүлдү
Адам эмес кайыптан,
Ошол жерде болгон жан,
Мойнуна алды өлүмдү.
Жүйрүндүн сыйкыр эмес деп,
Арстан Манас найзасын,
Ыргап турду белендеп.
Таманы жерге тиерде,
Табарсыкка муштады.
Таштан жанбас Сырнайза,
Жүлүндү жарып чыкканы.
Бөрү тилме өткүр миз,.
Учу канга чыкталды.
Сундуюп мерген кулады,
Дөөлөр турбай чубады,
Кененим карап турбады.
Жүйрүндүн алды өпкөсүн,
Суумергендин бөйрөгүн,
Экөөнүн тең жүрөгүн,
Көтөрүп алып Кененим,
Алп кара куш кайдадыр,
Аны кайдан көрөмүн?
Деп издеди түнөгүн,
Аргасы кетип табалбай,

Амалы эми жок калды,
Суу перини чакырбай.
Белги берди Кененим,
Бирге болду суу пери.
Мына бу турган карлуу тоо,
Кара куштун өзү ошо.
Типтик кеткен эки муз,
Асман тиреп каңкайган,
Алп кара куш колу ошо.
Жүрөк канын Жүйрүндүн,
Сыйпап көрсөң болучу.
Музга канды сыйпады,
Муз тыбырап туйлады.
Кардын баары кулады,
Кара куш өзү калганы.
Бөйрөк менен өпкөнү,
Чокуп оозго салганы.
Канатын ачып дагдыйып,
Куш сүрөтүн алганы.
Куткардың мени Кененим,
Басылып кардын алдында,
Карып болгон мен элем.
Отуз жыл болду нак быйыл,
Мага болгон иш кыйын,
Жүйрүн дөөгө жем элем.
Тартып жээр менде чама жок,
Дөөнүн этин шылыгын.
Өпкө, боор, жүрөгү,
Өзөккө түшүп шылайдым.
Суумерген менен дөө этин,
Кескилеп берди, бүт жеди.
Мурункудай оролго,
Алп кара куш жетти эми.
Муну мындай таштайлы,
Кененимдин Чыныке,
Алганынан баштайлы.

«ЭР ТӨШТҮК» эпосунан үзүндү
Саякбай Каралаевдин айтуусу
боюнча

Төштүк жер астында

Чалкуйрук оозун бура албай,
Жер үстүнө туралбай,
Арт жагынан куркурап,
Төштүк кирип кетти эми.
Эни да жок, чени жок
Жерге кирди Эр Төштүк.
Жарыкчылык шоола жок
Көргө кирди Эр Төштүк.
Айгай кулак тундурган
Бууга кирди Эр Төштүк.
Айыкпаган чоң тозок
Чууга кирди Эр Төштүк.
Адам кайра чыккысыз
Орго кирди Эр Төштүк.
Жандуу адам кайрылгыс
Жолго кирди Эр Төштүк.
Арылбаган эң жаман
Шорго кирди Эр Төштүк.
Жалыны өчүп койбогон
Корго кирди Эр Төштүк.
Түк оюнда жок эле,
Түштү кемпир оруна.
Төштүк кетти зымырап,
Барса келбес жолуна.
Элемандын Эр Төштүк
Кыйла укмуш жерлерди
Көрүп чыгып келатат,
Кенжеке берген аманат,
Астындагы Чалкуйрук,
Тутам-тутам чалдырып,
Берип аны келатат.
Капалыкка алдырбай,
Кайрат айтат өзүнө.
Түк эчтеме көрүнбөйт,
Эр Төштүктүн көзүнө,
Чамаа чарчап ал кетти,
«Өө!» дегенде оозунан
Өжөк-өжөк кан кетти.
Жер алдына жетпестен,
Төштүк кайдан токтоду?
Башына түшүп чоң мүшкүл,
Кенжекенин күлазык
Сырттан Төштүк жоктоду.
Жан калтанын ичинен,
Ак баштыктын түбүнөн
Ала коюп колуна

Таңдайына салды эми.
Элемандын сырттаны
Шимирип жатып калды эми.
Шимиргенде, Төштүктүн
Уюган жери басылып,
Умачтай көзү ачылып,
Адам барбас эң жаман
Жерге түштү Эр Төштүк.
Көз айныган мунарык
Чөлгө түштү Эр Төштүк.

Төштүк жана Жейрен секиртпес Маамыт

Чөлгө барып түшкөндө,
Көңүлү кетип бөлүнөт,
Маңдайында боз дөбө
Эр Төштүккө көрүнөт.
Такыядай дөбөгө
Салып Төштүк барды эле,
Чалкуйрук оозун бурду эле.
Төгөрөктүн төрт бурчун
Төрт айланта кыдырып
Төштүк карап турду эле.
Караса көзгө илинбейт,
Боз мунарык күйгөн чаң
Кайсы экени билинбейт.
Мунарыктын ар жагы,
Бозоргондун бер жагы,
Эрбең-сербең көрүнөт,
Карап туруп Эр Төштүк
Көңүлү жаман бөлүнөт
«Эрчилиги бар болсо,
Жолдош кылып алайын
Жоочулугу бар болсо,
Тындым кылып салайын», —
Деп ошентип Эр Төштүк,
Салып барып караса,
Тикилдеген сөзү бар,
Тик караган көзү бар,
Кылымда болбойт мындай жан.
Кылымга тиет бүлүгү,
Көккө, жерге бир тийген
Кызыталактын күлүгү.
Арыш уруп чуркаса,
Адам кууп жеткисиз
Күлүктүгү билинген,
Тегирмендин бир ташы

Мойнуна илинген.
Анталаңдап бул өзү,
Өөдө-төмөн жүгүргөн.
Элемандын Эр Төштүк,
Чалкуйрук оозун бурду эми.
Чамасы кыйын, заары күч
Чалып ийчү эмедей,
Чакчайып барып ошонун
Жайын сурап турду эми:
«Өөдө-төмөн желигип,
Өктөм жүргөн сен кимсиң?
Душмансыңбы, эрсиңби?
Жиндисиңби, жөнсүңбү?
Ыргып кетет башыңыз,
Түгөнүп кетет жашыңыз,
Айтканды анык угуңуз!
Эзелде чыкпайт сиздей жан
Чыныңды айтып туруңуз!»
Анда күлүк муну айтат,
Адам билип, журт туйгус
Аябаган шумду айтат:
«Кабарчыдан кеп угуп,
Жер үстүнөн Төштүктү,
Жети баштуу жезкемпир
Зыйкыр окуп, көз байлап,
Жер алдына Төштүктү
Алып келди деп угуп.
Астындагы Чалкуйрук
Артык тулпар чоң күлүк,
Элемандын Төштүгү
Бул жерге салса чоң бүлүк,
Каарды катуу салат деп,
Чалкуйруктун дүбүртүн
Уккан жан өлүп калат деп,
Шашкандыгым дагы чын.
Алапайым табалбай,
Качкандыгым дагы чын.
Билсең, мындай баркым бар,
Жүгүргөн, учкан жандарды
Куткарбай турган наркым бар.
Желгениме жел жетпейт,
Басканыма мал жетпейт
Эр кадырын билемин,
Элемандын сырттаны
Төштүк келсе бул жерге,
Жөө күлүк болуп берем деп,
Ошону каалап жүргөмүн».

Жейрен Маамыт муну айтып,
Айтып оозун жыйганча,
Анда Төштүк муну айтат:
«Өлүм орток, жан бирге
Күлүк болсоң сен, Маамыт,
Уккун айткан сөзүмдү,
Кел эмесе, Маамытым,
Мураа болгун өзүмө.
Асмандагы жылдыздай
Козголуша калалык,
Кол кармашып экөөбүз
Дос болуша калалык.
Өлсөк бирге өлөлү,
Жети күндүк дүйнөнүн
Кызыгын бирге көрөлү.

Төштүктүн Жер тыңшар Маамытка жолукканы

Андан ары бастырса,
Такыядай боз дөбө,
Уурчугу чыгып көрүнөт,
Ал дөбөнү көргөндө,
Элемандын сырттаны
Көңүлү кетип бөлүнөт.
Ал дөбөгө барганда,
Чоңдугу борчук сеңирдей,
Кармаша кеткен адамды,
Тири койбой жеңгидей.
Жерди тыңшап желигип,
Өөдө-төмөн тоңкоңдоп,
Качып жүрөт ээлигип.
Ашып-шашып жүгүрүп,
Ата, эми кандай болом деп,
Көзү кеткен алактап,
Буту кеткен салактап,
Элемандын сырттаны
Чалкуйрук оозун бурду эле,
Сөз сурап анык билүүгө
Жанына барып турду эле.
«Акылыңдан айрылып,
Шашып жүргөн сен кимсиң?
Ары-бери антаңдап
Качып жүргөн сен кимсиң?»
Анда тыңшаар муну айтат:
«Акылымдан айрылып,
Шашкандыгым дагы чын,
Чоңдугу тоонун теңиндей,

Кармашканды жегидей,
Төштүк келет деп угуп,
Каарланса ал Төштүк
Кашайта көздү оёт деп,
Тебелеп кетсе Чалкуйрук,
Бөөдө өлтүрүп коёт деп.
Айлам кетип антаңдап,
Шашкандыгым дагы чын.
Корголорго жер таппай,
Качкандыгым дагы чын.
Жерди тыңшап карасам,
Элемандын Төштүгү
Келип калды көрүнөт.
Тилегимди бир күдай,
Берип калган көрүнөт.
Ошол Төштүк сен болсоң,
Төштүккө кызмат кылуучу
Жер тыңшаар Маамыт мен болсом,
Казба менин орумду,
Кайнатпагын шорумду,
Айтканым ушул билип ал,
Арстан Төштүк, тилимди ал!
Кулак сал айткан сөзүмө
Мураа болом өзүңө.
Айтканыңа көнөмүн,
Күн чыгыш менен күн батыш
Эмне кабар угулса,
Азыр айтып беремин.
Жоого кирсең болжошмун,
Мен өзүңө жолдошмун.
Өөдө чыксаң өбөкмүн,
Ылдыйга түшсөң жөлөкмүн.
Бир өзүңө керекмин!».
Элемандын Төштүгү
Ак жылкыдан боз болуп,
Аныкташып дос болуп,
Талаадан тыңшаар табылып,
Абийри мындан жабылып,
Үзүлгөнү уланып,
Элемандын сырттаны
Жолдош таап кубанып.
Чалкуйрук оозун бурду эле.
Эки Маамыт жолдош таап,
Эми Төштүк турду эле.

Куюн Маамытка жолугуп, жолдош кылганы

Атка минсе кишидей,
Жөө жүрсө, оңбогүр
Желмогуздун тишиндей.
Карыш болгон бою бар,
Ай ааламдын баарысын
Биле турган ою бар.
Адамдан жеңил эң эптүү,
Сүйлөп турса, бал кептүү,
Жана келди бир адам:
«Тогуз уулдун кенжеси,
Бир кудайдын бендеси,
Мында келип жолуккан,
Берен Төштүк, эсенби?
Келериң каалап билгемин,
«Төштүк келер бекен?» — деп,
Ушуну тилеп жүргөмүн.
Атка жеңил, тайга чак
Куюн Маамыт өзүммүн.
Менин жайым ушундай:
Акылым эң көп, алым аз,
Көкдөө менен Кара хан
Жер алдынын падышасы,
Жерге киргир, бизге кас.
Кейиш менен көп жүрдүк,
«Элемандын сырттаны
Келер бекен?» — деп жүрдүк.
Төштүк келип кашыма,
Абийрим минтип жабылды,
Кымбатым Төштүк табылды.
Мындан ары Көкдөө бар,
Келгендерден кеп угам,
Көкдөөнүн кызы Күлайым
Элемандын Төштүккө
Ашык экен деп угам.
Күлайымды аларбыз,
Азапка нечен каларбыз.
Ал Көкдөөнүн жолдошу,
Жети баштуу жезкемпир.
Жезкемпирдин колунда,
Темир ийрек тору бар,
Түшкөн кайра чыккысыз
Көкдөөнүн казган ору бар.
Куюн Маамыт досуңдун
Төштүккө айтар сөзү бар.

Балбандардын баарысы
Башында жалгыз көзү бар,
Билсең Көкдөө ханы бар,
Балбандардын баары бар.
Барган жандан кайтпаган
Кырк кулач казан дагы бар.
Бизге душман кыйын бар!
Бул кебимди угуп ал!..».
Кучакташып дос болуп,
Куюн Маамыт турганы,
Анын айткан сөзүнө
Эр Төштүк көңүл бурганы.

Көрөгөч Маамытка жолдош болгону

Андай-мындай дегиче,
Ачып көздү жумгуча,
Көкдөөнү угуп Төштүктүн
Көңүлү кетти бөлүнүп,
Бет алдынан бир киши
Жана келди көрүнүп,
Көрөгөч Маамыт көзү экен,
Так Маамыттын өзү экен.
Элемандын Төштүккө
Жолдош болор кези экен.
Күн чыгыш менен күн батыш,
Тиктеп көрүп жүрчү экен.
Эр Төштүк бир күн келерин
Эбактан бери билчү экен.
Балбандыгы башкача,
Баатырдыгы бир канча,
Эр Төштүктүн келерин,
Ал көрөгөч көрүптүр,
«Элеман уулу Төштүккө
Өлгөнчө жолдош болом» — деп,
Өмүрдөн сурап жүрүптүр.
Элемандын Төштүккө,
Жолдош да экен, шер да экен,
Баары жоктун баарысын
Көрүп берер эр да экен.
Элемандын Төштүгү
Жер алдына түшкөндө,
Төрт Маамыт жолдош табылды.
Сырттан Төштүк баатырдын
Абийри минтип жабылды.

Жолборс менен достошуу

Андан ары жол жүрсө,
 Ат аябай мол жүрсө,
 Элемандын Төштүгү
 Урунарга тоо таппай
 Урушарга жоо таппай,
 Өрттөй болуп көз жайнап,
 Өмөлчү¹ журттан айрылып,
 Ошончо кыйын шор кайнап.
 Ээрдей болгон белести
 Эңкейип Төштүк турду эле,
 «Айлана кандай экен?» — деп,
 Ага көңүл бурду эле.
 Чыр-чыр, чыр-чыр чыгат,
 Чыркырап үн бек чыгат,
 Чыркыраган ачуу үн
 Кулак-мурун жеп чыгат.
 Салып барып караса,
 Адамча айтып тил сүйлөп,
 Ошо жолборс турганы:
 «Өчкөн бир отум тамызчы, Төштүк!
 Өлгөн жаным тиргизчи, Төштүк!
 Суусап кеттим, суу берчи, Төштүк!
 Эңкейип барам, эт берчи, Төштүк!
 Жакшылыгың көп берчи, Төштүк!
 Бугу куудум, баш жедим, Төштүк!
 Маралды куудум, таш жедим, Төштүк!
 Томугум болду жарадар, Төштүк!
 Жатамын боздоп санаа бар, Төштүк!
 Кароол карап кайрылдым, Төштүк!
 Кайран буттан айрылдым, Төштүк!
 Чын бугу жебес мен өзүм
 Чымын таппай зар болдум, Төштүк!
 Эрдигим кетти колумдан, Төштүк!
 Даакым түшпөй жонумдан, Төштүк!
 Дандан жебес курган жан,
 Куураган башка зар болдум, Төштүк!
 Кабымды таап, кан берчи, Төштүк!
 Жанымды зоолап, жан берчи, Төштүк!»
 Жолборс минтип турганда,
 Элемандын сырттаны
 Көңүлү кетип бөлүндү,
 Буту жара ак жолборс
 Тууганындай көрүндү.
 «Элимен азган мен — арстан,

Бутунан азган бул — арстан.
 Чалкуйрук оозун бурайын,
 Ушул кайран арстанга
 Бир жакшылык кылайын».
 Деп ошентип Эр Төштүк,
 Тизеси жерге бүгүлүп,
 Чалкуйруктун үстүнөн
 Чуркап түштү жүгүрүп.
 Барып Төштүк караса,
 Ал жолборстун бутуна
 Чөңөр кирип кетиптир.
 Бул чөңөрдүн киргени
 Бир кыйлага жетиптир
 Жанында болот кестигин
 Кындан сууруп алды эми,
 Ал жолборстун таманын
 Жонуп жатып Эр Төштүк,
 Чөңөрдү сууруп салды эми.
 Чөңөрдү суурган жеринен,
 Ириң менен кан кетти.
 Ал жаралуу жолборстун
 Ооруган жери басылды,
 Умачтай көзү ачылды.
 «Жоолуккан жоого кез болсоң,
 Жолдош болуп беремин.
 Башыңа мүшкүл иш түшсө,
 Айтканыңа көнөмүн.
 Элемандын Төштүгү
 Дегениңе көнөйүн,
 Катуу мүшкүл иш көрсөң,
 Медер болуп берейин.
 Элемандын Төштүгү,
 Эрге мүшкүл бир келет,
 Эрге мүшкүл келгенде,
 Кырсык чалып, шор кайнайт,
 Кыраанга кырсык тийгенде,
 Азык таппай көз жайнайт.
 Мурутун булкуп калды эми.
 «Түтөтсөң даяр болом» — деп,
 Төштүккө бере салды эми.
 Бул мурутту түтөтсөң,
 Көрүнөм, Төштүк, көзүңө,
 Жолдош болом өзүңө», —
 Деп ошентип, Ак жолборс
 Көздөн кайым болду эле.
 Өмөлчү — чабуулга коркпой кирчү
 деген мааниде.

Төштүк аюуга жолукту

Андан ары жол жүрсө,
Мунарыктын алдында,
Бурч токойдун жанында
Өкүргөндөн бакырат,
Адамча сүйлөп бир аюу:
«Оой, Төштүк!» — деп чакырат.
Үстү камыш, асты ор,
Чубама экен жалгыз жол,
Олоңдогон ал аюу,
Орго түшкөн кези экен.
Кайра чыккыс эң кыйын
Торго түшкөн кези экен.
Ошо түшкөн чуңкуру
Асты балкыч, бети муз,
Аюу жатып кайгырган,
Чыгамын деп бечара
Тырмагынан айрылган.
Анча Төштүк барбаса,
Жан кыйналып кыстоону
Көрө турган болуптур.
Ор ичинде кокуйлап,
Өлө турган болуптур.
Айбандары тил сүйлөп,
Адам ай, кызык мынабу иш,
Ал аюуну көргөндө
Элемандын Төштүгү,
Көзүнүн жашы төгүлүп,
Көңүлү кетип бөлүнүп,
Караргандан түнөрүп,
Сырттан баатыр Төштүктүн,
Бакырлык келди башына.
Аюуну жууду жашына
Жеринен экен бул бакыр,
Жолунан азган бул жакыр.
Кырк кулач кыл арканды
Аюуга таштай салганы.
Ала коюп арканды,
Аюу белге чалганы.
Арстандыгы абыдан,
Андай-мындай дегиче
Ачып көздү жумгуча,
Ордо калган аюуну
Дароо сууруп алганы.
Самсалаңдап сабылып,
Аюу сүйлөйт адамча
Эр Төштүккө жалынып:

«Өлгөн жанды тиргизип,
Өчкөн отту тамызып,
Кылдың мага ырайым
Карып болгон аюудан
Бүгүн кетти убайым.
Чамам келип, ал жетсе,
Сизге кызмат кыламын.
Башыңа кыйын иш түшсө,
Маңдайыңда турамын.
Айтканым ушу билип ал,
Сырттаным Төштүк, тилимди ал!»
Аюунун айткан сөзүнө
Арстан Төштүк көндү эми,
Сырттанына ал аюу
Мурутун жулуп берди эми.

Кумурскага жолугуп, жолдош болгону

Дагы Төштүк жол жүрдү,
Торт Маамытты ээрчитип,
Аябастан мол жүрдү.
Түнөргөндөн карарган
Түз талаага кез болду
Ал талаанын боюнда
Оргуп түтүн бөлүнөт,
Уюгу менен кумурска
Өрткө кеткен көрүнөт.
Элемандын сырттаны,
Кумурсканы көргөндө,
Көңүлү кетип бөлүнөт.
Элемандын Төштүгү,
Тизеси кетип бүгүлүп,
Чалкуйруктун үстүнөн
Чуркап түштү жүгүрүп:
«Айланайын төрт Маамыт,
Эми мыктап эрдикти
Кумурскага салалык,
Күйүп жаткан байкушту,
Ажыратып алалык».
Жейрен секиртпес ал Маамыт,
Ачып көздү жумгуча,
Андай-мындай дегиче
Сууга салып бир кийиз
Эр Төштүккө берди эле.
Күйгөн отту жолотпой,
Төштүк сабай берди эле.
Адамдан эстүү Чалкуйрук,

Эр Төштүктүн канаты,
Качан болсо сооп издейт
Жаныбардын адаты.
Чалкуйрук жайы ушундай,
Ары буудан, ары тынч
Жаныбарым Чалкуйрук
Маамыт менен желгени,
Сууга салып токумун
Эр Төштүккө бергени.
Туура жагын жер тыңшаар,
Талап келип берди эле.
Алкым жагын көрөгөч
Алып келип берди эле.
Бери жагын Эр Төштүк
Сабап келип берди эле.
Күйгөн отту өчүрүп,
Эрдикти эпсиз салды эле.
Кумурсканы ал өрттөн
Аман алып калды эле.
Бөлөгүнөн тазасы,
Өрттөнүп жаткан кумурска
Кумурсканын пашаасы,
Алкыш айтты мындай деп:
«Күйгүзбөй калдың жанымды,
Алып калдың баарымды,
Айта берсем иш кыйын,
Оюма келет бир буюм,
Баатыр Төштүк, кебимди ук,
Айтканымды көргүн куп.
Жер алдына кабылып,
Бакыр боло берипсиз,
Желмогузга түш болуп,
Жер астына келипсиз.
Кайгырба, Төштүк сырттаным,
Казып койгон оруң бар,
Кайнатылуу шоруң бар.
Тийише турган эриң бар,
Ошол эрге барганда,
Керек болор жерим бар.
Керекке берем бутумду,
Береним Төштүк алыңыз,
Мээнеттүү башка иш түшсө,
Белекке берген бутумду
Бир түтөтө салыңыз.
Кумурскаларды кубалап,
Дал өзүңө жетемин,
Жолдошум башка иш түшсө,

Жолдош болуп кетемин», —
Деп ошентип кумурска,
Берен Төштүк баатырдын
Берендигин көрдү эми,
Жүлүп алып бир бутун,
Сырттан Төштүк баатырга
Аманат кылып берди эми.
Андан өтүп жол жүрдү,
Элемандын Төштүгү
Ат аябай мол жүрдү.
Ээрчиткени төрт Маамыт,
Эриксе элик атышып,
Эрикпесе талаада
Эркин ойноп жатышып.
Куланды аңдып, аркар кууп,
Курган Төштүк көк жалын
Ойной турган күнү тууп,
Мекен кылды талааны.
Билген бир жан болбоду
Берен Төштүк баланы.
Эр Төштүктүн мингени
Чалкуйрук тулпар сал моюн,
Эр Төштүк менен төрт Маамыт
Ээн талаада салды оюн.
Чыканактап тынч алып,
Чырым этип уйку алып,
Тараза жылдыз батыптыр,
Таң кашкайып атыптыр,
Уйкудан Төштүк ойгонсо,
Жер тыңшаар Маамыт кеп айтат:
«Өөдө бол, Төштүк! — деп айтат,
Жердин алдын сураган,
Көкдөө деген ханы бар,
Зордугу тоонун теңиндей,
Ким көрүнсө жегидей
Ай-ааламдын баарысын,
Жеке кыраар алы бар.
Ал Көкдөөнүн колунда
Темир аркан торунда,
Ургаачынын узун бар,
Үч кызынын кенжеси
Күлайым деген кызы бар.
Элемандын эркеси
Эрдигин эчак билиптир,
Кумар болуп сөзүңө,
Кусадар болуп өзүңө,
Күтүп сени жүрүптүр.

Ошо сенин айыңдан
Дегенине көнүптүр,
Ат башындай алтынды
Ала кел деп сырттанды
Кемпирге пара бериптир.
Дуба окуп, көз байлап,
Жер астына сиздерди
Азгырып алып кириптир.
Анын аты Күлайым,
Байкоо салып барып кел.
— Макул — десе, алып кел.
Жолугуп келгин өзүнө,
Көрүнүп келгин көзүнө!
Төштүк, сени санаса,
Эбегейсиз эзилет,
Эт жүрөгү созулат,
Уктап жатса, уйку жок,
Басып жүрсө, тынчы жок.
Акыреттик төрт Маамыт
Бул жерге таштай салыңыз.
Күтүп жүргөн колуктуң,
Ашыктан кабар алыңыз.
Берендирсиң, шердирсиң,
Өзүң жоонун айласын
Абдан билген эрдирсиң,
Жер тыңшаар аман бар болсо,
Бардыгын билип өтүүчү,
Аман болсо төрт Маамыт,
Демге калбай жетүүчү...».

Төштүк менен Күлайым

Көрөгөчтөн кеп угуп,
Күлайым бар деп угуп,
Ажал жетсе өлүүгө,
Күндөй сулуу Күлайым,
Айкалышып көрүүгө,
Көкдөө эрдин шаарына
Эми Төштүк жол жүрдү.
Өткөн иштин жайынан,
Күлайымдын айынан,
Эрикпестен мол жүрдү...
Күн кечкирип, түн бүтүп,
Чалкуйрукка тил бүтүп,
Бугудай мойнун бурганы,
Кишиче сүйлөп турганы:
«Элемандын эр Төштүк,
Эрдигиң бар, эсиң жок,

Энөө Төштүк экенсиң,
Улуу дүмөк, үлкөн жол
Жүрбөгөн Төштүк экенсиң.
Эндөө этек¹, жайык төш
Эчтемени ойлонуп
Билбеген Төштүк экенсиң,
Мен көргөндү көрбөсөң
Мен билгенди билбесөң,
Тетиги мунарык болуп бурчтанган,
Булун болуп учтанган,
Мунарыкты көрдүңбү,
Мунарыктын этеги
Карарганды көрдүңбү?»
Анда Төштүк муну айтат,
Адам билбес шумду айтат:
«Ай, Чалкуйрук бууданым,
Айбан да болсоң, жаныбар,
Өлүм орток тууганым!
Карарган Төштүк көзүнө,
Карчалыңкы көрүнөт,
Айтпадым беле мен бая,
Укпадың беле сен бая,
Караңгыда суу ичип,
Көзүмдү кудай уруптур,
Түгөнгүрдүн көзүнө,
Түк эчтеме көрүнбөйт.
Түндө жолду көп чалып,
Мени кудай уруптур...»
Чалкуйрук эми муну айтат,
Адам билгис шумду айтат:
«Кокуй Төштүк жан достум,
Олбуй-солбуй камчы уруп,
Оң-тетири темингин,
Кара болот ооздукту,
Көмөкөйгө кагайын,
Тал жибектей куйрукту
Чаткаякка чабайын,
Куланда кулак жапырып,
Куюндай жерди сапырып,
Айта-буйта дегенче,
Ачып көздү жумганча,
Алып жетип барайын,
Күйүккөн чериң басайын,
Кабагың күндөй ачайын.
Пери заада Күлайым,

¹ Эндөө — баамсыз киши.

Ай талаада беттешип,
Ооруган жериң басайын,
Умаштай көзүң ачайын.
Көрсөтөйүн көзүңө,
Жолотоюн өзүңө,
Мен көргөндү көрбөсөң,
Мен билгенди билбесең,
Көкдөөнүн эли көчүптүр,
Коргоол санап, күн өтүп
Кордук тартып күн санап,
Алуучу жарың Күлайым,
Капаланып кайгырып,
«Кантсе Төштүк келет» — деп,
Салынган алтын сөйкөсүн
Журтуна таштап кетиптир.
Демге калбай бара көр,
Тилекти колго берүүчү,
Сөйкөсүн издеп Күлайым,
Өзү жалгыз келүүчү.
Ээн жерде бейбакка
Кошуласың кайтасың,
Ичте барлык кебиңди
Күлайымга айтасың.
Дарт-кумарың баса көр,
Умачтай көзүң ача көр.
Кызга жакын калганда
Сөйкөгө жетип барганда,
«Кубул, Чалкуйрук кубул», — деп,
Чылбырдан кармап бек силксең,
Алтын сака мен болом,
Каткан ээм сен болгун, Төштүк.
Көкдөөнүн кызы Күлайым,
Мураа болор өзүңө,
Кулак сал айткан сөзүмө!
Үзүлгөнүң улайт го,
Чачылганың жыйнайт го,
Өлгөнчө сени сыйлайт го, Төштүк,
Айтканым ушу билип ал, Төштүк!
Аңкоо болбой тилимди ал, Төштүк!
Окоро түйгөн ак тизгин,
Тартпастан оозум жая көр,
Камчы тийбес кара соору
Катуу бир камчы чаба көр, Төштүк!»
Бул кабарды укканда,
Кармай калып имерди,
Камчы менен тулпарды
Такымга тартып жиберди.

Окоро түйгөн ак тизгин,
Оробой оозун жайды эле,
Канаты бар буудандын
Оюна коё салды эле.
Каран калган Чалкуйрук
Баскан жери быркырап,
Жолум үйдөй даңканы
Сырттан Төштүк баатырдын
Төбөсүндө зыркырап.
Алда кайдан бир көрдү,
Андан кийин ким көрдү?
Булуттуу көктүн астынан,
Муундуу чөптүн үстүнөн,
Аркырап алып жүрдү дейт.
Ок жыландай октолуп,
Түйүлгөндөн жок болуп,
Бугудай мойну бултулдап,
Чакмактай көзү жылтылдап,
Адам барып эл көргүс,
Жерге барды Эр Төштүк.
Алмасы аттын башындай
Жерге барды Эр Төштүк.
Барып туруп караса,
Чынар терек, Чук-Терек,
Касиеттүү теректи
Ал Күлайым билиптир,
«Кантсе Төштүк келет» — деп,
Ал теректин бооруна
Сөйкөнү илип жүрүптүр.
Көрсө көңүл бөлүнөт
Ат башындай ак сөйкө
Сырттан эрге көрүнөт.
А «кудайлап» сөйкөнү
Сырттан Төштүк алды эле,
Ала коюп ошондо,
Жан калтага салды эми.
Жаныбарым Чалкуйрук,
Биттейинде биригип,
Бармактайдан баш кошкон,
Бир адамга билинбей,
Бир адамга туйгузбай,
Дегенине көнгүн деп,
«Такоол болуп бергин» — деп,
Чылбырдан кармап алды эми,
Тартып өкчөп койгондо,
Тоодой болгон Чалкуйрук
Сака болуп калды эми.

Ала коюп Эр Төштүк,
Жан калтага салды эми.
Чынар терек оюнан,
Чук-Теректин боюнан,
Эми Төштүк тургуча,
Оң жагын байкап караса,
Ээр белдей мойноктон
Оргуп-оргуп чаң чыгат,
«Бул эмне болду?» — деп,
Эр Төштүктөн жан чыгат.
Оргуган чаңды караса,
Кара кашка аргымак,
Аргымактын чаңы экен,
Куса болуп Төштүккө,
Эбедейи эзилген,
Эт тырмагы созулган,
Үстүндөгү мингени
Кулайымдай кыз экен.
Куса болуп ал байкуш,
Эр Төштүктү көрүүгө
Алда кайдан сурап жүргөн чагы экен.
Бели кындай, бети айдай,
Мелтиреген кара бет,
Бал шекердей татты сөз,
Мелтиреген кара көз,
Эр Төштүктү көргөндө,
Шумдуктуу сөздөн баштады,
Нечен түрдүү сөз айтып,
Өлүп кете жаздады:
«Өңүмбү — деп түшүм — деп,
Дал ушундай жан эле,
Самаган Төштүк кишим — деп.
Көз алдыма көрүндү,
Ак экен менин ишим — деп,
Кечээ жаштык толук чагымда,
Тамашага батканбыз,
Ойноп-күлүп жатканбыз,
Уйкудан чочуп ойгонсом,
Оң жагыма толгонсом,
Көрүп жаткан түш экен,
Ойдо жок бөтөн иш экен.
Ошол тамашага батканым, —
Көрсөм, сиздей киши экен.
Көрүндүң, Төштүк, көзүмө,
Кудай айдап туш кылып,
Алып келди өзүмө.
Төрөм Төштүк, мен сага,

Ашык болуп күйгөмүн.
Бул жалганчы дүйнөдө
Көрбөймүн деп жүргөмүн.
Төштүк сени көп сурап,
Түн ичинде уйкум жок,
Күндүзүндө тынчым жок,
Жүрөгүм күйүп, боорум чок,
Нечен жыл күттүм саргарып,
Өлөйүн десем арга жок,
Чылгый ичим өрт жанып,
Чыдай албай шордуу жан,
Алапайым табалбай,
Атам дөөнүн алтын так,
Басып барып карасам,
Айланасы чынар бак.
Атакемдин багында
Айтсам сөзүм зар эле,
Дейеде жети башы бар,
Сыйкырчы кемпир бар эле.
Эл азгырып бүлдүргөн
Абыдан аяр жан эле.
Ийрек соку аты бар,
Шамалдай учкан каркыбар,
Жети күнү ал кемпир
Жердин астын чалчу эле.
Жети күндө ал кемпир
Жер үстүнө барчу эле.
Басып барып кемпирге,
Мен мойнумду бургамын:
«Элемандын Төштүгүн
Алып келе көргүн» — деп,
Көп жалынып тургамын.
Казына оозун ачкамын,
Атакемдин көп алтын
Аябастан чачкамын.
Күйүп, жанып чок болдум,
Ушу жалган дүйнөдө.
Сени көрбөй Эр Төштүк,
Кантип тирүү токтолдум!
Эр Төштүк, эрте камынып,
Эптеп мени алыңыз,
Менин атам Көкдөөгө
Бир эмгекти салыңыз.
Менин атам Көкдөөнүн,
Эрдиги кыйын, заары күч,
Шек алдырып сен койсоң,
Эсил жандан күдөр үз.

Казып койгон ору бар,
Кайнатылуу шору бар.
Күн чыгыш менен күн батыш
Танаптап тартар тору бар.
Бир чокмору бир тоодой,
Балбандан канча зору бар.
Менин атам Көкдөөгө,
Келген адам көп болгон,
Кеткен адам жок болгон,
Катылгандын шору бар,
Кайраным Төштүк, кебимди ук,
Барса келбес жолу бар.
Найзага камбыл маш болгун, Төштүк!
Аркама минип сен эми,
Ылжыраган таз болгун,
Азыркы кейпиң жоготуп, Төштүк...»
Күлайым бейбак сулууңуз,
Эр Төштүк экөө биригип,
Ай талаада кезигип,
Абдан жүрөк эзилип,
Ак буудайдын үнүндөй
Жуурулушуп калды дейт.
Ак бөкөндүн кылындай
Суурулушуп калды дейт.
Адырдагы булактай
Жошулушуп калды дейт.
Кереметтүү Күлайым
Ургаачынын узун экен.
Жер алдында Көкдөөнүн
Абдан эрке кызы экен.
Эр Төштүккө жолугар
Кааласа кадыр түн экен.
Мелтиреген бейтаалай
Перизаада күң экен.
Касиети башкача,
Көп билгич жандын бири экен.
Ушуну айтып Төштүккө,
Кең баштыкты түбүнөн,
Алып чыкты бир буюм,
Сарамжалы эң кыйын.
Кереметин билгизди,
Эр Төштүктүн үстүнө
Бир керектүү тонду кийгизди.
Ал Күлайым байкуштун
Атасы Көкдөө кас болду.
Керемет тонду кийгенде,
Элемандын Төштүгү

Бир ылжыраган таз болду
Көкдөө кызы Күлайым,
Кереметин билгизип,
Кара кашка аргымак
Аркасына мингизип,
Алып жүрүп калды дейт.

Төштүктүн уй кайтарышы

Ошо көчкө барганда,
Көкдөө жайын сурасаң,
Зордугу тоонун теңиндей,
Көрүнгөндү жегидей.
Тоодой тулпар ат минген,
Карагайдай камчы алган,
Кынсыз кылыч байланган.
Кышкы шамал, бороондой
Каары бетине айланган.
Төштүк, Төштүк болгону,
Төштүк атка конгону,
Нык чоңоюп, зор өскөн
Элден сонун көрө элек,
Адам басып жүрбөгөн
Жерден сонун көрө элек.
Көргөндө көңүл бөлүндү,
Ал Көкдөөнүн жанында
Элемандын Төштүгү,
Байкап өзүн караса,
Короолудай көрүндү.
Көк эренче¹ жамынып,
Көрөр болсо Көкдөөнү
Көк жолборстой чамынып,
Көк болот чокмор колго алып,
Көк тулпар санга бир салып.
Төбө чачы үксөйүп,
Муруттары түктөйүп,
Каарданып күүлөнүп,
Күлайымга сүйлөнүп!
«Ырыска туулган кулунум,
Аркаңдагы учкашкан
Түрү суук кандай таз?
Касиеттүү баламдын
Аркасына арбайып,
Таз мингени эмне?
Чын эсебин табайын,
Чыркыратып бул таздын

¹ Көк эренче — кийимдин аты.

Башын кыя чабайын».
Чокмор алып күркүрөп,
Көкдөө жетип келди эле,
Качырып сала берди эле.
Ал Көкдөөнүн аялы,
Чаптырбастан Көкдөөнү,
Чап чылбырдан алды эле.
Чылбырына чырмалып,
Чыңырып ыйлап чыңданып,
Каарданган Көкдөөнү
Коё бербей калды эле.
Ал Көкдөөнүн аялы
Ачууланып муну айтат:
«Оңбогон, какбаш, оңбойсуң,
Каарданып чамынып,
Кайратыңды койбойсуң.
Кылчылдаган какбашым,
Кызыңа тийсең оңбойсуң.
Кызыңа тийсең сен, какбаш,
Эгерде эки болбойсуң.
Ургаачынын узуну,
Чамынба, какбаш, кызыңа.
Таздын көөнү жок болсо,
Кыздын көөнү жок бекен?
Намыз кылып баратсаң,
Жүрөгүңдү карартсаң
Ушу турган Күлайым,
Ургаачынын узуну эле,
Кереметтүү кыз эле,
Талаадан тапкан бул тазды
Уй артына салыңыз,
Уйчу кылып алыңыз.
Төө артына салыңыз,
Дөөдүрөгөн бул тазды
Төөчү кылып алыңыз.
Көп казына бул керек,
Сан түмөн малды багууга
Так ушундай кул керек».
Энеси мындай деди эле,
Тазды артынан түшүрүп,
Уй кайтарган кара таз
Жолдош кылып берди эле.
Элемандын Төштүгү
Уйчу болду Көкдөөгө.
Жыйып уйду курады,
Уйга сайгак тийгенде,
Сууга айдап киргенде,

Элемандын сырттаны,
Жатып алып ошондо,
Баштагы уйчу тазынан
Көкдөөнүн жайын сурады:
«Сырдаш болдук, сырыңды айт, тазым.
Көргөн, билген чыныңды айт тазым.
Уйлар кечкен дарыя,
Кечинде кантип айдайсың, тазым?
Малыңды кантип шайлайсың, тазым?»
Кара таз анда муну айтат:
«Таякты таамай колго алам, тазым,
Элден мурун жол чалам, тазым.
Уюмду айдап кетемин, тазым,
Дарыяга жетемин, тазым.
Дарыяга барганда,
Керең уй кечүү жол баштайт, тазым.
Жорго торпок жол баштайт, тазым.
Дарыядан ошондо
Жоон санга чыкпай суу калат.
Дарыядан кечемин, тазым,
Уйүмө атчан жетемин тазым.
«Байлангыр уюм байлан» дейм,
Байланып уюм бир калат.
«Саалгыр уюм, саал» дейм,
Саалып уюм бир калат.
Күн кылкылдап батканда,
Элдин алды жатканда,
Көкдөөнүн бирдей үч кызы
Кубанычын кандырсам,
Карын-карын май берет.
Уй кайтарган жазыгым,
Ошол май менин азыгым».
Уй кайтарган ал таздан
Койбой сурап алды эми,
Башка сөзгө салды эми:
«Эл каалабай, журт көрбөй,
Эрикмек болдук талаада, тазым.
Чоң оюнду салалы, тазым.
Эриккендин баарысын
Эми жазып алалы, тазым.
Чертишмек ойноп калалы, тазым.
Мен турайын, сен черткин, тазым,
Сен турганда мен чертип,
Кумарды жазып алалы, тазым».
Төштүк турду, таз чертти,
Зыңгырап Төштүк кенебейт,
Канчалык чертсе кара таз,

Бучкагына теңебейт.
Кара таз тура калды эле,
Төштүк чертип салды эле.
Уй кайтарган кара таз
Башы кетти быркырап,
Жаны кетти чыркырап.
Элемандын Төштүгү
Кара тазды сойду дейт.
Терең казып ошондо,
Кара тазды койду дейт.
Күн мезгили толгондо,
Күн кечкирип болгондо,
Элемандын Төштүгү
Уйду кууп кудутуп,
Дарыяга келгенде,
Элемандын Төштүгү
Сууга кире бергенде,
Кара таз айткан сөздөрдүн
Такыр баарын унутту...
Өйдө-төмөн сайгактап,
Уйлар качат соксоктоп,
Элемандын Төштүгү
Бардыгын урду токмоктоп.
Мындан да уйлар кечкен жок,
Дайрадан такыр өткөн жок.
Эр сырттаны Төштүктүн
Эми жини кайнады
Төштүк тийген уйлардан
Торпок тана калбады.
Мына ошондо Эр Төштүк
Каарданып зыргытты,
Колуна тийген уйларды,
Көкдөөнү көздөй Эр Төштүк
Көкөлөтүп ыргытты.
Өйүздөн Көкдөө бакырды,
Каратаздап чакырды:
«Кутурган таз, сени! — деп —
Уйдун баарын ыргытып,
Кууратмак болдуң мени» — деп.
Кейпи жаман акмак таз,
— Кечүү башта! — деп айда.
Жосуну бөлөк акмак таз,
— Жорго торпок! — деп айда.
Кылт эсине түшкөнү,
«Керен уй, кечүү башта» — деп,
Көк өгүздү чапты эле.
Келберсиген дарыя,

Тушарга чыкпай калды эле.
Жорго торпок жүгүрүп,
Жолго түшүп шашканы.
«Байлан уюм, байлан» — деп,
Бакырыкты салды эле,
Көкдөөнүн сан көп ую
Байланып жатып калды эле.
«Саал уюм, саал» — деп,
Жана дабыш салды эле,
Саалып ую калды эле.
Бир жагына караса,
Мейманкана беш сарай,
Оң жагына караса,
Бөлөгүнөн чоң сарай,
Берен калган сарайдын
Бекемдиги бир далай.

Төштүк жана жалгыз көздүү желмогуз

Элемандын сырттаны
Ал сарайдын оозуна
Басып барып караса,
Көрсө көңүл бөлүнөт,
Адамдан башка сөзү бар,
Башында жалгыз көзү бар,
Төөдөй балбан көрүнөт.
Ал балбанды көргөндө,
Элемандын сырттаны,
Көңүлү жаман бөлүнөт.
Төштүк, Төштүк болгону,
Төштүк атка конгону,
Мындай неме көрө элек,
Мындай неме туя элек.
Жер үстүнөн түшкөндө,
Аябаган чоң кордук
Көргөнү келген экемин.
Ажалдан мурун мен өзүм,
Өлгөнү келген экемин, —
Деп ошентип Эр Төштүк,
Ал балбанды көргөндө,
Эси кетип түрдү эле.
Ачып көздү жумгуча,
Андай-мындай дегиче,
Бугудай басып торолгон,
Бутуна чачы оролгон,
Кермаралдай керилген,
Сүйлөргө сөздөн эринген.

Бир адамга билинбей,
Бир кишиге көрүнбөй,
Жебеден мурун жүгүрүп,
Эр Төштүккө келди эле.
Амандашып көрүшүп,
Ага колун берди эле.
Эр Төштүккө эл болгон
Быйты күндүн өзү экен,
Өзү эмес, Быйтынын
Карарган кара көзү экен.
Олуя заада өзү экен
Элемандын Төштүктүн,
Оң көзүнүн бири экен
Быйты келди сөз баштап,
Элемандын сырттанга,
Акырын айтып сөз баштап:
«Алтындап өргүн чачымды, Төштүк,
Азат кылгын башымды, Төштүк!
Жер үстүндө туруучу
Кайып хандын кызы элем,
Ургаачынын узу элем,
Жети баштуу кемпири,
Азгырып мени алды эле, Төштүк,
Жер алдына салды эле, Төштүк.
Темир аркан капырдын
Торунда турам, көрдүңбү, Төштүк?
Жалгыз көздүү желмогуз
Колунда турам, көрдүңбү, Төштүк?
Айланып учар канат тап, Төштүк,
Артыкча болор сапат тап, Төштүк!
Ал Көкдөөнүн балбаны,
Алышса, жанды түк койбойт,
Өлтүрбөсөң, түк болбойт.
Тындым кылып койбосоң,
Сыйпалган балбан жан койбойт,
Адам билбес сөзү бар,
Башында жалгыз көзү бар.
Жети күнү болгунча,
Жердин үстүн чалчу эле,
Жана дагы жети күн
Жердин астын чалчу эле.
Жана он төрт түн өткүнчө
Ушинтип уктап калчу эле.
Ал үйкүдөн ойгонуп,
Темир шиш колго алуучу.
Төөдөн төрттү союучу,
Төрт төөнү кактап бышырып,

Абдан ага тоюучу.
Сырттан элең, эр элең,
Темир шиш колго ала көр,
Жалгыз көзгө мала көр.
Башын кесип, ушуну
Тындым кылып сала көр.
Бул балбанды өлтүрсөң,
Бизге кудай бергени,
Максат колго тийгени
Өлтүрбөсөң балбанды,
Бизди антип урганы
Башыбызды жулганы.
Тирүү турса, бул дөөнү
Эңкейип бенде алалбайт,
Эч ким жакын баралбайт.
Айтканым ушу билип ал,
Акыл ойлоп, тилимди ал.
Төрөбүз Көкдөө бакырса,
Кашыкка чыкпас каным бар,
Эмне кылар алым бар?!
Кыпкызыл темир жанында,
Кыябын таап бек кармап,
Көзгө таамай мала көр,
Көп өчтү минтип ала көр...»
Сырттан Төштүк муну угуп,
Тегерегин карабай,
Теги жанын аябай,
Кыпкызыл болгон шиш темир,
Кармап колго имерди.
Жайнаган жалгыз көзү деп,
Так каректин өзү деп,
Жалгыз көздүн карекке
Муштап келип жиберди.
Көзгө темир тийгенде,
Көздөн суусу дыркырап,
Улук болсун, алп болсун,
Башы кетти быркырап,
Жаны чыкты чыркырап.
Тоо ураган эмедей,
Шалк этип кулап кетти эми,
Элемандын сырттаны,
Камбылдыгы бир далай,
Асыл катын Кенжеке.
Аманат берген кан төгөр,
Кармай калып сабынан,
Сууруп алып кабынан,
Айры шили ортого

Кан төгөр менен салды эле,
Тээп сууруп алды эле.
Алты кулач ак шамшаар,
Ала коюп ошондо,
Жүрөгүнүн ортого,
Түбү менен малды эле.
Жана сууруп алды эле,
Оргуп чыккан кара кан,
Чуркап жетип Быйты күң
Кочушу менен чеңгелдеп,
Үч жолу жутуп алды эле.
Үшкүрүп ийсе Быйтынын
Оозунан чыгат көк түтүн:
«Жалгыз жаның миң болсун, Төштүк,
Жаткан ордун жай болсун, Төштүк,
Жанбашың сергип май болсун, Төштүк.
Бет алган аман болбосун, Төштүк,
Сени бей орун айткан оңбосун, Төштүк.
Өрттөнгөн жүрөк бастың го, Төштүк,
Умачтай көзүм ачтың го, Төштүк!
Чымындай болгон бир жанды,
Желмогуздун оозунан,
Куткарып кеттиң, ээ Төштүк!»
Элемандын сырттаны
Быйтынын тилин алды дейт.
Тоодой жалгыз көздүүнү
Күлүн өрттөп сапырып,
Тындым кылып салды дейт.
Караса көзгө илинбей,
Кай кеткени билинбей,
Жалгыз көздүү желмогуз
Күмжам болуп калды дейт.
Жалгыз көз балбан өлүптүр,
Жалгыз көздүн өлүгүн
Жалгыз адам көрбөптүр
Жалгыз киши туйбаптыр.

Төштүк Күлайымга үйлөндү

Ай бөксөрүп, күн өтүп,
Көкдөөнүн кызы Күлайым
Артык жакшы алмадан
Үчөөнү таап алыптыр.
Таң кашкайып сүргөндө,
Жерге жарык тийгенде,
Бир жоолукка түйүптүр,
Эрге тийбей жүргөнгө,
Бул кыз жаман күйүптүр.

Басып барып булакка
Ал жоолукту салды эле,
Алма менен жоолукту
Көкдөө кармап алды эле.
Дароо чечип жоолукту,
Көрүп алып алманы,
Көкдөө ага таң калды.
Бул алманы көргөндө
Атагы кыйын ал Көкдөө
Түп көтөрө эл-журтун
Баарын чогуу жыйнады.
«Бул алма жөнү кандай? — деп,
Калайыктан сурады.
Бул алма жөнүн билгиле», —
Деп ошентип ал Көкдөө,
Каарды катуу салды эле.
«Кандай кылат бизди?» — деп,
Каарына чыдабай,
Калайык шашып калды эле.
Каарына чыдабай,
Аксакалдар бүрүлүп.
Кара сакалды карады.
Кара сакал баарысы,
Боз балдарды карады.
Боз балдары ошондо
Качып-качып тарады.
Каары катуу Көкдөөнүн
Бөрүдөй көзү жайнады.
Буура төөдөй кырчылдап,
Жаак башты чайнады.
Бул капырдын каарынан,
Үркүп кетип баарысы,
Жанында бир жан калбады,
Ал Көкдөөнүн катыны,
Жанына басып барганы.
Көкдөө жандын капыры,
Чын өзүнөн өөдө экен
Катынынын акылы.
Ал алманын жөндөрүн
Катынга айта салганы.
«Кайыбынан кабылды,
Бери кара, ой катын,
Шумдуктуу алма табылды.
Башкы алмасын кармасам,
Баары жогу эзилди.
Орто алмасын кармасам,
Орто жери эзилди.

Кичи алманы кармасам,
Бышып калган табы экен,
Адам жээр чагы экен.
Бул эмне болучу?
Бул алманын жөн-жайын
Абыдан таап жоручу!»
Анда катын муну айтат,
Адам билбес шумду айтат
«Эрдигиң калың, эсиң жок, какбаш,
Эчтеме менен ишиң жок, какбаш!
Деген бир сөзгө көнбөдүң, какбаш,
Кыздарды эрге бербедиң, какбаш!
Эзилген алма сурасаң,
Улуу кызың Урпайың, какбаш,
Жаагын буурул чалыптыр, какбаш,
Же эрге тийбей жукарып,
Кемпир болуп калыптыр, какбаш.
Ортончу кызың Булбулбек, какбаш,
Өзү эрге баралбай, какбаш,
Даап бирөө алалбай,
Жарты өмүрү калыптыр, какбаш.
Сенин кичи кызың Күлайым,
Күйөөгө тиер чагы экен, какбаш,
Эми жыргар чагы экен, какбаш.
Үч кызга бергин үч алма, какбаш,
Сан карадан аябай,
Сапырылтып соё көр, какбаш.
Сараңдыкты коё көр, какбаш!
Ала тоодой эт кылгын, какбаш,
Ала көлдөй чык кылгын, какбаш,
Тулпар буту жетүүчү
Жердин баарын чакыргын, какбаш.
Кулак утуп, көз көргөн
Элдин баарын чакыргын, какбаш.
Калк жыйылып келгенде,
Чубатууга салалы, какбаш.
Алма менен бир үрса,
Мейли сокур, же чолок,
Жинди, төкөр болсо да,
Күйөө экен деп табалы, какбаш»...
Каарын басып ал Көкдөө,
Айтканындай кылды дейт,
Калайыкты жыйды дейт.
Калк чогулуп калды дейт,
Калктын баарын ошондо
Чубатууга салды дейт.
Калктын баары чуркурап,

Чубап берип турду эле.
Чубургандар ичинен,
Улуу кызы Урпайым
Кандын уулу Канбача,
"Канбачаны урду эле,
Ортончусу Булбулбек
Бектин уулу Бекбача,
Бекбачаны урду эле.
Ортончусу, улуусу
Күйөө таап турду эле.
Кичи кызы Күлайым,
Маралдай басып торолуп,
Башына чачы оролуп,
Бугудай басып торолуп,
Бутуна чачы оролуп,
Мелтирегген бейтаалай
Кериле басып кенебей,
Жыйылып келген көп жанды
Бучкагына теңебей,
Жатып алды Күлайым.
Кумурскадай жайнатып,
Элдин шорун кайнатып,
Мында күйөө таппады.
Толкутуп айдап калкты,
Токсон кайра чубатты,
Мында күйөө таппады.
Ал Көкдөөнүн мунара.
Бийиктигин сураба.
Сөлөкөтү, сөөлөтү
Ал Көкдөөнүн келбети,
Алтымыш балбан, кырк желдет —
Ал Көкдөөнүн жөкөрү.
Буйрук кылып чакырды:
«Жер бетинен жан койбой,
Баарын айдап келгин» — деп,
Каар салып ошондо,
Балбандарга бакырды:
«Атаңдын көрү калайык,
Ак сакалдуу карың кел,
Акыл билген барың кел.
Буйгат конуп буйткада,
Бул жарлыкты укпастан,
Калып калган бар бекен?»
Көкдөө антип турганда,
Тилегин анын бериптир,
Кабар угуп туюнуп,
Төрт Маамыты келиптир.

Жер тыңшачу Маамыты,
Жетик экен, эр экен,
Ал Маамыты муну айтат:
«Ойло Көкдөө арстаным,
Келбеген жан аз калды,
Өз уюңду кайтарган,
Уй өлтүргөн таз калды».
Алты балбан, кырк желдет,
Андай-мындай дегиче,
Ачып көздү жумганча,
Алып келип калды эле,
Чубатууга салды эле.
Көкдөө кызы Күлайым,
Колундагы алмасын,
Барган тазга урду эле
«Хандын кызы жаңылды...»
Бакы¹ журттун баарысы
Чуулдашып калды эле.
Кайра-кайра калк чубайт,
Кайра урат Күлайым,
Дагы-дагы эл чубайт,
Дагы урат Күлайым,
Бөлөгүнө кайрылбайт,
Эр Төштүктөн айрылбайт.
Сүйүп токмок салганы,
Көрүп туруп Көкдөө хан,
Жини келип калганы:
«Ырыска тууган кулунум,
Тазга тийчү бу беле?
Таз алуучу куу беле?»
Өкүргөндөн бакырып,
Айкырыгы таш жарып,
Мүшкүл тартып турду эле.
Басып келди ошондо,
Ал Көкдөөнүн катыны:
«Баатыр сендей болобу,
Сени баатыр деген оңобу?
Элди жыйып алганың,
Чубатууга салганың,
Кааласа, кыз тийбейби,
Каарданып болбойсуң,
Кайратыңды койбойсуң.
Минтсең, какбаш, оңбойсуң!
Таздын көөнү жок болсо,
Кыздын көөнү жок бекен?
Улуусунун тийгени —
Хандын уулу Канбача,

Ортончусу тийгени —
Бектин уулу Бекбача.
Кенжесинин тийгени —
Ылжыраган таз болду.
Каарданып бакырып,
Ал күйөөгө кас болду-
Бакы — жалпы деген мааниде.

«ЖООДАРБЕШИМ» эпосунан үзүндү

**Орузбай Урмамбетовдун
айтуусу боюнча**

Жанаалы дөө менен болгон согуш

Баатыр Жоодар баратса
Каадасынча Кылкара
Бугудай мойнун бурду эле.
Сырттан эрдин өзүнө
Минтип сүйлөп турду эле:
— Эрдигиң бар, эсиң жок
Эч нерсе менен ишиң жок,
Экөөң бирдей бараткан
Энөө баатыр экенсиң.
Мен билгенди билдиңби,
Мен туйганды туйдуңбу.
Ара күндүк жол калды
Кайнардын Кара-Көлүнө.
Жаяндын уулу Жанаалы
Мекен кылган жерине.
Келип токтоп турамын
Энчи басып ээ болуп
Коюп койгон чегине.
Деген кезде Кылкара
Жезнай укмуш кеп айтат:
— Кара-Көлүн Кайнардын
Агача канды жайы кылып
Тартып алып ээ ошо.
Багынбаган эч кимге
Жандан ашкан дөө ошо.
Куу кулан деген аты бар
Куу жебе деген жаасы бар.

Тиктегенди көзгө аткан
Баатырым мындай касың бар.
Жанаалы дөөнүн салты бар,
Анын мындай анты бар.
Кара-Көлдү айланта,
Жерге койгон чеги бар.
Сыры башка Жанаалы
Анын мындай кеби бар.
Кара-Көл ээлеп чек койгон
Чек арасын бек койгон.
Андан чыгып бастырып
Четке чыкпайм деп койгон.
Чек арага келгенди
Башын алып жеп койгон.
Андан кийин Жанаалы
Кырк кез орду кырк жерге
Кырка тартып казыптыр.
Бир жарым миң адамды
Жазыксыз орго салыптыр.
Өлөр-өлбөс жан менен
Кебек берип багыптыр.
Агача канды өлтүрүп
Кызын тартып алыптыр.
Жанаалы дөөгө баш ийип
Аргасыз эли калыптыр.
Жаш аяр мындай кеп айткан
Жана мындай деп айткан.
Агача кызы Аксаамай
Күйүп жүргөн кези экен.
Кыялында өзүңдү
Сүйүп жүргөн кези экен.
Бул жагынан шек алып
Келериңди Жанаалы
Билип жүргөн кези экен.
Артык сулуу Аксаамай
Касиеттүү жан ушу.
Угуп койгун сырттаным
Азамат эрдин жары ушу.
Жанаалынын колунан
Ажыратып ал ушу.
Ат арытып сулууну
Атайы издеп бар ушу.
Бир өзүңдү келет деп
Кызыл өңү кер деген.
Зордуктап алып Жанаалы
Кайран сулуу бул күндө
Кара жер менен тең деген.

Жанаалы дөөнү бет алып
Жанында балбан Жезилик
Чындап билек түрүнүп.
Эр Жоодарды карасаң
Кашкая күлүп сүйүнүп.
Барган сайын шашылып
Кылкарага камчы уруп.
Бир беттешип дөө менен
Былчылдашып көрсөм деп
Бар кумары ашынып.
Ара жолго келгенде
Алдындагы Кылкара
Коёндой буйтап булт этип.
Басар жолдун огунан
Атып чыкты жылт этип.
Айбандан эстүү жаныбар
Жата калды жалп этип.
Кайдан-жайдан ким билет
Жылаандан бетер ышкырып
Жебенин огу жеткени.
Жаныбарың Кылкара
Куйругун жанып өткөнү.
Бир жарк этип жок болуп
Жерге кирип кеткени.
Ал аңгыча болгон жок
Арстандай күр этип.
Көрө койгон адамдын
Бүткөн бою дүр этип.
Чоңдугу тоонун теңиндей
Ким көрүнсө жегидей.
Адамдан башка айбаты
Арстандай кайраты.
Кула чаңгыл аты бар
Марчалуу ала борчуктай
Бодурайган өңү чаар.
Жандан орой сөзү бар,
Ачылган көрдөй көзү бар.
Болот калкан сыр найза
Оңдоп кармап колуна.
Кезеп чыкты тим эле
Берендин келчү жолуна
Мына ошондо Жанаалы
Маңдайлаша калганы.
Берен Жоодар эр менен
Таңдайлаша калганы.
Ачуусун салып арбайып
Ач буурадай калжайып.

Оозунан көбүк буртулдап
Опурулуп кеп айтат.
Опузалап Жоодарды
Оңбогур мындай деп айтат:
— Атыңдын оозун бура тур,
Алчактатпай тим эле
Алдыңкы жайга тура тур.
Караторко тон кийип
Каражорго ат минип
Жаныңа алып бир жигит.
Алты аяктуу ала атты
Жети аяктуу жээрде атты
Коштоп кайдан келесиң.
Кебетеңе карасам
Ажал кыстап башыңды
Айдап жүргөн немесиң.
Энтеңдеп кайда шашасың
Чегимден өтүп жеримди
Кенебей неге басасың.
Кайнардын кара көлүнө
Жаяндын уулу Жанаалы
33 экенин билдиңби.
34 адамдан жеңилбес
Дөө экенин билдиңби.
Көп ачуумду келтирбей
Аты-жөнүң айта сал.
Малың менен башыңды
Кара тулпар атыңды
Алдыма туура тарта сал.
Айтканымды уга сал
Алдыңкы жайга тура сал.
Чылбыр салып мойнуңа
Кулдугуңду кыла сал.
Бул айтканды жасасаң
Бир күнөөңдөн арылтып
Ажалыңдан кечемин.
Бул айтканды кылбасаң
Кылычсыз башың кесемин.
Жатканың терең ор кылам
Татканыңды шор кылам.
Жамбашыңды сыз кылып
Жүрөгүңдү муз кылып
Бүт өмүрүң кор кылам.
Жанаалы турду күрпүлдөп
Кышкы кирген буурадай
Көбүк чачып зиркилдеп.
Баатыр Жоодар балаңыз

Зың-зың этип кенебей.
Тоодой болгон Жанаалы
Бучкагына теңебей.
Жанатан айткан сөзүнө
Кашкая тартып күлдү эле.
Катуу кыйык сөз айтып
Каарланган Жанаалы
Жинине чындап тийди эле:
— Элим кыпчак эл деди
Кебез-Тоо биздин жер деди.
Эламандын кенжеси
Атам Төштүк эр деди.
Эр Төштүктөн туулган
Баатыр Жоодар мен деди.
Кайнардын Кара-Көлүнө
Агача кандын Аксамай
Издеп кетип баратам.
Алты аяктуу ала атты
Жети аяктуу жээрде атты
Тиздеп кетип баратам.
Агача кандын Аксамай
Табайын деп баратам.
Аялдыкка сулууну
Алайын деп баратам.
Агача канды өлтүрүп
Бир жолу тындым кылыпсың.
Алжыган чалды сойдум деп
Көтөрүлүп турупсуң.
Көбүк чачып күпүлдөп
Ачууланып чыгыпсың.
Адамдык сапат эмес го
Сый адамды дайынсыз
Опузалап турушуң.
Күнөөсүз жанды күнөөлөп
Күнчүлүк жерден ок атып
Баштап турган урушуң.
Ойлобогун Жанаалы
Баш иет деп жөн эле
Баатыр Жоодар баланы.
Жагдайыңды кылсаңчы
Кур бекер жаппай жалааны.
Өлбөй кантип берейин
Анык тулпар кара атты.
Жети аяктуу жээрде
Алты аяктуу ала атты.
Кулдук сурап куураба
Өзүң аттан түшүп бер

Кур бекер болбой убара.
Жаяндын уулу Жанаалы
Кандай арга кылсаң да
Аксаамай сулуу меники.
Айланып кетпей төбөңдөн
Аңдыган ажал сеники.
Ошол Жоодар балаңыз
Айтып сөзүн бүткөн жок.
Ачуусу чукул Жанаалы
Акырына күткөн жок.
Алдындагы Куу кулан
Аябай камчы салды эле.
Кезеп кармап найзасын,
Баатыр Жоодар балаңа
Күркүрөтүп калды эле.
Баатыр болсоң, эр болсоң,
Эр Төштүктөн туулган
Эрен Жоодар сен болсоң,
Эрдик салтты кылгын деп,
Биринчи кезек меники,
Кылкаранын үстүнө,
Кыймылдабай тургун деп.
Акылдашып алгандай,
Эрлердин мындай салты бар.
Айтканынан кайтпаган,
Эрлердин катуу анты бар.
Кайран Жоодар ошондо
Сыр найзасын өңөрүп,
Кылкаранын үстүндө
Былкылдабай турду эле,
Эрдин тиштеп көгөрүп.
Тоодой болгон Жанаалы,
Куу кулан менен качырды
Жер шыпыртып шамалды.
Алтын ээр кашы деп,
Ай балканын башы деп,
Болжоп барып баланы.
Оңтоюна жетти эле
Кылкарада Жоодарды
Найза менен сүбөгө
Катуу муштап өттү эле.
Үстүндөгү Кылторко
Кабатынан сүзүлүп.
Жанаялынын найзасы
Тогуз жерден үзүлүп.
Бүткөн бою солк этип
Боконго сөөгү болк этип.

Кабырга сөөгү кайкалап
Омуртка сөөгү омонуп.
Кылкаранын үч кошкон
Мине түшүп оңолуп.
Кызыл жүзү кубарып
Эки көзү тунарып.
Бүткөн бойдун баарысы
Муздай түшүп басылып.
Найза тийген жерлери
Сыздай түшүп басылып.
Аздан кийин баланын
Тунарган көзү ачылып.
Оңолуп минип атына
Ооруган жери жазылып.
Найза тийип, сокмок жеп
Баатырдын эти ачышып.
Чын ачуусу келгенде
Алдындагы Кылкара
Аябастан камчы уруп.
Тоодой болгон балбанды
Калган кези качырып:
Арстандай сүр менен
Айбатын салып бакырып.
Алдындагы Кылкара
Коёндой кулак жапырып.
Куландай куйрук көтөрүп
Куюндай жерди сапырып.
Туура болжоп найзаны
Табарсыктын өзү деп.
Куу куландын үстүнөн
Тоголонон кези деп.
Тоодой болгон Жанаалы
Чаначтай мурду барбайып.
Кезек берип балага
Тосуп турат жолунда
Көкүрөгү дагдайып.
Жол баштаган текедей
Сакалы бар бакжайып.
Обору жандан чоң экен,
Ач буурадай калжайып.
Баатыр Жоодар ошондо
Болжоп найза жеткени.
Табарсыктын тушу деп
Талкалар жерим ушу деп
Катуу муштап өткөнү.
Болотко болот тийгенде
Ширенди чыгып шыркырап.

Тогуз кабат сооту
Кат катынан быркырап.
Болот учтуу сыр найза
Болжогон жерге жетиптир.
Ич кийими алты кат
Токтоо бербей өтүптүр.
Табарсыкты жаралап
Чаар ичеги аралап
Ченебей болот тешиптир.
Өзөгүнө бөрү тил
Төш жары кирип кетиптир.
Өзөккө найза тийгенде
Өжөр дөөдөн ал кетип.
Эсин жыйып ала албай
Ээринен арт кетип.
Баатыр Жоодар найзасын
Бурап жулуп алганда
Жайылып кызыл кан кетип.
Эки көзү тунарып
Колу, буту шалдырап
Сөз айталбай алдырап,
Боюн созуп суналып.
Ээрдин кашын кучактап
Бучкагынан кызыл кан
Агып турат буурчактап.
Шайы кетип шалдайып.
Куу куланга өбөктөп
Көк жорудай далдайып.
Бала Жоодар ошондо
Кылкара оозун бурду эле.
Не болду деп Жанаалы
Кылчайып карап турду эле.
Ал-абалын көргөндө
Жанаалынын жанына
Бастырып жакын келди эле.
Өңү кеткен кубарып,
Көзү кеткен тунарып.
Ээринен кылтайып
Үзөңгүдөн бут тайып.
Таноолору быдкылдап
Көзү ачылбай шылкылдап.
Эч адамдан жардам жок
Козголо турган дарман жок.
Ат үстүндө алдырап
Араң турган Жанаалы
Көзү чалды баланы.
— Сырттаным, — деп кеп айтат,

Уул экенсиң, — деп айтат.
Эр Төштүктөн туулган
Анык баатыр эр болсоң,
Айтканымды угарсың.
Жамандыкка жакшылык
Сырттан болсоң кыларсың.
Өзүм келип катылдым
Ушундай болмок катыгым.
Айтарым ушул сырттаным
Жанаалы дөөнү союп кет.
Жайымды терең оюп кет
Ит менен кушка жем кылбай
Караңгы жайга коюп кет.
Тындым кылып тынып кет
Бир күчүңдү аябай
Кара корум кылып кет.
Куу кулан атым токуп кет
Айткан сөзүм аманат
Бир жолу куран окуп кет.
Угуп турчу, сырттаным,
Көөдөктүк кылып билбепмин.
Иш түшөт деп башыма
Жолдош күтүп жүрбөпмүн.
Күчкө ишенип дууладым
Алым жеткен адамга
Бир жакшылык кылбадым.
Жаным барда жыргадым.
Дос болом деп кыйла жан,
Өзүмдү издеп келгенде,
Чымчыктай башын жулгамын.
Эсирип жүргөн наадандык,
Айланып жетти өзүмө.
Арстан болсоң көңүл бур
Аманат айткан сөзүмө.
Кыстаган ажал меники
Кыяматта ыраазы
Аксаамай сүлүү сеники.
Кыйналып кетип баратам
Кылычтап башым кыйып кет.
Көп кечикпей жолуңдан
Кызыл корум кылып кет.
Деп, ошентип Жанаалы
Чыдай албай буралып.
Таноолору кыпчылып
Кызыл өңү кубарып.
Корумдап кет деп сөөгүмдү
Сырттан эрден суранып.

Бала баатыр ошондо
Жанындагы Жезилик
Колун шилтеп кеп айтат:
— Кана, баатыр Жезилик,
Кыя чап башын, — деп айтат.
Корумдап салып кетели.
Кайнардын Кара-Көлүнө
Карап турбай жетелик.
Деген кезде Жезилик
Кынынан кылыч суурганы.
Атырылтып барды эле
Жети аяктуу бууданды.
Түп эсебин табам деп
Кылычтап башын алам деп.
Тоодой болгон Жанаалы
Баатыр Жоодар эр менен
Беттешкенде абалы.
Сүрүн көрүп сүрдөбөй
Даяр турган жарагы.
Жезилик балбан барганы
Кайкы кылыч нар кескен
Кежигенин өзү деп
Кайкайып шилтеп калганы.
Шилтегенде күч менен
Артып кетип зардабы.
Кылычтын кыйын салмагы
Дөөнү жайлайм деп барып
Куу куландын шилисин
Кошо чаап салганы.
Жанаалы менен бууданы
Жатып калды тырпырап.
Бут шилтебей жан берди
Өңгөчүн тартып кыркырап.
Чоркоктук кылып Жезилик
Кылычын канга майлады.
Жанаалыга тулпарын
Кошуп туруп жайлады.
Кайран бала Жезилик
Балбандыгын жактырып.
Жоодарбешим сырттаның
Карап түрдү каткырып.
Жанаалы дөөнү союшуп
Жайын терең оюшуп
Жашырып сөөгүн коюшуп.
Кара таш менен корумдап
Аманатын Эр Жоодар
Кылып кетти орундап.

Кара-Көлү Кайнардын
Арасы кыйла жол экен.
Адырдан адыр артуу бел
Ар жерде түзү мол экен.
Үзөңгү бутта кагышып
Агача кандын шаарына
Жетип келди жарышып.
Кандай сонун жер дешип
Баатырлар айран калышып.
Отуз арал ортосу
Ала телек көл экен.
Түрлүү өсүмдүк III агы мол
Укмуштай кооз жер экен.
Жанаалы дөөдөн кордукту
Башына салган зордукту
Айласы жок чоңдукту
Көрүп жаткан эл экен.
Жоодарбешим ошондо
Жанаалы дөө өлдү деп
А дүйнө жайды көрдү деп,
Калкка кабар салыптыр.
Жашы менен карысы
Улуу, кичи баарысы
Бала баатыр Жоодарды
Жолунан тосуп алыптыр.
Баатыр Жоодар келгени
Жанаалы дөөнү жеңгени
Куураган элге бак болду
Чалынган тору тытылып
Караңгы ордон кутулуп
Азат келген чак болду

Жоодарбешим менен Аксамай

Баатыр Жоодар балаңыз
Жер кыдырып чалган соң,
Эл көңүлүн алган соң.
Жезиликти жолдош алыптыр
Аксамайдай сулууну
Атайлап издеп барыптыр.
Кайран сулуу Аксамай
Жүргөн кези зарыгып.
Атын үгүп сырттандын
Жүрөгү отко малынып.
Качан келер экен деп
Кайгы басып камыгып.
Чыккан экен жол карап
Жанына алып кырк кызды

Желбегей ичик жамынып.
Алдынан чыкты бир караан
Сүрү башка бир адам.
Бар сымбаты, мүчөсү
Бир башкача жаралган.
Кара тулпар мингени
Кара торко кийгени.
Кабылан эрдин сүрү бар,
Кара чаар жолборс түрү бар.
Жанында бар бир жигит
Жээрде буудан ат минип,
Жагалданып бастырса
Көзүнөн жалын от күйүп.
Карап туруп Аксамай
Баатыр Жоодар экенин
Кыялында билди эми.
Кыздарга шегин билгизбей
Мыйыгында күлдү эми.
Баатыр жакын келгенде
Шек албаган жанга окшоп
Сынап карап турду эми.
Аксамай ушул экен деп
Алдыртадан шек уруп,
Жоодарбешим келатып
Жезиликке кеп уруп.
Сыр билгизбей буларга
Жолоочу болуп калалык.
Жөн-жайын сурап тымызын
Жорго сөзгө салалык.
Айтымындай бар болсо
Акыл-эстүү жан болсо
Айттырбай сырды билбейби.
Алдыртан байкап кыздарды
Абайлап сөздү сүйлөйлү.
Акыл-эси жок болсо
Орой-чарай сөз угуп
Уят болуп жүрбөйлү.
Эки баатыр келгени
Айтар сөзүн камына.
Энтиктирип аттарын
Кыздардын келди жанына.
Байкабаган жанга окшоп
Келин-кыз басты жабыла.
Бул кызыкты көргөндө
Кылыгы деп кыздардын
Терикпей Жоодар кеп айтат:
— Аяр кылып, сулуулар,

Тура турчу деп айтат.
Сурай турган сөзүм бар
Көңүл бөлүп бир паска
Уга турчу деп айтат.
Ак ичик кийген сулуулар
Кичүү менен улууңар.
Азыраак айтар сөзүм бар
Айып этпей угуңар.
Адамды көзгө илбеген
Уят иш болор мунуңар.
Алыска чыккан аттанып
Биз адашкан жолоочу.
Конок жайы бар болсо
Мурунтан калган салт менен
Ат өргүтүп конолук.
Узак жерден жол кезип
Арыдык конок бололук.
Айланаңды карасам
Күйгөн жакут ордосу.
Дарбазасы чылк алтын
Артык окшойт болжолу.
Күмүш эшик, жез түркүк
Бул калаа кимдин коргону.
Энчи кылып ээлеген
Элдүү кишиң ким экен.
Казынасы толтура
Зээрдүү кишиң ким экен.
Көз жиберип карасам
Көйкөлүп чыккан чынар бак.
Көрүнүшү башкача
Көз тайгылткан мунар бак.
Мунарындай көк тиреп
Конгон экен үрмат, бак.
Ушул элди башкарган
Таалайы артык жан окшойт.
Сейилине жай салган
Ким болсо дагы кан окшойт.
Сарамжалы сан жеткис
Сары алтын сарай салгызган
Бир асыл кишиң бар окшойт.
Ушул менин сурарым
Эрикпей сулуу айтып бер
Аныгын сенден угайын.
Ат сергитип, даам татып
Кайра жолго чыгайын.
Бизге деген насипти
Буюрган болсо кудайым.

Түбү душман эмеспиз
Жашырбай сулуу чын сүйлө
Бекерге жебей убайым.
Деген кезде Аксамай
Баатырга жүзүн бурду эле.
Көзүнө көзү кадалып
Алдыртан карап турду эле.
Бугудай басып буралып
Сүмбөдөй бою суналып.
Кундуздай болгон кара чач
Сооруга түшүп чубалып.
Басканы калтар сойлоктоп
Оймок ооз, кара көз
Карашы башка ойноктоп.
Кирпиги катар сайгандай
Карлыгач канат кыйгач каш
Таң сөгүлүп аткандай.
Жаркыны башка аялдан
Күмүш нурлуу ай маңдай.
Бет кызылы тамылжып
Арчадан түшкөн чокко окшоп.
Ажары башка адамдан
Алоолоп күйгөн отко окшоп.
Кыпча бели кыналып
Кыргыйдай боюн сыланып.
Шөкүлөсү көк тиреп
Саймалуу көйнөк кош этек
Саамайы желге желбиреп.
Терең акыл бир сырлуу
Азаматтын жары экен.
Капа кылбай өмүрүн
Кабылган эрдин башы экен.
Бышып турган мөмө экен
Көз кыйыгын чалган жан
Сулуусуна суктанып
Кумар болор неме экен.
Баатыр Жоодар баланын
Анчейин издеп келгени
А андан башка жан болуп,
Бул дүйнөдө болгондун
Баары чыгып оюнан
Карап турду дал болуп.
Сүйлөгөн сөзү сүйкүмдүү
Ширеси замзам бал болуп.
Сөөгү таза, бою алтын
Тамчы суудай мөлтүрөп.
Көргөн жерде суктанып

Эт жүрөгү элжиреп.
Ак жибектей үлпүлдөп
Ак тамагы бүлкүлдөп
Асталап сулуу сүйлөсө
Мукамы назик тили бал,
Кылымда болбойт мындай жан.
Кыйытып какшык көп айтат
Аксамай сулуу деп айтат:
— Шүгүрчүлүк, эсендик
Кандын уулу канзаада
Бектин уулу бекзаада
Бекиткен сыры көп заада
Эрдин уулу эр заада
Бала канкор атанып
Эр өлтүргөн шер заада
Жолоочумун деп келип
Жердин жайын сурадың.
Билмексен адам өңдөнүп
Элдин жайын сурадың.
Айтып бер деп аныгын
Бекерге жебей убайым.
Билмексен болгон сөзүңдүн
Барлыгын билип турамын.
Жанаалыдан айырып
Ичиме салдың муңайым.
Жакшы эрдин баласы
Жакшына жигит жарайбы
Жаралуу жанды күйгүзүп
Шакаба кылып турганың.
Бейтаалай болуп жаралып
Башынан шагым сынганмын.
Кайгы-муң ээлеп жок кылган
Жаралган жаштык жыргалын.
Бала кезден башталып
Башынан башым курганмын.
Атадан калып бир жетим
Тутка кылып турамын.
Көзү өтүп ата, энемдин
Көп эстеп жүрүп куурадым.
Жанымды салып кейишке
Жагымсыз болгон курбалым.
Жагымсыз болсо мейли эле
Жандашып калган жар үчүн
Жалганда тарттым убайым.
Элемандын кенжеси
Сырттан Жоодар атанган
Баатыр сендей болобу?

Жолоочу болуп кубулуп
Берен сендей болобу?
Эл кишиси акылман
Терең сендей болобу?
Кимдики деп сүрайсың
Капалуу сепил короону.
Кашкая күлүп калп эле
Жарабас, баатыр, турганың.
Жалынга салат адамды
Жанатан шылдың кылганың.
Эр баласы эр болсо
Ар кылык сөздү таппайбы.
Билмексен киши өңдөнбөй
Жай сурап, көңүл айтпайбы.
Саргарган өңдү жазбайбы
Бүркөлүп жүргөн кабакты
Күн тийгендей ачпайбы.
Кыдырып келип кыйланы
Жерди билген азамат.
Жортуп келип алыстан
Элди билген азамат.
Аралап жүрүп ааламдын
Шаарын билген азамат.
Бул дүйнөдө болгондун
Баарын билген азамат.
Адам эмес айбандын
Тилин билген азамат.
Жан жаралган кара жер
Жигин билген азамат.
Кыз-келин тилин билбейби,
Эгер билсе ал жигит
Кычаш сөздү сүйлөйбү.
Таарынышпай садага
Так сөздөн айтып сүйлөйлү.
Угуп турсаң азамат
Аксаамай эжең сөзү ушул.
Көксаамай, кырк кыз Жоодарды
Көрүп турган кези ушул.
Бараттык эле шашылыш
Баатыр, сөз баштап келдиң катылып.
Айыптаба азамат
Бар беле дагы айтарың.
Башка сөзүң жок болсо
Айылды көздөй кайтайын.
Ай тийген тоонун балкыны
Оорутпасын көөнүңдү
Айтылган сөздүн салкыны.

Күн тийген тоонун балкыны
Кирдетпесин көөнүңдү
Келтирген сөздүн салкыны.
Болору иштин болуптур
Капа кылбай асыра
Атамдан калган калкымды.
Муну айтып Аксаамай
Басмак болду бурулуп.
Асем тоту түрлөнүп
Азели булбул үндөнүп
Токсон тогуз кубулуп.
Кыз-келин турат топтошуп
Колтуктан сүйөп коштошуп.
Айтканы мукам угулуп
Кыз сөзүнө эр Жоодар
Кете койбос жыгылып.
Жаактууга жай бербес
Жоодарбешим эр эле.
Айтканынан кайтпаган
Убадага бек эле.
Эбине келсе эңилген
Кезектүү сөз келгенде
Кеп сүйлөбөй жеңилген.
Баатыр Жоодар кеп айтат
Аксаамай артык сулууга
Аныктап сөздү эми айтат:
— Агача кызы, Аксаамай
Сөз сүйлөдүң бир далай.
Айткандарың кадалып
Сөөгүмө тийди эң таамай.
Кейиштүү сөздү сүйлөдүң
Пери заада бейтаалай.
Конок берсең азыраак
Сөз кезеги меники.
Салмак салып байкасак
Сөз үстөмү сеники.
Билипсиң сөздүн калыбын
Жана айтам сага аныгын.
Жоодарбешим мен элем
Бүшүркөбөй тааныдың.
Калыс болуп өзүң айт
Кай жерде менин айыбым.
Ар кимдерден кеп уктум
Агача канды Жанаалы
Жай кылган экен деп уктум.
Калкына ошол чоң деди
Капаста жатып камалган

Аксаамай сулуу кор деди.
Калкынын баары жатканы
Караңгы терең ор деди.
Тартканы азап, шор деди.
Кылычым канга май кылдым
Кылыгы жакпай өзүмө
Жанаалы дөөнү жай кылдым.
Азап менен шорунан
Казылуу жаткан орунан
Жайылуу жаткан торунан
Жанаалынын колунан
Азат кылдым калкыңды.
Жазыксыз жанды айыптап
Башынан берки антыңбы.
Жана туруп өзгөрттүң
Курбучулук шартыңды.
Эже болуп өзүмө
Садага деп кеп айтып
Козгойсуң ичте дартымды.
Айткан сөзүң жүрөккө
Тийип турат кадала
Жаш күнүңдөн сабыркап
Жашапсың кайгы-санаада.
Жанаалы дөө чаң салып
Жай жаткан бакыт калааңа
Кылганы жетип башына
Жайын таап калды талаада.
Кыялыңды өзгөртчү
Кымбатым сулуу Аксаамай
Кыңыр сөз албай санааңа.
Ат арытып келатам
Кебез-Тоо асыл жеримден,
Калың кыпчак элимден.
Басар жолум алыста
Баамдап көрүп ар жагын
Айым, өзүң калыста
Аз күнөө болсо арылтчы
Көп күнөө болсо кечирчи.
Көңүлүңдө капанын
Бирин койбой өчүрчү.
Деп ошентип эр Жоодар
Кыл каранын үстүнөн
Ыргып түшө калганы.
Сылык сүйлөп сулууга
Кол бергени барганы.
Ошондо сулуу Аксаамай
Берметтей көзү жаркырап

Бетинен нуру чачырап.
Беренди карап ойлонуп
Бери карап толгонуп.
Аялдык кылсам болбос деп
Анткенде сулууң оңбос деп.
Шагы сынып калар деп
Бала сырттан жолборс деп.
Көңүлгө тиер айтсам кеп
Кыялына кетер шек.
Буюрган болсо жараткан
Түбөлүккө жолдош деп.
Кайран сулуу Аксаамай
Кашкая күлүп турду эле.
Баатырдын шагын сындырбай
Эки колун сунду эле,
Аксаамай, Жоодар көрүшүп
Кучактап беттен өбүшүп.
Эңсеп келген эки ашык
Кете жаздап эришип.
Аксаамай менен Эр Жоодар
Экөө турду айкалып.
Кыйыры жок дүнүйө
Мээримин салып жайкалып.
Адырдагы аркардай
Кошулушуп турду эле.
Асмандагы жылдыздай
Жошулушуп турду эле.
Ак бөкөндүн кылындай
Суурулушуп турду эле.
Ак буудайдын үнүндөй
Жуурулушуп турду эле.
Анысына булардын
Алтын нурлуу күн калыс.
Ачык асман ал калыс
Келишимдүү уз калыс
Бир жигит, кырк бир кыз калыс
Кырааныңдын алганы
Аксаамай асыл жар болуп.
Жайланып жатып калыптыр
Ак ордо ичи шаң болуп.
Алыстан издеп келгени
Айтканындай бар болуп.
Кызыкка бала батыптыр
Кыйла күнү ордодон
Сыртка чыкпай жатыптыр.
Андан кийин балаңыз
Ар-акылын караңыз.

Көк ала желек, кызыл туу
Көкөлөтө сайыптыр.
Кара-Көлдүн калың журт
Түгөл жыйып алыптыр.
Калайыкка жар саялып
Кайран досу Жезилик
Кан көтөрүп салыптыр.
Башчысы жок калган журт
Бул кылганы эп деди.
Сырттандын уулу Жоодардын
Айтканы туура кеп деди.
Ал Жезилик баатырдын
Кара-Көл болду турагы.
Тандап туруп баатырың
Кырк жигит башын курады.
Азганактай ал элди
Эрки менен сурады.
Ал Жезилик канына
Калайык болгон ыраазы.
Кара кылды как жарган
Калкына калыс кан болду
Эл сактаган душмандан
Атагы журтка даң болду
Жезиликти жактырып
Көксаамай сулуу жар болду
Баатыр Жоодар ал болсо
Жашчылыктын түгөнгүс
Кызыгына кирген соң.
Аксаамайдын ордодо
Айланышып жүргөн соң.
Атасы айткан аманат
Ак аркар чыгып эсинен.
Сулуудан карыш кете албай
Баары чыгып эсинен.
Басар жолу баатырдын
Дагы чыгып эсинен.
Аркар атып, бөкөн кууп
Кылганы болду тамаша.
Аңга шыктуу көп жигит
Бастырып чыгып жанаша.
Жасап жүрдү Эр Жоодар
Оюнда эмне кааласа.

Жоодарбешимдин Ак Аркарды издеп жөнөгөнү

Бир күндөрү Эр Жоодар
Ак ордодо жатты эле

Алп уйкуга батты эле.
Түн ортосу болгондо
Аксаамай чочуп ойгонуп
Сырттаным деп толгонуп
Адам билбес иш айтат.
Жоруп берчи мага деп
Бир укмуштуу түш айтат.
Түндөгү көргөн түшүмдө
Оңолбой калдым түбүндө.
Көз алдымда туруптур
Күзгүгө салган немедей
Түз болуп түгөл дүнүйө.
Кырааным Жоодар сен өзүң
Бет алдың башка тарапты
Бойго илип алып жаракты.
Толгон дайра суу кечип
Толгон тоодон өтүпсүң.
Карап турсам өзүңдү
Каалаган жерге жетипсиң.
Көз талытып караансыз
Деги эле алыс кетипсиң.
Үзүлөрдө карааның
Укмуштай неме жабышып
Ак куу болуп абалап,
Алып учту өзүңдү
Ак булут менен сабалап.
Көк куу болуп абалап,
Көтөрүп учту өзүңдү
Көк булут менен сабалап.
Ажыратып калсам деп
Аябай кылдым далалат.
Айласыздан сен дагы
Араң кеттиң каралап.
Ичим күйүп чок болуп
Ооруттум жүрөк жаралап.
Абайласам өзүмдү
Калың жерде жүрүпмүн.
Жоолугумдун сыртынан
Жээк саймасы сарала
Сырт саймасы көк ала,
Сыңдуу топу кийипмин.
Ал кызыкка кубанып
Күлөйүн десем үн чыкпай
Туталанып күйүктүм.
Бул эmine болучу
Кагылайын сырттаным
Караңгыда көргөн түш

Калтырбай түгөл жоручу.
Баатыр Жоодар ошондо
Орунунан козголуп,
Бул эмине түшү деп
Санаага батып толгонуп.
Көпкө чейин үн катпай
Жата берип ойлонуп.
Түндөгү түшүң тим эле
Адам уулу болгонго
Келбей турган түш экен.
Экөөбүзгө тең кыйын
Өңүмдөгү иш экен.
Азап менен арылгыс
Бир башыма күч экен.
Карааным көрбөй калганың
Тирүүлөй менден айрылып
Көбөйөт экен арманың.
Ак куу болуп абалап
Асмандап учса сабалап,
Айым, менин алдымда
Арылгыс узак жол жатат.
Көк куу болуп абалап
Көкөлөсө сабалап,
Айым, менин алдымда
Көп кунчүлүк жол жатат.
Башыңа топу кийгениң
Ойлонуп жатып билбедим.
Угуп түр айым эмесе
Аттана турган кез келди
Аныгын айтып сүйлөйүн.
Аттанып алыс келгеним
Кебез-Тоо алыс жеримден
Калың кыпчак элимден.
Сен айтпасаң, Аксаамай
Чыккан экен көңүлдөн.
Барар жолум алыс жол
Кылар ишим дагы мол.
Токсон тоонун урунуш
Токсон дайра куюлуш.
Куюлуштун өзүндө
Айтылуу Алтын-Булак бар.
Ал булакта Ак аркар
Аны издеп табамын
Күмүш-Күңгөй тараптан.
Буюрган болсо кудурет
Буйдалбай кармап аламын.
Атамдан уктум аныктап

Сыйкырдуу Аркар кабарын.
Аксаамай сүлүүм кайгырба
Тагдыр жазса көрөйүн.
Асыл жар айып болбосо
Аттанып ага жөнөйүн.
Атып алсам ошону
Артынып алып келейин.
Дегенде сүлүү Аксаамай
Буурчактай жашы төгүлүп.
Сырттандын айткан кебине
Кабыргасы сөгүлүп.
Кайра туруп ойлонуп
Кайгырсам бөөдө сырттанды
Капа кылып алам деп.
Бел байлоочу бели жок
Калка кылаар караан жок
Деп, ошентип Аксаамай
Жарк этип күлүп ачылды.
Жамалы жайнап жайдары
Моюнуна асылды.
Жароокер сулуу кеп айтат
Эркелетип баатырды:
— Арстаным Жоодар акылман,
Ал оюңуз чын болсо
Аккаңкы ээриң токунуп
Кылкара минип жолго сал.
Караан болуп жүргөнгө
Агача атам элинен
Жаныңа тандап жолдош ал.
Кыл торко тонун кийип ал
Барар жолуң билип ал.
Жоо жарагың баш кылып
Жаныңа жолдош тандап ал.
Керек болсо сырттаным,
Коломолуу кол алгын.
Сарамжалың мол алгын.
Самаганга барып кел
Алтын баштуу Ак аркар
Буюрса атып алып кел.
Ак булак жолун чалып кел
Бара турган жол болсо
Кылчактап карап турбагын.
Аман келсең, сырттаным
Көрөбүз өмүр жыргалын.
Ошондо Жоодар кайран эр
Жоо жарагын камдады.
Кылкараны токунуп

Түгөл болду шайманы.
Атайы чыккан аттанып
Келгеним менин аркар деп.
Ал аркарды атпасам
Казабын салар өзүмө
Атам Төштүк чалкар деп.
Бала Жоодар ошондо
Баарына кошун айткан жер.
Жай ордосун калтырып
Ак булакты бет алып
Атынын оозун тарткан жер.
Токсон күндүк узак жол
Баатыр жалгыз жөнөдү.
Жанына жолдош алган жок
Болбойт деп анын кереги.
Адыр-адыр артуулап
Барган сайын катуулап.
Алдындагы Кылкара
Желдей учса зуулдап
Даңканы көккө чачырап.
Баатыр Жоодар ошондо
Токсон арал, жүз кечүү
Токсон тепчип өттү эле.
Токсон бир күн дегенде
Токсон дайра куюлуш
Токсон тоонун урунуш
Тына буга жетти эле.
Ээр белдей белеске
Кырааның токтоп турду эле.
Мойнун бүрүп бууданы
Кишиче сүйлөп турду эле:
— Кырааным менин баласың, Жоодар,
Кызык иш ойго саласың, Жоодар.
Эч нерсе менен ишиң жок,
Эмине ойлоп барасың, Жоодар.
Айтканымды билип ал, Жоодар
Айбаның айтат тилин ал, Жоодар.
Токсон тоонун урунуш
Токсон дайра куюлуш
Абайласам келиппиз, Жоодар.
Жерге келдик карагын
Экөөбүзгө белгисиз, Жоодар.
Тоо түгөнгөн үрчукта
Түзгө түшкөн түмшукта
Айтылуу Алтын-Булак бар, Жоодар
Ал булактан суу ичкен
Алтын баштуу аркар бар, Жоодар.

Оттугу — Ала-Тескейде,
Жуушаты — Күмүш-Күңгөйдө.
Оңуна карап Эр Жоодар
Бир өлчөмдүү жерге жата көр.
Жебе кармап колуңа
Кырааным, жазбай ата көр.
Ат дүбүртүн дапдаана
Тыңшап коёт алыстан
Мени ушул жерге ката көр.
Шырп эткен дабыш чыгарбай
Аңдып чыгып алыстан
Жыт оңдуулап баса көр.
Деп, ошентип акылды
Кылкара айтып басылды.
Баатыр Жоодар ошондо
Суу боюнда жаш кайың
Бүрдүү чыккан баш кайың
Так ошого барыптыр.
Жаныбарың Кылкара
Ээрин алып жайдактап
Аса байлап салыптыр.
Алтын жаак сыр жебе
Эми колго алды эле.
Аркар издеп адырдан
Салмак болду аңгеме.
Жеңилдеп кийим кийинип
Мергендик сыны билинип.
Эки басып бир тынып
Далдаасын карап кылтыйып.
Шамалдын жолун тууралап
Тескейдин жолун кыялап
Айтылуу жерге барды эле.
Кырдан чыгып кылтыйып
Туш-тушка көзүн салды эле.
Куюлушун караса
Кумунда жатат кулжасы.
Ар түрлүү аңга толтура
Бөксө тоонун жылгасы.
Карап турса Эр Жоодар
Бөлүнүп басып токтобойт.
Өзү издеген аркарга
Кылайып бири окшобойт.
Кылын басып эр Жоодар
Үркүтпөй андан өттү эле.
Нечен белес бел ашып
Кыйла жерге жетти эле.
Караса көөнү бөлүнүп

Жер сонуну балага
Бир башкача көрүнүп.
Бир адырын караса
Куюлуп жаткан кызыл кум.
Бир адырын караса
Жошулуп жаткан кара кум.
Арасынын баарында
Оюк-оюк көгү бар.
Майда жыбыт, боз шагыл
Кийик оттор жери бар.
Карап турса эр Жоодар
Анда бир жан көрүнбөйт.
Өзү издеген Ак аркар
Эч бир шеги билинбейт.
Чокулары асканын
Булутка тийип бүлбүлдөйт.
Андан ары барды эле
Айры белес ач кайкаң
Мындан чыга калды эле.
Күзгүдөй күмүш күңгөйгө
Абайлап көзүн салды эле.
Баатыр Жоодар боортоктоп
Байкап жатып калды эле.
Бул күңгөйдө кеп болуп,
Баатырыңа шек болуп
Ал аңгыча болгон жок
Катар басып алты аркар
Кырдан чыкты кылайып.
Сүмбөгө тизген немедей
Сунала басып чубалып.
Мына ушуну көргөндө
Кымылдап бала кубанып.
Катар келген алты аркар
Алты аркарда кызык бар.
Ошолордун ичинде
Карды салык кара аркар.
Артында басып акырын
Агарып таңы кылайып.
Мүйүзү күмүш, башы алтын
Чыгырыктай буралып.
Күңгөйгө келди топтошуп
Кок жайсаңга токтошуп.
Бир аз туруп оттошуп
Бер жагында беш аркар
Бөлүнө басып жөнөдү.
Алтын баштуу Ак аркар
Мына ушундан бөлөгү.

Куюлган кумду бет алып
Сайылып кирди беш аркар.
Туш-туш жакка бет алып
Жайылып кирди беш аркар.
Карап турса Эр Жоодар
Мына мындай кызык бар.
Күңгөйдүн бет жагында
Көк гиреген бийик бар.
Үстүнө чыксаң ааламдын
Тең жарыма көрүнгөн
Көк тиреген көк залкар.
Чокусу кара кум экен
Анык укмуш бул экен.
Этеги корум таш экен
Токсон тоонун урунуш
Токсон дайра куюлуш,
Так ошонун башы экен.
Токтобостон беш аркар
Беш чокуга барды эле.
Бешөө тиктеп беш жакты
Кароол карап калды эле.
Ошо бойдон беш аркар
Кылчайып мойнун кайырбай.
Тиктеген жагын бет алып
Тирмейип көзүн айырбай.
Бала муну көргөндө
Башкача көөнү бөлүнүп.
Былк этип койсом кокустан
Каламбы деп көрүнүп.
Бетеге башы былк этип
Кыраңдан чыкса кылт этип
Алтын баштуу Ак аркар
Оңтойлуу жерин чапты эле.
Ортосуна күңгөйдүн
Жуушак салып жатты эле.
Алтын баштуу Ак аркар
Касиети ашынып
Жатактан башын чыгарып
Боюн катуу жашырып.
Ак булакка барганда
Кылт этип суудан ичиптир,
Керт этип чөптү чалыптыр.
Башына бир иш болорун
Кыялы туюп калыптыр.
Өз жанынан шек санап
Жуушаганы жатты эле.
Жай кепшебей туш-тушту

Кулактап жанын бакты эле.
Ошондо Жоодар кайраның
Жата берсем болбос деп,
Беш жагында беш кароол
Былк этсем көрбөй койбос деп.
Колундагы алганы
Алтын жаак сыр жебе
Чылгынына чалганы.
Ак аркарды көзгө алып
Бетине баатыр кармады.
Атпай калсам маа шерт деп,
Жетпей тийсең саа шерт деп,
Ичке моюн тушу деп
Ооз омуртка ушул деп
Кара моюн талуу деп,
Жабыша түшсө сыр жебе
Кыла албассың каруу деп.
Тай атасы Агай кан
Эр Жоодарга арнаган.
Каалаган жерге жабышкан
Тарткан жан өкүт калбаган.
Шаатекенин мүйүзүнөн,
Сууга салып кайнатып.
Көркөм менен жондуруп
Кергич салып байлатып.
Ийи күдөр кайыштан
Кош чалма ороп тагышкан.
Кайран Жоодар балаңыз
Жакын барбай аркарды
Атмак болду алыстан.
Алтын жаак сыр жебе
Кармай калып имерди.
Кара моюн талууга
Кармап келип жиберди.
Баланы көзү чалгыча
Касиеттүү Ак аркар
Ордунан тура калгыча.
Жебенин огу зып этип
Кара моюн талууга
Жабыша түштү тып этип.
Жыга чапкан немедей
Башы жерге шылк этип.
Жатып калды Ак аркар
Аяк серппей тырп этип.
Баатыр Жоодар ошондо
Ордунан турду былк этип.
Беш чокуда беш аркар

Элеңдеп карап калды эле.
Көрүнүп баатыр карааны
Байкап көзү чалды эле.
Жоодар оңой эр эмес
Сыр жебе кармап колүна
Беш аркарды беш атып.
Колу кызып калган шер
Тиктеген жерин теше атып.
Чокудан аркар кулады,
Баш көтөрбөй сулады.
Алты аркарды бүт жайлап
Баатырдын таркап кумары.
Тогуз уулдун кенжеси
Эр Төштүктүн тынары.
Токтоп турбай ал жерге
Саадагын жанга салды эле
Сыр жебе колго илди эле.
Баш көтөрбөй алты аркар
Жыгылганын билди эле.
Ылдам буга жетсем деп
Жетип башын кессем деп,
Типтик ылдый жүгүрүп
Бала Жоодар күйүгүп
Ак аркарга барганда
Күмүш мүйүздөн алганда
Тер тамчылап сүйүнүп.
Толтолуу болот ак шамшар
Кындан сууруп алды эле.
Ээктен алып кайырып
Кекиртектен чалды эле.
Шилтем менен шар этип
Мууздоодон канын жайды эле.
Кыя тартып сүбөнү
Жиреп ичин жарды эле.
Кардын жарып каңтарып
Жумурга чейин аңтарып.
Кызыкка бала батканы
Жумурткадай ак сандык
Жумурунан тапканы.
Ала коюп колүна
Токтобой оозун ачканы.
Ал сандыктын ичинде
Алты кучкач бар экен.
Ошо кучкач айтылуу
Темир алптын жаны экен.
Жаныбарың Ак аркар
Көтөрүп туруп ошону

Эти болгон көк жашык.
Кызылы жок бир тамчы
Каны калган бир кашык.
Жумурунда жук калбай
Карынында как калбай
Катуу карып болуптур.
Көк тарамыш эт калып
Катуу арык болуптур.
Айлакер дуба чоңунан
Жүргөн экен көтөрүп
Амалынын жогунан.
Бек бекитип сандыкты
Жан чөнтөккө салды эле.
Алты башын аркардын
Бекитип курга чалды эле.
Эти жору, кузгунга
Тамак болуп калды эле.
Намысын алып Эр Жоодар
Сүйүнгөнүн сураба.
Кылкара көздөй кыялап
Жүгүргөнүн сураба.
Чоюндун уулу Темир алп
Эрдигимди көрсүн деп.
Эсебин чындап табамын
Эрен бала келсин деп.
Алтын сака жанымда
Өзү келген жол менен
Темир кан жаны менмин деп.
Кылкарага барды эле.
Жалын тарап буудандын
Жүгөнүн сыйрып алды эле.
Маңдайдан сылап бек жыттап
Ак жолтой досум деп жыттап.
Сөгүп ийип токумун
Атка деген күл азык
Тутамын алып келгени.
Жаныбарың Кылкара
Бууданына берди эми.
Бетеге белден жерине
Тиш тийбеген керүүгө
Желип кетип калды эми.
Бала сырттан ошондо
Токумун төшөк жайды эми.
Күл азыктан алып жеп
Алп уйкуну салды эми.
Күнү-түнү тогуз күн
Көшүлүп уктап калды эми.

Эченден берки мас уйку
Баарысы тарап канды эми.
Жаныбарың Кылкара
Оюн салып ойноктоп.
Сүмбөдөй болуп жарашып
Ок жылаандай сойлоктоп.
Чын табына келиптир
Бөксөргөн эти толуптур.
Кундуздай жүнү жылтылдап
Кадимкидей болуптур.
Жал куйругу жайкалып
Сырттан эрдин көзүнө
Сымбаты башка байкалып.

«КОЖОЖАШ» эпосунан үзүндү **Алымкул Үсөнбаевдин** **айтуусу боюнча**

Кожожаштын түшү

Баягыдай бастырып,
Акбараңды асынып,
Аттанып үйдөн чыкпайт — деп,
Ушак кыла баштады,
Кожожаштай баланы.
Келгени бир жыл болду — деп,
Жыл маалына толду — деп.
Жыргачы элек этин жеп,
Бастырбаска мергенди,
Балакет келин көрүнөт,
Баш имерип койду — деп,
Эл айтып ушак жүрүшөт.
Эч жакка чыкпайт Кожожаш,
Ээн өргөө тиккен үй,
Эзилишкен эки жаш,
Ээрчишип ойноп-күлүшөт.
Атып жүргөн мылтыгын,
Кожожаш мерген үнүттү.
Тундуруп этке салчы эле,
Жыйырма үйлүү үрукту.
Зулайка келин келгени,
Эки жакка чыгарбай,
Кожожашты тыйылтты.
Бул экөө билишпейт,
Эл айтып жүргөн иштерди.
Эсинен чыгып мылтыгы,

Зулайка сулуу келгени.
Бир жыл маалы күз көрдү,
Бир күнү жатып Кожожаш,
Төшөктөн чочуп ойгонуп,
Бир ажайып түш көрдү.
Бир көргөн жок бул түштү,
Удаа-муда үч көрдү.
Жалган көргөн түш эмес,
Жанына кыйын күч көрдү.
Үчүнчү көргөн түнүндө,
Эртең менен бул түштү,
Элге айтмакка күч келди.
Эртең менен турганда,
Бетин сууга жууганда.
Айтсамбы деп бул түштү,
Ак сакалдуу бир жанга
Же болбосо айтсамбы,
Жалпы кытай тууганга
Алды менен жорутуп,
Айтсам кантет деп ойлойт,
Ак шайы төшөк, куш жаздык,
Аралашып бир жаткан,
Алтындай башын бек кармап,
Антташып көңүл сыр айткан,
Алганым Зулай күрбалга.
Аял да болсо Зулайка,
Акылы бар жан эле,
Ар бир иштен кабары,
Артыкча мында бар эле.
Тууганыңа кеттиң — деп,
Түрбасын мага таарынып.
Зулайга айтып түшүмдү,
Курдаштыктын жөнүнөн,
Алайын деп арылып.
Төшөгүн төргө жыйганда,
Эч адам жок үстүндө,
Экөө эркин турганда,
Баштады түшүн Кожожаш:
«Өлүмдү берсе кечинен,
Нелерди көрбөйт асыл баш.
Түндө жатып түш көрдүм,
Түшүмдү жоруп бербесең,
Оолуккан жүрөк басылбас.
Түндө жатып түш көрдүм,
Түшүмдө мүшкүл иш көрдүм.
Колума алып Бараңды,
Ар нерсеге туш келдим.

Көрдүм айдын чолпонун,
Көтөрүлүп жүрөгүм,
Көргөн түштөн коркомун.
Коркунуч болду көргөн түш,
Ачыктан жоруп айта бер,
Аярлык менен болбойт иш.
Байдамды көргөн тууган эл,
Жакшы катын эрине,
Жан карачы боорукер,
Түндөгү түшүм айтамын,
Зулайка сулуу жоруп бер!
Арасында бул түштүн,
Капалык көрөр жер болсо,
Катып калбай айта бер.
Өлө турган жер болсо,
Өлөсүң деп айта бер.
Асыл жаның азапты,
Көрөсүң деп айта бер.
Аял да болсоң Зулайка,
Акылың бар кемеңгер.
Айтайын билген барымды,
Алуучу ажал келгенде,
Ажыратып ажалдан,
Ала албайсың жанымды.
Кыяматтык жарымсың,
Сага айтамын зарымды.
Түндөгү түшүм баштасам,
Зулайка, жорубайм деп качпасаң,
Жаман жерин жакшы — деп,
Жалган жерин таштасаң.
Төшөктөн чочуп ойгонуп,
Жастыкка коюп жамбашым,
Жаттым нечен ойлонуп.
Келгениң болду бир жылдай,
Ак бараңды колго алып,
Эч болбосо бир күндү,
Кермге чыгып койбодум.
Түшүмдүн айтам маанисин,
Түгөл айтам баарысын.
Белдикти белге чалыпмын,
Бүтүн кайыш кең күзө,
Белге байлап алыпмын.
Булгаары өтүк чарыкты,
Бутка бекем таңыпмын.
Кайберен этин жегизген,
Мергени элем бир кезде,
Жыйырма үйлүү калыктын.

Энемдин атын Бийкеч дейт,
Жалгыз перзент уулу мен,
Атам байкуш Карыптын.
Камдапмын керек баарысын,
Кутуну бүтүн толтуруп,
Калганын салып чаначка,
Канжыгама байлапмын.
Башталып келе жатыры,
Зулайка, түндө жатып көргөн кеп.
Талаада өстүм жашымдан,
Айылга келбей эрбеңдеп,
Алтын туяк, жез билек,
Атымды камдап алыпмын.
Жетелеп келдим жүгөндөп,
Керектүүнүн баарысын,
Алдым үйдөн түгөлдөп.
Азык-оокат мол алдым,
Нечен күнү жүрөм — деп.
Алтын ээр, сырды каш,
Көмкөрө ээр, добулбас,
Каңылтак ээр, как токүм,
Көмөлдүрүк узартып,
Куюшканын кыскартып,
Кош олоңун бек тартып,
Алты сайлуу Ак бараң,
Ак далымда жаркылдап.
Ташка салса тайыбас,
Музга салса муңайбас,
Атымды минип аттанып,
Ала-Тоо көздөп чыгыпмын.
Ойдо ойдой чаапмын,
Ойдон кийик таба албай.
Кырды кырдай чаапмын,
Кырдан кийик таба албай.
Эрте бешим күн эртең,
Берекем кандай учту — деп,
Бейлим кандай кетти — деп,
Бешимге чейин кур жүрсөм,
Мергендикке эппи — деп.
Бу жердин эчки-текеси,

Ушинтип, Кожожаш түшүн айткандан кийин Зулайка анын түшүн жорумак болду. Зулайка Кожожаштын мергенчилик кылышына каршы болучу. Бул жолу Кожожаштын мерт болоруна көзү жетип, аны коркута түшүн мындай деп жоруйт.

Каякка үркүп кетти — деп.
Ак Соң-Көл туу белине,
Ат коюп чаап барыпмын,
Андан кийик таба албай,
Ак-Тоскоктун алдынан,
Көк-Тоскоктун үстүнөн,
Отуз улак, кырк чебич,
Жуушаганын көрүпмүн.
Мурутуман күлүпмүн,
Далдага жылып кирипмин.
Аттан түшө калыпмын,
Белимде кайыш кол чидер,
Атты тушай салыпмын.
Ченебей дары куюпмүн,
Сүмбөлөп окту үрүпмүн.
Көрүнгөн эчки баарысын,
Түгөл атып кырыпмын.
Атып салып баарысын,
Аска таштын башында
Дагы калды бекен — деп,
Жана карап турупмүн.
Түндөгү көргөн түшүмдө
Ушундай жорук кылыпмын.
Этегине калганда
Адам уулу баралбас,
Асман жакын кабарлаш
Ак жалама боорунда,
Ылдай тартып түшө албай,
Өөдө тартып чыга албай,
Өзүм жалгыз турупмүн.
Түшүмдө чочуп коркупмүн,
Күк эткен күзгүн, карга жок,
Кур жарыя талаада,
Намаз окуп турупмүн.
Жанымдан издеп таппадым,
Тууганым кытай уруктан,
Түндөгү көргөн түшүм шул,
Мен, ушундай жорук кылыпмын.
Айтып бердим ишимди,
Зулайка жору түшүмдү!»

Зулайка түштү жамандыкка жоруду

«Кулун тайдай курдашым,
Азоо тайдай сырдашым.
Алты сан элден мен каалап,
Арналган сага бир башым,
Аялга түшүн айтты — деп,
Бирок тууганың ушак кылбасын.
Уктум айткан ишинди,
Жолуң ачык, жоомарт эл,
Жоруюн айткан түшүңдү.
Катынга айтпай бул түштү,
Карыга айтсаң болбойбу.
Калың элиң чогултуп.
Баарына айтсаң болбойбу.
Алтымыш жашап көбүрөөк,
Жүргөнгө айтсаң болбойбу.
Ар бир иштин тартибин,
Билгенге айтсаң болбойбу.
Анчалык жерин билүүгө,
Зулайканын, ачык эмес жүрөгү,
Бересиңби, Кожожаш,
Аялыңдын өзүңдөн
Бар эле сурар тилеги.
Асылбагын мылтыкка,
Айылда ойноп күлөлү.
Өлбөс оокат малың бар,
Өлөрмөн кемпир, чалың бар,
Өнөр эмес бул мылтык,
Өзүң менен бир тууган,
Үйрөтсөң боло иниң бар.

Кожожаш мергенчилик кылып жүрүп, бир бала таап алган. Анын атын Сарткошчу койгон. Кожожаш Сарткошчуну бир тууган иним деп жүрчү. Сарткошчу бул кезде 10—11 жашта жатканы ошол Сарткошчу болучу.

Түбү мылтык пайда эмес,
Көтөргөн сендей кишиге.
Жүгүрүп жүрүп ал кетет,
Зыян жетет күчүңө.
Али да болсо түшүңдү,
Айтып берип жооруткун,
Ак сакалдуу кишиге.
Кээ бир жерин каршы айтсам,
Кебим жакпай калбасын,
Кожожаш, катуу тийип мизиңе».

Кожожаш анда кеп айтат:
«Кой мунуңду деп айтат.
Алтымыш жашка чыкса да,
Акылы толуп жетпесе,
Ак сакал киши нени айтат.
Өзүңсүң бейлим сүйгөнүм,
Өлөр жери бар болсо,
Өлөсүң деп сүйлөгүн.
Жаман жерин жакшы деп,
Зулайка, жактап айтып жүрбөгүн.

Жоруй албайт тууган эл,
Алтымышка чыкса да,
Акылы жетпейт, көзү көр,
Акылың бар, эсиң бар,
Зулайка, андай кылбай жоруй бер.
Анда Зулайка айтат: «макул — деп, -
Мерген, бул айтканың акыл деп.
Жалган жоруп койду — деп,
Бир жерде, жарыңды айтпа капыр - деп.
Амал кылып жанынан,
Чыгарбаска жатыр деп.
Түшүндүм айткан жолуңду,
Берчи, мерген, колуңду,
Жаныңа жок пайдасы,
Ушу бир темирдин жоругу».
Алдынан айтып арытып,
Акылы бар Зулайка,
Мына эми айтып түшүн жоруду:
«Түндөгү көргөн түшүңүз,
Түрү кыйын көрүндү,
Түштө көргөн ишиңиз,
Жорутпай түшүң койсоңчу.
кезеги. Зулайканын бир тууган иниң бар
деп
Белдикти белге чалганың,
Бет алып тоого барганың,
Мергендиктен пайда жок,
Мергеним койгун ишиңди.
Анда мен белсенип жесир калганым.
Чарыкты бутка таңганың,
Чалың картаң, иниң жаш.
Чатакка кирбе, Кожожаш,
Анда мен, зарланып жесир калганым.
Алтын туяк, жез билек,
Атыңды кармап мингениң,
Атаң картаң, иниң жаш,
Ал кантет сенин үйдөгүң?
Асынбай ташта темирди,
Арзып алган Зулайка,
Анда мен азабың тартып күйгөнүм.
Келгеним бир жыл убагы,
Кереги жок мылтыктын,
Зулайка сизден сурады.
Өйду ойдой чапканың,
Өокатын элдин тапканың,
Кырды кырдай чапканың,
Кыз алганың тулдатып,

Кыйын мээнет тартпагын.
Ак Соң-Көлдүн белине,
Андан кийик табалбай,
Ак-Тостоктун алдынан,
Көк-Тостоктун үстүнөн,
Өтүз улак, кырк чебич,
Атканыңа кубанба.
Бул мылтыкты койбосоң,
Түбү жолугасың зыянга.
Караны башка салынып,
Кайгыңдын түшөт мээнети,
Каалаган Зулай жубайга.
Асылба мылтык темирге,
Азабы тиет өмүргө.
Ай талаада каңгырап,
Ачка басып жүргөнчө,
Жүрсөңчү ойноп элиңде.
Ушу мылтык түбүндө,
Уксаң, мерген, деги кой,
Сизди, учуратат өлүмгө.
Аюулар жүрбөс арсакта,
Кайберен барбас жалтаңга,
Кайгырып жалгыз турганың.
Асыл алтын башыңды,
Агайындан бөлгөнүң,
Ажалга жанды бергениң.
Адам жок турсаң кыйында,
Ажалың жетип өлгөнүң.
Көргөн түштөн чочусаң,
Карга, күзгүн жүрбөгөн,
Чөл, дарыя талаада,
Жалгыз намаз окусаң,
Табытка сизди таңганы,
Ата, энең ыйлап чуркурап,
Алганың ыйлап зыркырап,
Айрылдык деп мергенден,
Ажырап журтуң калганы.
Асынып жүргөн темириң,
Акыры сизди үшинтет,
Тийбей пайда жардамы.
Балдыркан жүрөк балапан,
Пас кылбагын өмүрдү.
Келбей жатып кайгыртпа,
Зулайка мендей теңиңди.
Томсортпо тууган элиңди,
Тилимди алсаң таштагын,
Пайдасы жок темирди.

Өзүм сүйгөн курдашым,
Алып кой айткан кебимди»,
Деп Зулайка жоруду.
Түшүм жаман экен — деп,
Мергендин көөнү ооруду.
Кабагын бүркөп кайгырып,
Кожожаш чыкты талаага,
Ыраазы болбой зайбына,
Басып барды Кожожаш,
Ак сакалчан бабага.
Бабага мерген кеп айтты:
«Катыным жоруп түшүмдү,
Кайгырып жүрөм» — деп айтты.
Эт жегенин сүйүшкөн,

Кожожаш ак сакал туугандарынын сөзүн уккандан кийин: «ушулардыкы туура эмеспи, кантип эле алтымыштан ашкан, көптү көргөн аксакалдардан Зулайка билгич болуп кетсин, Зулайка эптеп эле жанынан чыгарбастын айласын кылып жаткан түрбайбы» — деп, мергенге чыга турган болуп, камынып калды. Кожожаш түш көргөн күнү кайберен Сур эчки да түш көрүп, а да эртең менен Алабаш деген текесине түшүн айтат.

Сур эчки түшүндө Кожожашты көрдү

Уйкулүү көздө жатканда,
Сур эчки түндө түш көрдү,
Бир ажайып иш көрдү.
«Уйкуда жатып көргөн түш,
Менин курдашым, теке, Алабаш,
Убайымдуу көргөн түш,
Алабаш, чымындай жанга күч келди.
Тукумум ашык бир жүздөн,
Турган жерим Кара-Үңкүр,
Кыялымда жок эле,
Кытайда мерген туш келди.
Кыргызда кытай уругу — деп,
Карыпбайдын уулу — деп,
Кайберенге кас кылып,
Каршы кылып тууду — деп,
Кабарын угуп жүрчү элем,
Көрө элекмин мергенди,
Аны мен, көптөн бери билчү элем.
Кезеги жок Кожожаш,
Келбейт ко деп жүрчү элем.
Түндөгү көргөн түшүмдө,
Ошол, келбеген мерген келиптир,
Кенен жаткан жеримде,
Тетиги, кемерче менен бекинип,

Кынуун тапкан бул картаң:
«Капаланба, чырагым,
Зулайканын кебине.
Отурсун деп айткандыр,
Өзүнүн жакын ченине.
Кетип калса келбейт — деп,
Пайдаң тийген баласың,
Агайын, тууган элиңе.
Капаланбай чыга бер,
Каалаган барлык жериңе.
Эр жигит андай болчу эмес,
Ургаачынын кебине».

Мына бу, Кереге-Таштан көрүптүр.
Кыйын деп сырттан укчу элем,
Кытайда мерген жалгыз баш,
Уругум таза териптир,
Жазамды колго бериптир.
Жору айланып чогулуп,
Сай-сайдын баары өлүктүр.
Көтөрчү башың, Алабаш,
Сур эчки ушундай түштү көрүптүр.
Макул десең, Алабаш,
Биз бул жерден кетели,
Башка жерге жетели.
Менин көргөн түшүм анык чын,
Көрүнө көргөн ажалга,
Туруп берип нетели.
Турчу, текем, кетели,
Кайгысы жок жүрүүгө,
Аламык күңгөй, ак тескей,
Аша басып өтөбүз
Ак-Ойрокко жетебиз.
Алыстап, текем, кетебиз,
Кашаттуу ак кар бийиктен,
Кабаттап басып өтөбүз.
Кар жаабай кара чыккы эле,
Кашкардын тоосу Көк-Тоскок,
Ошо жакка кетебиз.
Каршы келген ажалга,

Карап туруп нетебиз?
Балдардын баарын аттырып,
Кайта балдар туумакка,
Каруубуз да келе албайт,
Картайып калдык экөөбүз.
Издесек жерди табарбыз,
Турсаңчы, текем, барарбыз,
Кашкайган булак муздак суу,
Кайберен жүрчү аска зоо,
Сонун жер таап аларбыз.
Кара-Үңкүрдөн кетпесек,
Баштыгы, текем, сен болуп,
Балдарды кырып саларбыз.
Ээчитүүгө бала жок,
Эскирген кезде каңкайып,
Экөөбүз эле каларбыз.
Орогой тоосун жайлайлы,
Сорогой тоосун суулайлы.
Сонун бир жакшы жер таап,
Ойноп, куунап жыргайлы.
Айткан тилим албасаң,
Тамтыгыңды кетирип,
Далайыңды өлтүрүп,
Жубарымбек Кожожаш,
Ушу кезде чыкмакка,
Камынып жатат турбайбы.
Качпай туруп бергенди,
Кашайган мерген кырбайбы?
Мен Сур эчки болгону,
Көргөнүм жок мындайды.
Алабаш, аскада калар баштарың,
Мен айткан менен шашпадың.
Жактырбайсың сөзүмдү,
Жаман көрбө өзүмдү.
Тиктегенин түшүргөн,
Тилегиң каткан Кожожаш,
Ашыкпагын, Алабаш,
Эми эле кылат кесирди.
Анын атасы болчу Карыпбай,
Айландырып алып жээр,
Чолпондой болгон көзүңдү.
Макул десең, Алабаш,
Кыдырып жерди чалыңыз,
Кыйналбасын жаныбыз.
Кырдырбай аман калууга,
Башка бир конуш табыңыз.
Алабаш, сөздү угуңуз,

Билип туруп мергенге,
Аттырып койсок балдарды,
Абийир эмес мунубуз,
Кетсек аман калабыз.
Куюндай болгон куу мерген,
Капылеттен келбесин,
Бизди Кара-Үңкүрдөн көрбөсүн.
Жар көчкөндөй кулатып,
Жазаңды колго бербесин.
Кетелик аман кутулуп,
Жалгыз да балаң өлбөсүн.
Кеңешке чык деп айткан сөз,
Түшүнсөң, теке, мунума,
Түнүндө мерген өрт коёр,
Сенин жайнап турган гүлүңө.
Жалпысын атып жок кылса,
Жаман болор түбүңө.
Чалгынга, текем, барып кел,
Кыдырып жерди чалып кел.
Айландыра тоо болсо,
Алды тоскок зоо болсо,
Бажырап балдар оттосо,
Аскасына секирип,
Суу ичип, ойноп топтосо.
Балдарды көрүп кубанып,
Байкуш текем жүрөбүз.
Келип калса Кожожаш,
Бизди, далдалап алып кала албайт,
Турган жериң Кара-Үңкүр,
Аска жок чыбыр майда таш».

Алабаштын сөзү:

Алабаш теке кеп айтат,
Азырак эмес, көп айтат:
«Куудуңдаган, Сур эчки,
Көргөн түшүң чын, Эчки.
Көп сөз айтам үк, Эчки,
Өзүң менен текеңин,
Өлөрүн анык билесизби?
Өзүм менен бирге өстүң,
Таштасаң кантет, Сур эчки,
Ушул жукалык жеңил мүнөздү?
Ак-Ойрок басып өтөсүң,
Айтканың жалган болбогон,
Бир түндө, ак кайып болуп кетесиң.
Картайганда сандалтып,
Кара-Үңкүрдөй жер кайда,

Түбү сен өлтүрөт экенсиң!
Таштаган киши оңчу эмес,
Ээлеген конуш мекенин.
Мен эскирип кеттим, картайдым,
Каруум кетип калжактап,
Талаада өлүп калганча,
Карыпбай жесе болбойбу,
Алабаштын чекесин.
Ажалы жеткен өлбөйбү,
Алданын салган ишине,
Ар бир жандар көнбөйбү?
Картайганда жер чал деп,
Каңкаңдатпа мендейди.
Каруу кетип, карды ачса,
Кара-Үңкүргө жете албай,
Карыган текең өлбөйбү.
Кара күңгөй, көк жалтаң,
Качканда кайда барабыз?
Бизге касташкан мерген келгенде,
Тетиги капчыгайды өрдөйлү.
Жер чаламын деп жүрүп,
Мүйүзүм калар арбайып,
Алабаш, ачкадан өлөр дардайып.
Кара-Үңкүрдөй жер кайда,
Кышында жылуу, жай салкын,
Өмүргө кубат чаржайыт».
Ошондой айтып күүлөнүп,
Канча айтса да эркек да,
«Келишпейт, Эчки, мунуң» — деп,
Ордунан турду калжайып:
«Мен Алабаш болгону,
Кара-Үңкүр болгон эмеспи,
Кайберендин коргону?
Бул жерге мерген келчү эмес,
Келген мерген көрчү эмес,
Улагым бирин атчы эмес,
Улагым аткан мергендер,
Убайым тартпай кайтчы эмес...»
Эркексинип Эчкини,
Карс дегизе бир сүздү.
Сур эчкинин сөзү:
«Айткан тилим албасаң,
Алабаш жерди чалбасаң.
Укпадың менин сөзүмдү,
Убайым тартып зарласам.
Кара-Үңкүрдөн кетпесең,
Башка бир, аман жерге жетпесең.

Отуз улак, кырк чебич,
Уругуң атып жай кылды,
Бир керини май кылды.
Кандатты бир сай керини,
Алабаш, укпадыңбы кебимди?
Таштабайм десең эрте өлдүң,
Кара-Үңкүр деген жериңди.
Кары-Үңкүрдүн чөбү шекер, бал беле?
Ээлеп, жердеп жүргөндөй,
Элдерче ээлеп үй тигип,
Таштабайм деп айтасың,
Бул Кара-Үңкүр дарбазалуу там беле?
Эгин айдап, там салып,
Энчиктеген кишиче,
Бул жерде, бир мекен жайың бар беле?
Биз, бир аскалуу жерге кетебиз,
Али да болсо чалгын чал,
Алабаш, биздин текебиз.
Кара-Үңкүрдөн кетпесең,
Түшүмдө мерген келиптир,
Сур текем сени сулатып,
Сары аскадан кулатып,
Башыңды кесип алыптыр.
Этиңди союп мүчөлөп,
Алтын туяк, жез билек,
Териңди жая салыптыр.
Жез билек малдын чоңу эле,
Ошондо да бучкагың,
Сүйрөтүлүп калыптыр.
Каңкайып турган мүйүзүң,
Атасы болчу Карыпбай,
Устага алып барыптыр.
Кайнатып, сууга чаптырып,
Баш-аягын сулуулап,
Күмүштөн чеге кактырып,
Толтура насмай салыптыр.
Биз бул жерден кетпесек,
Текем, кудай уруп калыптыр.
Түндө көргөн бул түшүм,
Жалган эмес аныктыр.
Оңду, солду ашыгың,
Ордого барып салыптыр.
Үстүңдөгү кур териң,
Кыюу салып кайыткан,
Кандай сонун шым болду.
Кара-Үңкүрдөн кетпесек,
Текем, кайгылуу жаман күн болду.

Тур, Алабаш, жер чалгын,
Менин көргөн түшүм шол болду.
Кыйыктанбай барыңыз,
Айландыра аска кең өзөн,
Алжыдым, текем, дебесең,
Нечен сонун жерлер бар,
Кыдырып издеп табыңыз.
Кырдырып койсок балдарды,
Кыйналар, текем, жаныбыз...»
Эчкинин айткан сөзүнө,
Теке, экинчисинде көндү дейт.
Кайраттанып, камданып,
Кыркалай согуп аралап,
Теке кыйла жерге барды дейт.
Аралап жерди чалды дейт,
Кара-Үңкүрдөй жер таппай,
Картайып калган куу тумшук,
Каруудан кетип калды дейт.
Кубаты кетип талыкшып,
Бир жерде келе жатканда,
Кууказык деген мергендин,
Көзүнүн кыры чалды дейт.
«Бир жерде тегерек аска бар экен,
Бул жерге кароол карап турса — деп,
Ушу жер дурус экен — деп,
Белеси жок, бети ачык,
Мерген жакка бекем» — деп.
Гүлдөгөн ыраң бетеге,
Ачка жүргөн Алабаш,
Ар биринен бир үзүп,
Эки жагын артып,
Азырак оттоп чалды дейт.
Эки жутуп, суу ичип,
Чаңдак кылып бир жерге,
Теке жатып калды дейт.
Көргөн мерген Кууказык,
Артынан аңдып барды дейт.
Колдо кара мылтыгын,
Дарысын салып дүрмөттөп,
Даярданып алды дейт.
Текени сырттан көрдүм — деп,
Деги бир жандар ата албай,
Уят болуп өлдүм — деп,
Милтесин чоктоп кыстарып,
Атар жерин болжолдоп,
Арта салып бир жерден,
Алабашка сунду дейт.

Тарс дегизе бир атты,
Аткан огу тийбеди.
Ашыра атып салыптыр,
Жаман мерген ошондой.
Эси чыгып жүгүрүп,
Качкан бойдон токтобой,
Алабаш Эчкиге жетип барыптыр.
Жер чалып Теке кеткени,
Сур эчки, керт этип чөптү жеген жок,
Кылт этип сууну ичкен жок.
Кароол карап бир таштан,
Качан келет Текем — деп,
Секирип жерге түшкөн жок.
Алабаш келди шашкансып,
Бирдемеден качкансып.
Анда Эчки туруп кеп айтат:
«Бир сонун жер таптыңбы?
Шашкансып келдиң, Алабаш,
Бир жайсыз жерге жаттыңбы?
Өзөнү кенен өрдөштүү,
Өлтүрбөй турган зоо барбы?
Өзөнүнө оттоп жайылып,
Өмүрдү сүрөр тоо барбы?
Калкага аска бел барбы?
Кара-Үңкүргө окшогон,
Кайберен жүрчү жер барбы?
Алтымыш түрдүү чөп чыккан,
Ак карлуу бийик сай барбы?
Адаштырып мергенди,
Биз барып, аман калчы жай барбы?»
Анда Алабаш кеп айтат.
«Аралап көрдүм баарысын,
Ар бир жерде асканы.
Кара-Үңкүрдө тынч жатсам,
Сур эчки, кайгылуу сөздү баштадың.
Кара-Үңкүрдөй жер кайда,
Өксүгөн тилиң алам — деп,
Түбү өлүп кала таштадым.
Кыдырып жерди таппадым,
Казатым жетсе төгүлсүн,
Менин, Кара-Үңкүрдө жатканым.
Карыган кезде калжаңдап,
Канчалык жерди кыдырткан,
Ой, Сур эчки, сенин тапканың.
Келсе мерген атар — деп,
Өлсөм да кетпей жатам — деп,
Өзүм болсом картайдым,

Өлүм мага катар — деп.
Эскирди мүйүз шагым — деп,
Эски тарткан чагым — деп,
Эчкинин айткан сөзүнөн,
Кыйла тоону кыдырып,
Кыйналды менин жаным» — деп,
Алабаш муну менен токтолду.
Сур эчки анда мындай дейт
«Караган, бадал бүр чалып,
Кандырып суусун суу жутуп,
Керт этип, сууну ичпедим,
Жолуңду карап чакчайып,
Турган жерден түшпөдүм.
Курсагым ачка, күбат жок,

Деп, Сур эчки бир улагын ээрчитип, керт этип чөп жеп, кылт этип суу ичмекке бир өзөндү бойлоп кетти. Ошол күнү Кожожаш камынып, кайберенге чыга турган күнү болучу.

Кожожаш Сур эчкиге ант берди

Таң агарып атканда,
Тараза жылдыз батканда.
Суюлуп жылдыз бөлүнүп,
Супа салып агарып,
Таң белгиси көрүнүп.
Асманда торгой чулдуруп,
Ак куурай башы кыбырап,
Таң шамалы жел салкын,
Керимсел жүрүп жымырап.
Түрлүү жандар ойгонуп,
Ордунан туруп кыбырап.
Уларлар ташта чукулдап,
Жандын баары ойгонуп,
Жарык жерге таралып.
Карыптын уулу Кожожаш,
Качантан бери чыга элек,
Кайгы ичине камалып.
Төшөктөн тура барды эми,
Алтын туяк, жез билек,
Атын кармап алды эми.
Булгаары таман чоң чарык,
Бутуна чырмап таңды эми.
Бүтүн кайыш кең кесе,
Белине байлап салды эми.
Ок-дарыны көп кылып,
Оголо көп алды эми.
Казанга сууну жылытып,
Бараңды таза жууду эми.

Кериге чыгып, чөп оттоп,
Мен, кичине кубаттанып келем — деп,
Түшүмдө көргөн Кожожаш,
Ушу бүгүн келер — деп,
Эки улагын чакырып,
Силер, кароол карап тургула,
Кереге-Таштын жанынан,
Көрүнсө мерген белгиси,
Атаңа кабар кылгыла,
Бирөөң мага жеткиле.
Келгенин билсең мергендин,
Бул жерге турбай кеткиле.
Атаңды салып алдыңа,
Башка бир тоого өткүлө...»

Кумдакка салып тазалап,
Ак тасма менен бууду эми.
Көмөлдүрүк узартып,
Куюшканын кыскартып,
Кош олоңун бек тартып,
Атына мерген минди эми.
Кожожаш тоого чыгарын,
Зулайка сулуу билди эми.
Колтуктап атка мингизип,
Зулайканын мергенге
Дагы койсоңчу деген бир кеби.
Кылып жүргөн өнөргө,
Кызыган мерген болобу?
Алты сайлуу бараңды,
Оң далыга илди эми,
Кайыр кош деп калкына,
Кош айтышып жалпыга,
Ашыккансып аттанып,
Адуулап мерген жүрдү эми.
«Ачылсын жолуң, мерген — деп,
Уругуң кытай элден — деп.
Кайберен этин жегизген,
Карыпбайдын жалгызы,
Ушул элдин бактысына берген» — деп.
Зулайканын сөзүнө,
Кайрылып мерген калбастан,
Анын тилин албастан,
Атып жүргөн жерим — деп,
Ала-Тоону бет алып,
Аттанып мерген жөнөдү.

Кызыл кыя, аска таш,
 Кытайлардын Кожожаш,
 Төө таман мерген — деп,
 Төгөрөктү көргөн — деп,
 Канча да болсо кийикти,
 Көрүнгөнүн терген — деп,
 Аскадан аткан кийиги,
 Алдына кулап келген — деп,
 Кыркалай чаап аралап,
 Кыйла жерге барды эми.
 Кылт эткен кийик таба албай,
 Агарган мөңгү аска таш,
 Аралай чапты Кожожаш,
 Андан кийик таба албай,
 Кечки бешим, күн эрте,
 Берекем кандай учту — деп,
 Бейлим кандай кетти — деп,
 Бешимге чейин бир жан жок,
 Куру жүрсөм эппи — деп,
 Түгөнгөн кийик тоо малы,
 Дүргүп кайда кетти — деп.
 Ар убактан, бир убак,
 Атып жүргөн жерим — деп,
 Ачылбай жолум менин — деп,
 Ак Соң-Көлдүн белине,
 Кожожаш сабап чыкты дейт.
 Андан кийик таба албай,
 Катуулап жүрүп кыркалап,
 Ак-Тоскоктун алдынан,
 Көк-Тоскоктун үстүнөн,
 Отуз улак, кырк чебич,
 Жуушаганын көрдү дейт.
 Кара-Үңкүрдүн жеринен,
 Ак-Тоскоктун төрүнөн,
 Жайылып аткан кенинен,
 Көрө салып Кожожаш,
 Кабакка жылып кирди дейт.
 Аттан түшө калды дейт,
 Күдөр кайыш кол чидер,
 Курай тушап салды дейт.
 Койнунда кайыш кутуну,
 Койнунан сууруп алды дейт.
 Ченебей дары куйду дейт,
 Сүмбөлөп окту урду дейт.
 Жетим сүмбө жеткирип,
 Узун сүмбө өткөрүп,

Кулак отун сайды дейт.
 Бир басканда от ал — деп,
 Куп талкалап алды дейт.
 Балык кулак, кырма таш,
 Барпырата чакты дейт.
 Милтеге кууну койду дейт,
 Болоттон кылган машага,
 Кайра кыстап салды дейт.
 Кашат менен бекинип,
 Кожожаш жакын барды дейт.
 Мылтыкка сегиз сай салган,
 Кош сүмбөлөп май салган.
 Ак тасма менен буудурган,
 Атып жүргөн мергендер,
 Аптада чечип жуудурган.
 Саймалуу кесе байланган,
 Сары-Арка тоосун айланган.
 Булгаары кесе байланган,
 Муну атуучу мергендер
 Мустактын тоосун айланган.
 Каргына¹ кесе байланган,
 Кармап жүргөн мергендер
 Кашкардын тоосун айланган.
 Сакалдары тарбайган,
 Мүйүздөрү арбайган,
 Ак мөңгүнү кемирген,
 Айдап жайган киши жок,
 Аскада жүрүп семирген.
 Көк мөңгүнү кемирген,
 Көрүп баккан киши жок,
 Көк жалтаңда семирген.
 Бир жайда мерген жүздү аткан,
 Арыктаган текесин
 Семиртип келип күздө аткан.
 Ак талдан кумдак ойдурган,
 Ак далыңдын көркү — деп,
 Атын Ак бараң деп койдурган.
 Кожожаш Бараңды колго алды эми,
 Басып жакын барды эми.
 Шыйрагын² сайып бекемдеп,
 Кылт этсе тийбейт экен — деп,
 Кароолдо эки улак
 Көзүнүн кыры чалды дейт.
 Мергендин келип калганын,

¹ Каргы — мергенчилердин бел куру, белдик.

² Шыйрак — мылтыкты кыймылдабаш үчүн атайын жасалган бутчасы.

Мылтыгын көрүп алды дейт.
Жатат эле Алабаш
Эки улагы жарышып,
Атасына барыптыр.
Керт этип чөптү жеймин — деп,
Өзөгүнө суу түшүп,
Сур эчки байкуш талыптыр.
Булар текеге келген убакта
Эчки, эси ооп жатып калыптыр.
Эки улак келип кеп айтат:
«Тиктеп турдук биз, ата,
Энебиз айткан жерди — деп.
Тетиги, жыйган жүктөй кара таш,
Бизге айтып кеткен белги — деп.
Агарган темир мылтыгы,
Анык көрдүк экөөбүз,
Баягы, атуучу мерген келди — деп.
Айласын ата таппасаң,
Кырылып түгөл өлдүк — деп,
Кыйратчы мерген келди — деп,
Жүр кетебиз, качабыз,
Кыймылдабай жатам — деп,
Атабыз, кырылып калсак жөнбү» — деп.
Анда Алабаш туруп кеп айтат:
«Аптыгып балдар келбегин,
Мага, жалгандан кабар бербегин.
Кайра барып билип кел,
Бизге, кас душмандын келгенин».
Аныктап баарын билмекке,
Атасы айткан бул кепке,
Эки улак чуркап келди эле.
Камданган мерген турсунбу,
Бетеге чөптү бетке алып,
Камыштын башы кылтэтип,
Ак куурай башы былк этип,
Жаакка тартып шыкаалап,
Көтөрүп мылтык сунду эми.
Бир жак көзүн жумду эми,
Кароолун кылтыйтпай,
Далдап тиктеп турду эми.
Милтеси калды былк этип,
Оту калды жылт этип,
Түтүнү чыкты бурк этип,
Ажалдан мурун ок жетип.
Тарс дегизе бир койду,
Карап турган эки улак,
Кулады таштан тырп этип.

Эки улак таштан кулады,
Эси оогон эчкинин
Эшитип укпайт кулагы.
Кара-Үңкүрдүн ташына,
Качып чыкты жайылып,
Калганы токтоп турабы.
Башынан түтүн арылтпай,
Басылтпай бараң үндөрүн
Маштыгына карачы,
Мерген тиктегенин кулатты.
Тирүү коё берген жок,
Бул жерден жалгыз улакты.
Карайын деп Алабаш,
Каңкайып ташка чыкты эле,
Кар эрип көчкү түшкөндөй
Мерген бир атканда кулатты.
Сур теке калды жыгылып,
Бирөөн тирүү койбостон,
Башкасы түгөл кырылып.
Акты суудай майлары,
Алабаштын уругун
Бирөөн койбой жайлады.
Мергендиги мыкты эми,
Өзүнө өзү мактанып,
Аска таштын башына,
Кожожаш мерген чыкты эми.
Бараңын кайра дүрмөттөп:
«Калганы тирүү барбы — деп,
Дагы кай жеринде калды» — деп.
Эсин жыйган Сур эчки,
Мылтыктан кабар билинип,
«Эмгиче кырып салды» — деп,
Сур эчки келди жүгүрүп.
Атайын деп Кожожаш,
Ак бараңды сунду эми.
Жана мерген бир атты,
Ээрчитип жүргөн улагын,
Тебетейдей кулатты.
Анда кайберен Эчки сүйлөдү:
«Мерген, кырыпсың улак түгөлүн,
Кыйналды менин жүрөгүм.
Балдарымдын бири жок,
Ай талаада каңгырап,
Кантип жалгыз жүрөмүн.
Чын кайберен энең мен,
Менин, бар эле сенден тилегим.
Макул десе көңүлүң,

Картайса да берип кет,
Алабаш теке шеригим.
Узак болсун өмүрүң,
Айтылуу мыкты мергеним.
Ыйлатпа мендей энеңди,
Каңгыртып жалгыз таштаба,
Кайгырып жүрүп өлөмбү.
Картайса да таштап кет,
Карыса да калжактап,
Кашымда жолдош немемди.
Сен да жалгыз элең атадан,
Капалык түбү көрбөссүң,
Кайберен берген батадан.
Уругум таза кырыпсың,
Аска таштын башында,
Калдыбы деп арытып,
Мерген дагы карап турусүң.
Тилеген сөздү бериңиз,
Тийиштүү болсо кебибиз.
Тирүү жалгыз мен калдым,
Тилегеним Алабаш
Калбасын ээн жерибиз...»
Анда мерген кеп айтат:
«Билдим сөздүн чамасын,
Менден, текени сурап аласың.
Өзүң кайда барасың,
Колуңдан келсе жутуп кой,
Карыптын жалгыз баласын».
Сур эчки туруп кеп айтат:
«Бербедиңди Кожожаш,
Алабашты тилесем.
Арты болсун кайырлуу,
Азыр сенден жүдөсөм.
Айтымыңа көнөйүн,
Анык мерген сен болсоң,
Аңдыганың мен болсом,
Ак тескейдин боорунда,
Ак төшүм тосуп берейин,
Атып ал мерген көрөйүн.
Али да болсо тил алгын,
Сураганым Алабаш,
Көп зарлантпай энеңди,
Текесин берип дуба алгын.
Айтымыма көнсөңүз,
Алабашты берсеңиз,
Темтеңдеп карып калсам да,
Текелик кызмат кылармын.

Бирок сураганым бербесең,
Аласаң жок, дооң жок,
Атып баарын кырдыңыз,
Акыр сенин мен дагы
Жамандыгың сурармын.
Жамандашпай батамды ал,
Жалгызсың, мерген, чырагым...»
Анда мерген кеп айтат
«Адырдан аркар, кулжа аткан,
Аска менен зоолордон,
Аюуну атып кулаткан,
Атактуу мерген менмин — деп.
Айта бербек көп сөздү,
Акылсыз Эчки келжиреп,
Алабаш текең баш кылып,
Жазаңды колго бердим — деп.
Жамандыгым издей бер,
Жалдырап сага жалынбайм,
Келгенин сенден көрдүм! — деп.
Айткан сөздөн качпайлы,
Тээ, маңдайкы тескей кашатка,
Мыкты экенсиң билейин,
Качпай туруп бергин» — деп.
Эчки да кайтпай сөзүнөн,
Каршысына келди дейт.
«Кана мерген, атчы» — деп,
Кайкайып туруп берди дейт.
Түтүнүн баштан арытпай,
Түрлүү кылып шыкаалап,
Тийгизе албай Эчкиге,
Ок-дарысы түгөнүп,
Отурду мерген кечкире.
Жардай болгон Алабаш,
Жарым жан болуп жатыры,
Аталбай мерген эчкини,
Ачууланып барды дейт,
Киседе бычак шамшарды,
Кара ташка жанды дейт,
Сураганын койбойт — деп,
Мени, коркот ко деп ойлойт — деп,
Текенин башын кесип алды дейт.
Денеси туйлап калды дейт.
Ок-дарысы түгөнүп,
Билип турган Сур эчки,
Жанына чуркап барды дейт.
Жана сүйлөйт Сур эчки:
«Бербедиң Теке курбумду,

Өчүккөн кегин бар беле?
Өлтүрдүң далай уругумду.
Өксүсөм көнбөй сөзүмө,
Өзүңө өзүң кылдыңбы?
Какшаттың мерген мендейди,
Казаты жетип күн бүтсө,
Кайраттанып мактанба,
Мерген киши өлбөйбү?
Жаткан жанбыз баарыбыз,
Жатып туруп тилесем,
Жасаган сени бербейби.
Жалынсам болбой кайта атып,
Жалпы уругум кыйратып,
Жашым кайткан кезекте,
Жалынтып нечен ыйлатып,
Жалдыраттың мендейди.
Канча бир сөздөр айтылды,
Кайберен энең мен элем,
Билбедиң мерген баркымды.
Коп өмүр берип жашасам,
Көрөрмүн мерген артыңды.
Кожожаш, сенин мен дагы,
Бейитиңди табармын.
Кожожаш, сенин айыңдан,
Аксак болуп алармын.
Каардуу суук кыш кетип,
Жаркырап жылып, жаз келсе,
Жылкычыңа барармын.
Кур айгырың буздуруп,
Куудуармын ошондо,
Анык мерген сен болсоң,
Атып ал мерген энеңди.
Карыптын жалгыз баласы,
Күч сынашып көрөлү.
Карлар эрип, сел болор,
Калың кар кетип, кыш өтсө,
Капчыгайга эл конор.
Тилегин берсе Эчкинин,
Сенин да бир күн, Кожожаш,
Көзүңдүн жашы көл болор.
Коп мактанбай тура тур,
Сур эчки бир күн тең болор.
Алабашты бербестен,
Алып барсаң этин элиң жээр.
Аксак болуп аралап,
Айлыңа барсам жазында,
Атып бер дээр келиндер.

Калдым жалгыз каңгырап,
Кантип турам, кетемин.
Кайыр кош айттым мекеним,
Кара-Үңкүр сонун турган жер.
Жаз жаркырап жайнаса,
Жан-жаныбар келгин куш,
Жашыл гүлдө сайраса.
Кериде карлар, муз эрип,
Керимсел шамал айдаса.
Кегимди сенден алармын,
Кесир болуп калбаса.
Тилесем бербей Текенин,
Ээгинде сакалын,
Эсиң бүтүн бала элең,
Кожожаш, үшүнүңа капамын.
Бир топ жандан бир өзүм,
Жалгыз бара жатамын.
Жалгыз уулу сен элең,
Карыпбай сындуу атанын.
Ажалым жетип өлбөсөм,
Ант катары шерт кылам,
Арылбайт сенден чатагым.
Кайгыңды тартып тулданса,
Канат менин суусунум,
Кадыркечиң Зулайка
Каалаган сенин катарың».
Анда мерген сүйлөдү,
Эчкинин айткан сөзүнүн,
Эч бирөөнү сүйбөдү.
«Кайберен аттым жалактап,
Какшай бербей, куу Эчки,
Сага мени башынан,
Кас кылып кудай жараткан.
Болжолдоймун түшүмдү,
Каргап жутуп коём — деп,
Каңгырып жүргөн, Сур эчки,
Кайтарба менин мизимди.
Атармын бир күн өзүңдү,
Аялуу деген Текеңдин,
Азыр башы кесилди.
Кыюун тапсаң, Сур эчки,
Кыла бер мага кесирди.
Жамандыгың сурай бер,
Кожожаш мерген баланын.
Башыма келсе көрөрмүн,
Эчкинин кылган залалын.
Аксак болуп кыйшактап,

Айлыма барсаң жазында,
Ок коротуп атпастан,
Кууп кармап аламын».
Анда Сур эчки түрүп кеп айтат:
«Аксак болуп барганда,
Кууп кармап алыңыз.
Аксак эчки болбосом,
Айткандан танып жоголсом,
Арам өлсүн жаныбыз.
Ушу сөздөн кайтканды,
Төбөсү бийик көк урсун,
Төшү жалпак жер урсун.
Аксак болуп барганда,
Кууп кармап албастан,
Мылтыгың ала жүгүрсөң,
Биринчи кудай сени урсун!»
Антташып сөзүн шерт кылып,
Сур эчки турат кашында.
Кожожаш анда кеп айтат
«Ажал жетип өлмөктүк,
Бешенеде жазууда.
Аксак болуп сен барсаң,
Сары кар жаап жазында,
Барсаң менин кашыма,
Мылтык менен атпастан,
Жөө кармап албасам,
Айтышкан антым ушу сөз,
Алганым Зулай жарымдын,
Ыштаны менин башыма».
Ыракмат деп Сур эчки,
Ыргып чыкты ошондо,
Күңгөйдүн кара ташына.
Кол кармашкан немедей,
Коркобу Эчки огу жок,
Кош дегенсип жөнөдү,
Мергендин келип кашына.
Убаданы бек кылды,
Убакты кыйын шерт кылды.
Келемин деп кетти Эчки,
Ушу кыштын жазында.
Табылды душман талаадан,
Кожожаш мерген асылга.
Кыйын болду шерттери,
Болбой калды качууга.
Кош айтып Эчки айрылды,
Кара-Үңкүрдүн керисин,
Кайберен атып май кылды.

Алабашын баш кылып,
Адис мерген жай кылды.
Басып келип Кожожаш,
Алабаштын терисин,
Дароо сыйрып алды эле.
Атына сылай эт жүктөп,
Үстүнө жаба салды эле.
Сүйрөлдү жерге бучкагы,
Эрегишип мергенге,
Эчки болду душманы.
Калгандарын мууздап,
Бир жерге үйүп таштады.
Айлына мерген келди эми,
Алабаштын терисин,
Аңыз кылып көрдү эми.
Бир кубантты Кожожаш,
Аз гана кытай элди эми.
Мергендиктин пайдасын,
Насиптүү тууган эл көрдү.
Артып алгын элим — деп,
Калгандарын баарысын,
Калкына айтып берди эми.
Күндүзү болду ушундай,
Түнүндө түштү көргөнү...
Ушуну менен Кожожаш кыштай үйүнө
жатып калды.

**«КЕДЕЙКАН» эпосунан үзүндү
(Токтогул Сатылганов менен
Калык Акыевдин айтуусу
боюнча)**

Айланайын кароолчу,
Толгонгон жашык бооруңан.
Кедейдин тирүү калышы,
Келеби сенин колуңан.
Айрылганы турабыз,
Эч амалдын жогунан.
Бул бечара Кедейдин,
Жүрөгүндөй жүрөк жок,
Телегейди тең санап,

Тилегиндей тилек жок.
Түшүптүр торго чалынып,
Тирүү калса арман жок.
Калбаса кандын каарына,
Пайдасы тийчү жан эле,
Бакырлардын баарына.
Тап коёт эле өлбөсө,
Залим кандын тагына
Себепкер болор бекенсиң,
Өзүңдөй эрдин канына
Увазирди өлтүрүп,
Урууга жаман көрүнгөн.
Ушу сапар калкалап,
Куткарып берсең өлүмдөн?
Жакшылыгың тирүүдө,
Кетпес эле көңүлдөн.
Акыл-эсин токтотуп,
Чыңай элек бу карып.
Өзүн-өзү ойлонуп,
Сынай элек бу карып.
Эрдигине чыдабай,
Келе жатат бу карып.
Белгилүү эрден болмокчу,
Бересизби чыгарып?
Зарланабыз алдында,
Загырга¹ бейилиң чечилсе,
Биз садага жаныңа!
Бир күнөөсү кечилсе.
Баш кошконбуз бешөөбүз,
Ата-энесиз жетимче,
Көк болот эле бу кургур,
Мизи курчуп жетилсе.
Оокат үчүн сен дагы,
Күн-түн орду сактайсың,
Күнүмдүктөн арттырып,
Эч береке таппайсың,
Чындап бооруң ооруса,
Чыгарып берип, жолдош бол!?
Бүгүндөн калса өлтүрөт,
Биз алабыз милдетин,
Чындыгында келе кол,
Өлтүрбөгүн, тирилткин,
Өзүңө түбү чоң пайда,
Өчүрбөстөн тамызгын.
Пайдасы жок түбүндө,

Залимге кылган намыздын.
Бир тилейлик аманын
Ордон чыкса жалгыздын,
Ордон аман чыгарып,
Сыр алышып таанышкан.
Чын дүйнөлүк дос болуп,
Чыпалактан алышкын.
Мындай эрди кор кылба,
Муңга бизди зар кылба.
Биригишип кол кармаш,
Кул бололук алдыңда.
Кедей менен беш элек
Болобуз алты сиз менен,
Ор кайтарып жүргөнчө,
Кол кармашып биз менен.
Акыреттен жай табат,
Адилдигин үзбөгөн.
Бүгүндөн калса бул өлөт
Ырыскысы түгөнөт.
Карыганда энесин,
Кайрылып барып ким көмөт.
Адам уулу өлбөсө,
Азып-тозуп күн көрөт.
Анттуу-шерттүү дос болуп,
Кайтарганча ор сактап
Жүргүн оокат кылалык,
Кол кармашып бир жүрүп.

¹ Загыр — жүгөрүнүн үнү.

Менде катын, бала, жакын тууган, жакшы сапаалаш киши жок. Минтип уйкудан калып, убара болуп, ысыкка күйүп, суукка тоңуп, эки колумду боорума алып өмүрүмдү өткөрүп, душманымды багып жүргөнчө Кедейди ордон чыгарып, ушулар менен кетейин деген ойго келди. Танапты салып ордон Кедейди чыгарып алышып, алтоо антташып качып чыгышты. Алтоо Кедей жетимдин энесинин үйүнө келип, Кедей жетим келер менен энесинин мойнун кучактап, энеси жана жолдоштору менен коштошуп, Кедейдин айтканы:

— Мен өңдөнгөн жетимден
Беш-алтыны бактыңыз.
Берсе күдай тилекти,
Бейишке кирип жатыңыз.
Өөдө кылган сен элең
Өз балаңдай асырап.
Өлүмгө кетип баратам,
Өз элимден ажырап,
Жетилтип бактың жашымдан,
Эчен иш өттү башымдан.
Тилиңди албай энеке
Зыянкеч болдум жашымдан.
Залимдер кууду артыман,
Качайын кандын дартынан,
Тирүү койбойт кармалсам,
Тентимек болдум калкыман.
Токтобойт санаа-көңүлүм,
Элиме суук көрүндүм.
Эч бир айла табалбай,
Энеке сенден бөлүндүм.
Калкыма салдым көп чууну,
Каны менен бек кууду.
Тың чыксам Залим коро албай,
Чыйрак чыкты деп кууду.
Торт жолдошум, бир энем
Амаңдыгым тилеген.
Залимкандын заарынан,
Ажыраштым силерден.
Барсам кайда батамын,
Башымды жутту чатагым.
Жакшы жолдош, жан энем,
Айрылганга капамын.
Түшүчү болсом колуна,
Тирүү койбос Залимкан.
Мендей далай карыптын,
Мойнуна чынжыр салынган.
Мен өңдөнгөн эченди,
Караңгы орго салдырган.
Жетелетип далайдын,

Желдетке башын алдырган.
Кедейдин тыңын Залимкан
Карадарга астырган.
Сөз кайырган адамды,
Дубалга тирүү бастырган.
Кан менен беги кажады,
Кор башы, байдын далайга,
Өткөн эле азабы.
Бирин-бири колдошуп,
Бузулган ишин оңдошуп,
Уруксат бергин кетейин,
Убайым-шорун кечейин.
Карып жанга күч келди,
Кагылайын энеке,
Качпаганда нетейин!
Аталаштай алынган,
Жатындаштай жагынган
Жетим кезде багыма
Жетелешип табылган.
Көрүнбөй калсам бирерде
Көңүлү учуп сагынган.
Айланайын төрт жолдош
Качпасам жакшы иш болбос,
Качпасам кайда өлөмүн,
Кош, аман бол, кайыр кош.
Жамандык өтсө кечиргин,
Жашыбыздан көңүл дос!
Адалды жесек бир жедик,
Арамды жесек бир жедик.
Азган-тозгон жетимдер
Баш коштук эле иргелип.
Кош, аман бол, жолдоштор,
Санаа бурбай жүрөлүк!
Айланайын балам деп,
Айткан жоксуң атыман.
Ажыраштым энеке,
Ар кимге тийген саатыман.
Жалдыратпай ар кимге,
Бактың эле жашыман.

Тилиңди албай энеке,
Тетири жүрдүм башынан.
Тапшырайын төрт жолдош,
Жакшылап баккын энемди.
Жай тапчу болсом бир жерден
Билемин кайта келерди.
Залимканга кор кылбай,

Алып кетем силерди.
Баккан энем, төрт жолдош,
Бешөөңөр тең аман бол!
Ажырашар күн ушул,
Алыска сапар бастым жол.
Айрылыштык амалсыз,
Амандыкка бердим кол!

Кедей муңайып коштошуп, түн катып качып жөнөдү. Энеси Гүлсаана кемпир: — Балам, кош бол! Тилимди албадың. Өлөр убагымда таштап кетип бара жатасың. Мен болсом кудайдын салгапын көрөрмүн, балам, сен кайда болсоң да аман болгун. Сага бир насыят айтайын, айланайын. Башта тилимди албасаң да эми алгын, Хыйва деген шаар бар. Анын Азымкан деген каны бар. Ак эшен деген эшени бар. Ал эшен чоң касиеттүү жана Азымканга кадырлуу киши деп укканмын. Балам, ошол эшенге кол берип, кудайга шүкүр айтып, жаман жүрбөй жакшы жүргүн. Мындагыдай бузуктукту дагы кыла баштасаң, Залимканга Азымкан кармап берет. Кокустан ошондой болуп калса, эшен сени ажыратып калууга далалат кылат. Ак эшенди Азымкан артык ызаат кылат деп уккан элем, балам, деп кемпир ботодой боздоп, кулундай чыңырып, алы кетип жыгылып кала берди. Төрт жолдошу да ыйлап-сыктап калышты. Кедей куу чокой, куур тон кийип, куу талаа, кум чөлгө кирип, түркмөн чегинен чыгып алганча күндүз бекинип, түндө жол жүрүп, так отуз күндө Хыйва шаарына чокою жыртылып, буттары шишип, басалбай араң жетти. Көчүгү менен жылып отуруп Ак эшендин мечитинин алдына жатып алып, эшенди кайдан табамын, колумду кантип беремин деп буркурап ыйлап жатты. Сасыган бир мусапырдын жанына ким келсин, өөдө-төмөн өткөндөр карап туруп кете беришет.

Кагылайын эшеним,
Кайдан табар экемин.
Качан көзгө көрүнөт,
Караңгы жайлык жетегим.
Кабар алган киши жок,
Мен мусапыр карыптан.
Жакшы киши дечү эле,
Жакырларды жарыткан.
Адеп берип неченге
Акырет жолун тааныткан.
Кардым ачка, каруу жок,
Кайрылбай өтөт карды ток.
Азирет эшен сиз үчүн
Эт жүргүм кызыл чок.
Азирти эшенди,
Көрөр күнүм бар бекен?
Басып өткөн изинен,
Өбөр күнүм бар бекен?
Ажал жетсе кол берип
Өлөр күнүм бар бекен?
Басып издер бүтүм жок
Шишип жаткан убагым.

Үстүмдө бүтүн киймим жок,
Үшүп жаткан убагым.
Чалчык суудан темселеп,
Ичип жаткан убагым.
Эки бүтүм тең шишип,
Аксап жаткан убагым.
Эч адам алым сурабай,
Садага жок, кайыр жок,
Какшап жаткан убагым.
Мечитинде жатамын,
Жүзүн көрбөй өлөмбү,
Азирети эшен атамдын.
Ак эшенге кол бербей
Өлүп кетсем капамын.
Бу дүйнөдө жарыбас,
Бир мусулман келбеди.
Муңдун баары мендеби,
Мен мусапыр карыптын
Көзүнүн жашы селдеди.
Азанга даарат албадым,
Ак селде башка чалбадым.
Кол берем деп нээтимди,

Ак эшенге арнадым.
Эшендин дайнын табалбай
Ээн талаада зарладым.
Эшенди издеп бар деген,
Энемдин сөзүн сыйладым.
Тек жүр деп акыл беришкен,
Төрт жолдошту кыйбадым.

Эшендин дайнын табалбай,
Эмгек тартып ыйладым.
Бир мусулман учурап,
Алымды сурап келсечи,
Эшенге кабар берсечи,
Элинен азган карыпты,
Эшеним келип көрсөчү.

Кедей мусапырчылык жайын айтып, буркурап ыйлап турду эле, Ак эшендин азанчысы Сакы сопу деген киши азан айтмакчы болуп мечитинин мунарасына чыга калса, бир мусапыр муңайып ыйлап жатат. Алыстан келген экенин билип, эшенге жүгүрүп барды. Таксырым, бир мусапыр мечиттин алдында ачка, алсыз начар, кийимсиз, жылаңач бирөө эшениме кантип барамын, барсам кайдан издеп табамын деп ыйлап жатат деди. Ак эшен алыскы жерден мен үчүн келген кишинин алдына барбасам болбос деп, беш калпасын ээрчитип Кедейге келди. Кедей Ак эшен экенин билип, буркурап ыйлап, эшендин бутун кучактап, элинин кайырсыздыгын ушактап, Ак эшенге карата айткан сөзү:

Атсалоому алейким,
Амансызбы жан бабам.
Арманын айтсын мен — балаң.
Мен мусапыр бир Кедей,
Муңун айтып зарлаган.
Касиеттүү эшеним
Карыптарды жалгаган.
Ач, арыктын атасы
Алданын тийген батасы.
Ачылар бекен жарыктык
Мен мусапыр капасы.
Садагасы кетейин,
Зыярат кылбай нетемин,
Азирет сизге кол берип,
Мурadyма жетемин.
Аптиек¹ окуп, кат кылдың,
Алданын сөзүн жат кылдың.
Алдыңа келген адамды,
Күнөөсүнөн сап кылдың.
Куран окуп, кат кылдың,
Кудайдын сөзүн жат кылдың.
Кудай деген момунду,
Күнөөсүнөн сап кылдың.
Куран окуп, маани айттың,
Куданын сөзүн даана айттың.
Чаар китеп² окуп, маани айттың,

Чаляр³ сөзүн даана айттың.
Түн терметип олтурдуң,
Ичиңе нурду толтурдуң.
Касиетиң барынан,
Бер кудай деп кол сундуң.
Алты жүз пирим калпаңыз,
Азганга тийген аркаңыз.
Кудай сүйгөн күл үчүн,
Курулган күндө алкаңыз⁴
Таң атканча үф деген
Дааратына суу деген.
Өмүрүнчө тобо деп,
Акыреттин камын жеп
Калас болгон күнөөдөн.
Кор кылба да, зар кылба,
Кол куушурам эшеним,
Кызмат кылып алдыңда.
Колу узарган сиз менен
Кожо-молдо дамбылда.
Кол тапшырам деп келдим,
Чачымдан көп күнөйүм.
Кудайдын жакын кулусуң,
Азирет сизден тилейин.
Алданын сүйгөн жакыны,
Азиздигиң билейин.
Бир момундун уулумун,
Бир кудаанын кулумун.
Убарам кыйын ушунча,

¹ Аптиек — курандын жетинчи — акыркы бөлүгү.

² Чаар китеп — диндик китеп, арабча жазылган, мурда мечиттерде окулуучу (торт китеп).

³ Чаляр — олуя.

⁴ Алка — алкыш, мактоо.

Тилек кылып турумун.
Кокусунан колумду,
Албасаң эшен курудум.
Дааратыңа суу камдап,
Кумганыңды алайын.
Беш убак намаз окусаң,
Жайнамазың салайын.

Эмки сөз эшендин Кедейге аң-таң калып, сөзүн угуп алып, көңүлү толуп, ыраазы болуп, сакалын тарап, Кедейди карап, арамдык кылбаймын, шарияттан жылбаймын, касам ичкин деп Кедейге эшендин айтканы:

— Алейкима ат салам,
Алы начар экен деп,
Алдыңа келдим мен — бабаң.
Эсенсиңби, карагым,
Сөзүн ук эшен абаңдын.
Кол бергени келипсиң,
Оңолду сенин талабың.
Жаш экенсиң мусапыр,
Өз жайыңа карагын,
Кол берип анан бузулсаң,
Каарына алат пир деген.
Каргышына жолугат,
Жакшы асырап жүрбөгөн.
Колу-бугу шал болот,
Кожосун көзгө илбеген.
Кол берген киши көп болгон,
Чыдаган эрлер ток болгон.
Чыдамсыздар бузулуп,
Чын каргыштан жок болгон.
Каргыш менен Кедейим,
Касам ичип каргангын,
Калп-карөзгөй сүйлөбөй,
Калпалыкка арналгын.
Кусулдаарат¹ аласың,
Кудаанын жолун табасың.
Байгамбардын үммөтү,
Башыңа селде чаласың.
Беш убак намаз окуйсун,
Бейиштен бурак токуйсун.
Бериштелер дарс² айтса,
Бейнамаздан чочуйсун.
Кожону көрсөң кол бергин,
Молдолордон жол көргүн.
Эшенмин десе эңилгин,

Таксыр сизге кол берип,
Жаман санаа, жашчылык,
Бейилимден кайтайын.
Жаныңызда бир жүрүп,
Берсеңиз теспе тартайын,
Кими адал, кими арам,
Таксыр, калпаларың байкайын.

Күнөйүңдөн жеңилгин.
Бирөө менен сүйлөшсөң,
Мээри болот кебиңдин.
Убадаңды унутпа,
Чын сөзүңдү дуруста.
Кол берген соң Кедейим,
Бирөө менен урушпа.
Улуу киши жумшаса,
Тартынбагын жумуштан.

Кедей зырылдап карганып, енге зарланып, жакасын карманып, Ак эшенди ишентип, Кедей эшенге карата айтып турган жери:

— Азирет эшен пирибиз,
Жуулду ички кирибиз.
Мынчалык издеп келген соң,
Мугаметке жарык динибиз.
Айтканыңдан жылбайын,
Арамдыкты кылбайын.
Азирет сизге кол берип,
Ак жолуңда жыргайын.
Чыкпайын таксыр жолуңан,
Кутулуп сизге келгемин,
Залимкандын торунан.
Астыңда туруп Ак эшен,
Арылсам болду шоруман,
Кол берип сизден бузулсам,
Кудай урсун, кут урсун.
Байгамбар урсун, бата урсун,
Мынакей ушул ант урсун.
Бирөөгө зыян кааласам,
Көкүрөгүм дарт урсун,
Эшеним сиздей пир урсун,
Жаңылсам ушул жолуңан,
Жашатпасын, дин урсун.
Жаш башым тентип ар жерде
Мындан бетер кыдырсын.

¹ Кусулдаарат — денени жууп, толук даарат алуу ырымы.

² Дарс — сабак.

Батаңды алсам кол берип,
Мурут атка коноюн.
Калп айтчу болсом бул сөздү,
Кара эшегиң болоюн.
Касиетиң болбосо,
Кантип сизге жолоюн.
Курсагым ачка, кийим жок,
Курдаштан көргөн сыйым жок.
Жамандыкты көп көргөн,
Бу күндө менден кыйын жок.
Кедей турат зырылдап,
Кайта-кайта карганып.
Кара жаш кетип көзүнөн
Кайгы менен зарланып.
Колун алды Ак эшен,
Куру сөзгө алданып.
Күүлөнүп эшен чакырды,
Калпалар деп бакырды.
Калпалар келди каркылдап,
Аубаналар, сопулар,
Асалары шаркылдап.
Калпалары кагырап,
Дубаналар дабырап,
Ак урушун күрсүлдөп,
Мечиттин ичи дүбүрөп.
Эшен баштап жөнөдү,
Мусапыр Кедей жүрсүн деп.
Казыначы кан сопу,
Намазыңды бат оку.
Менин тилим ал сопу,
Алып келгин Кедейге,
Селде орончу ак топу.
Башына селде чалайын,
Жай намазын салайын.
Кызмат кылып туруучу,
Нөкүр¹ кылып алайын.
Деп Ак эшен Кедейди,
Дааратка колун тийгизип,
Таза кийим кийгизип,
Беш убакыт намаздын,
Белгилерин үйрөтүп,
Безелентип Кедейди,
Шарыяттан сүйлөтүп.
Эки колу боорунда,

Ак эшендин доорунда.
Даарат менен Кедейдин,
Тартса теспе колунда.
Иллалда² деп олтурат,
Байгамбардын жолунда.
Кусулдаарат колунда,
Башына селде чалынат,
Кудайым деп жалынат.
Кол куушуруп эшендин,
Кызматына камынат.
Түнүнкүсүн уйку жок,
Күндүзүндө тынчы жок,
Ак эшенге жагынат.

Кедей он күнү кызмат кылып турду.
Онунчу күн оюна бир пикир алды да Ак
эшен бабамдан бир сыр сурам кандай
жооп берер экен деп ойлоду. Ак эшен
жалгыз олтурганын көрүп, сырын сурап,
эшенге айтып турган Кедейдин сөзү:
— Айланайын эшеним,
Айтпаймын сөздүн бекерин,
Аз калды өлүп кетерим.
Ушул арман сөзүмдү,
Таксыр бүгүнкү түн чечериң.
Таксыр эшен, жарыктык
Чыгарсаң ички сырыңды,
Мен да айтамын чынымды.
Таппай турам азирет,
Сыр чыгарар ыгыңды.
Ат чабым жерде нолуң³ бар,
Нолуң толгон коонуң бар.
Оюм менен билемин,
О дүйнөлүк сообуң бар.
Садагасы кетейин,
Оодарылбас жолуң бар.
Ал нолуңдун ичинде
Алма-өрүгүң гүлдөгөн,
Ичине булбул үндөгөн,
Бейнамаз басып келбеген,
Сиздей болсо жарыктык,
Азирети пир деген.
Касиеттүү пиримсиң,
Карыпка сооп издеген.

¹ Нөкүр — жардамчы.

² Иллалда — келме келтирүү. Кудайга сыйынуу.
Кудай деген мааниде.

³ Нолу — ноолу, короо, коргон.

Кагылайын эшеним,
Кардым тойду сиз менен.
Мечитиңе күнүгө,
Бешимден киши жыйылган,
Периштелүү эшеним,
Бенденин баары сыйынган.
Карыптарга кайрыкер,
Бечарага боорукер.
Мен сураган сырыңды,
Азирет эшен айтып бер.
Ихф деп жүргөн дубанаң,
Улуукең молдо уламаң.
Таң атканча чарк уруп,
Ак тилеген кудайдан,
Ак деп жүргөн дубанаң,
Алым, молдо, уламаң,
Акыретти ойлонуп,
Адалдан насип сураган.
Касиеттүү эшен деп,
Калкың кадыр кылабы?
Калаадагы көп ногой,
Салтың кадыр кылабы?
Калк башкарган Азимкан,
Мартың кадыр кылабы?
Мартыңа кандай кадырың?
Жакырың Кедей сурады,
Эртели-кеч кол берип,
Элиң кадыр кылабы?
Эл башкарган Азимкан
Бегиң кадыр кылабы?
Бегиңден көөнүң тынабы.
Бегиңе кандай кадырың,
Бечараң Кедей сурады.
Каныңа барбы кадырың,
Каныңын айтчы сабырын?
Сырдашпасам сиз менен
Таксыр, тарабады жабырым.
Бегиңе кандай кадырың,
Бегиңдин айтчы сабырын?
Күчөп кетти эшеним,
Менин кайгы жабырым.
Таксыр, мен сизден сурайын,
Сырыңызды угайын,
Дүнүйөдө жапжарык,
Жаратыптыр кудайым,
Жашырбай айтсаң сырыңды,
Ичимден чыксын убайым.

Деп Кедей эшенден сыр сурады.
Эшен мактоо көтөргөн жоон өпкө киши
экен, Кедейди карап сакалын сылап,
өзүнүн сөзүн чыңап, ошондо айтканы:
Уккан-көргөн мусулман,
Учурашып кол берет.
Сырымды алса сенчилеп,
Зыяратка көп келет.
Муңуңду ачсаң, Кедейим,
Мусулманга мен керек.
Кадыр кылат каныбыз,
Калк агарткан чагыбыз.
Кайгың чыгып ичиңен,
Ачылар, Кедей, багыңыз.
Ызаат кылат бегибиз,
Үйүлүшүп күнүгө,
Дуба алышат элибиз.
Эмине, Кедей, кемиңиз,
Кемчилигиң кең болуп,
Табылаар балам эбиңиз.
Каны кадыр кылбаса,
Калпасы мендей бодобу?
Калпасы мендей болбосо,
Калкынын көөнү толобу.
Бир кудаанын алдында,
Калп-карөзгөй оңобу.
Беги кадыр кылбаса,
Эшени мендей болобу?
Эшени мендей болбосо,
Элинин көөнү толобу?
Бир кудаанын алдында,
Эки сөздүү оңобу?
Амандыгын тилеймин,
Азимкан падыша төрөнүн.
Ардагымдай көрөмүн,
Аябайт чындап сурасам,
Чымындай жандан бөлөгүн.
Кол тапшырдың пирим деп,
Табайын, балам, эбиңди.
Азимкан менен Ак эшен,
Кадырлашпайт дедиңби?
Айтчы, Кедей, сырыңды,
Толтурайын кемиңди.

Кедей чакчырылып, санаасы тынып,
эшендин сөзүнө ыраазы болуп, көңүлү
толуп, жашынан берки жамандык-
жакшылыктарын эшенге айткан жери:

— Азирети эшеним,
Айтпаймын сөздүн бекерин.
Арамдык сырым жашырсам,
Ала болор бекемин.
Үч жашымдан айрылдым,
Ата менен энемден.
Жетимдиктин зарынан,
Айбанга башым теңелген.
Тоютум канбай ал кезде,
Токмок жедим көп элден.
Бир жесирде бала жок,
Мен жетимде ага жок.
Ошол жесир бакпаса,
Тирүү калар чама жок.
Жакшылап бакты балам деп,
Айткан жок мага жаман кеп.
Сообуң тиер бекен деп,
Чоңоюп алсаң аман деп.
Эрезеге жеткенче,
Энем деп турдум каралап.
Эрезеге жеткен соң,
Эл куруттум аралап.
Байдын малын уурдадым,
Малай жүрсөм турбадым.
Миң башы менен кор башы,
Колго тийсе бурдадым.
Бир түп тиккен багым жок,
Бир жерге салган тамым жок,
Мекен курган шаарым жок,
Никелеп алган жарым жок.
Аркамда калган туяк жок,
Акырет кетсем чырак жок.
Ошончону бүлдүрдүм,
Колго түшсөм сурак жок.
Качып чыктым кармарда,
Залимкандын каарынан.
Тентип келдим, эшеним,
Түркмөндөрдүн шаарынан.
Кабар алып угуңуз,
Мен карыптын зарынан,
Сопу болдум кол берип,
Азирет сенин барыңан.
Айланайын азирет,
Ачылып сырым эми айтсам.
Алыстан даңкың эшитип,
Кол бергени келатсам.
Башында бар селдеси,

Оозунда бар келмеси.
Сыртында бар канаты,
Боюнда кусул даараты.
Теспеси бар колунда,
Китеби бар койнунда.
Жалдыратып көрүнө,
Жан алчу милдет мойнунда.
Азирейил бериште,
Айбаты кыйын келиште.
Айбаты менен жол тозуп,
Алдымдан чыкты чак түштө.
Келдиң Кедей балам деп,
Чымындай жаның алам деп,
Алда таала кудайдын,
Буйругуна барам деп.
Адамдын барын күйгүзүп,
Бу жүрүшүң жаман деп.
Каршы чыгып жолуман,
Кармап алды колуман,
Аман калдым аз күндүк,
Ажалымын жогунан.
Канаттуу каарлуу түрүнөн,
Кара жандан түңүлөм.
Калтырап алым калбады,
Кайраты менен сүрүнөн.
Өлүүгө жанды кыйбадым,
Аз күндүк тирүү койгун деп,
Периштеге ыйладым,
Мен өңдүү нечен карыптын,
Бир канчасын сыйладың.
Эшенге кол берейин,
Аз күндүк өмүр тилейин.
Сабыр кылгын азирет,
Чачымдан көп күнөйүм.
Мен эшенге кол берип,
Анан кийин өлөйүн.
Албасаң да азирет,
Алгын деп ээрчип көрөйүн.
Деп тиленсем бериште,
Он үч күн берди убада,
Кол тапшырып өлүүгө,
Ыраазы болдум буга да.
Он күнү турдум сиз менен,
Оокатың өтпөйт биз менен
Үч күндүк калды өмүрүм,
Ачылып кетсин көңүлүм.
Кадыр кылса каныңыз,

Каныңызга барыңыз.
Кадыр билги эшеним,
Калбасын кайгы зарыбыз.
Ызаат кылса бегиңиз,
Ылайык болсо кебиңиз.
Бегиңиздин үч күндүк
Тактысын сурап бериңиз?
Кимдин, кимдин заманы,
Кедейкандын заманы,
Кетсин ичтен арылып,

Кедейдин түрүнөн эшен чочуп кетти. Кечээ эле бит басып өлгөнү келген Кедей, бүгүн кан болом дегени элшеси?! Мунун сырлары жанагы болсо, кан эмес казан асууга жолотчу куу эмес экен го, калпалыкты таштап жебирип, кан болгусу бар, мунун кадырын калтыра тилдеп коёюн деп эшендин айткан жери:

Дооранымы кылыңыз,
Жаназага түрүңүз.
Бир атагым калса деп,
Жалдырайт Кедей уулуңуз.
Үч күндүк өмүр ичинде
Арылып кетсин муңубуз.
— Эл куруткан куу Кедей,
Секиргич келет бүргөдөй.
Арам өскөн экенсиң,
Адал иштеп, нан жебей.
Ырысы жок куу Кедей,
Ыргыгың келет бүргөдөй.
Кесир өскөн куу Кедей,
Кетмен саап, нан жебей.
Калк куруткан каракчы,
Эл куруткан арапчы.
Ууру кылып уктабай,
Момундун малын талоочу.
Калпалык атак жаманбы,
Кандыкка бурдуң санааңды.
Кантип сүйөт Азимкан,
Калк куруткан арамды.
Сопулук атак жаманбы,
Бузасың буруп санааңды.
Кууратып келсең тыяктан
Куда-сөөк, тагаңды.
Кантип берсин Азимкан,
Каракчыга тактысын.
Алдатабы Азимкан,

Кедей эшендин сөзүн угуп, ойлонуп чурун, канга кадырлуумун, бекке ызааттуумун, элге ынамдуумун, Азимкан чымындай жандан бөлөгүн менден аябайт дебеди беле. Эшендин ошолорун көтөрүп бир айтып көрөйүн деп Кедейдин эшенге карата айтканы:

Кемчиликтин жаманы.
Кедейкан болсун бир атым,
Ушуну сизден сурадым,
Баркыңды билсе Азимкан,
Алып берер убагың.
Үч күндүк өмүр ичинде,
Такты үстүнө минейин.
Тагдыр жетсе эшеним,
Кыямат көздөй жөнөйүн.

Арам куу сага бактысын.
Адам акын көп жесең,
Канга сурак бербесең.
Кармалып өлөр күнүңдө,
Качып келдиң мында сен.
Ууру болсоң тыякта
Кан болгуң келет быякта.
Каракчы сени кан кылсам,
Каламын го уятка.
Калп-карөзкөй сүйлөбөй,
Калпалык менен жан сакта.
Ууруга тагың бергин деп,
Азимге кантип барамын.
Ушу жерде билинди,
УУРУ Кедей арамың.
Ишиңден байкап отурсам,
Ичинде жок адалың.
Барсам да бербейт Азимкан,
Калк куруткан сен кууга.
Көрүнгөндү күйгүзүп,
Качып жүргөн суу-сууда.
Көпчүлүктүн барысын,
Салып жүрсөң чуу-чууга.
Качып келип куу Кедей,
Касам ичип кол бердиң.
Карып го деп ойлонуп,
Калпалыкка жол бердим.
Кан кыл мени эшен деп,
Кармадыбы куу белгиң.

— Калкым кадыр кылат деп,
Калк башкарган Азимкан,
Мартым кадыр кылат деп,
Канымдан көөнүм тынат деп,
Карыпка жана мактандың.
Кайтара неге сактандың.
Эшендигиң чын болсо,
Бир уятка капталдың.
Элим кадыр кылат деп,
Эл башкарган Азимкан,
Бегим кадыр кылат деп,
Бегимден көөнүм тынат деп,
Кедейге жана мактандың.
Кезексиз эшен сактандың.
Эшендигиң чын болсо,
Бир уятка капталдың.
Элинде калпы бар десем,
Эшени да калп түрбайбы.
Эшени баштап калп айтса,
Элин кудай урбайбы.
Эл агарткан Ак эшен
Өзүн-өзү булгайбы.
Калкында калпы бар десем,
Калпасы калп түрбайбы.
Калпасы баштап калп айтса,
Калкын кудай урбайбы.
Касиеттүү Ак эшен,
Өзүн өзү булгайбы.
Калп сөзүңдү эшеним,
Калпалар менен ылгайлы.
Жараткандын алдында,
Жалганчы эшен экенсиң.
Жадигер дуба¹ окуган,
Алдамчы эшен экенсиң.
Жараткан акка бир күнү,
Жазыктуу болор бекенсиң.
Бир кудайдын алдында,
Жалганчы эшен экенсиң.
Бир сөзүңдү эки айткан,
Алдамчы эшен экенсиң.
Бу мүнөзүң барында,
Мүдүрүлөр бекенсиң.
Кан болсом да өлөмүн,
Болбосом да өлөмүн.

Калп болсоң да эшеним,
Жанымдан жакшы көрөмүн.

¹ Жадигер дуба — курандагы дубанын бир түрү.

Ак эшен уят болуп, ичине кайгы толуп, Кедейге мактанып коюп, уятынан кантип кутуларын билалбай ойлонуп турду да, башына селдесин чалып, мойнуна теспесин салып, колуна асасын алып, өтө мактанып койгон экемин деп өзүнө-өзү наалып, Кедейди жүргүн Азимканга алып барайын. Азимкан тагын берсе алып берейин, эгер бербесе экинчи уят болоюн деди. Эшен Кедейди ээрчитип, Азимканга карай жөнөдү. Эшендин сабыры сүз жүрүп олтурду. Кедей аны ээрчип, Азимкандын ордосуна келишти. Кырк жигитти чакырып, дарбазаны ачкыла деп суранып турган жери:

Кызматкерлер, сакчылар,
Кан ордосун бакчулар.
Белине канжар такчулар,
Канга каршы душмандын,
Башын кыя чапчулар.
Ийрини тессиз түзөткөн¹.
Ишим бар балдар Ачимде,
Ан үчүн түндөп келдим мен.
Сен кырк жигит, мен эшен
Азимканга кеңешем.
Ачкыла балдар эпикти,
Кандай адам дебестен.
Дарбазаны ачкын, карагым,
Азимканга барамын.
Азимкан менен силерге,
Ичимде жок арамым.
Билесиңер кырк жигит,
Мурунтан менин баркымды.
Азимканга бет болуп,
Айтып чыгам дартымды.
Деп Ак эшен бакырды,
Кырылгыр деп чакырды.
Ачууланып Ак эшен,
Дарбазага асылды.
Кырк жигит коркуп шашышып,
Коркконунан чыдабай,
Кополдору качышып².
Зыярат кылды эшенге,
Дарбазаны ачышып:
— Азирет эшен бабабыз,
Кол куушуруп турабыз.
Бизде болсо жумушуң,
Бир башынан сураңыз.
Ак эшен сизге жүгүнүп,
Тобо, таазим кылабыз.
Азирет эшен сиз менен
Көрүшчү элек жыл алыс

Касыйетиң байкасам,
Мусулманга күйгөн шам.
Аз күнүнө кол берип,
Батаңды алган миң адам.
Шашып салам бердиңиз,
Түз эмес сиздин белгиңиз.
Мындан мурун келбеген,
Не жумуштап келдиңиз?
Биз кызматкер каныңа,
Каргасаң калдык каарыңа
Бир душманды ээрчитип
Келипсиң, таксыр, жаныңа.
Бул кайдагы арамы,
Бузат го түбү араны.
Түбү бузук көрүнөт,
Тийбесин мунун залалы.
Биз кырк жигит кызматчы,
Мындай душман көрүнсө,
Кылыч менен бир чапчу.
Башка боор адамды,
Башпактырбай узатчу.
Кызыр эшен пирибиз,
Биз кызматчы инициңиз.
Мунуңду кармап калалы,
Өзүңүз жалгыз кириңиз.

Ак эшен ойлонду. Бу Кедейди атайы ээрчитип келип, Азимканды бир көрсөтүп чыкпасам Кедейге экинчи уят болбоймунбу деди да эшен кырк жигитке карата айткан сөзү:

— Ай кырк жигит, карагым,
Сөзүн ук эшен абаңын.
Азимкандын алдына,
Кишим менен барамын.
Азыр ушул Кедейдин
Көрөлөкмин залалын.
Силер кайдан билдиңер,
Бу Кедейдин арамын.
Көрүп-билип, бир өскөн,
Касыңар беле тааныган.

¹ Тессиз түзөткөн — такыр кылып жылмалап түзөткөн деген мааниде.

² Кополдору качышып — начарлары качышып.

Калпалыкка кол берип,
Тааныш болду жаңыдан.
Каныкмын айткан сөзүңө,
Касам ичип карганып,
Калпа болду өзүмө.
Бир көрсөтүп чыгамын,
Азимкандын көзүнө.
Бул ойлонсо залалды,
Мен тилеймин алалды.

Кырк жигит улуксат берди. Ак эшен экинчи ордого кирди. Экинчи ордодо кырк желдет турган экен. Кырк жигит өткөргөн соң кырк желдет, увазирлер эшенди билет, ызаат кылат. Салам айтышып, кол беришип көрүшүп, колдорун бооруна алышып, тобо, таазим кылышып өткөрүштү. Кедейди ээрчитип кырк увазирлердин үстүнө кирди. Эшенге алар дагы кол берип, жүгүнүп өткөрүштү. Ак эшен Кедейди ээрчитип Азимкандын үстүнө кирди. Азимкан эшенди ушунчалык ызаат кылат экен, тагынан ыргып түшүп, салам айтып, эки колун бооруна алып, Ак эшенге карап кайгылуу үн менен төмөнкүлөрдү айтты:

Атсалоом алейким,
Айланайын Ак эшен.
Алдыма келдиң селдечен,
Кыйыгыңа каламын,
Айтканыңа кирбесем.
Өлтүрөм десең мен мына,
Сураймын десең, эл мына.
Кийсең тажы, чен мына,
Өмүрүңчө келбеген,
Таксыр не жумушка келдиңиз?
Сыймык мына, бак мына,
Минсең алтын так мына
Өмүрүңчө келбеген
Не келдиң таксыр астыма?
Коркомун келген жөнүңдөн,
Кайгымды чыгар көңүлдөн.
Кайдан келген бул кишиң?
Санаасы эки бөлүнгөн,
Кабары жок өлүмдөн
Оттой күйүп жүрөгү,
Орою¹ суук көрүнгөн.
Биздин элдин уулу эмес,
Оңолуучу куу эмес.
Атам эшен жарыктык
Кылар ишиң бул эмес
Кайдан келген бу наадан,
Тилеги арам кудайдан.
Азирети эшеним,

Бир кудай өзү билет го,
Баарыбыз тең караңгы,
Акка кара иштесе,
Ал өзү көрөт залалды.
Башымда көптүн милдети,
Баарыңа дуба кыламын.
Байкачы сөздү чырагым,
Азимканга сүйлөшүп,
Азыр кайта чыгамын.

Ушу беле убадаң.
Чыгара тургун мунуңду,
Каргашалуу зулумду.
Карып кылып жүрбөгүн,
Астыңда Азим уулуңду.
Жашырбастан чыныңды,
Жалгыз айт, таксыр, сырыңды.
Барсам өзүм барчу элем,
Барганда бата алчу элем.
Барган сайын эшеним,
Кеңешими салчу элем.
Ар жумада астыңа,
Зыярат кылып турчу элем.
Пирим эшен колдойт деп,
Өз ичимден тынчу элем.
Тазасысың эшеним
Адамзаат бендеден.
Өмүрүңдүн ичинде,
Так үстүмө келбеген.
Чыгара тур ушуну
Чын арамза кишини.
Чыдабайт менин көңүлүм,
Жалгыз бүтүр ишиңди.

Азимканды сөзүн угуп, эшен чочуду. Чочуганы менен кайтып өз намысын ойлоп, эшен бу Кедей менин канга кадырымды көрсүн жана ар кимге да, элине да, канына да кадырлуу, касиеттүү киши экен деп

¹ Орою — өңү, өңү бузулуп.

ойлосун деди да эшен Азимканга карай
айтканы:

— Алейкима атсалам,
Алдыңа келди мен бабаң.
Бир кудайдын буйругу,
Мени да сени жалгаган.
Алдыңа келдим саламга,
Амансыңбы жан балам.
Уят болдум ушуга,
Ушу турган кишиме,
Урмат кылат деп келдим,
Балам, бир жарагын ишиме.
Абийирим кетти ушуга,
Аркамда турган кишиге.
Атайы келдим Азимкан,
Аныктап жара ишиме.
Балам, бир ишинди кааладым,
Сөзүн үк эшен абаңдын.
Мен билбеймин Азимкан,
Сен билдиңби арамын.
Качып келген мусапыр,
Залимкандын каарынан.
Кан каарына алган соң,
Тентибейби шаарынан.
Кабар алдым Азимкан,
Бул Кедейдин зарынан.
Кол берем деп келатса,
Кудайдын кабар элчиси,
Жан алмакка келчүсү,
Азирейил бериште,
Каары кыйын келиште.
Келдиң Кедей балам деп,
Чымындай жаның алам деп,
Алда-таала кудайдын,
Даркөйүнө барам деп.
Көрүнгөндү күйгүзүп,
Бу жүрүшүң жаман деп,
Ала турган болгондо,
Азирет деп жалынып,
Айласы кетип зарылып.
Бериштенин алдына,
Кол куушуруп табынып.
Ак эшенге кол берип
Анан кийин өлсөм деп,
Кол берүүгө кайгы жеп
Ал бериште азиске,
Убадасын берген бек.

Улуксат берген бериште,
Колуңду бергин балам деп,
Он үч күндө барам деп
Ошондо жаның алам деп,
Кутулүш жок өлүмдөн
Кайдан да болсо табам деп.
Кызмат кылды он күнү,
Кыбырабай кашыма.
Үч күндө келер өлүм деп,
Кайгысы түштү башына.
Кадыр кылса каның дейт,
Каныңызга барың дейт.
Үч күндүк калган өмүргө,
Сурап бергин тагын дейт.
Так үстүнөн өлөм дейт,
Үч күндүк өмүр ичинде,
Падыша болуп көрсөм дейт.
Ак кепиндеп асыл жууп,
Азирет эшен көмсөң дейт.
Кимдин-кимдин заманы,
Кедейкандын заманы.
Атагым калса артта дейт,
Айланайын ак эшен,
Кадырыңды салып кор,
Азимкан падыша мартка дейт.
Балам, Азим, ушуга,
Мактадым эле сыртыңдан.
Уятыма чыдабай,
Эки бетим жыртылган.
Кадыр салып сурадым,
Азим, балам, тагыңды.
Алты атаңдан бер жакка,
Ачкан кудай багыңды.
Бир уяттан куткарып,
Тынчтыкын, балам, жанымды.
Жаназага турасың,
Дооранын өзүң кыласың.
Өлөлөкте бу Кедей
Балам, баркыбызды сынасын.

Бул сөздү уккандан кийин, түрүнөн
чочуп, жүрөгү копшуп, эшенге
Кедейдин карата Азимкандын айткан
жери:

Айланайын эшеним,
Айттыңыз сөздүн бекерин,
Арапчыга так берсем,
Билемин алдап кетерин.

Алтын тактан айрылсам,
Кайта кантип жетермин.
Кагылайын эшеним,
Кааладың иштин бекерин.
Каракчыга так берсем,
Билемин алдап кетерин.
Күнүмдүккө кордук иш,
Күмөндөр кайта жетерим.
Бербеймин эшен, бербеймин,
Бетбактын жүзүн көрбөймүн.
Бектигимен айрылып,
Бечара болуп өлбөймүн.
Кааладың, эшен, бербеймин
Каракчың жүзүн көрбөймүн.
Кандыгыман айрылып,
Карып болуп өлбөймүн.
Бүгүн минсе тагыма,
Каргаша кылат багыма.
Так бермек турмак кесепти,
Жолотпоймун жаныма.
Тагыма кедей минген соң,
Казына оозун ачпайбы,
Карк алтыным чачпайбы.
Кандык доорум кеткен соң,
Касиетим качпайбы!
Как сандык оозун ачпайбы,
Күмүшүмдү чачпайбы.
Алтын тактан айрылсам,
Көрүнөө бактым качпайбы!
Алтыныма кызыгып,
Ага-иним кетер бузулуп.
Абийирим кетер эшеним,
Арбагым качар сызылып.
Күмүшүмө кызыгып,
Күлдө журт кетер бузулуп.
Айланайын эшеним,
Дөөлөтүм качар сызылып.
Калк куруткан куу болсо,
Эпчилдиги бу болсо,
Жүзү кара Кедейдин
Жүргөн жери чуу болсо.
Кантип берем тагымды,
Качырбайбы багымды.
Кайдан алып келдиңиз,
Бир кара нээт залымды.

**«ЖАНЫШ, БАЙЫШ» эпосунан
үзүндү
Калык Акыевдин айтуусу
боюнча**

Эмдиги сөз энеси Күмүшайдан.

Күмүшай кулга тиейин десе баласы
Баяман болбойт, тийбейин десе
баласын өлтүрүп зордук менен нике
кыйып алмак болуп жатат. Ошондо
Күмүшай баласын карап айткан сөзү:
«Айланайын жалгызым
Асманда жарык жылдызым.
Айлаң кантип табылат,
Арыстандан калган ырысым,
Жалгызды жалгыз дебеген
Жетимди жекке теңеген —
Ошо кулдардын иши курусун.
Айланайын жалгызым,
Айлаңды таппай зарладым,
Эки көзүм ортосу,
Эт жүрөгүм толтосу.
Кара көзүм ортосу,
Как жүрөгүм толтосу,
Сен ушинтип турганда,
Атаң Жаныш алкынып,
Кирип келер болсочу.
Айтайын арман үгүп ал,
Акылыма кулак сал,
Билбесең жөнүн билип ал,
Мен бейбактын тилин ал.
Кайрат кылып карышпай,
Хандар менен салышпай,
Кагылайын, тирүү кал.
Балапан жүнүң бата элек,
Балтыр этиң ката элек,
Чырымтал жүнүң бата элек,
Чымыр этиң ката элек,
Атанын жөнүн биле элек,
Акылың толук кире элек.
Кайрат кылыш не керек.
Куп десең айткан сөзүмдү,
Кул деле болсо тиейин,

Кудайдан сенин жаныңдын
Тирүүлүгүн тилейин.
Кулунум сенден ажырап,
Кантип тирүү жүрөйүн.
Куу тырмак кытай кулдардан,
Кечилбейт сенин күнөйүң.
Кулунум тирүү бар болсоң,
Жаман да болсо кулдарга
Жалынып барып тиейин.
Жалгызым сенин жаныңды,
Жараткандан тилейин,
Жалынсам да кулдардан
Кечилбес болду күнөйүң,
Жалгызым сенден айрылып,
Жатсам, турсам кайгырып,
Канткенде тирүү жүрөйүн.
Айланайын кулунум,
Айла таппай курудум.
Мындан башка акыл жок,
Же муңңду сурар жакын жок.
Жалгыз эркек, жалгыз кыз,
Жетим-жесир байкушпуз.
Акжол, Дарбаз калмактын,
Заманына болдуң туш.
Мен тийбей сени агытпайт,
Чалынган торго сен бир куш».

Күмүшайдын сөзү бүттү. Баяман
бала энесинин сөзүн угуп турду да,
бардыгын
байкап, энеси менен эжесин карай бир
айткан сөзү:

— «Айланайын апаке,
Сүйлөтпөгүн тилиңди,
Акжолго тийип алам — деп,
Улуксат бергин балам — деп,
Келтирбе менин жинимди.
Кулга тиём дегиче
Ойлогун түпкү зилиңди.
Акжол, Дарбаз кулдарың
Аман койсун кимиңди.
Курсакта калып төрөлүп,
Куурадымбы чырпыктай,
Кулдардан өлөт экемин,
Кулаалы алган чымчыктай,
Куу топурак алдында,
Апаке, кулунуң калар түмчүкпай.
Жатында калып төрөлүп,

Жаш куурадым чырпыктай,
Жазыксыз өлүп баратам,
Жагалмай алган чымчыктай.
Жабыктай жердин алдында,
Апаке, жаш ботоң калар түмчүкпай.
Кара дарга асылып,
Казанчы кулдан мен өлүп,
Кайгыма чыдап тура албай,
Канаты сынган улардай,
Апакем менен эжекем,
Катарың менен тең өлүп
Акыры башта бир өлүм
Бел байлашып көрөлүк.
Айланайын апаке,
Акырет кетем сен үчүн,
Акжол кулга тийгенче,
Азабын тартып күйгөнчө,
Ардагыңдан ажырап,
Арман менен жүргөнчө,
Кагылайын эжеке,
Ажалсыз өлгүн мен үчүн.
Кагылайын эжеке,
Кыямат кетем сен үчүн,
Кызматкер кулга тийгенче,
Кыялым санап күйгөнчө,
Күйөрүңдөн ажырап,
Күндө үч убак кайгырып,
Кыйналып жүрбөй эжеке,
Кылчайбай өлгүн мен үчүн.
Эжекем менен апакем,
Өлүп кеттим сен үчүн,
Өрттөнгөн кулга тийгенче,
Өзөгүң оттой күйгөнчө,
Өлүп кетти жалгыз деп,
Өзүмдү санап күйгүчө,
Өлө көргүн мен үчүн.
Мен өлгөн соң экөөңөр,
Өлбөйсүңөр неге үчүн?
Айланайын апаке,
Ак кендир жипке муунуп өл.
Ардактуу эжем Айсалкын,
Арбагымды унутпай,
Ак болот канжар үрүп өл.
Армандуу эки шордуулар,
Менин арманымды угуп ал.
Бир тууганым Айсалкын,
Буурчактык жипке муунуп өл,

Күйүттүү апам Күмүшай
Көк болот канжар уруп өл.
Курулуу дарга кул асып,
Муунуп өлөт жалгызың
Муңдуу сөзүн угуп ал.
Кагылайын апаке ай,
Кайгыңа өлдүм силердин,
Калмактарым астырып,
Кара дарда чирендим.
Качан апам өлөт деп,
Кайрылып карай жүрөрмүн.
Хансынган эки калмакты
Акырет жайы чын болсо,
Калыстык менен сын койсо,
Кара эшек кылып минермин.
Айланайын эжеке ай,
Ажалыңа өлдүм силердин,
Акжол, Дарбаз эки кул
Астырат дарга чирендим.
Эжекем качан келет деп,
Эстесе экөө өлөт деп,
Жолуңду карай жүрөрмүн.
Жоонсунган кулдарды
Акырет жайы чын болсо,
Жоор эшек кылып минермин.
Жетилбей өлгөн жетимдин
Арманын угуп калгыла,
Мындан кийин экөөңүн
Келе албаймын алдыңа.
Сыйласаң эже өзүмдү,
Садага кылар жан мына».
Жатындашы Айсалкын
Көзүнөн жашы чубуруп,
Эт жүрөгү жалындап,
Күйүттөн ичи буулуп.
Жанаша өскөн жайкалып,
Жатындан бирге туулуп,
Жалгызым деп зыркырап,
Жамгырдай жашы дыркырап,
Жанына келди бурулуп:
— «Айланайын бир боорум,
Апакең айтса болбодуң,
Медерим сенден калбаймын,
Мен дале орто жолдомун.
Сенден кантип калайын,
Жалгызым, сен тарткан азап-шордомун.

Ардагым сенден айрылып,
Душманга кантип тиейин,
Азирейил алат деп,
Ажалга кантип күйөйүн.
Аталаш сенден ажырап,
Армандуу көзүм чачырап,
Канткенде тирүү жүрөйүн.
Унутпайм керээз кебиңди,
Убайымдуу түгөйүм.
Алыскы жерде отурсам,
Амандашып келерим,
Ачка болсом демөөрүм.
Атакем Жаныш баатырдан
Артылып туулган береним.
Кайрыларым Баяман,
Кара тоодой медерим.
Бербеди кулдар өкүмдү,
Белимден түшөт шекилдүү,
Белимде алтын кемерим.
Кармалып чуруп үчөө тең,
Кайгы дартын козгошуп,
Каңырыгын түтөтүп,
Кан жутушат боздошуп.
Кол кармашып турушат,
Кордуктуулар коштошуп.
Жолдошуң болсун ыйманың,
Ал жетпейт кандай кыламын.
Жазыксыз сени өлтүргөн,
Калмакка жетсин убалың.
Кандын уулу сен элең,
Сени тууган мен элем.
Хан да болсо чыдагын.
Канткенде табам эбиңди,
Кагылайын чырагым.
Кулдардын кылган ишине,
Айла келбейт, ал жетпейт
Акылың бар жалгызым,
Айткан менен тил өтпөйт.
Айланайын жалгызым,
Ооматы келсе ким көппөйт.
Кармалып кулдун колунан
Каралдым кетти караансыз,
Кантип өтөт өмүрүм
Кайгы менен баласыз.
Жалгызым сенин аркаңдан
Айсалкын шордуу экөөбүз
Алты күн калбай барабыз».

«КУРМАНБЕК» эпосунан үзүндү Калык Акыевдин айтуусу боюнча

Курманбектин айласы кетип, аты баспай найзасын жерге таянып турду. Калмактын ханы Долон: «Курманбектин минген аты Телтору ат бекен, же башка ат бекен, кокус Телтору болуп, карып калып, же көп минилип арып калып кичирип, алдоо менен далайыбызды кырып жүрбөсүн. Мен таанып чыгайын» — деп, Туучунак тулпарын минип, найзасын карысына илип, Курманбектин маңдайына келип айтып турган сөзү:

— Атсалоом алейкум
Хан Курманбек аманбы?
Амандашсам жаманбы?
Көсөм элең талыбас,
Көргөнү келдим чаманды...
Кыргын салбай калмакка
Барбайсыңбы, Курманбек?
Жылдагыдай алымды
Албайсыңбы, Курманбек?
Кел, Курманбек, элдикке,
Жеткирсең бизди теңдикке;
Алымыңды берелик.
Атабыздай көрөлүк,
Эрегишип жүргөнчө
Элчиликке келелик.
Айдаталык мал болсо
Арттыралык сиз үчүн
Алтын, күмүш, зээр болсо,
Дүнүйө бизден табылат,
Колуңда дөөлөт тар болсо;
Кечип коёр бекенсиң
Кетпес кегич бар болсо.
Тынчыталык куп десен
Калкыбыздын арасын.
Жыргап жаткан тынч элге
Жылда бүлүк саласың.
Жыгылар кезиң келиптир,
Кантип тирүү каласың?..

Дөлөн хан Курманбектин минген аты Телтору ат эместигин таанып, кайраттанып Курманбекти карай эми сени соо койбоймун деп айтканы:

— Жоого минчү Телтору ат
Жоорудубу, Курманбек?
Ажал-өлүм башыңды
Торудубу, Курманбек?
Алдыңдагы жаман ат,
Солудубу, Курманбек?
Жаңы бышты жаман ат,
Солудубу, Курманбек?
Атаң карик киши эле
Бербедиби, Курманбек?
Ажал басып маңдайың
Гердедиби, Курманбек?
Аталышың жок эле,
Атасы башка кырк жигит,
Келбедиби, Курманбек?..
Өкүм тулпар тору атты
Бербедиби, Курманбек?
Өлүм айдап маңдайың
Тердедиби, Курманбек?
Өзүңдө тууган жок эле,
Өчөгүшүп кырк жигит
Келбедиби, Курманбек?
Кыргын салып калмакты
Жылдан-жылга талайсың;
Кыпчактын малы барсынып,
Кызыл ала кан кылып,
Кылычтын мизин жалайсың;
Өлөрүңдү билбестен
Эми да эрдик санайсың?_
Кайта-кайта кыргандай
Кандай өчүң калды эле?
Калмактардын күткөнү
Кыпчактан алган мал беле?
Аныгын айтчы, Курманбек
Же атаңдын куну бар беле?..
Өпкө, бооруңу аңтара
Саяйынбы, Курманбек?
Өзөгүңдөн каныңды
Жаяйынбы, Курманбек?
Өткөн өчүм көп болчу,
Алайынбы, Курманбек?
Тирүү кармап шаарыма
Барайынбы, Курманбек?

Башыңды кесип, каныңды
Жалайынбы, Курманбек?
Жалгызыңды өлтүрүп,
Жаңы шаар калааңды
Талайынбы, Курманбек?

Дөлөндүн сөзүн угуп Курманбек «Же сенин каның тарткандыр, же менин каным тарткандыр, өлсөм да сени ала өлөйүн» — деп, Курманбек Дөлөндү катуу качырды. Кош аңдан алыс түйүлүп, Койкүрөңдүн бели үзүлүп, очорулуп барып жатып калды. Курманбек тура калганда Долон хан качырып келип сайып кетти. Көкүрөктөн кирген найза далысынан чыга түшүп, бир кездей найзанын сыныгы көкүрөгүндө калып, Курманбек жатып калды.

Дөлөнхан: үдөөм¹ бүттү, көздөгөнүм
Курманбекти көмөлөттүм, — деп,
жөнөп
кетти. Курманбек жан талашып, каны
чууруп, топуракка жуурулуп, жылдыз
толгондо эсине келип, Курманбек тынч
алар жагына башын жөлөр киши жок
талаада калгандыгына арман кылып
бир айткандыгы:

Бир ичеги мал экен;
Бүгүн кечке жүгүрсө
Жүрбөй калчу жан бекен,
Алтай минсе талбаган,
Телтору атың кайда экен.
Теке жоомарт Телтору ат
Баатыр кылчу мингенде
Таанылчу эмес Курманбек.
Аралап бизге киргенде,
Эми калмак баатыры,
Курманбектен ийменбе.
Чыңап койгон темирдей
Соорусу тоонун сеңирдей,
Теке жоомат Телтору ат
Майы кетпейт жем илбей,
Өмүрүнчө жүгүргөн
Жүрбөй калды дедирбей,
Курманбектин Койкүрөң,
Өрүүгө чапса курч экен,
Өрүүнүн сырын билбеген
Түздөгү өскөн журт элең.
Жоонун сырын биле албай
Жонуңду тосуп турчу элең.
Түзгө кач, калмак, түзүлүп,
Түрүң жандан түңүлүп

Алы кетип бөлүнөт,
Качырып сайып түшүрсөм,
Ажалы менден көрүнөт.
Жаңы бышты жазга асый,

Тоого качып кокустан
Кырылбагын бүлүнүп.
Адырга качсаң бой уруп,
Кара тер аксын күбүлүп.
Түзгө түшсөң алам деп,
Түгөнгүчө барам деп,
Кууп кирет Курманбек,
Жылдагыдай алам деп.

«Кадырым сурар киши жок,
Калганым ушу турбайбы;
Кадыр түндө түш көргөн
Арманым ушу турбайбы...
Башымды жөлөр киши жок,
Калганым ушу турбайбы.
Баягы күндө түш көргөн
Арманым ушу турбайбы.
Эмгектүү жалгыз турбайбы,
Жоо сайган эгиз турбайбы...
Жоголчу жалгыз турбайбы...
Жалтанбаган баатыр баш
Жаман аттан муңайды.
Жаратпай калсын жалгызды,
Жалгыз адам жардырып,
Алдырат экен намызды...
Атам какбаш бербеди,
Чаалыкпас Тору ат чалышты.
Аталаштан алтоо бар,
Айрылбады кантейин,
Аталашым жогунан
Кайрылбады кантейин.
Энелештен экөө бар,
Айрылбады кантейин,
Энелешим жогунан,
Кайрылбады кантейин!..
Ат бербеген капыр чал

¹ Үдөө — көздөгөн максат.

Алты ай кесик оорусун,
Аргымагың Тору атты
Кулдарың минип жоорутсун,
Маа бербеген Телтору ат
Кара ашыңа союлсун,
Маа бербеген олпогуң
Дооронуңа коюлсун,
Көрүстөнүң төбөсү,
Эки күн калбай оюлсун...
Маа бербеген тулпарың
Көр байгеңе чабылсын,
Маа бербеген олпогуң
Сөөгүңө жабылсын,
Маа арнаган каргышың
Өз башыңа табылсын...
Аяган Телтору атыңды
Кулдарың минип жарасын;
Эшигинен жем таппай,
Элдин көзүн карасын;
Ак кепиндеп, аруу жууп,
Көмөр кишим болсочу.
Кадырым сурап кашыма,
Келер кишим болсочу...
Кара көзүм өчкөнчө
Көрөр кишим болсочу...
Кара жерди кең оюп
Көмөр кишим болсочу».
Эрдин кесе тиштенип,
Чымыңдай жанга күч келип;
Имерилип Курманбек,
Ойлонот акыл изденип...

Калмактын каны Долон менен кармашта катуу жарадар болгон Курманбек жолду таппай аңдын ичинде калып, бир жапыс жеринен тырмалап чыккандан кийин эс алып, жээгине башын жөлөп олтурду. Кашкар жактан калың караан келе жатканын көрүп, көңүлүн сергитип эчен төөгө жүк жүктөгөн соодагер кербенчи экендигин тааныйт. Кербендердин алдында кырк жигити бар, кара жоргого алтын жабдык салынып, арылдатып өтүп бара жаткан бирөөнү көрүп, Курманбек башын көтөрүп, бир айткан сөзү:

—
Айланайын, кербендер,
Алыс жерден келгендер,
Алсыздын жүзүн көргөндөр,
Ажал жетип өлгөндү,
Ак кепиндеп көмгөндөр.
Кагылайын, кербендер,
Кашкар жактан келгендер.
Кара жолдун боюнда,

Көөдөнүн найза аралап,
Көкүрөгүн жаралап;
Көөдөнүнөн кара кан
Көп куюлат салаалап.
Көзүнөн аккан кандуу жаш
Эки беттен талаалап.
Өөдө турар жайы жок,
Жылып барат Курманбек
Эси оосо деп алып,
Тынып барат Курманбек.
Басарына дарман жок
Жылып барат Курманбек,
Акылы эсин аярлап,
Тынып барат Курманбек.
Эңиширек жер болсо
Жыгылып кетет куланып,
Жараатынан жай таппай
Жатып калат суналып.
Найза тийген жарасы
Шишик басты уланып...
Таң агарып атканда
Татам жылдыз батканда,
Барып жатты Курманбек
Кара жолдун боюна
Каруусу кетип шалдырап,
Өлүм түштү оюна,
Жан талашып суналып,
Түшүп кетти бир аңга!
Талатам деп чочунду,
Бөйү чаян, жыланга.
* * *

Кайыпка кайыр бергендер.
Каза жетип өлгөндү
Кайыр кылып көмгөндөр.
Келип көргүн көзүмдү,
Келип ук айткан сөзүмдү.
Итке, кушка жем кылбай,
Катарыман кем кылбай,
Ак кепиндеп аруу жууп,

Айпооч¹ салып, белими бууп,
Соопко жакын болсоңор
Көмө кеткин өзүмдү.
Келип көрө кеткиле
Нүрлүү шейит өңүмдү,
Ачып кеткин, кербендер
Арманда жаткан көңүлдү
Итке, кушка жем кылбай,
Көмө кеткин сөөгүмдү.
Бечаралык, карыптык,
Бешенеме жазылды.
Келип көргүн, кербендер
Көзүмдөн аккан жашымды.
Жалгыз атым өчүрүп,
Сооптун жайын ойлонуп,
Жашыра кеткин башымды.
Көмбөсөң да кербендер
Көрө кеткин жарамды.
Белгисин айтып берейин,
Алтын ооз калаамды.
Бир имерип көрө кет,
Алты жашар баламды.
Алганым шордуу сураса,
Айтып кой менден саламды.
Айланайын, кербендер,
Тийгизе кеткин пайдаңды.
Табалбадым айламды,
Жүрөгүм канга майланды.
Айланайын, кербендер
Угар болсо арзымды.
Убайымдуу карыптан,
Арыз угууга барсыңбы?

¹ Айпооч — өлгөн кишинин башын бууган жоолук.

Кербендер сөзүнө кулак салып, Курманбектин жанына келди. Аңгыча эчен төөлөрдүн жүгү менен кырк кербен дагы кирип келди. Ал келе жаткан Кашкардын ханы Аккан. «Курманбек досума учурашпаганыма алты жыл болду, зайыбы төрөдү эле, баласын көрүп досума учурашып келейин» — деп, кырк төөгө кызыл дилде, кырк төөгө кызыл кымкап шайы, кырк төөгө кызыл памил чай жүктөтүп, Курманбектин баласына бир кызыл жорго тай, бир кара жорго тай алып келе жаткан. Курманбек калмак менен урушуп жатат деген кабарды угуп, жардам берер бекемин деп, күн-түн дебей катуу жол жүрүп келген. Аккан Курманбектин сөзүн угуп, кырк жигити, кырк кербенине карай айтып турган сөзү:

— Бизди, бизди дегендер,
Биздин камды жегендер,
Калмактан тарттың кайгы-зар.
Кандай досум болсоң да,
Карууң барбы таанышаар?..
Кара канга жуулган,
Кагаздай бети күбүлган,
Кайсы досум болосуң?
Канат жайып эңиштеп,
Учканы турган сонорсуң.
Кызыл каны чубурган,
Топуракка жуурулган,
Как жүрөгү жаралуу,
Заманасы куурулган,
Сен, кайсы досум болосуң?
Тааный албай сурап, көңүлүн улап,
Аккан токтолду. Курманбек таза
немедей шер байлап, отура калып,
Аккан досун карай кайра айтканы:
— Айланайын, жан досум,
Ажырашпас кан досум.
Абалымды таанысаң
Аттан түшө кал, досум.
Бурадарым сен элең.
Бир кучактап ал, досум.
Аттан түшүп башымды,
Жөлөр досум келиптир.
Кекенишкен калмактар
Кетириптир батыңды¹,
Чыдай албай дос дейсиң,
Чын эле бейлиң жакынбы?
Анык мага таанытып,
Айтып бергин атыңды...
Алып бергин катыңды,
Катыңды окуп билейин,

Айтып бергин атыңды...
Кайрылышаар дос болсоң,
Курмандык айтып жанымды,
Кудайдан чындап тилейин.
Куру эле мени дос дейсиң,
Ким экениң билейин.
Айнектей көзүм өткөнчө,
Көрөр досум келиптир.
Ажал жетип мен өлсөм,
Көмөр досум келиптир.
Кайкалап кайра башымды,
Жөлөр досум келиптир.
Кара көзүм өчөөрдө,
Корор досум келиптир.

«Бул Курманбектин кызматын айтат, Курманбек болсо атын айтар эле», — деп тааный албай, дагы бир абалын сурай Курманбекти карай Аккандын айткан сөзү:

— Жоодураган көзүңдөн,
Дагы бир айтчу угайын,
Жанагы айткан сөзүңдөн.
Кан Курманбек сен болсоң,
Кагылайын өзүңдөн.
Мен садага кетейин,
Кайгыда жаткан кезиңден,
Айнектей болгон көзүңдөн.
Ачыгын айтчы, угайын
Абалкы айткан сөзүңдөн.
Асыл досум сен болсоң,
Айланайын өзүңдөн.
Мен садага кетейин,
Араң жаткан кезиңден.
Тааный албай турамын,
Дагы кайта сурадым.
Кара таандай калмактан,
Кай себептен суладың?

¹ Баты — кадыр, барк, бедел деген мааниде.

Как жүрөгүң жаралуу,
Кайрыларым сен болсоң,
Кантип чыдап турамын...
Жалбарып найза тепчиген,
Жаралуу экен жүрөгүң.
Жаман алда жатыпсың,
Кайтканбы сенин тилегиң.
Куу найзага чиренип,
Бүткөн бой канга ширелип.
Жүрөгүңдө найзанын
Сыныгы турат тирелип.
Башын чайкап Курманбек,
Сөз баштады термелип:
«Менин жайым сурасаң,
Теңтуш досуң — Курманбек,
Тентек чал Тейит ат бербей,
Дегеле шорум курган бек.
Тер ордуна кан агып,
Теңирим чындап урган бек.
Куу найзага чиренген,
Курдашың, досуң Курманбек.
Куу баш чал каргап ат бербей,
«Кудайым» чындап урган бек!
Куу найзага чиренип,
Кубатым кетип турган бек!
Мен, Курманбек курдашың,
Атам каргап ат бербей
Көздөн акты кан жашым.
Көбүктүү кара кан кетип,
Көрдөй болду бир башым.
Мен, Курманбек жан досуң,
Сен элең, Аккан хан досум.
Аныгын эми таанысаң,
Аттан түшө кал, досум.
Араң жаткан күнүмдө,
Бир кучактап ал, досум».
Мен Курманбек дегенде,
Жыгылып кетти шалк этип,
Алтын купа жүрөгү,
Чыгып кетти жарк этип.
Көмөлөнүп бек Аккан,
Көзүнөн кара жаш кетип,
Курманбектин алдына,
Жатып калды суналып.
Ала салып бек Аккан
Аркы-терки куланып.

Кырк жигит менен кырк кербен,
Баарысы келди куралып.
Көңүлдө жок бузуктай,
Көргөндө көөнү кызыктай,
Курманбекти бек Аккан
Кучактады мышыктай.
Жөлөп турат башынан
Ак жоолугун булгалап,
Арытып турат бек Аккан,
Көзүнөн аккан жашынан.
Эчен ирет толгонуп,
Ажырабайт кашынан.
— Кан куюлган койнуңду,
Шалкылдатпай, жан досум
Жогору көтөр мойнуңду.
Калмак менен бет алып,
Бир көрсөмчү ойнуңду.
Жан досумдан айырып,
Жараткан эгем, өзүмдү,
Жалгыз кылып койдунбу.
Кече кысылып аткан күнүмдө,
Кытайга кыргын салганым,
Кылчайып өчүм алганым.
Чымачын канын түшүрүп,
Кылычтаган балбаным.
Кырааным, сенден ажырап,
Курусун жалгыз калганым.
Кайтпаган жоодон жалтанбас,
Кара кулак шер элең.
Калдайлаган калмакты,
Каратып чапкан эр элең.
Кашкардагы Акканга
Канатым чапсам дээр элең...
Кылычын чапчу эр элең,
Кыргыз, кыпчак, Кашкардын.
Кара шаар Камбылдан
Калмакты кошо башкардың.
Капилет жалган дүйнөдөн,
Кантейин досум, Курманбек
Кайта турган баштандың...
Калмактын каны Дөлөндү,
Жаралуу кылып жалынткан.
Оогандын каны Бакбурду
Оодара сайып багынткан.
Кый ыгына тийгенде,
Кырааным, досум, Курманбек,

Кырк жигитин жабылткан.
Шилекейиң чүбүртчү
Тосуп турган колума.
Хан досум сени өлдү деп,
Кантип айтам тобума.
Кандай күнү жол тартып,
Каршы чыктым жолуңа.

Аккан акыл-эсин жыйып, эки жагын караса кырк кербен, кырк жигит аң-таң калышып турушканын көрдү. Аккан кербендерин, жигиттерин чакырып алып, төөлөрүнүн жүктөрүн түшүрүп жыйдырып, Курманбектин бүткөн боюндагы каткан кан, топурактарын жуудуруп, таза кийимдерден кийгизип, көңүлүн сергитип турун, «жүргүн, досум, үйүңө алып кетейин» деп, Курманбекти карай Аккандын айтканы:

— Жүрөгүңдү найза аралап,
Жүлүнүңдү жаралап,
Калыптырсың талаада.
Алып кетем жүрүгүн,
Алты жашар балаңа.
Айыгар болсоң жарадан,
Аккан досуң садага.
Кызыл жорго тайымды
Минбейсиңби, жан досум.
Кызыл кымкап шайымды
Кийбейсиңби, жан досум.
Кытайдан келген жайымды
Билбейсиңби, жан досум.
Кыялданып жазылып,
Күлбөйсүңбү, жан досум!
Кылчайып үйгө кетели
Жүрбөйсүңбү, жан досум.
Кара жорго тайымды
Минбейсиңби, жан досум.
Кара кымкап шайыңды
Кийбейсиңби, жан досум.
Кашкардан келген жайымды,
Билбейсиңби, жан досум!
Кадимкидей жазылып,
Күлбөйсүңбү, жан досум.
Канышайга кетели,
Жүрбөйсүңбү, жан досум!
Канышайдын колуна,
Тапшырайын саламат.
Орто жолдо турасың
Оодарылып аманат.
Ушул арман эмеспи,
Урушка миндиң жаман ат.
Алган жарың Канышай,
Досум, көрүп калсын көзүңдү.

Мен алыста болсом да,
Медер элең белиме.
Жатып калган экенсиң,
Кара жолдун жээгинде.
Хан досум, сени өттү деп,
Кантип айтам элиме.

Убайымдуу бейбагың,
Уксун керээз сөзүңдү.
Айыктырып алалык,
Досум, көрүп калсын көзүңдү.
Как баш атаң ат бербей,
Кесиптир, досум, деминди.
Алты жашар жалгызың,
Уксун керээз кебиңди,
Аман-эсен айыксаң,
Айбалыдай калмактан
Алабыз го кегинди.

Кетүүгө алы жогун билгизип,
Аккандын колунан кармап,
Курманбектин өз керээзин айтып турганы:

— Атам как баш ат бербей,
Калдым кара талаага.
Менден салам айта бар,
Каралдым жалгыз балага.
Сенин таза жаныңа
Жарадар жаным садага.
Кызыл жорго тайыңды,
Мине турган алым жок.
Кызыл кымкап шайыңды,
Киерге бүтүн далым жок.
Кызыл памил чайыңды
Иче турган чагым жок.
Кара жорго тайыңды,
Мине турган алым жок.
Кара кымкап шайыңды
Киерге бүтүн далым жок.
Кара памил чайыңды,
Иче турган чагым жок.
Мен бул жерде өлөрмүн,
Өлгөндөн кийин көмөрсүң.

Ал Канышай бейбакка,
Угузганы жөнөрсүң.
Жалдыраган жалгыздын,
Досум, жаш калганын көрөрсүң.
Топурагы чаңдаган,
Турпандын жайык талаасы.
Туурасы бийик чоң коргон
Туйгунуң досуң калаасы.
Туурунан шаңшып ач калган,
Тумшугу жоктун баласы.
Туюктанып өлдү де,
Душмандын салган жарасы.
Топуракка төгүлүп.
Тунарар көздүн карасы.
Кара адырдын талаасы,
Карчыты бийик чоң коргон
Хан досуңдун калаасы.
Какшанып жалгыз ыйлаган
Мен шордуунун баласы.
Кабылдап кетип өлдү де,
Калмактын сайган жарасы.
Кара жерге төгүлүп,
Кашаяр көздүн карасы.
Жолдо коргон көрүнсө
Тийип өткүн четинен.
Жолдо ыйлаган баланын
Сүйүп өткүн бетинен.
Адырда коргон көрүнсө,
Тийип өткүн четинен.
Алты жашар жалгыздын
Сүйүп өткүн бетинен.
Кыз экенде жол кошкон,
Кыяматтык болжошкон.
А Канышай бейбакка
Айрылдың деп бир угуз,
Кызыл чаар жолборстон.
Абалы жашта жол кошкон,
Акыреттик болжошкон.
Айрылдың деп бир угуз
Азуусу болот жолбостон.
Катын деле болсо Канышай
Ээлеп турсун ааламды.
Эл журтума мен жактан
Айтып өт, досум, саламды.
Ардактап жакшы багып ал
Аркамда жалгыз баламды.
Курдашың өлдү дегенде,

Канышай өлөр мен үчүн.
Каралдымды тапшырдым
Хан досум, Аккан, сен үчүн.
Калмактан кантип жан сактайт,
Кайгырам калган эл үчүн.
Эрбейгенден сербейген,
Эбелек башы калем деп.
Эсиңе алгын, жан досум,
Эли журтка салам деп.
Эркелетип багып ал
Эмгектүү жалгыз баламды.
Камыш башы калем деп,
Калың элге салам деп.
Ханы жок каран калышкан,
Калың эл, сага жаман деп.
Кадырымды сыйласаң,
Кор кылбай жакшы багып ал,
Каргадай жалгыз баламды». Айласын таппай бек Аккан,
Заманасы куурулуп.
Чыдабай турат Курманбек,
Чымындай жаны урунуп.
Жүрөгүнөн кызыл кан,
Оргуп-оргуп чубуруп.
Онтоо кирди чыдатпай,
Нурдуу жүзү кубулуп.
Тилден калды Курманбек,
Сүйлөйүн десе алы жок.
Баштакыдай Акканга,
Арманын айтар табы жок.
Баш көтөрүп козголуп,
Оңоло турган чагы жок.
Башын жумшак баштантып,
Башына мамык жаздантып.
Багып турат бек Аккан,
Эки көзү жаштанып.
Алың кандай, досум деп,
Арман менен сөз айтып,
Ыйлап турат бек Аккан.
Кырк кербенин, жигитин,
Жыйнап турат бек Аккан.
Жан бурадар досум деп,
Сыйлап турат бек Аккан.
Бүткөн бойдун баарысын,
Тазалап жакшы жуудурду.
Береним деп эр Аккан,
Белин оңдоп буудурду.

Айыктырып аларга,
Эч бир айла таппады.
Он эки, он үч күн болду,
Айланышып бакканы.
Күндүзүндө толгонуп,
Түн уктабай сактады.
Түйшүгүн тартып бек Аккан,
Досчулугун актады.
Курманбек баатыр көз ирмеп:
«Жаным жаман кыйналды,
Жакын келчи, досум, — деп,
Азыраак калды, жан досум,
Айрылышаар кезим, — деп.
Кызматың кетпес сөөгүмдөн,
Ыраазылык суранып,
Ыраазы болгун өзүң, — деп.
Өлүп бара жатса да
Жан досуна кубанып.
Кан түгөнүп бетинен,
Суру качып кубарып.
Каухардай болгон асыл көз,
Кетип барат тунарып...
— «Кыйналдым, досум, сууруп ал,
Жүрөгүмдөн найзаны.
Таппай жатам, кыйналбай,
Бачым өлөр айламды.
Кетирип барат куу найза,
Жанымды кыйнап, шайманды...
Кырк кербенин келгин деп,
Кыраан Аккан чакырды,
«Кырк жигит, — деп бакырды, —
Кыяматтык жан досум,
Кылчая турган күн барбы?
Айтпайсыңбы акылды.
Же жан досумдун найзасын,
Сууруп алсам макулбу?»
Көп ойлонуп бек Аккан,
Тегеренип ыйлады.
Найзаны сууруп алууга,
Артын ойлоп кыйбады.
Акыл менен жеңдирип,
Көзүнүн жашын жыйнады.
Бошоп кетип баратат,
Курманбектин шайманы.
Айыктырып аларга,
Таппады Аккан айланы.
Ыкшап туруп жүрөктөн

Сууруп алды найзаны...
Колу, буту суналып,
Кор дей түшүп кубарып.
Кош чөйчөктөй эки көз,
Жумула түштү тунарып.
Бурадары¹ Курманбек,
Жатып калды буралып.
Көбүктөнгөн көк түтүн
Чыга түштү бур этип.
Чымындай жаны чыркырап,
Чыга түштү чыр этип.
Аккан баштап бардыгы,
Өкүрүп турат чур этип.
Кырк жигитти таратып
Туш-туш жакка чаптырып.
Турпан менен Кашкардан,
Түрдүү уста таптырып.
Даярдатып күмбөзүн,
Бүтүрдү кошо чак кылып...
Күмбөзүн көркөм салдырды,
Көргөндүн көзүн талдырды.
Кереги менен жарагын,
Кең Кашкардан алдырды.
Кылычынын сүрөтүн,
Күмбөзүнө илдирди.
Кыямат кеттиң, досум деп,
Кызматын жаза билдирди.
Сагана² кылып койдуруп,
Таманын терең ойдуруп.
Казыга кепин бычтырып,
Калың элин чакырып.
Сөөгүн таза жуудуруп,
Ак кепинге салдырды.
Баш аягын буудуруп.
Күмбөзүн салган устаны
Акысын берип узатты.
Кан Курманбек досуна,
Аянбай кылды кызматты.
Алтын ооз чоң коргон,
Калаасын көрүп кетем деп.
Акырет кеткен досумдун,
Баласын көрүп кетем деп.
Калың кыргыз, кыпчактын,
Арасын көрүп кетем деп.
Кырк жигитин ээрчитип,

¹ Бурадар — курбу.

² Сагана — мүрзөнүн үстүнө эстелик орнотуу.

Кыраан Аккан жөнөдү.
Кыямат кетти колунан,
Кылчайышар көмөгү.
Калмактын өлүп колунан,
Кайырлашкан өнөгү...

«СЕЙИТБЕК» эпосунан үзүндү
Орузбай Урмамбетовдун
айтуусу боюнча

Айланайын, таксыр кан,
Кыргыздан келди кырк адам.
Кароолдо турган жеримден,
Кармап алды астыртан.
Ажалымдын жогунан,
Өлбөй калды байкуш жан.
Айбаты башка эр экен,
Алабы дедим башымды.
Ажал оңой иш эмес,
Көлдөтүп ийдим жашымды.
Көрбөйм го деп ойлодум,
Бала-чака катынды.
Сакалдуусу бирөө экен,
Калганы түгөл жаш бала.
Арстандай айбаты,
Түрү жандан башкача.
Баштап келген кишиси,
Элүүлөрдө бар экен.
Өңү-жүзүн байкасам,
Көзгө тааныш жан экен.
Сөз сүйлөшүп жатканын,
Кулак түрүп байкадым.
Аттарын айтпайт жашырып,
Өзүм ойлоп таппадым.
Көп жылы мурун көргөмүн,
Курманбек менен келгенин.
Баштап келген ошо экен,
Бала баатыр эрлерин.
Сейитбек экен келген жан,
Курманбектин баласы.
Жетим жүрүп Кашкарда,
Жетилген экен канаты.

Жашынган колу болбосо,
Кырк бир экен баарысы.
Миң кишиге жетчүдөй,
Ар биринин каруусу.
Зорлорду мындай көрбөгөм,
Кере кулач далысы.
Жарактары шайма-шай,
Шашпай сүйлөйт жайма-жай.
Тегиз тулпар мингени,
Тегиз соот кийгени.
Камылгасы мол болуп,
Жок экен кемчил бир жери.
— Каныңызга салам, — деп,
Айтып ийди Сейитбек.
— Тийбеймин, — деди, —
тынч жаткан
Жазыгы жок элге, — дейт.
Өткөн өч жана кеткен кек,
Падышам, Дөлөн, сенде дейт.
Арманы жок камынып,
Алдымдан тосуп келсин дейт.
Канжыгадан баш чечип,
Кармашар жерди көрсүн дейт.
Ата салтым ушундай,
Айтканыма көнсүн дейт.
Эли журтун аяса,
Өзү келип кылычка,
Башын тосуп берсин дейт.
Ага чыдап келбесе,
Сейитбек өзүм билем дейт,
Адырдан жылкы тием дейт,
Айылын чаап кирем дейт.
Эрден ашкан эр экен,
Эсебиңди тапчудай,
Элиңди бүтүн чапчудай.
Коркуп калдым булардан,
Кол куушуруп барбасаң,
Намыс кылбай, Дөлөн кан.

Ошондо Дөлөн ачуусу келип
бакырып, кырк желдетин чакырып,
төбөсүнө кылыч ойнотуп жапырып,
душманымды даңазалап көтөрүп,
менин көңүлүмдү чөгөрүп келет деп,
кароолчунун башын кыя чаап,
кылычынын канын кынына сүртүп,
каарданып айтып турган жери:

Кырк желдетим, кайдасың,
Жер жуткур, кайсы жайдасың?
Чакыргын Эрке, Торкону,
Тапсын жоонун айласын.
Ушундайда тийбесе
Көрөмүн качан пайдасын?
Кетирип барат буруттар,
Камсыз жаткан кезимде
Кайрай келип найзасын.
Жетим жүрүп Сейитбек,
Жетилгенсип калган го.
Ата кылып Акканды,
Жетингенсип калган го.

Дөлөн кан катуу ачууланган менен чынында апкаарып, эч айласын таппай калды. Бир жигитин чакырып, Кара сынчыны алдырды. Ага: — Колуңа ак желек алып, элчи болуп Сейитбекке бар, — деди. — Дөлөн кан айткан күнүндө келет деп, Сейитбекти, жанындагы 40 жигитти, аттарын, жоо-жарагынын сынын жана бир карт адамы бар экен, ошол ким экенин таанып келесиң, элчиге өлүм жок, шашпай иш бүтүрүп кайтып келесиң, — деди. Колуна ак желек алып, Дөлөн кандан кабар салып, Кара сынчы Сейитбекке барды. Кара сынчы Сейитбекке Дөлөн кандын кабарын айтып, баатырлардын баарын сынап көрүп, кайта келип, чындыкты катпай, тилин тартпай айтып турган жери:

Желектин башын бурайын,
Атасынын үстүнө
Жетимди кошуп тынайын.
Көөдөндүн желин чыгарып,
Көөп келген буруттум,
Эсинен кеткис кылайын.
Тарабын чилче кырайын,
Ээрчитип келген жигитин.
Менин Дөлөн экеним
Биле элек болсо билишсин.
Токтобостон чапкыла,
Эрке, Торко атагы,
Кайда экен эки ит, тапкыла!
Апта карап турбасын,
Арбын черүү жыйнасын,
Алты күн мөөнөт бериптир.
Атайлап берчү душманым,
Алдыма өзү келиптир.
Сыйынып туруп барайын,
Атам өткөн Коронго.
Эрке, Торко эр жарар,
Бир жолу келген бороонго.
Карышкыр өзү түшкөн го,
Кайсалап келип короомо.

Эркек танаа өңдөнүп,
Эрдемсинип калган го.
Кайрап койсо Кашкарлык,
Шердемсинип калган го.
Ата салты экен деп,
Кырк жигит менен келген го.
Эрке, Торко барында,
Эсебин кудай берген го.
Эки миңдей кол менен
Жер жайнатып барайын.
Жубарымбек кезинде,
Жарбай өтүн алайын.

Чындыгында, Дөлөн кан,
Сүрдүү экен Сейитбек.
Телтору ат минип турганы,
Тирилип келе калгандай
Атасы баатыр Курманбек.
Жакшы сынап байкадым,
Ошо келген баланы,
Эрке менен Торкодон,
Тулку бою бараандуу.
Жер жайнаган колго окшойт,
Кырк кишинин карааны.
Көрө албадым турганын,
Жаш баладай шоктонуп.
Каадалуу кандай салмактуу,
Калган экен токтолуп.
Ташып турат кайраты,
Жалын чыгып көзүнөн.
Кыраакы жан экенин,
Байкадым бир ооз сөзүнөн.
Басымдуурак арбагы,
Баатырым Дөлөн өзүңдөн.
Мүрүт түгү чыга элек,
Он сегизде жашы экен.
Уютуп койгон немедей,
Тулку бою таш экен.

Теке жоомарт Телтору ат,
Кадимкидей табында.
Мал төрөсү жаныбар,
Жаралган эрдин багына.
Бөкөн кыл жаңы сайыптыр,
Куйругуна, жалына.
Эки миң колго Сейитбек,
Жалгыз алы жетчүдөй.
Найзасы жок, кылыч жок,
Телтору ат менен калмакты,
Тебелетип кетчүдөй.
Кырк жигиттен колу бар,
Кыдыр чалган жолу бар,
Кемчилик көзүм чала албай,
Сынап туруп болдум таң.
Кабыландай көрүндү,
Кырк жигиттин түрлөрү.
Бир эне тороп койгондой,
Окшош экен кийгени.
Биринен бири калышпайт,
Адамдан башка сүрлөрү.
Арасында бар экен,
Буурул сакал бир адам.
Көпкө тиктеп отурсам,
Көзгө жылуу тааныш жан.
Зайырбек аттуу эр экен,
Көптөн кийин таанысам.
Ошол окшойт сыягы,
Казаттын жолун баштаган.
Жалындуу эрден болугу,
Найзадан коркуп качпаган.
Эр Курманбек жактырган,
Жигитинин бири эле.
Кантип тирүү калды экен,
Ойлоп аны таппадым.
Минген атын тааныдым,
Ак тулпары Аккандын.
Кырк жигиттин Тейиш кан
Билемин башын алганын.
Ойлонуп жатып таппадым,
Касабынан Тейиштин,
Зайырбек кантип калганын.
Баштайын деп келген го,
Сала жүргөн жаңжалын.
Камданып келген жоо экен,
Эрке менен Торконун,
Чыгарат го талканын.

Оң келет го Дөлөн кан,
«Атаңдын канын кечкин», - деп,
Алдына түшүп барганың.
Алтын-күмүш мол артып,
Тартуу кылып мал-жаның.
Айткан тилим албасаң,
Каным, кепиниң кенен камдагын.
Ушуларды калп айтсам,
Сынап келген сын урсун,
Көрүнөө келип сыр урсун,
Бурхун¹ урсун, зу урсун!

¹ Бурхун — буркан, б.а. калмактардын сыйына турган кудайынын сүрөтү (идол).

Сынчы көргөнүн төкпөй-чачпай Дөлөн канга баяндады. Дөлөн кан ачуусун чачып, аркы-терки басып, жини чындап кайнады. «Сейитбектин мингени Телтору экен, Курманбектин жигити Зайырбек да келиптир» дегенде, «амалым чындап кетип, ажалым эми жеткен экен. Көп келип калмактын ыгын алган неме эле, түпкө жетсе ошол жетет» деп, кооптоно баштады. Кармаган туум Эрке, Торко, эки миң черүүм турганда кантип өлүмгө өзүм барайын, деп ойлонуп Дөлөн кан кайратын жыйды. Анын үстүнө бул пейлиң кеткен менин адамдарым душманымды даңазалап келишет. Мени өлтүрө албай жүргөн немелерби деп, Кара сынчыны жигиттерине сабатып, эки көзүн ойдуруп салды. Сокур Кара сынчы аталып калмактан качып, жер кыдырып кеткени да ошондон экен.

Эрке менен Торко баатыр кабар угар замат: — Көптөн бери жоо келбей атыбыз да, өзүбүз да буулугуп турганда ырас болду. Ээлигип келген немени кырчындай башын алып, көз кумарын таркатып, кол кычуусун басып алалы! — дешти.

Добулбас тынбай кагылып,
Калаанын ичи жаңырып,
Эки миң черүү сап болду,
Жанына жарак тагынып.
Эрке, Торко эки шер,
Жолго чыкты камынып.
Зу сактаган кечилдер,
Бурхунуна тайынып.
Баатырларды колдо деп,
Узатып түрдү жабылып,
Бурхун ташын кучактап,
Лайламалап жалынып.
Көтөргөнү булардын,
Кара желек, кара туу.
Калайман басып элдерди,
Калаанын ичи ызы-чуу.
Найзанын учу жылтылдап,
Адамдын башы кылкылдап.
Дүрбөп өтсө көп черүү,
Жер союлуп былкылдап.
Калайык түрдү таң болуп,
Талаанын бети чаң болуп.
Эрке, Торко баатырлар,
Каары бетине айланып.
Сейитбекти бет алды,
Жоо жарагын шайланып.
Кынсыз кылыч жанында,
Сыр найзасы карууда.
Көкүрөктө чарайна,
Болоттон калкан далыда.
Кылжейрен менен Ачбуура,
Экөө тең келген табына.

Малан¹ байлай ырымдап,
Көкүлүнө, жалына.
Заңгыраган баатырлар,
Жоо келди деп кенебей,
Буруттан келген зөөкүр деп,
Бучкагына теңебей.
Салтанатын арттырып,
Санаасыз кетип баратат,
Ырчыга топшур² тарттырып.
Жан жөөкөрү залуулар³
Жандай чаап бастырып.
Мыскыл шыгыр⁴ созушуп,
Кээде калып каткырып.
Шаардан чыгып топтошуп,
Черүүлөрүн калмактар,
Зуу-зу⁵ кылып топтошуп.
Черүүлөрдүн зубаншы⁶
Эсебин алып жоктошуп.
Санатын колдун бүтүшүп,
Дөлөндү түрдү күтүшүп.
Коштоп келди беш залуу,
Туу чунакка мингизип.
Чен, таажысын таштатып,
Ок өтпөс соот кийгизип.
Көк ала сакал калкылдап.
Кууруп келди барысын,
Каарын төгүп баркылдап.
Коё берген айдары⁷

¹ Малан — кебез же чүпүрөк деген мааниде.

² Топшур — комуз.

³ Залуу — жигиттер.

⁴ Шыгыр — хор.

⁵ Зуу — миң.

⁶ Зубаншы — миң башы.

⁷ Айдар — төбөсүнө коюлган калың чач.

Далыда журт салпылдап.
Күмүш жабдык, калмак ээр,
Күнгө тийсе жаркылдап.
Падышасы келгенде,
Эрке, Торко эки шер,
Атынан түшүп жүгүрүп,
Тизеси жерге бүгүлүп,
Урмат менен ийилип,
Таазим кылды жүгүнүп.
Урматтуу, Дөлөн каныбыз,
Келбесин бизге каарыңыз.
Угар замат биз келдик,
Кечиксек башты алыңыз.
Кызматыңа биз даяр,
Калганча кашык каныбыз.
Өзүңүздүн колдо го,

Өлтүрсөң чымын жаныбыз.
Опколбосун жүрөгүң,
Бурут эмес тетиги,
Каканга жетер каруубуз.
Жеңе жүргөн сүр менен,
Камаарабай барыңыз.
Улугум, Дөлөн, кулак сал,
Тилегимди кабыл ал.
А дегенде жекеге,
Башчынын чыгар жөнү бар.
Айтканыма көнүңүз,
Кезекти Эрке баатырга
Кенендик кылып бериңиз.
Жолдошу жанда бар болсо,
Намыс эмес, ар эмес,
Өзүңүз байкап көрүңүз.

Баатырлардын айбатына, кылып турган кайратына Дөлөн кан кубана түштү. Баштагы кыялын өзгөртүп, «адегенки өлүмдөн калдым го» деп карсылдап күлдү. Көкөлөтө тууну аштап, Туучунак менен кол баштап, Кара-Тоону көздөй, Сейитбекти бег алып жөнөдү. Жазынын талаасында жайылган мал, кыбыр эткен жан жок, жоо келди деп угуп, түн бою бугуп, мал-жанын жыйып, эл Капкактын Кара-Коосуна кирип кеткен экен.

Сейитбектер түнүндө кароолчу коюп, кезектеп уктап, Кенен-Сайды ыктап мезгили бүтүп, Дөлөн канды чыдамсыз күтүп жатты. Таң атканда жер жайнаган колду көрүп таңданышып, ат жабдыгын оңдошуп, жоо-жарагын камдашып, жарышып түзгө түшүп, жаалдаган черүүнү жарданып карап турушту. Сейитбек баатырлар менен кеңешип, эр кезегин убада боюнча Зайырбекке беришти. Зайырбек баатыр калтаарыбай, камаарабай кайраты боюнда, кимиси келсе да каңтара саям деген оюнда. Дөлөн кан Сейитбекке жакындаганда жигиттерин калп каткыртып, доолбасты дүңгүртө кактыртып, керней-сурнайды кер тарттыртып, аттарына камчы салдыртып, алчактата бастырып Сейитбек баатырга кыр көрсөтүп келди.

Дөлөн кан колду токтотуп, Туучунак менен кырк жигитке жарым буга жакын бастырып келип, Телторунун үстүндө камаарабай турган Сейитбекти атынын туягынан чокусунан чейин сындап чыкты. Андан кийин Сейитбекке какшыктап айтып турган жери:

Ауренти¹, Сейитбек,
Малың-жаның аманбы?
Ата-баба жолу үчүн,
Айтышалы саламды.
Кызыл-Кыя кесемби,
Кыргыз элиң эсенби?
Кара-Кыя кесемби,
Калкың бурут эсенби?
Жерге-жээгиң аманбы,
Чү деген жерден арыштап,
Арбытыпсың кадамды.

Кароолчудан катуулап,
Айттырыпсың кабарды.
Акканда жүрүп куу жетим,
Тапкансың го элиңди.
Аттаныпсың Дөлөндөн,
Алайын деп кегинди.
Апырылып жол тартып,
Алыпсың катуу демиңди.
Көкүрөгүң көптүрүп,
Керип турган демиңди?
Желкабызың бар экен,
Чыгарайын желиңди.
Курманбек атаң күнүн кууп,

¹ Ауренти — саламатпы, эсенби деген мааниде.

Кутуруп келген кезиңби?
Кулагым угуп кубандым,
Айттырып ийген сөзүңдү.
Түрүң байкап олтурсам,
Түп максатың сезилди.
Каласың го, Сейитбек,
Ала албай өксүп өчүңдү.
Тереңби дейм акылың,
Тек айтканың өкүмдүү.
Өлүм издеп келипсиң,
Көпөлөк айдап өзүңдү.
Алтымыш азуу сайган го,
Телтору атың карган го.
Теңирим тетир жазган го,
Башыңды ажал чалган го.
Тек жата бербей үйүңдө,
Түбү кордук арман го.
Ишенип келген экенсиң,
Телтору буудан атыңа.
Ак тулпар минип жашынып,
Зайырбек келип кашыңа.
Кыргын көргөн турасың,
Кыйындык кылып катылба.
Кыйылып турам, Сейитбек,
Кырчындай болгон жашыңа.
Каларың сезип кыйналам,
Кыйын иш келип башыңа.
Түбүң душман болсоң да,
Боор ооруйм сендей касыма.
Токтоп уксаң момундай,

Дөлөн кан Сейитбекти коркутам деп ойлоду. Сейитбек камаарап да койгон жок. Ошондо Сейитбектин Дөлөн кандын сөзүн кайта кагып, ар түргө салып, айтып турган жери:

Сайкын бани, арбаңыз¹,
Опурулуп көкшүн чал,
Опузага салбаңыз.
Сөз тизгинин кичине,
Жыя, жыя кармаңыз.
Ар нерсенин чеги бар,
Ашык кетип калбаңыз.
Куру бекер тооруба,
Кудайдын жазуун көрөрмүн.
Кармашып анан билебиз,
Ким жеңилип, жеңерин.
Казатташсак көрөбүз,

Көргөн менен билгеним.
Кыбыланды сен дагы,
Баштанып калып жүрбөгүн.
Атаң менен энеңди,
Жазданып калып жүрбөгүн.
Жүрөгүңө сыр найза,
Малынып калып жүрбөгүн.
Карын майың чубалып,
Жарылып калып жүрбөгүн.
Куу мамынын башына,
Сайылып калып жүрбөгүн.
Кызыл каның жошодой,
Жайылып калып жүрбөгүн.
Кырчынында кыйылба,
Кызыгын көрбөй дүйнөнүн.
Башка сөз айтып нетемин,
Баары бир башың кесемин.
Баатырың алып чыга кой,
Эркеге бердим кезегим.
Ортого шартты мен койдум,
Сейитбек, жетим ойлогун,
Сакалдуу киши экеним,
Чындап кудай буюрса,
Кырк бир башты байланып,
Камбылга шаңдуу кетемин.
Билип кой, балам, туюнуп,
Ажалың чындап жеткенин.
Курманбек атаң өлгөндө,
Сыймыгың баштан кеткенин.

Ким аман, кимдер өлөрүн.
Кылкылдаган кол менен,
Көтөрүлбө, Дөлөнүм.
Кыргыздан келген кырк жигит
Көрөрсүң азыр өнөрүн.
Жошодой жерге жайнатып,
Ким кимдин канын төгөрүн.
Жазбай сайган жүрөккө,
Найзага кимдин чеберин.
Кеп сүйлөбөйм дегемин,
Келтирдиң сөздүн кезегин.
Куйругуңду узарткан,
Өзүңдүн үйүң, өз элиң,

¹ Сайкын бани, арбаңыз — алейкума салам деген мааниде.

Какшыта сөздү айтмакмын,
Караймын үлүү жашыңа
Сөзүңүзгө жараша,
Тилегиң сайдын ташына,
Каргышың кара башыңа,
Колуңдан келсе аянба,
Кайгырып менин жашыма
Улуу, кичүү болсок да,
Бирдей экен жолубуз.
Найза кармап жекеге,
Өзүңүз келе коюңуз.
Саласал кылбай чык өзүң,
Эрке менен Торкого.
Жекелешип сайышып,
Мөрөй койсок ортого.

Дөлөн кан бала баатырдын калмак менен айыл конгондой баарын айтып турганына бир чети таңыркап, бир чети чочулады. Анын үстүнө эр кезегин Эрке баатырга беремин деп келген, бирок Сейитбектин сөзүнө жыгылды, жекеге чыгууга көңүлү бузулду.

Анткени, улуулук жол менен кезек алганына кызыкты, «туруп берген дөңгөчтү кантип сайбайын, кудай чындап берип турат» деп ичинен сүйүндү. Беркилердин кезеги Зайырбекте эле, бирок ал ой туура келбей шарт буулду. Эки жол башчыга жол тийип, эл башын ийип карап калды. Кырк баатыр «Сейитбек!» деп ураан тартып, Зайырбек коштоп чыгып, ортого коюп кайра тартты. Ошондогу Сейитбек менен Долон кандын сайышы:

Сейитбектин ишине,
Кыргыз, калмак таңданып.
Өйүз-бүйүз эки жоо,
Карап турду жарданып.
Кезек алып Дөлөн кан,
Чаначтай мурду дардайып.
Туучунак менен чыкты ошол,
Карагайдай найза алып.
Айбатын салып айкырып,
Ач буурадай калжайып.
Камарабай Сейитбек,
Оңдоп найза карманып.
Телторунун үстүндө,
Төшүн керип кайкайып.
Уютуп койгон чоюндай,
Чың денеси залкайып.
Туура өңөрүп найзасын,
Эки тизгин колунда.
Кандай баатыр тура алмак,
Качырган дөөнүн жолуна.
Карап туруп Зайырбек,
Алдасы келди оозуна.
Кызыкты мындай ким көргөн,

Кыйшайып аттан калганда,
Кылчактап башын кесели.
Алдындагы аттарын,
Коштоп алып кетели.
Бул айтканым шарт болсун,
Ортодо катуу ант болсун,
Кана, эмесе, Дөлөнүм,
Эрдигиңди көрөмүн.
Качырып найза сая бер,
Былк этпей туруп беремин.
Ыргыта сайсаң баланы,
Кесип алып башымды,
Коштоп алып агымды,
Кара шаар көздөп жөнөгүн.

Сала берип денесин,
Айгышкан жоосуна.
Кырк жигиттин Сейитбек,
Таянып келген тоосу да.
Сана баатыр кеп айтат,
Кейиштүү кебин эми айтат,
Мындай сырын билгенде,
Келбейт элек бул жерге.
Талим бар бала эле,
Жоонун жайын билбейби.
Кезектешпей тим эле,
Тең качырып кирбейби.
Айтканына Дөлөндүн
Акылы болсо көнбөйбү.
Зайырбек баатыр абама,
Жаңылбай кезек бербейби.
Туруп берген дөңгөччү,
Ким деле болсо сайбайбы.
Аттан кулап жалп этсе,
Арманда бойдон калбайбы.
Айланайын, жигиттер,
Азуулу каман Дөлөнгө,
Чалдырып койсо кантебиз?

Майып болуп, Сейитбек
Алдырып койсо кантебиз?
Санга өзүн бир салып,
Сана түрду түктөндөп.
Көз ирмебей кырк жигит,
Карап калды үксөндөп.
Эрке, Торко эки шер,
«Дөлөн кандап» бакырып,
Доолбасын кактырып,
Токтобой ураан чакырып,
Желектин башы буралып,
Жергелүү калмак кубанып.
Мына ошондо Дөлөн кан,
Түүчунак менен урдуруп,
Качырып калган кези ошол,
Балаңа найза сундуруп.
Жаныбарың Түүчунак,
Жебедей учуп атылып,
Төрт туяктын даңканы,
Бута бою чачылып.
Санга камчы жегенде,
Буурадай оозу ачылып.
Сакалы желге бириндеп,
Этеги көккө дирилдеп,
Жер козголуп зардабы,
Камандан бетер күрүлдөп,
Бирди эмес жоосунан,
Жүздү сайган Долон кан.
Качырганын катырып,
Күчтүү сайган Дөлөн кан.
Тиктеген жерден жаңылбай,
Теше сайган Дөлөн кан.
Иче-кардын чыгара,
Эше сайган Дөлөн кан.
Коп билген жоонун айласын,
Таамайлап кармап найзасын.
Чарайнанын чети деп,
Сол мүрөнүн бети деп,
Каалаган жерим ушу деп,
Как жүрөктүн тушу деп,
Тиктеп кетип баратат.
Туу көтөрүп кан болуп,
Бул Дөлөн кан жашынан,
Жоого ылайык Түүчунак,
Жазбай чуркап дасыган.
Көргөндөр түрүн ойлошту,
Учат деп бала атынан.

Найзадан Сейит калтарбай,
Көзүн жумбай, жалтанбай,
Көкүрөгүн дагдайтып,
Тосуп түрду арстандай.
Дөлөн кан жетти бургутуп,
Көкүрөккө найзаны,
Коюп калды мылгытып,
Алты кулай сыр найза
Аянбастан сунгутуп.
Аты менен экөө тең,
Артын көздөй ыргытып.
Табышы катуу тарс этип,
Болоттон жалын жарк этип,
Найза кетип быркырап,
Эки колу Дөлөндүн,
Ташка ургандай зыркырап.
Алакан эти оюлуп,
Колтук эти чоюлуп,
Омүрткасы омолоуп,
Эңгирей түшүп оңолуп,
Эр Сейитбек баатырга,
Дөлөн кан найза уруптур.
Бала баатыр кыраакы,
Тайып тийсин найза деп,
Көкүрөгүн буруптур.
Тепчип найза тиерин,
Тим эле билип туруптур.
Өз боюна ишенип,
Бул оюнду кылыптыр.
Атасы Аккан мурунтан,
Найзага нечен тургузган.
Ык үйрөтүп жазгырма,
Балбанга найза ургузган.
Бала кезде катырган,
Беш киши найза сайса да,
Былк этпеген атынан.
Дөлөн кандын найзасы,
Ак олпокту булуптур,
Тогуз кабат соотту,
Катары менен жырыптыр.
Торконун кылы сүзүлүп.
Чагараак соот үзүлүп.
Соотту тешип кылтайып,
Болоттун учу кириптир.
Кудай сактап баланы,
Омүроо этин чийиптир.
Алдындагы Телтору,

Бурала түшүп оңолуп.
Эр Сейитбек баатырың,
Анардай болгон кызыл жүз,
Кубара түшүп оңолуп.
Эсин жыйып эңгиреп,
Телтору оозун бурганы.
Найза кармап Дөлөн кан,
Кезегин сурап турганы.
Бул жорукту көргөндө,
Баатырсынган Дөлөндүн,
Башынан учту ыйманы.
Не болду деп Сейитбек,
Зайырбек жетип барганы.
Жүлүп алып ыргытты,
Соотунда калган найзаны.
Торконун жиби чубалып,
Буласы чыгып булайып.
Тунжураган кырк жигит,
Турган кези кубанып.
Далыга чаап баланы,
Кайра тартты Зайырбек.
Мизи кайтты Дөлөндүн,
Азаматсың баатыр деп.
Омурулган неменин,
Азабын таштай катыр деп.
Карасаң калмак тарабы,
Шаң, күлкү жок жанагы.
Түн түшкөндөй тунжурап,
Чөгүп турат паанайы.
Добулбас үнү басылып,
Токтоду күлкү каткырык,
Топшуру бүттү тартылып.
Эрке, Торко эки шер,
Өрттөй ичи ачынып.
Дөлөн кан турду ортого,
Намысынан ардыгып.
Кайкайган менен калп эле,
Өлөм го деп жан чыгып.
Сейитбек баатыр турган жер,
Телторуга камчы уруп.
Дөлөн канды качырып,
Жаныбарың Телтору
Жебедей жерди жабырып,
Ок жылаандай атылып,
Чочубай кылган айланы,
Чолок кармап найзаны,
Эти ачышып калган эр,

Атасындай балбан, эр.
Дүбүртүнөн баатырдын,
Дүңгүрөдү кара жер.
Түгөнгүр эмне болор деп,
Түрүлө карап калың эл.
Найзасын болот аштаган,
Жортуулду жоого баштаган,
Таамай урган найзасын,
Козго сайса жазбаган.
Тизеси жерге бүгүлүп,
Жаныбарым Телтору,
Текедей болуп түйүлүп,
Жал-куйругу жайылып,
Жандан башка жүгүрүп,
Ураан тартып кырк жигит,
Сейитбек деп бакырып,
Суроонго көнгөн Телтору,
Коёндой кулак жапырып,
Торт туяктын даңканы,
Күрөгөндөй чачылып.
Бала баатыр Сейитбек,
Чын ачуусу кармады.
Жетип найза урарда,
Калмактардын кан Дөлөн,
Өрттөй көзү жайнады.
Алыс жерден качырып,
Күүлөнүп баатыр барганы.
Кекиртектин өзү деп,
Коко тамак кулкунун,
Бузуп өтөр кези деп.
Жакасынын чети деп,
Жабылбаса эти деп,
Туулганын моюн тушу деп
Талкалар жерим ушу деп,
Туштап келип калганы.
Найза тийди балк этип,
Кежигеден ач болот
Чыга түштү жарк этип.
Белинен каскак үзүлүп,
Сынып кетти карч этип.
Ат жалына кол жетпей,
Дөлөн кандан ал кетип,
Туучунактын үстүнөн
Кулап барат жалп этип.
Сүйрөлө түшүп аз жерге,
Ажырады атынан.
Казандай болгон туулга,

Кнлдайып учуп башынан.
Имерилип Сейитбек,
Эңкее түшүп алганы,
Далыда айдар чачынан.
Жерден алып көтөрүп,
Ээрге туура өңөрүп,
Жекеден баатыр жеңди эле,
Кырк жигиттин алдына,
Ат ойнотуп келди эле.
Ак тулпар менен Зайырбек,
Зымыратып барарда,
Дөлөн кандын тулпарын
Жетип коштоп аларда,
Насили душман экенин,
Айбан да болсо билди эми.
Чылбырын сүйрөп жаныбар,
Кошкурук атып ойноктоп,
Качып колго кирди эми.

Сейитбек баатыр Дөлөн канды
солдойтуп өңөрүп келип, кырк жигиттин

Дөлөн кан аттан кулап ындыны өчүп калмактар кыжылдаша түшүштү. Калмактар катуу намыстанып, көп токтоп турбай Торко баатырга кандык жол беришти. «Ушунча киши түрүп жоо менен бир беттешпейт деген эмне!» деп, Эрке баатыр Кылжейренди ойнотуп, найза кармап жекеге чакырып турду. Даяр турган Зайырбек баатыр Актулпар менен жекеге чыкты. Зайырбекти Бөрү баатыр коштоп келип коё берди. Ошондогу Зайырбек менен Эрке баатырдын согушу:

Жалынын бүгүн өчүрдүм,
Көксөсүн алып сууттум
Ата даңкка ээ болду,
Азамат болуп жетимиң.
Кезекти бербей бириңе,
Кээ бириң тийдим жиниңе,
Жол бербей койду мага деп,
Таарынба, Заке, иниңе.
Эр кезеги келгенде,
Эрендер чыгып сайышмак.
Кезек күтпөй тең кирип,
Эрдик күчкө салышмак.
Зайырбек, Эрке эки дөө,
Мингендери тулпар ат,
Жанда кылыч байлалуу,
Жарак кармап найзаны,
Бир-бирине эки шер,
Көргөзмөк болду айланы.
Көкүрөктө тагылуу,
Болоттон кылган калканы.
Бирден темир чоюн баш,

алдына таштап, шерденип айтып турган жери:

Айланайын жигиттер,
Таарынба кылган ишime.
Таамай келип кезиктим,
Каалап жүргөн кишime.
Кызып кеткен экемин,
Кайратым батпай ичиме.
Кармаша кеттим токтолбой,
Ишенип кайрат күчүмө.
Жана түрүп ишендим,
Алдымда буудан атыма.
Бет келишип туруштук,
Карабай кары-жашына.
Канга тойбос канкордун,
Азапты салдым башына.
Кагылайын, кырк жигит,
Каталык кылдым кечиргин.
Ичимдеги бушмандын,

Курунда экен камдалуу.
Камсыз экен экөөнүн,
Жоого керек щайманы.
Эки баатыр ошондо,
Бирин-бири бет алып,
Ат коюшуп калганы.
Как жүрөктүн өзүнө,
Болжоп найза кармады.
Айкырышып арстандай,
Аянбастан барганы.
Экөөнүн тең кем эмес,
Бир-биринен салмагы.
Көз үрөйүн учурат,
Тиктегенде зардабы.
Жебедей учуп аттары,
Жерге ийилип баштары,
Болжогон жерден жетишти,
Эрегишкен кочкордой,
Карс коюшуп өтүштү.
Төшкө тийип так этип,
Найзалар сынып карч этип.

Алдындагы аттары
Чочоё түшүп жалп этип,
Боконо сөөгү болк этип,
Бүткөн бою солк этип,
Эсине келе калышып,
Кайра баштан барышып,
Кайра найза алышып,
Эки баатыр алты күр,
Беттешип найза сайышып.
Андан арга түгөнүп,
Кылычты колго алышып,
Оройдон¹ ары салышып,
Кылыч кыйрап кыңгырап,
Чоюн баш менен согушуп,
Төбөнүн баары заңгырап.
Болот калкан тоскондо,
От жагылып шыркырап,
Чоюн баш сынып быркырап,
Көкүлү көктө чыркырап,
Сокмогунан токмоктун,
Орой — бег, жүз деген мааниде.
Бүткөн бою зыркырап.
Эки шер эмне болот деп,
Эки тарап чуркурап.
Чоюн баш таштап жиберип,
Айкырышып келишип,
Ач билегин беришип,
Эки шер кетти эңишип,
Эрдин кесе тиштенип,
Өйүз-бүйүз эки жоо
Карап турат тиктешип.
Ач жолборстой таймашып,
Атчан турду кармашып.
Далыдан чапчып алышып,
Чап кенедей жабышып.
Жулкулдашып турушту,
Эки колу карышып.
Буттары жерге мыкталып,
Буудандын бели майышып.
Жанатан бери Зайырбек,
Ич-коюнга бара албай,
Колун созуп Эркени
Курунан барып ала албай,
Ал аңгыча болгон жок,
Ыгына келе калды эми.

Балбандыгын карагын,
Эр Зайырбек абаңдын,
Жаш баладай Эркени,
Көтөрүп атка салды эми.
Азоодон бетер мөңкүтүп,
Кырк жигиттин алдына,
Өңөрүп алып барды эми.

Бөрү баатыр чаап жетип, Кылжейренди коштоп келди. Зайырбек ачуусу келип, Эрке баатырды атка басканда катуу кекиртектөп койгон экен, өңөрүп барып таштаары менен жан берди. Торко баатыр ошондо черүүсүнө кайрылып мындай деди: — Бирден барсак бизди терип жок кылчудай, менин артымдан киргиле! — деп кырк жигитти бет алып, катуу качырды. Аркасынан жерди дүңгүрөтүп эки миң черүү да качырып калды. Эр Сейитбек баш болгон баатырлар дагы тике качырышты. Эбегейсиз кан төгүлгөн уруш эми башталды. Кырк баатыр көп колдун кырк жеринен оюп кирди. Торко баатыр менен Бөрү баатыр бир кезде бет келише калды. Бөрү баатыр Торконун найзасын кагып өтүп айры төшкө таамай найза уруп өттү эле, эңгирей түшүп эсин жыйып, колдун калың жерин аралай качып кутулду. Баатырлар колду чил учкандай түш-тушка бөлдү. Баатырлардын кысымына чыдабай качып берди, баатырлар артынан сүрө түшүп алды.

Жыгылып туусу жалп этип,
Калың черүү тура албай.
Качып берди жалт этип,
Алдындагы аттары,
Тизеси жерге бүгүлүп,
Артта калып калганы,
Чын жанынан түңүлүп.
Кырк баатырдын карааны,
Жан алгычтай көрүнүп.
Топтоп качпай көп черүү,
Жайыла качты бөлүнүп.
Аны көрүп кырк баатыр,
Атка камчы салганы.
Арстандай айкырып,
Артынан кууп калганы.
Буудандар менен буйдалтпай,

Жетип найза сайганы.
Душман качып жайылып,
Жоо кубалап кырк жигит,
Кол кумары жазылып.
Жер жайнап качкан калмакка,
Көз кумары жазылып.
Ар кимиси ар маашыр,
Өз кумары жазылып.
Кыйла жерге барса да,
Көпчүлүгүн жигиттер,
Көмөлөтө сайса да,
Кайрат кылган жок болду.
Оозун буруп буудандын,
Айбат кылган жок болду.
Атынын оозун жыйышып,
Кырк жигит келип токтолду.

Жоону кубалап жиберип, кырк жигит кайра тартты. Сейитбек менен Зайырбек мурунку ордунда калды эле, таанга тийген ителгидей жоону кууп салып, кайра тартып келе жаткан баатырларды кубанып карап турду. Күн батыш тараптан жоо жарагы жаркылдап көп адам чыкты. Сейитбек дүрбү салып караса, 60 адамы менен келе жаткан Аккан экен. Аккан Шор-Тоосунан баатырлардын тамашасына кумары канып, калмактардын качканын көрүп жаткан эле. Сейитбек Аккандын алдынан тосуп чыгып башын ийип, таазим кылып салам айтты. Ошондо Аккандын Сейитбектин жеңишин куттуктап, 40 жигиттин баатырлыгына ыраазы болуп, айтып турган жери:

Ак калпактуу кыргыздан,
Аттанып, балам, келдиңби?
Айыгышкан душмандын,
Азабын таштай бердиңби?
Алышып жатып арстандай,
Айбатың салып жеңдиңби?
Карматыпсың душманга,
Жеңе турган белгиңди?
Ата-бабаң дүбүртүн,
Алыста жаткан эл билди.
Эр Сейитбек калмакка,
Аттанып кетти дегенде,

Кең Кашкарга батпадым.
Алда кандай болор деп,
Дөлөн кандан чочулап,
Эч аргамды таппадым.
Кырк жигитим ээрчитип,
Акмалап сени баккамын.
Айкын болгон өзүмө,
Дөлөндү күтүп жатканың.
Келериң менен калмактын,
Чыгардың балам талканын.
Ордун бастың атанын,
Кыйлага кетти атагың.

Ачылып жолу мол болсун,
Мындан аркы сапарың.
Чыгарыпсың өзөгүн,
Көңүлдөгү капканын.
Жүргөн душман өчүгүп,
Жай болуп башы кесилип.
Жүрөктө жүргөн өктөөнүн,
Жалынын басып өчүрүп.
Бөрү тил учуп кан кылып,
Бөгөшкөндү жай кылып,
Душманың басып нан кылып,
Жадырап-жайнап турганың,
Көңүлдөгү иш болду,
Өңүмдө көргөн түш болду
Кемтигиң толуп ичтеги,
Келиптир ишиң оңунан.
Курманбек баатыр жай болгон,
Ушул Дөлөн колунан.
Кезек келип өзүнө,
Чыгыптыр өтү оозунан.
Ачыптыр кудай бактыңды,
Айгышкан жооңдун
Кулаган экен чатыры.
Бактысы тайып башынан,
Жай тааптыр Эрке баатыры.
Туу көтөрүп душманга,
Ак жолтоюм Зайырбек,
Чыгарган эмес жанынан,

Кайран баатыр Курманбек.
Телтору ат кошо жүргөндө,
Теңирден жолум болот деп,
Зайырбек баатыр, жарарың
Бүтүптүр шоруң, азабың.
Көтөргөн туусу өзүңсүң,
Эр Сейитбек баланын.
Карап турсам өзгөчө,
Көрүндү жоого карааның.
Баш кесип, кызыл кан ичип,
Байланып келген жарагың.
Ушуну менен кыңк этпей,
Кыскартат калмак танабын.
Кырк болсо да карааның,
Кырк миң жандай көрүндү,
Азаматын кыргыздын,
Көргөндө көөнүм бөлүндү.
Айланайын, Зайырбек,
Эч нерседен жалтанбас,
Найзадан коркуп калтарбас,
Эр сонуну сенде экен.
Кулжа, Көөдөн буура сан,
Чара туяк, чарчабас,
Жал куйругу жайкалган,
Казатка минчү казанат
Ат сонуну сенде экен.
Эми көрүп кубандым,
Азамат кыргыз элде экен.

Аккан Сейитбекке, кырк жигитке ыраазы болгон сөзүн айтып, аттан түшүп, Чоң-Дөбөнү жай кылышты. Баатырлар тердеген буудандардын ээрин алып, тердигин белине таңып, аса байлап суутуп коюшту. Баатырлар калмактын айлына барууну туура көргөн жок. Көк шиберлүү керүүгө отту бажылдата жактырып, казысы карыш бээни жардырып, чүйгүндөп этти жан казанга салдырып, Эсенбайга айкөл Манастын жомогунан айттырып, жылдыздуу асман, айлуу түндү жаңыртып, алда кандай болот деп туш-тушка кароол коюп жатып калышты. Эртеси баатырлар аттанып, Жазыдагы Курманбектин ордосуна келип, дарбазасына кызыл туу сайып, кадимки кан ордосун куруп, бекем чеп жасап орношуп алышты. Күндө аттанып жигиттер туш-тушту чалып, илбээсинге шумкар салып, жоо кабарын да алып турушту.

Сейитбек баатыр калмакты багындырып, Дөлөндүн башын кесип, Эрке баатырды жай кылып, Курманбектин ордосунда жатат деп угуп, Көрпө баатыр бүт казакты көчүрүп Сейитбекке келди. Дөлөн кан камсыз жаткан кызайларды талап алып, Көрпө баатырды алым-салымга жыгып, баш көтөртпөй келе жаткан. Ал алымдан азат болгон Көрпө баатыр Сейитбекке баш ийип келген. Аны Сейитбек жакшы тосуп алды. Калың кызай Сейитбекти тегеректеп конуп, малын жайып, жатып калышты. Ошентип, Сейитбек баатыр казак элинин баатыры Көрпө баатырды да аяш ата кылып алды.

Эмки сөз калмак элинен болсун. Торко баатыр канынан айрылып, өзү катуу жарадар болуп, Кара шаардагы табыпка түшүп айыгып алгандан кийин, калмак

элин жыйып Дөлөн кандын уулу Дегени калмакка кан көтөрдү. Деге ошондо жети жашар эле. Аны менен Торко баатыр жай жата албады. «Сейитбек баатыр артыбыздан кууп келсе башыбызды алат. Андан көрө ортого таңдайында мөөрү бар, тилинде сөөлү бар, сөзүндө балы бар Көлбөк чеченди мал-башым тартуу деп, Сейитбекке жиберели, болбосо кыйын күндө калабыз. Сейитбекке Дөлөн кан, Эрке баатыр барында алыбыз жеткен жок, эми алыбыз келеби? Дөлөн кандын кылганы башына жетти. Кудайдын жазуун көрөлү, элди бүлгүнгө салбай айтканын орундап берели. Атасы Курманбектей ак көңүл, акылман болсо, адагы эл тынчтыгын жаман көрбөс» деп, Деге эли менен кеңешип, Көлбөк чеченди Сейитбекке аткарды. Көлбөк чечен колуна ак желек алып, Сейитбектин ордосуна барып, Торко баатырдын сөзүн бал тилге салып, айтып турган жери:

Аманбы балам, Сейитбек,
Атасын тарткан кабылан.
Мен бир Көлбөк элчимин,
Айтканымды кабыл ал.
Жүрөгүңдө жалын бар,
Башыңда таалай, багың бар.
Бүжүрөп келди душманың,
Үмүт үзүп жанынан.
Кабардар кылып коёюн,
Карасыз нээтим агынан.
Өз колуңдан мурт кетип,
Дөлөн кан учкан тагынан.
Ажалы жетип күн бүгүп,
Ажырап сыймык, багынан.
Мезгили келсе токтоосуз,
Мөмөлөр ыргыт шагынан.
Өчүңдү алдың, Сейитбек,
Өчөшүп жүргөн касыңдан.
Дөлөн кан канкөр болучу,
Өксүткөн сени жашыңдан.
Бала да болсоң кыйла азап,
Бастырып өттү башыңдан.
Эрегиштин дартынан,
Суурулбай чыкты жанга жан,
Суудай акты канга кан.
Жазыксыздан жок болду,
Жалгандан кетип кыйла адам.
Пайда жокко, Сейитбек,

Суурган кылыч, найзадан.
Кыргыз, калмак эл болуп,
Элдешсек кантет кайрадан.
Кечүүсү жок камалдык,
Кечиргин баатыр дайрадан,
Ачууңузду бериңиз,
Кыстоодо калды элибиз.
Кыйналгандан түмчугуп,
Кысталды катуу демибиз.
Белге чапкан жыландай,
Беш жерден сынды белибиз.
Бузулган ыркты жөн кылып,
Б1нтымакка келиңиз.
Эр Сейитбек, сиз жакка,
Барып кел деп жиберди,
Башчы Торко бегибиз.
Эл боло турган жөнүм бар,
Жок деди ичте кегибиз.
Кан үчүн канга кан берип,
Өлдү дейт Дөлөн каныбыз.
Чалгы кыйган чөпкө окшоп,
Араң турат алыбыз.
Денеде кашык кан калбай,
Алсырап турган чагыбыз.
Баатырым, сенин алдыңа,
Тартуу дейт жер, суу, малыбыз.
Аман калар бекен дейт,
Чымындай болгон жаныбыз?

Көлбөк чечен калмак элинин алынан кабар салып, элчилик сөзүн төкпөй-чачпай айтып бутту. Сейитбектин жообун жалдырап күттү. Ошондо элчини четке коюп, Сейитбек, Аккан, Зайырбек кеңеш куруп, элчиге мындай деген жооп берди: — Эл тынччылыгын, эл болууну биз дагы жаман көрбөйбүз. Торко баатыр күнөөсүн мойнуна алганы чын болсо, биз айтканды аткарсын. Ата конушум болгон Жазы талаасын бошотуп берсин. Экинчиден, он эки жылдан берки тулга отун, коломто акысын төлөсүн, үчүнчүдөн, кызайлардын үч жылдан берки тарткан чыгымын берсин! Ушуну камдап, Торко баатыр өзү алдыма келсин, анан күнөөсүн кечемин, — деп элчини

калмакка кайра жөнөттү. Элчи казы-картага тоюп, Сейитбектин сөзүнө ыраазы болуп, Торко баатырга барды. Муну угар замат Торко баатыр токтобой жүгүрүп, элчинин сөзүнө сүйүнүп, элин жыйып бүлүнүп, Сейитбектин доосун толук бүтүрүп, боз үйүн чечип, Жазыдан көчүп, керней-сурнай тартып, кызыл нарга алтын-күмүш артып, улуу кызы Санжыргалды Сейитбекке деп арнатып, ак желек алдырып, өзү баш болуп жөнөдү. Торко баатыр жаш кан Дегени, эл билген бектерин, акылман, чеченин, көптү көргөн көсөмүн жыя келип, ордонун жанына келип түштү. Тууну аштап, Көлбөк чечен баштап, Сейитбекке келип туунун башын ийип, таазим кылып жеңилгенин билгизди. Ошондогу Көлбөк чечендин сөзү:

Жакшы жышаан, Сейитбек,
Эпке келип эки жоо
Эл болушуп турганы.
Чатак, чабыш басылган,
Тынччылык элдин жыргалы.
Алдыңа келип Торконун
Ийилгени — сынганы.
Ачылса көңүл жарк этет,
Унутулуп мурдагы.
Басташып жүргөн душмандын,
Башына жетти кылганы.
Бет келишкен жериңден,
Касың Дөлөн жок болду.
Кыргыз, калмак болгону,
Кармаша түшүп токтолду.
Көрсөк, баатыр, алыпсың,
Айландырып оң-солду
Кайра тийди колуңа,
Ата-конуш коргону.
Ушул болот, Сейитбек,
Башыңа сыймык конгону.
Душман дебей эл кылгын,
Башчыбыз Деге, Торкону.
Чыгышы жаман камышты,
Кол ичинен өрт алат,
Бир албастан төрт алат.
Жүрүшү жаман жигитти,
Эл ичинде жоо алат,
Эрегишкен доо алат.
Элден чыгып озгонду,
Өзгөгө моюн созгонду,
Алтын алат коюнун,
Аягында жөн койбой
Кылыч кесет моюнун.
Маанисин байка, Сейитбек,
Айтылып жаткан оюмдун.
Четине душман жолотпой,
Асыра эми кыргызды.

Жакшы күтүп, жакшы жүр,
Башыңа келген сыймыкты.
Кесир кылсаң кетпейби,
Келе турган ырыскы.
Акыл менен аласың,
Асмандагы жылдызды.
Таалим алып Аккандан,
Таанып калган баласың,
Аркы-берки турмушту.
Анык баатыр экенсиң,
Атагың бар салмактуу.
Теңирин кеткен тааныбай,
Баш ийдирип калмакты.
Күнөөбүз бар, кечиргин,
Баатырым, келип тұрабыз,
Тартуу кылып мал-башты.
Алдыңа келген калмактар,
Башы тартуу, Сейитбек.
Минип келген алдында
Аты тартуу, Сейитбек.
Адыр толо жайнаган,
Малы тартуу, Сейитбек.
Керек болсо Көлбөктүн,
Жаны тартуу, Сейитбек.
Сүрайм десең калмактын,
Шаары тартуу, Сейитбек.
Алтын-күмүш аралаш,
Зээри тартуу, Сейитбек.
Кара калмак калың журт,
Эли тартуу, Сейитбек.
Баарынан сонун эмеспи,
Ынтымакка келишсек.
Берен баатыр, өзүңө,
Жакшы белек камдадык.
Бой экен деп өзүңдү,
Сүлуудан сулуу тандадык.
Улуу кызы Торконун,
Санжыргал аттуу сулууну,

Сейитбек сага арнадык.
Төрт түлүк малдан төрт миңди,
Жыйып туруп айдадык.
Көчүп чыктык Жазыдан,
Калсын деп көөнү жайланып.
Келишкен чыгаан жоргодон,
Кермеге жүздү байладык.
Арканын жибек тарттырдык,
Сексен, качыр, кырк төөгө
Түркүн дүйнө арттырдык.

деп, Көлбөк чечен сөзүн бүтүрдү. Соз башында Аккан болуп, «эки элдин элдешкени— бул баарыга жагат» деп, баатырларды бири-бирине жараштырып, элчиликке кол кармаштырды. Кыргыз, калмактын ортодогу чатагынын бүтүмү конок каадасынан кийин болсун деп, тегерек тартып олтуруп, бал кымыздан күйдүрүп, кыдырата сундуруп, бажырап сөзгө киришти.

**«ОЛЖОБАЙ МЕНЕН
КИШИМЖАН» эпосунан үзүндү**
Алымкул Үсөнбаевдин
айтуусу боюнча

Түбү кыргыз эл экен
Аты жөнүн уруусун
Калың кыпчак дээр экен.
Кыпчактардын Солтобай
Кыз ала элек неме экен.
Торайгыр деген жерде экен
Тоолуу кыргыз элде экен.
Абасы салкын, атыр жел
Ак кардуу жайык төрдө экен.
Айдап койгон жери жок
Аймагы мейкин саз болуп,
Агын суу менен жарышкан
Ала моюн каз болуп,
Алдас урган суусу шар
Аскадан төмөн октолуп.
Арал сайын көк ирим
Айланпа болуп токтолуп,
Ала-Тоо дайра аталган
Аябай аккан шок болуп,
Ак чабактар ойногон
Атып чыгып жок болуп.
Күкүгү сайрап бадалдан,

Элдин малын бүт алып,
Эптеп оокат кылганга,
Азыноолак мал-жан калтырдык.
Жан калса мейли малыбыз,
Бергенди, баатыр алыңыз.
Мал жардысы эки жыл,
Жыл айланса байырбыз.
Эсен калса болгону,
Өлбөй чымын жаныбыз, —

Күмүштөй тоосу агарган,
Бадалы гүлдөп жайнаган
Бак сайын булбул сайраган.
Кардан эрип аккан суу
Каркыны кыйын дайрадан,
Гүлүстөн болгон жээгине
Гүлдөрү текши жайнаган.
Эки чети көбүктөп
Эпкиндеп шамал айдаган,
Бетегелүү тулаңда
Берметтей малы жайнаган.
Сайына сайы уланган
Салаасы камыш курактан.
Сагызган тынбай шакылдап,
Сайраган торгой бир жактан.
Салаасы кенен салкын төр
Сергитип жанды жыргаткан.
Сар манат кийип жер бети,
Саймалуу тоого нур чачкан.
Көз кумарын кандырган
Көрүп турсаң ыраактан.
Жайкы абасы эң тунук
Жаралуу жанды жыргаткан.
Алтындай ташы жайнаган
Ата-кыргыз жери ошол.
Аскадан чыккан муздак суу
Чоргодой куюп кайнаган,
Салкыны шамал, булуттан
Санаасында Солтобай
Самап чыкты кыз издеп
Калың кыпчак уруктан.
Ээрчитип жолдош жанына

Эл аралап барам деп,
Уккан элдин баарына,
Көргөн менен кыз жакпай,
Көтөрүп өйдө көңүлүн,
Көңүлдө курдаш табылса,
Өткөзсөм дейт чын тилеп
Жашчылыктын өмүрүн.
Жактырбады бир кызды
Жалпы кыпчак элинен.
Ат тандашып минишип,
Асемдүү кийим кийишип,
Айлынан жолдош киши алып
Жолго чыкты Солтобай,
Кыз жакпаса көөнүнө
Жашчылык жөнү ушундай.
Аралап канча жерлерди
Айлына барды далайдын.
Мурун келип көрбөгөн,
Чылмайран деген жерде экен,
Өзөнүнөн суу аккан,
Өрүшүнө мал толгон,
Өрдөшү салкын төрдө экен.
Чылмайран тоонун өзүндө
Кулжыгач деген бар экен.
Карды салык, малы көп
Калкында бай жан экен.
Эркек уул мында жок,
Жалаң кыз балдары бар экен.
Кулжыгач байдын кыздары:
Укурук моюн, калем каш,
Кундузга окшош, өлөң чач,
Кыздары сулуу болот деп,
Кулжыгачтын кыздарын
Көрөм деп келген кишилер,
Кеталышпай конот деп.
Кыздары сулуу деп үктү,
Арадан кабар кеп үктү.
Кыздары сонун деген соң,
Кыз издеген турабы,
Ашыктыктын азабы,
Алыс да болсо жакын го,
Андай жолдун ыраагы.
Босого маңдай, бото көз,
Моймолжуган ширин сөз,
Бойго жеткен кезеги —
Бегимжан деген чырагы.
Эркелеп өстү Бегимжан

Эне-атанын мээринде,
Ата салты боюнча
Атасынын төрүндө,
Ардак болду көргөнү
Алакандай элинде.
Ар тараптан келген бар,
Айтылуу кызды көрүүгө.
Атасына кеп салат
Аябай калың берүүгө.
Жуучу келет аптада
Жумшак сүйлөп лыпылдап,
Эмне дээр экен деп,
Эт жүрөгү зырпылдап.
Ээликме жигит сөз айтат
Эп менен сүйлөп лыпылдап.
Күңгөйдүн кызы Бегимжан
Гүлкайыр болду буралган.
Сүйлөшө албай көп жигит
Сүйүүдөн ырын чыгарган.
Атасына Бегимдин
Ар кимдер келип кеп айтат.
Кол куушуруп, каадага
«Куда болсом» — деп, айтат.
Асылдан асыл экен деп,
Айлы бүтүн мактады.
Кызыгып сөз айттырып
Кыйла жигит каттады.
Бирок, Бегимжандай сулуунун
Пейлине толук жан жакпай,
Жүргөн экен бу дагы.
Күүгүм кире, күн бата
Кулжыгачтын айлына
Солтобай келип түштү дейт.
Аттан түшүп жатканда
Сулуу кызы кайда? — деп,
Бекиткен кайсы жайга? — деп,
Перидей болгон Бегимжан,
Бетиң окшош Айга деп.
Ак үйдөн чыкты керилип,
Айлына келген коноктор
Аттан түшүп жатканда,
Бегимжан калды көрүнүп.
Көргөн жерде Солтобай
Көңүлү калды бөлүнүп.
Кыз болсоң шундай болгун деп,
Сен үчүн бүгүн кондум деп,
Өз пейлинде муну ойлойт

— Сени алсам сулуу оңдум деп.
Кыз жагып калган Солтобай
Уйкусу келбейт түнүндө,
Акыл-айла эмеспи,
Ар түрлүү ишти билүүгө.
Атпай таң узак көрүнүп,
Жатты бир түн Солтобай
Конок болуп түнүндө.
Арачыга кеп айтат:
Атасына сүйлөшкүн,
Алабыз ушул сулууну,
Айнытпагын — деп айтат.
Чыдаймын калың малына,
Канча калың салса да,
Чыдай бергин баарына.
Бак, дөөлөттүү киши экен,
Кадыры бар көрүнөт
Өз элинин баарына
Октос берип токтолбой,
Ошондой болот балалык.
Капаста тоту, булбулдай,
Каалап калган Бегимжан
Үйдөн чыкты таранып.
Макул десе Кулжыгач,
Ушул кызын алалык.
Калтырбай түгөл берейин,
Күтүп жүргөн малымды.
Канча айтса да макул де,
Арачым, жок дебегин калыңды!
Тандап сулуу биз издеп,
Табалбай¹ жүргөн мезгилде,
Тасма бел сулуу табылды.
Кыз атасы Кулжыгач,
Кыргыздан бул да бай эле,
Торт түлүгү шай эле,
Өзөнү токой, аккан суу,
Мекен кылган жерлери,
Чылмайран деген жер эле.
Чылмайран тоо келишкен,
Чыбыры² тегиз малга жай,
Койлору төлдөп эгизден.
Күтүнгөн анын үй-мүлкүн
Далай адам көрүшкөн.
Арачы келди ошондо,
Кулжыгач байдын өзүнө

Кол беришип көрүшүп,
Тийгизип төшүн төшүнө.
— Биз келдик бай алдыңа,
Көрбөгөн кайдан келди деп,
Көңүлүң салба кайгыга.
Кызы сулуу кишинин
Кыйла адам келет айлына,
Кызыңды бергин сураса,
Кылчактап Күке айныба,
Ардактап баккан карагың,
Айнектей балаң барына,
Кулжыгач бай кубангын,
Кудайдын берген багына!
Кызыңды угуп келгенбиз,
Келбейт эч ким малыңа.
Байбичең менен сүйлөшүп,
Кошо жүргөн коңшулар,
Акылдашып, үндөшүп.
Кубанып сөздү бир дешип,
Жооп бер бай кебиме.
Катуу тийип турабы
Ушул сөзүм көөнүңө.
Кыргыздын бул да мырзасы,
Кызыңды бергин теңине.
Кыйын билгич Солтобай,
Бул да кыпчак деген элинде.
Кыргыздан издеп кыз жакпай,
Ылайыктуу кыз таппай,
Келгенбиз дегдеп атайы,
Кызы бар деген жөнүңө.
Керилген сулуу балаңыз,
Келгенде жакты көөнүнө.
Кеткиси келбейт кылчактайт,
Ушундай келишкен асыл периге.
Кыз калыңын көп алып,
Айдап алсаң келишет,
Тигил ак кардуу салкын төрүңө.
Абасы таза, атыр жел,
Ак кардуу аска, суук бел,
Абалдан шону ээлеген
Ардактуу экен сиздин эл.
Акылдашып сүйлөшүп,
Кулжыгач, айтканыма жооп бер.
Бир келип конуп кетүүгө,
Келгеним жок айылдап,

¹ Тасма бел — ичке, сыңдуу бел.

² Чыбыры — майда-майда коктучалары бар жер.

Кулжыгачта кыз бар деп,
Кулак уккан айындап¹
Кызыңа теңтуш Солтобай
Жүрсөм дейт го кайындап.
Менин айткан сөзүмдү
Кулжыгач уккун дайындап.
Торайгыр деген жер болот,
Торайгырды жердеген,
Калың кыпчак эл болот.
Куда болсок Кулжыгач,
Күйөөң сенин Солтобай,
Кыпчактардын башы деп,
Ай чачырап, жылдыз көп,
Ажайып сонун турмуш көп,
Куда болсо дегенди
Кулжыгач, түшүнбө жаман
кылмыш деп.
Кыз алышып, кыз берип,
Бир-бирине туш келип,
Күлүк ат салып калыңга,
Күбөк² боолуу куш берип,
Кереге тартып үй тигип,
Кымбат түрдүү сеп берип,
Башынан келе жатпайбы,
Булар — кыргыз салты делинип.
Ылайык болсо сөздөрүм,
Кулжыгач бай тилеңиз
Эки жаштын өмүрүн.
Айлыңдан көрүп кызыңды,
Ашык болду Солтобай,
Башыңдан өткөн жок беле,
Балалык кез ушундай.
Макул десең жооп бер,
Бай Кулжыгач кысылбай,
Кулжыгачка кеп сүйлөп,
Кудалык жөнүн коп сүйлөп,
Куда бол, Куке! — деп сүйлөп,
Ал да чечен арачы
Ар нерсени эп сүйлөп,
Арачыдан эмеспи,
Кошулмач сөздүн арасы.
— Кызыңа теңтуш бул дагы,
Кыпчактардын баласы.
Кыялың турса жактырбай,
Өзүң сынап карачы.

Адамдын толкуйт көңүлү,
Мудаага жетсе санаасы.
Кулжыгач куп деп, сен айтсаң,
Куда болуп сыйлашсак,
Чачылганды жыйнашсак,
Кымбат түрдүү сеп берип,
Оозуңдан чыккан калыңды,
Орун кылсак өткөрүп.
Кыз ойнотуп, той союп,
Кыйланын баарын ырдатсак,
Өлбөй калар адам жок,
Кулжыгач, курган жанды жыргатсак.
Келип, кетип катышсак,
Айныбаска антташсак,
Аралашып бир жүрүп
Жек-жаат болуп сыйлашып,
Кадырды бекем сакташсак.
Убадалуу күн болжоп,
Ушинтип сөздү бир болжоп,
Келебиз деп бир күнү,
Айтымынча бар экен,
Кызың жаштын күлгүнү.
Арачы болуп жүргөн жан
Кынабын таап сөз айткан
Бул да кыпчактын чечен адамы.
Куда болсом экен деп,
Кулжыгачка апкелди,
Тигил Солтобайдай баланы.
Арачынын өзүнөн
Айтылбай сөз калган жок.
Билбейм, Кулжыгачка жагабы?
Байбичесин чакырып,
Коңшуларын кошо алып,
Сүйлөшүп жооп бермекке
Бир үйгө кирди тамамы³.
— Мындан мурун көрбөгөм,
Уругубуз кыпчак дейт,
Бергин деп Бегимжандай баланы.
Кызды тууп өстүрүп,
Кыйноосун тарткан өзүңсүң.
Байбиче, сага жагабы?..
Куда болсок деген сөз,
Жагабы сенин дитиңе?
Буга бербей койсок да,
Байбиче, беребиз башка бирине!

¹ Айың — имиш-имиш сөз.

² Күбөк — сөйкө, күмүштөн же жезден жасалат.

³ Тамам — бардыгы бүткөн, баары деген мааниде.

Акырын басып көрүнбөй,
Ак өргөөнүн сыртынан
Байкап кел барып, байбиче.
Көңүлгө макул, түз болсо,
Бегимжанды берели.
Макул болсо, байбиче,
Албайбыз кыздан калыңды.
Анчалык начар эмеспиз,
Кыз үчүн малга зарылган.
Кыпчактан булап келиптир
Кызы бар деген шарынан.
Кандай дейсиң, байбиче,
Калыңга кызды бербейли,
Калыңына көнбөйлү,
Алар болсоң кызымды
Көчүп келгин сен дейли.
Макул деди бул дагы,
Кулжыгачтын сөзүнөн
Байбичеси чыгабы.
Бойго жеткен кезеги
Мунун Бегимжан деген чырагы.
Эң улуусу Бегимжан,
Андан кийин Канымжан,
Андан кийин Алымкан.
Кыз энеси-байбиче
Үйдөн чыгып келди эми.
Күйөө болчу Солтобай,
Сыртынан келип көрдү эми,
Солтобай жакты көөнүнө,
Кайтып келип байбиче
Бул сөздү айтты эрине:
— Алып кетем дебесе,
Өзүнүн кыпчак элине,
Коңшу кылып кондуруп,
Кошо жүрсө чениңе,
Арачысын чакырып,
Абдан жакшы сүйлөшүп,
Бай, макул дей бер кебине!
Арачыны чакырып,
Айылдан чыгып экиси,
Отурду келип дөңүнө.
Кулжыгач бай кеп айтат,
Кудалык жөнүн эми айтат:
— Арачым, айттың кудалык,
Куда деген жакшы сөз,
Мен да калдым кубанып.
Анык куда жан болсоң,

Айтылган сөзгө чыдайлык.
Калың байлап, нар алып,
Нечен түркүн мал алып,
Бээ союп, той алып,
Белсөөлөп бөксө кой алып,
Сандыктан күмүш сер алып,
Санап калың мал алып,
Сен, кайра келем дебегин!
Албаймын калың малыңды,
Айтамын сага зарымды.
Куда болсок экөөбүз
Жашырбайм мен барымды.
Эр жеткен эркек балам жок,
Балалууда санаам жок.
Кыз да болсо перзентим
Кыпчакка кетип бул калса
Арачым, кылчаюучу паана¹ жок.
Кайраттуу эркек бала жок.
Кайраттуу бала бар киши
Кайгырчу анда паана жок.
Калың берип бул кыпчак
Калкына алып кетишсе,
Бизге кайрылуучу паана жок.
Анык куда сен болсоң,
Арзыган кишиң мен болсом,
Кучакташып күр чечип,
Кубанычка ун чачып,
Кудалыкка тең болсоң,
Калың бербей куда бол,
Кайтышып кетпей мында бол.
Аламын десе кызымды

Айлыңдан көчүп келгиле,
Менин ар ызатым көргүлө.
Ажалым жетип мен өлсөм,
Ак кепиндеп көмгүлө.
Ушул сөзгө макулбу?
Арачым, убадаңды бергиле.
Кызымды бөлбөйм алыска,
Азамат эркек бала жок,
Алыста болсо барышка.
Күч кубаттан ажырап,
Боломун бир күн абышка.
Солтобайга сүйлөшкүн,
Менин ушул сөзүм макулбу?

¹ Паана — калканч, баш калкалоо.

Кызым үчүн калың жеп,
Албаймын тыйын-бакырды.
Башынан эле сөз ушул,
Кесим кылып кызымды,
Билбеймин малга сатууну.
Кудалык тонун кийгизем,
Алдыңа ат мингизем!
Келгиле барып жакында!
Жүрөмүн десе жер мына,
Билемин десе эл мына.
Тандаган сулуу кыз мына,
Таптап салса куш мына.
Кыйыктанбай макул дейм,
Арачым, кыз издеген ышкыңа¹.
Бала болсун күйөрүм,
Башынан ушул тилегим,
Кызымды бирөө жактырса,
Кызылтыйын пул албай,
Беремин деп жүрөмүн.
Мырзаң менен сүйлөшкүн,
Арачым, макулбу буга жүрөгүң?
Малым элден кем эмес,
Мал алчу кыздан мен эмес
Кудак деген иним бар,
Атасы мага энелеш,
Кабарын укса бул сөздүн,
Ал дагы карап жатчу неме эмес
Менин айтар сөзүм шул!
Арачым, өзүң барып, бек кеңеш!
Арзып жүргөн абдан көп,
Алыстан көрүп жетпеген.
Айтып кармат шертиңди,
Кубанычтуу кеп менен.
Асемдеп аппак үй тигип,
Келсеңер көчүп элиңден.
Солтобайга беремин,
Кызымды сонун түркүн сеп менен.
Артымды ойлоп айткан сөз,
Ажал жетип күн бүтсө,
Адам барбы өтпөгөн.
Кулжыгач айтты калтырбай,
Көңүлдөгү мудаасын;
Жалганы жок ичинде,
Жакшы айтты сөздүн ырасын.
Арачы угуп бул сөздү,

Аты эле мунун Курама,
Б1раазы болду ошондо,
Кулжыгачтай кудага.
Калыңы жок кыз берсе,
Жетпедиби Солтобай —
Көңүлүндө мудаага.
Кулжыгачка сүйлөшүп
Келди кайтып Курама.
— Сүйлөшүп келдим кудама,
Калыңсыз сулуу табылып.
Солтобай эми жеттиң мудааңа.
Атаң менен энең бар,
Баатыр, аяктын жайын сураба!
Кайната болуп Кулжыгач,
Каалаган ишиң орундуу,
Калтырып мында келесиң
Солтобай, калың кыпчак тобуңду.
Каалаганың Бегимжан,
Калыңсыз берсе өзүңө,
Мырзам, көрбөдүңбү сонунду.
Нары бала, күйөөсүң,
Кулжыгачтын өзүнө,
Кудалыкты сүйлөштүм,
Куп деди менин сөзүмө.
Чала коруп калдыңбы,
Кандай эле Бегимжан,
Солтобай сенин көзүңө.
— Бегимжанды мен көрдүм,
Эркиндин бышкан анары,
Кашаттын² жаткан карындай,
Нурдуу беттин жамалы;
Күмүш чайнек кавхардай,
Күн көрүнөт тамагы;
Издеп жүрүп элеттен
Таптык го алтын баланы.
Күйөө болдуң калыңсыз,
Солтобай сага жагабы?
Кайгылуу экен кайнатаң,
Эркек бала жөнүнөн,
Көңүлүң сенин түз болсо,
Бегимжан сулуу периден,
Кааласаң, мырзам бул кызды,
Келесиң көчүп элиңден.
Баламдай көрүп Кулжыгач,
Чыгарбайм дейт ченимден.

¹ Ышкы — бир ишке же бир нерсеге болгон кызыгуу, каалоо.

² Кашат — суунун, өзөндүн, арыктын, дөбөчөнүн бийик тарткан жээги.

Аралап элден кыз издеп,
Келип калдык айылдап;
Арачы киши мен элем,
Солтобай, сөзүмдү көрчү баамдап.
Тигилүү үй, жаткан мал,
Жүгүрүк ит, кыраан куш,
Мырзам, жүрмөк болдуң кайындап.
Куда болуп курчашып,
Кучакташып муңдашып,
Жүрөгүң муну жактырса,
Мырзам, жүрмөк болдук сыйлашып.
Бактылуу жандын бирисиң,
Байкачы кандай бул ишим.
Орундуу жерден кыз таппай,
Солтобай, оодулгансып жүрүсүң.
Кыйланы көрдүк миске окшош,
Кыздын таптык күмүшүн.
Кереге тартып үй тигип,
Керилтип төргө сеп жыйса,
Керилген сулуу кыз алсаң,
Солтобай, келишпейби жүрүшүң.
Керегарлык кылбасаң,
Кеңешмем ушул сага айткан.
Кем жери жок бул ишим.
Жигит тандап кыз алса,
Каркылдаган өрдөктү,
Качырып тийип куш алса;
Элирип элден чыкканда,
Эр жигиттин бактысы
Нак ушундай узарса.
Ак шумкар торго чырмалса,
Ак куурай башы ыргалса,
Асыл жан аман турганда
Арзыган жерден кыз алса,
Адамга ушул жыргал да.
Далбага¹ бүркүт айланса,
Калтар түлкү булактап,
Канжыгага байланса,
Каалай калган бир ишиң
Нак ушундай жайланса.
Жаркылдап ойноп күлөсүң,
Солтобай, сенин он беши жарык
айларча,
Көчөсүң эрип жылдызча,
Көк талда сайрап булбулча,

Көңүлдөн кетпейт эмеспи,
Коп ойлонуп муң кылса
Көңүлүм тойду келинден,
Куп келишкен жан экен,
Кулпунуп чачы төгүлгөн.
Аламын деген сен түгүл,
Бир көрүп гана көөнүм берилген.
Макул болсо бу сөзүм,
Айныбайм айткан кебимден,
Солтобай, айтчы сырыңды,
Жактырдыңбы мунумду?
Макул десең Кулжыгач
Тапты сендей уулду
Жабдык салсаң жакшы атка,
Жарашат го көрүүгө,
Жарашпсың баш кошсоң,
Жакшы сулуу келинге;
Курдашың менен ойноп күл,
Кулжыгачтын элинде.
Сабырдык берсе кас, тажаал,
Көрө турган өмүргө,
Өрдөтүп сайга мал салып,
Нары болуп баласы,
Өз айлыңда жүрөсүң,
Көңүлүң сүйгөн Бегимжан,
Көөнүңчө ойноп күлөсүң.
Кулжыгач сенин кайнатаң,
Жакшы экен, көрдүм мүнөзүн.
Укурук тийбес кур атын,
Жабдыктуу күлүк кула атын,
Солтобай, мырзам, минесиң.
Макул десең сөзүңдү айт,
Жакшы айтты мага Кулжыгач,
Жактырдым анын мүнөзүн.
Солтобай анда мындай дейт:
— Жакшы айтасың арачым,
Жактырмакка келгенбиз,
Кулжыгачтын баласын;
Биз кыз үчүн сатылып,
Бул жерге кантип келебиз?
Катын үчүн калк көрбөй,
Кандайча буга көнөбүз?
Кайта барып сүйлөшкүн,
Калыңын алсын беребиз.
Курама сөздүн жөнүн ач,
Кубансын көрүп байкуш жан.
Калыңы жок кыз алып,

¹ Далба — ителги, шумкар, ылаачын алганга үндөккө келгенге үйрөтүү үчүн колдонулуучу канат кеп.

Кантип болом айырбаш.
Мен эмес, элим сынбайбы,
Жаман деп турган жерим жок,
Капаланбайм, Курама,
Айтып келген кебиңден,
Келген жерде биз элек,
Кыз үчүн көңүл берилген.
Калыңсыз кагын алам деп,
Кантип келем, Курама,
Калың кыпчак элимден?
Каалайт бекен өзүмдү?
Калкыма алып кетейин,
Кабар алып бергин сен,
Кадыркеч сулуу келинден.
Жактырса менин өзүмдү
Жаман десе сөзүмдү.
Кыпчактан кантип апкелем,
Кыз алам деп көчүмдү?
Кыз атасы Кулжыгач,
Кыздан да кабар алдырып,
Оңдочу, Күке, сөзүңдү.
Бегимжанга түшүндүр,
Менин турмуш барымды.
Макул десе Бегимжан,
Берип алам калыңды.
Калыңсыз катын алам деп,
Кайсы жерге батырам,
Курама, күтүп жүргөн малымды?
Барып сүйлөш, көндүргүн,
Кыз атасы Кулжыгач,
Кыйыктанган чалыңды.
Бербейбиз десе кетели
Күке, Бегимжан бизге зарылбы;
Курама барып бүгүн айт,
Болгон сөздүн кезегин.
Күч күйөө болуп кирем деп,
Кызын бекер алам деп,
Кулжыгачтын үйүндө,
Курама, кантип жүрөм күпүлдөп?
Эмне кылып жүрсүң? — деп,
Эл сураса нени айтам?
Арзыганы табылса,
Азаматтын сүйгөнү,
Кыз жактырып жар алсаң,
Кызыгы ошол дүйнөнүн.
Акылы жарым болбосо,
Кыз атасы Кулжыгач,

Күке, мен кайсы экенин билбедим.
Курамага кеп айтып,
Акылдашып жатканда,
Ак үйдүн келип сыртынан,
Жеңесин жанга ээрчитип,
Угуп турчу кыз келип.
Кыздын келип турганын
Билбей калды Солтобай,
Кураманы бет алып,
Дагы айткан сөзү мамындай:
— Канатын каккан карчыга,
Көлдө жаткан каздарды?
Кайрылып келип илбейби?
Катын алам деп жүрүп,
Кайда кетип калды деп,
Күке, калың кыпчак күлбөйбү?
Айлында жаткан өрдөктү,
Акшумкар келип илбейби?
Айылдап кетип жоголсок,
Агайын тегиз күлбөйбү?
Кыз аламын деп жүрүп,
Кызматкер болуп биз кетип,
Күке, кызык болуп жүрбөйлү?
Калың алып берсин деп,
Солтобай кайта, кайта көп айтат.
Капшытта турган Бегимжан,
Солтобайды карата
Кайрылып минтип кеп айтат:
— Алыстан келген жолоочу
Ат тердетип келгендир.
Аралап кыргыз көп элден
Ар жерден сулуу көргөндүр.
Жакпаптыр кыздан эч бирөө,
Кошулса тиет эмеспи
Эки жаштын тилеги.
Эшикте туруп сүйлөйлүк,
Мырзанын жактырар бекен жүрөгү?
Адырдын көркү эмеспи
Мырза, аралаган мал болсо,
Асыл башка касиет
Абийри анык бар болсо,
Санаасы эрдин көккө учат
Салкын жакшы жер болсо,
Сай-сайддын чөбү кулпунат
Сары өзөн толгон мал болсо,
Санааңа алба капалык,
Кулжыгач кызын албаңыз.

Кулак сал мырза, Солтобай,
Сизге калыңсыз катын ар болсо,
Капаланбай кайтыңыз.
Калыңсыз тием десе да,
Каалабай мен келдим — деп,
Калкыңа барып айтыңыз.
Баргын, мырза, элиңе
Кадырыңа жеталбайт,
Калыңсыз болсо теңине,
Капаланба сен, мырза.
Атамдын айткан кебине.
Биз да бир күн барарбыз,
Буюрган курдаш теңине.
Жакшысы эмес жаманга,
Көңүлүң сенин келбесе
Мырза, көп кыйналып камалба.
Бейлиң сенин жок болсо,
Бегимжанды аларга.
Сенден кара байлап, калың жеп,
Катарлап ат-төө жетелеп,
Калың кыпчак элиңе
Жөнүм келбейт барууга.
Ачууң сенин келбесин,
Атам сүйлөп турганга.
Кыз бийлиги атада,
Айтканынан чыкпайбыз
Эне-ата минтип турганда.
Ээрчип барбайм элиңе,
Элден сулуу таап ал
Мен үчүн мырза кыйналба.
Ээрчип кетер кыз болсо
Элиң жакшы көрөбү?
Албаймын деп айтасың
Айлыңда жаткан эмени.
Азыртан боюң көтөрбөй
Абалы кыздан сыр сура.
Айтымына көнөбү?
Айылда жатып көп көрдүм
Сендей арзып келген немени.
Элден издеп карагын,
Элден мурун сөз укпай
Көп элирбе манабым.
Эми издеп таап алгын сен,
Сени ээрчип бирге барарын.
Кайыр, кош деп Бегимжан
Кайра тартты үйүнө.
Катуу намыз болду го,

Солтобайдын дилине.
Кыз келип кайра кеткен соң,
Дагы сүйлөйт Солтобай:
— Бул кыздын сөзү эмне?
Кыздын айткан сөзү үчүн
Кызматкер болуп кетемин
Кулжыгачтын үйүнө.
Жанагы кыздын айтканы
Мени жыкпастан жерге бир чапты.
Бала болуп жүрөйүн
Кулжыгачтын элине,
Кыйын намыз эмеспи
Кыздын айткан кебине.
Бегимжандын сөзү үчүн
Берсин кызын калыңсыз
Мен барбайм кыпчак элиме.
Кулжыгачка Курама,
Ант, убада, шертин кыл,
Алыш-коюш жерине!
Барып келсем макулбу,
Байтак, кыпчак элиме?
Бала болуп турдум мен,
Түшүндүңбү, Курама,
Бегимжандын кебине?
Курама туруп таң калды:
— Эмне болуп кетти деп,
Айткан сөзүн аңтарды,
Бир сөзүңө түрбайсың
Солтобай сендей жан барбы?
Аныкпы сенин аларың
Айныбай мында каларың?
Аябайт сенден Кулжыгач
Кыз эмес, дүйнө-барларын,
Башынан ушул эмеспи
Бала болуп калганың.
Келбейби сенин үстүңө
Керкана, дөөлөт, малдарың.
Кубанып кетип Курама
Кудасына келди эми,
Кантер экен бул бай деп,
Калың жакты сөз кылып
Өйдө-ылдый айтып көрдү эми.
Өлсөм да тыйын албайм дейт
Кулжыгачтын кептери.
Кулжагыч анда мындай дейт
— Кызымды мырзаң сүйөбү?
Курама куда сен бөлсөң,

Солтобай Кулжыгачтын күйөөсү.
Башка сөз жок айтууга
Байдын башынан ушул тилеги,
Убада, шертиң кыла бер,
Калыңсыз берсем кызымды.
Кандай кызык жандарсың,
Жетпедиңби түгөнбөс
Дөөлөтү артык кененге.
Курама тура калды эми,
Кудалыктын шерти деп
Кучакташып алды эми.
Ора-пара туш келди,
Оюндагы бар кеби,
Куда болду мага деп,
Кемтиги жок эң жакшы
Келген мында бала деп.
Анык болду булардын
Курчашып куда болушу,
Алдынан чыгып бир кемпир,
Ар адамга ун чачып,
Солтобай болду ошондо,
Кулжыгачтын күйөөсү.
Баласынан бирөөсү.
Башка да болсо ушуну,
Баладай сүйүп жүрөгү.
Эби келип тынды эми,
Эки жаштын тилеги.
Кудалыкка сүйлөшүп,
Кошулду булар бирлешип.
Барган жерден кыз алып,
Бакты ачылып гүлдөшүп.
Арачы киши Курама,
Айылга барып келишин
Айтты чындап убада.
Күйөөлүк жөнүн билгизип
Жеңе, балдыз жетелеп,
Ак өргөөгө киргизип,
Оюн-күлкү курашып,
Обондошуп ырдашып,
Жаштардын ушул тилеги
Жалпысы күлүп жыргашып,
Кайнатасы Кулжыгач:
Жердеген жери Чылмайран,
Дайрасы толкуп суу жайган,
Дарагы бүрдөп гүл жайган,
Таңшып бүлбүл тил жайган.
Бадалдуу токой сайынан,

Маралы менен бугусу,
Айдаган малдай жайылган.
Жапан алма көктөгөн
Жайылган аркар, кулжасы
Жардашып таан кетпеген,
Чылмайран экен сонундан.
Шаркырап мөңкүп суу агат,
Ар бир терең коосунан.
Ордогу сазда чукулдайт,
Куш ыргытсаң колуңдан,
Алтай-Түлкү адырда
Ак тайган жүрсө соңунан,
Арзып келип кыз тапты
Аземдүү бир эл чогуудан.
Эки бала баш кошсо,
Эне-атанын көөнү жай.
Эзелден кыргыз элиңдин
Расими ушундай.
Алмак болуп сүйлөштү
Айткан сөздөн бузулбай,
Бир ай жатты айлында,
Кыз ала турган кайнында.
Бала болду Солтобай,
Угулган сөздүн дайнында.
Арзып жетти периге,
Көргөндүн көөнү талгандай
Бегимжандын өңүнө,
Бир күн жатып Солтобай
Барып келмек болушту
Калың кыпчак элине.
Кулжыгачтын иниси
Кайраттанып күүлөнүп,
Кабарын угуп бул сөздүн
Карындашын бербейм деп,
Кудак жатат сүйлөнүп.
Корккону кайсы Кулжыгач
Кошоматка үй берип,
Калыңсыз берип баласын,
Кайсыдан коркту Кулжыгач
Бул кылган иши жарабас.
Кеңеш салсаң өзүмө
Кыпчак кызды алалбас.
Кулжыгач айтат ошондо:
— Өзүм бийлейм баламды,
Бирдеме деп ал айтса
Өлтүрөмүн жаманды.

Айырбаш кылбайм андайга,
Ардактап тапкан баламды.
— Убадалуу сөз менен
Солтобай менен Курама,
Ишенишип кудага
Кийин болуп жүрбөйлүк
Чатак чыгып убара.
Кулжыгач анда мындай дейт:
— Барып кел, балам, элиңе,
Оюңа алба эчтеме
Андай орунсуздун кебине.
Айныбаймын, кошомун
Акыреттик теңине.
Ак өргөөңдү жасатып,
Кондурамын чениме.
Менин да баркым бөксө эмес,
Өзүмдүн тууган элиме.
Жабдыктап минсең жарышка,
Алыс болжоп, бачым кел
Барасың, балам, алыска.
Кулжыгачтан кеп угуп,
Куда болдук деп угуп,
Солтобай менен Курама
Кыпчакты көздөп жөнөдү.
Элине барат дегенде
Алтымыш келин, кырктай кыз,
Ак эркечтей Бегимжан,
Арзыган курдаш өз теңин
Аттандырып колтуктап,
Көтөрүп өзү мингизип,
Кыялы кымбат сулууңуз,
Кызматын кере билгизип,
Колунан кармап кош айтып:
— Кечикпей келчи курдашым,
Кечигип кетип келбесең,
Кейибесин бир башым.
Сен алыста көп жатсаң,
Урушуп жүргөн агабыз
Ортодон чатак кылбасын.
Солтобай сенин жолуңда
Курмандык болсун бир башым.
Антташкан шертим ушул деп,
Айтты го сөздүн туурасын.
Кайыр, кош айтып Солтобай
Калкын көздөп жөнөдү.
Угула элек бул жакка
Ушул иштин дареги.

Келди кыпчак элине
Элин жыйып кеп айтты,
Жалпы тууган көбүнө:
— Кулжыгач деген бир байдын
Жакты кызы көөнүмө,
Кош айтайын деп келдим,
Киндик кесип, кир жууган,
Кичинемден өскөн жериме.
Калыңсыз сулуу кыз алдым
Жагабы журтум көбүңө?
Калың кыпчак чогулуп,
Көп кечигип жатпайм деп
Солтобай мырза обдулуп,
Ээрчитип канча эл алып
Учурашып көрүштү,
Уккан тууган эл барып.
Кайраттуу көк жал турсунбу,
Көп кечикпей кайтты эми.
Көңүлдө сөзүм ушул деп
Көпчүлүккө айтты эми.
Жанында караан эл менен,
Жайык тегиз жер менен,
Салкын шамал жел менен,
Са]7гайган куба чөл менен,
Ак кардуу ашуу бел менен,
Ат жетпес алыс жер менен,
Суу аккан терең сай менен,
Ар бир сонун жай менен,
Кызыл-тазыл гүл менен,
Кыйкырык ызы-чуу менен,
Аткан таң жарык күн менен,
Айдаган түркүн мал менен,
Эсеп жетпес сер менен,
Солтобай кайтты кыпчактан,
Торуайгыр, кыпчак көп элден,
Толгон эле Солтобай,
Топ жыйындын кишиси,
Болгон эле Солтобай.
Арзып калса эки жаш,
Арасы болот ушундай.
Кечикпей кайта келди эми,
Кебинен мырза бузулбай.
Солтобай келе жатыр деп,
Кулжыгач угуп кабарын
Көңүлүн курсант кылмакка
Жаңы келген баланын.
Катар-катар кой союп,

Камынып мурун той союп.
Көкбөрү чаап дуулдап,
Көрө элек балдар чогулуп
Алдынан чыкты зуулдап,
Улак таштап байге алып,
Жаткан экен Кулжыгач,
Өз элин өзү жайгарып,
Алдынан тосуп эл барып,
Көргөндүн баары таң калып,
Келип түштү Солтобай,
Кулжыгачтын айлына.
Түндүгүн сонун сырматып,
Керегесин сындатып,
Уугуна сай салып,
Жээктеп манат чырматып,
Ак кийиз басып кылдатып,
Башчалгычы жибектен,
Баарын сонун чырматып,
Жабыкбашын ойдуруп,
Кыз атасы Кулжыгач
Жалпы элин жыйып той кылып.
Каалгасын актатып,
Көргөн жандын баарына,
Эң сонун деп мактатып.
Кашына жакын коңдуруп,
Өргөөсү деп баламдын,
Өзү ошондой киши экен,
Ошол кезги адамдын.
Кубанышып эл кайтып,
Куттуу болсун кеп айтып,
Кубанып эли калды эми.
Кыпчактардын Солтобай
Арзыган жарын алды эми.
Аралаш конуп бир жүрүп,
Бала болуп калды эми.
Ээ болуп дөөлөт, дүйнөгө
Куру аты дайын мингенге,
Кулпу дайын кийгенге,
Кучагында Бегимжан
Кумар болсо сүйгөнгө.
Эң бир сонун иш болду,
Кулак угуп билгенге.
Аралашып Солтобай,
Бир өзү болду бул элге.
Ата-эне болду ыраазы
Кызын алган күйөөгө.

* * *

Бир жыл маалы болгондо,
Көлөкөлүү көк шибер,
Көчүп барып конгондо.
Бай киши экен Кулжыгач,
Бак-дөөлөтүн кенени,
Орун болду Солтобай
Оюнда кандай дегени.
Эки жыл өтүп ортодон,
Бегимжандай сулуунун
Жакын болду төрөрү.
Кайнатасы Кулжыгач,
Эркек тууса балам деп,
Өзүм багып алам деп,
Эркек үчүн пас тартып,
Эзилип жүргөн адам деп.
Бегимжан бир күн төрөдү,
Эркек уул тууду деп,
Угулду элге дареги.
Өз атасы Солтобай
Ак сакал, кары жыйылып,
Агын койду Олжобай.
Бегимжандын апасы,
Беш айдан кийин бул төрөп,
Атын койду Кишимжан.
Көңүлү курсант болуп жай,
Олжобай менен Кишимжан,
Экөө катар туулду.
Калкын жыйып той берип,
Байдын көөнү кубанып,
Ак сакал менен карыдан
Алакан жайып дуба алып.
Олжобай менен Кишимжан,
Ойноп жүргөн жаш бала,
Эч нерсени биле элек,
Эс-акылга кире элек,
Эркелешкен мас бала
Олжобай жүрүп эр жетти,
Кишимжан жүрүп бой жетти.
Баласынын баласы,
Башынан ушул болучу,
Кулжыгачтын санаасы.
Ажалы жетип күн бүтүп,
Өлдү бир күн Солтобай.
Энеси жесир кайгылуу
Ажалдын жөнү ушундай,
Эр жеткенде Олжондо
Баатырдын сүрү бар болду

Олжобайдын атагы,
Ордолуу элге таң болду
Таежеси Кишимжан
Айдай сулуу жан болду
Кишимжанды көрсөк деп,
Далай адам зар болду
Таежеси Кишимге,
Катарлаш өстү Олжобай,
Ошол элдин ичинде,
Таятасы болбосо,
Зыян кылсак деп жүрөт.
Көрө албаган көп душман
Олжобайдай кишиге.
Энчилеп берген Күлжыгач
Гүлдүбадам кызыл ат,
Күнө аркандап минди эми.
Эңишкен менен эңишип,
Эр Олжобай карылуу,
Эркелик менен жүрдү эми.
Таежеси Кишимжан
Ашык болуп калганын
Адамдын баары билди эми.
Өзүнүн жакын иниси,
Кочкордун уулу Кудаке
Жамандыгын жээнди
Алдыртан издеп жүрдү эми.
Атасы кыпчак Солтобай
Аялдын тапкан бекерин.
Карындаштын баарынан
Калың алып, мал жебей,
Кала берет экемин.
Каңгырып жүргөн кыпчактын,
Түбүнө бир күн жетемин.
Ошону ойлоп Кудаке
Байназарга барды эми.
Калың багыш элиңе
Кадырың бар жан деди.
Капаланар жериң жок
Сенде калың дөөлөт бар деди.
Карындашым Кишимжан,
Кара далы убагы.
Кайнагаң болсун Кудаке,
Камынып мурун ал деди.
Жабдыгын күмүш калайлап,
Нечен тогуз мал айдап,
Үч багыштын Байназар,
Кишимге куда болду эми.

Кишимжандай сулуунун
Байназар болду күйөөсү,
Байкап жүрөт бул ишти,
Олжобайдын жүрөгү.
Олжобай менен Кишимдин
Оболдон болгон тилеги.
Ашык болуп жүргөнүн
Аламын десе башка адам
Адамдын көөнү сүйөбү.
Эр көкүрөк, курч кайрат
Олжобайдын сөөгү.
Кочкордун уулу Кудаке,
Байназардан калың жеп,
Тентип келген атасы
Жердигинен Олжобай
Көчмөндүү болгон адам деп.
Карындашым берем деп,
Кыз бийлиги менден деп.
Кыйшаңдаса кыпчактын
Жазасын мыктап берем деп.
Бой жеткен кезде Кишимжан,
Тал чыбыктай буралып,
Үч багыштын Байназар
Кабарын угуп бул сөздүн,
Көңүлүн кайгы муң алып.
Киргизип үйгө алууга
Таежеси Кишимди
Олжобай жүрөт уялып.
Гүлдүбадам кызылды,
Жабдыктап бир күн минди эми.
Алтымыш эркеч-кой айдап,
Базарды көздөй жүрдү эми.
Таежеси Кишимжан
Айылдан чыга бергенде
Акырын басып чабыттап:
— Эжемден тууган жээним
Эсимден күн-түн кетпейсиң
Сенсиң менин сүйөөрүм.
Эрдигиң бар, эсиң жок,
Сыртыңдан байкап жүрөмүн,
Гүлдүбадам кызыл ат
Күндө аркандап минесиң,
Көңүлүндө бир сөз жок,
Күйгөндү качан билесиң?
Айчыктуу күлүк кызыл ат
Айда аркандап минесиң,
Аңдып жүргөн душман көп

Аны качан билесиң?
Каргадайдан тең өскөн
Канча бир сөзгө кеңешкен,
Атка минип бастырып,
Алың кандай дебестен,
Саймасы жибек ак калпак
Оң чекеңе кийесиң,
Оюңда эч бир санаа жок,
Олжобай качан билесиң?
Башка эл эмес, жээнимсиң.
Бармактайдан бирге өскөн,
Балапан курдаш теңимсиң.
Кочкордун уулу Кудаке
Алдыртан кабар ал алып,
Ат баштап тогуз мал алып,
Үч багыштын Байназар
Кулдук уруп кетти эле.
Курдашым Олжом сен турсаң
Ушул кулак укчу кеп беле?
Таежең Кишим мен болсом,
Апамдан тууган жээним,
Ашыгым Олжом сен болсоң.
Билбейсиң ушул акылды,
Аңдып жүргөн душман көп,
Өспүрүм сендей баатырды,
Үйүр курбум сен турсаң,
Үч багыш алса макулбу?
Үч багыштын Байназар
Түбү болот күйөвүм.
Кайрылар канат сенде жок,
Капаланып күйөмүн.
Кайда кетип барасың,
Кагылайын жээним?
Айдай бетим нур алып,
Алдыңдан чыктым буралып,
Алган теңим сен болуп,
Ак үйдө турсам кошулуп,
Аттандырып чыгарып.
Атакем болсо картайды,
Айла жок кандай кылалык?
Азабыңдан Олжобай
Ар убак көөнүм муң алып.
Анда Олжобай мындай дейт:
— Кулжыгач байдын кумар көз,
Кишим,
Кумарды жазчу ширин сөз, Кишим,
Босого маңдай бото көз, Кишим,

Моймолжуган аркар көз, Кишим,
Керилген сулуу керме каш, Кишим,
Кебиңди сүйлөп, көөнүмдү ач, Кишим.
Кетермин сенин жолуңда, Кишим,
Кейибе мен бир жалгыз баш, Кишим.
Бадалдуу тескей көк кери¹, Кишим.
Капаланбай жүрө бер, Кишим,
Жарабайт душман кептери, Кишим.
Ак бетиндин актыгы
Аскалуу тоонун карындай.
Нак ортоңку кызылы
Ак токтунун канындай.
Ак этиңдин ысыгы
Арчалуу оттун табындай.
Сулуунун жөнү келишпейт
Бермет, шуру тагынбай.
Эр жигит жолу болобу,
Кез-кезде торго чалынбай.
Башкага бербейм мен сени,
Жаным тирүү барында-ай.
Кудай алган Кудаке
Култуңдай берет ошентип,
Капаланба таеже
Олжобай жээниң барында-ай.
Ойноп-күлүп жүрө бер
Үч багышка багынбай.
Ашыктын жөнү болобу,
Бир-бирин издеп сагынбай.
Бүгүн базар барбасам,
Айдаган кой, серкемди
Кан базарга салбасам,
Даамын көрүп таткыдай,
Таттуу жемиш албасам.
Эркеч баштап элүү кой,
Эртелеп базар салбасам.
Алтыңдан кылган бир шакек
Арнап сага албасам.
Болбогон сөзгө бөлүнбө,
Бой жасап калкка билинбе.
Кантип берем башкага
Карып жаным тирүүмдө?
Бурала басып муңайып,
Калтардай чачын сыланып.
Көш аман бол баргын деп,
Туруп калды Кишимжан,

¹ Кер — кичине күрөңүрөөк келген түс.

Жагалмай куштай кылайып.
Жүрүп кетти Олжобай,
Артында турган ага жок,
Айткандай жалгыз бир элде.
Базарга Олжоң барды эми
Малын түгөл салды эми.
Таңдайга салып таткыдай,
Таттуу жемиш алды эми.
Алды шакек, билерик,
Аман болсок кошулуп,
Кишимжан менен жүрөлүк -
Дейт Олжобай тиленип.
Жатса, турса оюнда
Жар болмокко түбөлүк.
Баасы кымбат, баркы өйдө,
Кишимге белек алды эми,
Бешим ылдый, күн бата,
Базардан кайтып калды эми.
Түн карайып, эл жата
Айылына барды эми.
Беш колуна салгандай
Белгилеп шакек алды эми.
Бейлинде жок башка иш
Кишимжанга барды эми.
Өлөрүн билбейт Олжобай,
Ашык болуп калды эми.
Күүгүмдөп күн таң атты,
Таң агарып, жер жарып,
Көрдү туш-туш тарапты.
Эртең менен азандан,
Басып келип Кишимжан,
Олжобайга кеп айтты:
— Апкелип берген өрүгүң,
Өрүк, эмес, өрт беле,
Өлтүрүп койчу дарт беле?
Өрүк сатса өзүңө
Уу чачып жүргөн калк беле?
Өрүктү сага бергенде
Эмне деп айтты эле?
Олжобай менен Кишимдин
Ортосу жакын болгонун,
Аламын деп Кишимди,
Антташып мунун койгонун
Адам ойлоп биле элек.
Айбын тапса Кудаке
Кыйнамакчы күнөөлөп.

— Кагылайын Олжобай
Кабарыңды билдирбе.
Кашыңда жолдош киши жок,
Коп кечигип, түн жүрбө,
Булардын минтип жүргөнүн,
Кудаке билди сыртынан,
Куумакка жүрөт эмеспи
Кулжыгачтын журтунан.
Атасы бузук урган деп,
Алыста жаткан кыпчакты
Кулжыгач күйөө кылган деп.
Бузуктун уулу Олжобай,
Мында жүрсө булгар деп,
Үч багыштын Байназар,
Угуп калса уят деп,
Жүрө берсе бул кыпчак
Бир бузуктук кылат деп.
Кудаке минтип жүргөнүн,
Олжобай ойлоп билбеди,
Бир күнү чоң жыйында
Ачууланып күүлөнүп,
Каарлуу бузук жинденип,
Тентип келген ит кыпчак
Теңтушунду бил деди.
Куур тондуу ит кыпчак
Курбуңду таап жүр деди.
Алмадай башың кестирсем
Менден алып койчу ким деди.
Аябай көөнүн калтырып,
Олжобайды тилдеди,
Жалгыздык ушул экен деп,
Олжобай сөөгү зилдеди.
Капаланып, кайгырып,
Келди Олжобай кечинде.
Энеси угуп Бегимжан
Кейиди мунун сөзүнө.
Акырын басып барды эми,
Кулжыгачтын өзүнө:
— Айтайын, ата кебимди
Арзыган теңтуш өз теңим
Агайинден бөлүндү.
Кайгырып келди кечинде,
Катуу тилдеп кыпчак деп.
Капаланткан Кудаке,
Каргадай жалгыз жээниңди.
Ушул баштан табалык
Калың кыпчак элимди.

Алып барайын жерине
 Көрсөтөйүн элине,
 Арка болор киши жок,
 Ардактап баккан жээниңе.
 Кулжыгач угуп кейиди,
 Кызынын айткан кебине.
 — Картайдым, балам, кайрат жок,
 Кадыр кылган ушул топ,
 Кочкордон тууган Кудаке,
 Бир тууган эмес, бузук чок
 Мындай бузук элде жок.
 Кой деп тилдеп коюуга,
 Кадимки кайрат менде жок.
 Коркпойт эч ким өзүмдөн
 Кубат кеткен сөзүмдөн.
 Кулунуңду аман сактап кал,
 Кудаке кылган кесирден.
 Кудаке бузуп арамы
 Кууп калган турбайбы
 Кулунум сенин балаңды.
 Кыянат ойлоп бир күнү
 Кылбасын бир күн жалааны.
 Аманында алып бар элине
 Ардагың жалгыз балаңды.
 Кайгылуу кылдың шум жалган,
 Казаты жетсе ким калган?
 Кайрылчу киши шул эле
 Кабарыңды уккан туугандан.
 Жесир болуп жашыңдан,
 Кайгылуу болдун муңданган.
 Кагуу жеп калса Олжобай,
 Кара ниет ургандан.
 Айла жок мендей атаңдан
 Азаптуу күнгө маталган,
 Айта берип Кулжыгач
 Куюлду жашы сакалдан.

«САРИНЖИ-БӨКӨЙ» эпосунан үзүндү

Алымкул Үсөнбаевдин айтуусу боюнча

Бармак болду Коңурбай,
 Карача хандын айлына,
 Токумун бүт шыпырып,
 Атын коё берди дейт,
 Аралап малга келди дейт.
 Кайкы жалдуу, сур айгыр

Кабыргасын ачпаган.
 Карк семирген кур айгыр;
 Ошону кармап минди дейт,
 Бекем токуп, бек тартып,
 Далай-далай кепти айтып,
 Өзүм көргөн жолго деп,
 Ишимди бүт оңдо деп,
 Нээтине жараша
 Ат куйругун түйдү дейт.
 — Күйөө сынын бузбастан,
 Каадаң менен келе бер;
 Мен жүргөн кара жол менен,
 Даакылуу тайды таштабай,
 Тамам баарын кыйкырып,
 Айдады Коңур талаага.
 Мурун жетти Коңурбай,
 Карача турган калаага.
 Калаага мурун кирди эми;
 Чаңдатып жылкы-мал айдап,
 Кабар салып кыйкырып,
 «Жалгыз келе жатат!» — деп,
 Жалпыга кабар берди эми.
 Уккандын баары бүлүнүп,
 Улуу-кичүү жүгүрүп,
 Келин-кесек, кыз-кыркын...
 «Келе жатат күйөө» — деп,
 Кабарына сүйүнүп,
 Күйөөнүн жүзүн көрмөккө,
 Алдынан тосуп келди эми.
 Кайнатасы Карача,
 Кабарын укту келет деп,
 Алтымыш чатыр, алты өргөө,
 Ак сазга тикти бөлөктөп.
 Жалгыз балам Саринжи,
 Жамгырдан калган белек деп,
 Калаанын ичин тазалап,
 Карача калды бүлүнүп,
 Каргадай жалгыз келери,
 Калбадыбы билинип.
 Ак Берметтен кем көрбөйт,
 Кайнатасы Карача,
 Каттуу көөнү сүйүнүп.
 Айылда балдар чогулуп,
 Аттарын кармап алышып,
 Көчөнүн чаңы буралып,
 Көпчүлүгү жарышып.
 Көкбөрү тартып чуулдап,

Кыйкырышып-чабышып;
Тартышып балдар чуулдап,
Талашып кармап алышып,
Кабарын булар укту эми.
Хан күйөөсү келет деп,
Карайган топ калың эл
Каршыдан тосуп чыкты эми.
Көкбөрү таштап алдына,
Атка чапкыч мыктысы,
Ар нерсеге ыктуусу
«Байге берет жездем» деп,
Барган балдар келишип,
Жезденин берген байгесин,
Ортого салып бөлүшүп.
«Амансызбы, жезде!» — деп,
Ат үстүнөн көрүшүп,
Аттарынын терлерин
Кар суусундай төгүшүп,
Барган балдар кубанып,
Кайтты булар жездеден,
Ат тери кайтып бууланып,
Алтымыш келин, кырктай кыз,
Алар да чыкты чубалып.
Ак Берметтин теңи деп,
Аялдын баары кубанып,
Алдынан тосуп барды эми;
Көк жоргонун үстүнөн,
Көк жалдын уулу жалгызды,
Көтөрүшүп алды эми.
Этегин жерге тийгизбей,
Ак кийизге салды эми.
«Хан күйөөсүн көтөр» — деп,
Калаага тиккен өргөгө
Кадырлашып барды эми.
Келин-кыздар чуулдап:
«Келди күйөө бүгүн!» — деп,
Апкелип үйгө киргизип,
Төшөк салып төрүнө
«Күйөөсү ушул экен деп,
Ак Берметтей периге».
Али кабар уккан жок,
Кайнага, балдыз, жеңелер.
Кашында жүрөт топурап;
Ак Бермет үйдөн чыккан жок.
Отурду жалгыз ошондо,
Беш жолдошу жанында.
Коңурбайдын тилеги —

Айласын тапса булардын
Ортого бир сөз салууда.
Эки көзү төрт болуп,
Ичи күйүп өрт болуп,
Карача хандын Ак Бермет
Камынып турат барууга.
Кабарлашып жүр-жүрлөп,
Саринжиге али да
Теңтушу Бермет келелек
Тегеректеп алышып,
Аялдар жакын күйөөгө;
Саринжиге барам деп,
Айткан жок Бермет бирөөгө.
Кабарын угуп «келди» деп,
Ак Бермет сулуу ойлонду.
Алыстан келген балага,
Барбаганым жөнбү деп.
Анан Бермет ойлонуп,
Аккуудай басып толгонуп,
Жандаган жакшы жеңесин,
Жашынан бери бирге өскөн,
Көңүлү сырдаш немесин,
Көрөлүк деп жатышат,
Көк жалдын жалгыз керээзин.
Ире-шире болгондо,
Таранчы талга конгондо,
Көз байланып калганда,
Караңгы жерди чалганда,
Камынды Бермет ошондо
Жеңесин коштоп жанына,
Саринжиге барганга,
Каркырасын сайынып,
Кундуздай болгон кара чач
Далысына жайылып,
Үлпүлдөп үкү тагынып
Булуттан чыккан ай мисал,
Бууланып беттен шаң уруп,
«Көрүнбөйлүк жанга» — деп,
Ак Бермет чыкты камынып.
Бермет менен шуруну
Аябай бойго тагынып,
Кайырма жака жаннутун¹
Желбегей тартып жамынып,
Тотудай баккан Ак Бермет,
«Баралык деп, — жалгызга

¹ Жаннут — териси баалуу айбан.

Жеңе, калбасын күйөө таарынып».
Үйдөн чыкты үлпүлдөп,
Нурдуу бети жаркылдап,
Чолпондой көзү жалтылдап,
Купа баскан шурусу
Аркасында шаркылдап,
Айылдан чыкты Ак Бермет
Айдыңдан учкан ак каздай,
Акырын басып жаркылдап.
Бал комуздай керилип,
Басыгына эринип
Атадан жетим калган деп,
Кабарын угуп Ак Бермет
Жүрчү эле көөнү бөлүнүп.
Жанына кошуп жеңени,
— Жаш калды деп укчу элек;
Жүр күйөөнү көрөлү.
Кандай бала болду экен,
Каргадай болгон немени? —
Айлынан чыгып буластап,
Ак Берметтин келгенин
Ал жерде бирөө билген жок.
Ак өргөнүн сыртынан,
Акырын келип шыкаалайт,
(Үстүнө Бермет кирген жок).
Ак өргөнүн тушунан,
Шыкаалап сырттан карады.
Акылга кенен Ак Бермет
Абдан көрдү баланы.
Көргөн жерде Берметтин, —
Көңүлүнө бек жакты.
Анда Бермет мындай дейт:
— Туш-тушунан карасам,
Түйгүн сыны бар экен,
Туулган жалгыз бала экен,
Акылы артык даанышман,
Ачылган бактым бар экен.
Жан-жанынан карасам;
Жагалмай сыны бар экен,
Жалгыздыгы болбосо,
Жакшынакай бала экен,
Жаш калды деп укчу элек,
Тирегинде бар экен,
Жанындагы беш жолдош
Өзү катар жан экен.
Эскирип кеткен бир картаң,
Ушуларды баштап келген жан экен.

Ошо картаң жолдоштун,
Ичинде бузук бар экен.
Бузукуну байкабай
Башчы кылып апкелген
Жалгыздын балалыгы бар экен.
Аркаардын актаңындай түрүлүп,
Берметтин көргөндө көөнү сүйүнүп.
Ак бетинин актыгы
Пияланын агындай;
Нак ортоңку кызылы,
Ак тооктун канындай,
Бетинин сырткы ажары,
Арчалуу от-жалындай.
Айжамалдуу бото көз
Адамга сонун ширин сөз
Ак Бермет жөнү мамындай.
Анда Бермет кеп айтат:
Жанымдагы, жеңем, деп
Жашымдан катар бирге өскөн
Сырымды билген немем деп,
Жеңесине сыр айтты —
Бермет сыр айтканда муну айтты:
— Ак үйдүн көрдүк сыртынан,
Алыстан келген немени,
Акылын тапчы, жеңе, сен!
Каргадай болгон жетимди,
Кандайча сынап көрөлү?
Ичинде бузук жүрөт деп,
Балдыз болуп биз сырттан
Учурашып беш-алты ооз,
Сүйлөсөк кантет сүрөттөп?
«Амансызбы, жезде» деп,
Балдыз болуп сүйлөйүн
Акылы болсо күйөөнүн
«Балдыз эмес, ушу» деп
Берметтигим билет деп,
Ушу жерден сынайлы,
Берметтигим билбесе
Анда акылы жарым болгону.
Жеңеси турат кетүүгө
Балдыз болуп жездеlep,
Башка адамдын бириндей,
Бермет кеп сүйлөдү жетимге:
— Ашпас айры¹ кезеңби?
Айры — бел, ашуу.

Чайга салган аселди;
Алыстап шар укчу элек,
Ак Берметтин өз теңи,
Аманбы, жезде, эсенби?
Элден кийин калыппыз,
Эбин таап киралбай.
Чоңойгон мындан чоң болбойт,
Ала-Тоо менен тең болбойт.
Ак Бермет болсо бой жетти,
Алигиче бир келбей,
Жезде, бул ишиңиз жөн болбойт.
Кичине десем чоң экен,
Чоңойгончо келбеген,
Жездемдин түк акылы жок экен.
Балдыз менен жезденин,
Айтор сөзү шол экен,
Беш атаңдан бер жакка
Беш энеңде бакты бар,
Белгилүү жездем жан экен.

Саринжи бул сөздү угуп, анын
балдыз эмес, Берметтин өзү экенин
билди. Бул мен үчүн күйүп,
душманымды таанытып жатат, бирок
Коңур — мага ага сөрөй, Берметтин
сөзүнө ал уялып калды. «Коңурдун
көңүлүн алайын», — деп Саринжи
Берметке катуурак тийип, муну айтты:
Ак торгой келип уялайт
Адырга бүткөн куурайды,
Абайлабай сүйлөсө,
Адамдын көөнү сынбайбы?
Азилдин кызы Ак Бермет
Адептүү, эстүү сен десем,
Келбей жатып кармашкан
Мындайда уят парда ачкан —
Акылсыз Бермет түрбайбы!
Аялсыз, бойдок өтсөм да
Коңур, албасам кантет мындайды?
Карала торгой уялайт,
Капталга бүткөн куурайды,
Карача хандын кызы эле.
Кадырлуу Бермет деп жүрсөм —
Капшыттан келип кармашкан,
Кайнаганы билбестен,
Калкты уялтып парда ачкан,
Кадырды билбес түрбайбы,

Кайталык, Коңур айылга
Катынсыз бойдок өтсөм да.
Беш жолдошуң бар экен
Бешөө тең боз баш бала экен,
Баарыңарга аксакал
Куда башы тон кийген
Бир жолдошуң бар экен.
Айтты, койду дебеңиз,
Жезде, артыкча убайым жебеңиз,
Ичинде бузугу бар чал экен.
Сагызганча чуңдап
Өзү куйту киши экен,
Балалык менен апкелген,
Жездемдин башында кыйын иш экен.
Түрү бузук, пайдасыз,
Түбүндө душман ушу экен.
Кандай балдыз дебеңиз,
Биз үчүн кайгы жебеңиз,
Үстүңө басып кире албай,
Кийин келген немебиз.
Кантип алам мындайды?
Жаман го айткан бул кеби,
Кайнагасын душман деп.
Кадырың билбей кеп айткан,
Кашкайган Бермет өзү, — деп, —
Башка балдыз эмессиң,
Кулдук уруп жүгүнөр.
Акесин көрүп: бузук, дейт
Бул Ак Берметтин неси, — деп, —
Басчы Бермет үнүңдү
Келтирбе менин жинимди.
Келтирсең Бермет жинимди,
Кесип салам тилиңди.
Сүйрөтүп салам денеңди,
Билбей Бермет жатасың
Аларың жалгыз келгенди.
Жакшы көрүп түрсүңбү?
Тирүү жүрбөй өлгөндү?
Уялбастан сүйлөдүң.
Учурап жаңы көргөндө,
Койчу, Бермет, сүйгөнүм,
Коңурбай — менин тууганым.
Кошо келген акеңди,
Душман го деп турганың.
Келбей жатып кеп айтып,
Кишинин баарын сындадың,
Быягына калганда

Бермет, ургаачылык кылганың.
Душман эмес Коңурбай —
Кайнагаң болот, сыйлагын.
Каймана балдыз сен болуп,
Мынча жаның кыйнадың.
Жалгызга жакын жан болсоң,
Акыреттик жар болсоң.
Жаныма келчи, күрбалым.
Урушкан киши кейиптенип
Үйгө кирбей турганың...
Бейлице жакпай калдыбы,
Бул эмине кылганың?
Бөлө сүйлөп кеп айтпа,
Бөтөн жок, баары тууганым, —
Коңурбайдын жөнү үчүн,
Агасын сыйлап Саринжи
Ак Берметке кеп айтты,
Ачууланып көп айтты.
Анда Ак Бермет ойлоп мамындай.
«Илберче изин көмөйүн,
Ишенер бекен жалгызга.
Мен Берметиң эмес деп
Башкача жооп берейин;
Байкап калды, жубарым!
Дагы балдыз болуп көрөйүн».
— Айланып ордок конбосо,
Айдың чалкар көл эмес,
Адамга жаман сүйлөчү,
Жезде, акылсыз бала сен эмес,
Артылып камчы чапкандай,
Ачууланып айткандай,
Аларың Бермет мен эмес.
Кайрылып өрдөк конбосо,
Карайган дайра кол эмес.
Капшытка келген балдызга,
Кайраттанып айткандай,
Кайталап камчы чапкандай,
Менин калп жеримди тапкандай,
Калың айдап мал берген,
Кадимки Бермет мен эмес.
Кантесиң, жезде, абайла!
Бул сөзүңүз эп эмес
Өргөөнүн турам сыртында,
Аларың Бермет сулуу кыз,
Өзүнүн конуш журтунда,
Көк жалдын уулу, жездеке!
«Ушул Бермет экен», — деп,

Көрүнгөнгө жүлкүнба.
Ак кайың, терек кырчында
Картаңды бузук деп айтсам,
Кайраттанып турсуң да,
Көңүлдү кайгы-муң кылба!
Көрөм деп келген балдыздын,
Көңүлүн, жезде, сындырба.
Балдызы менен урушуп,
Байкабай айтып бир сөздү,
Уккан элге дүң кылба.
Ак Бермет мында келе элек,
Ачууланып сүйлөдүң,
Жезде улам текеп өйдөлөп.
Кадыркеч Бермет мен эмес,
Анчалык какшык айтпа керелеп.
Ак Бермет жана мындай деп,
Айткан сөзүн ойлонуп
Асылы жалгыз Саринжи
Акыл ойлоп — толгонуп,
Абайлабай сөз айтат:
— Ар сөздүн жөнүн билбейсиң,
Алыстан келген биздейдин
Арасын бөлүп сүйлөйсүң;
Чынында Бермет сен болсоң,
Көңүлүңдө сүйбөйсүң;
Кайманача качасың,
Кашыма неге келбейсиң?
Аңырлар учат асмандап,
Аңкасаң дарыя көл мында
Атадан калдым мен жашта,
Ак Бермет, сен деп келдим да,
Анчалык сөздү узартпай,
Айтышпай, Бермет, кел мында.
Каркылдап учат каз өрдөк,
Карды ачса кумдуу көл мында.
Кайгырган жалгыз баламын,
Кадыркеч, Бермет, сен үчүн
Калың айдап келдим да;
Кары-жашка баа бербей
Кармашып сөзгө жаа бербей
Кантесиң, Бермет, кел мында
Жанагы сөздү уккан соң
Бермет жаман шашты, уялып,
Эшик ачып жеңеси,
Бермет кирип келди буралып:
— Күрбулук менен айткан сөз,
Кулагыңда калбасын;

Кубалап үйгө киралбай,
Күр эле айткан далбасым.
Бар экен улуу агаңыз,
Көңүлүбүз — жибек, жанабыз.
Эркелеп өсүп чоңойгон,
Эңсеп жүргөн балабыз.
(Кайтарып жооп каарына
Жаман көрүп Коңурбай,
Отурсунбу кошулуп,
Келини келсе жанына),
Кечип кой, баатыр, күнөөмдү.
Сырттагы айткан сөздөрүн,
Кечиргин деп тиленди.
Жанына келди жалгыздын,
Башка сөз токтоп түгөндү.
Энди ойлоду эки жаш —
Эркиндеп ойноп күлөрдү.
Эшиктен кирди созулуп,
Кабыргалап чымчышып
Өз теңине кошулуп,
Колтукташып кол салып,
Кошулду Бермет теңине,
Ак Бермет сулуу периге.
Коңурбай жүрөт кайгырып.
«Кайдан билди кургур?» — деп,
Берметтин айткан кебине.
Берметтин сөзү ырас го,
Башынан Коңур чогулткан,
Бир далай сөздү көөнүнө.
Хан Бөкөйгө сөз тапса,
Кара нээт Коңурбай.
Кайтмакчы шашып элине.
Күйүп кетип Ак Бермет,
Түшүнгөн болчу жөнүнө.
Жанын Курман кылбайбы,
Жанында жалгыз бегине.
Оюнан чыкпай, Саринжи —
Ойлоп жүргөн жүрөгү.
Оюнда теңи табылып,
Берметтин орундалды тилеги.
Бел куда болгон атасы —
Берметтин ушул күйөөсү,
Баркына жетпес жан болсо,
Башканы Бермет сүйөбү?
Эки теңтуш баш кошуп,
Эзилишип жүрөгү.
Эшикке чыкты Коңурбай

Жаман көрүп ал жүрөт,
«Менин сырымды кайдан билди?» —
деп
Душман эмес тим эле,
Тууганды душман деп айткан.
Бул Ак Берметтин тили эле.
Ак Бермет үйгө киргенде,
Кыз да болсо сүрү бар,
Коңурбай сыртында батпай жүрдү эле.
Эңсеп жүргөн эки жаш,
Баш кошушкан түн эле.
Каалаган жалгыз Саринжи
Кашындагы Ак Бермет,
Карачанын жалгыз кыз,
Капаста — тоту, гүл эле.
Каш карайып күн батты
Кайталык деп үйүнө,
Ак Бермет жеңесине кеп айтты.
Акырын чымчып алдыртан,
Кетели эми деп айтты.
Жеңеси анда мындай дейт;
— Кагылайын чырагым,
Калды жакпай ушул сөз —
Каңгырап жалгыз калбайбы,
Каалаган курдаш ынагың?
Кетели десең — кош айтыш
Келген издеп балага,
Кеп билбеген кишидей
Кетпейлик таштап талаага,
Эңсеп келген Саринжи
Эбин тапса изденер
Өзүң турган калаага
Акылдашып, сүйлөшүп
Айтып көрчү коштошуп,
Менин айлансын жаным садага!
Дайынын айтпай биз кетсек,
Талаада калып турбасын,
Капаланып калбасын,
Каалап келген курдашың.
Арага нечен конушуп,
Атайы келген издешип,
Алтыным, сенин бир башың;
Ай караңгы түюк жол,
Балалык кылып бастырса,
Калааны баккан сакчылар,
Башка адамдай кылбасын.
Баргыла десе кетелик,

Бала да болсо Саринжи
Сен барып баш кошо турган
Муңдашың.
Жеңенин сөзүн макул деп
Ак Бермет анда ойлонду,
Жеңе, бул сөзүңүз акыл деп.
Жеңесине сүйөнүп
Эшикке чыгып Ак Бермет,
Күлүп-жайнап, жаркылдап,
Күмүштөй тиши жалтылдап.
«Күйөөңдү бери чакыр, — деп, —
Башкалар жөнүн билбесин,
Балдыз, жеңе чуулдап,
Ушуну да сөз кылып,
Уккандар айтып жүрбөсүн».
Жеңеси кирди чакырып:
«Журчу эшикке, чырак, — деп, —
Кетсем деп үйгө кеталбай,
Курбуңуз күтүп турат, — деп, —
Эшикке чыгып, кош айтып,
Унчукпай кетсек уят, — деп.
Эшик ачып жамынып,
Алып чыкты жеңеси,
Саринжи жалгыз баланы.
Ошондо эстүү киши экен
Бермет — Карачанын карагы.
Ак Бермет менен Саринжи,
Акылдашып турганда,
Жанына бирөө барабы?
Анда Бермет кеп айтат:
— Кош айтышкын жеңебиз,
Жакшы жатып, жай уктап,
Биз эртең менен келебиз.
Кашыма түрбай кетти деп
Капаланба, төрөбүз
Эми биз үйгө кетебиз...
Ата-энеден жоопсуз,
Ылайык эмес Берметтин
Бүгүн мында турганы.
Бел куда болгон атасы
Берметтин сүйгөн курбалы...
Балалык пейлиң козголсо,
Калаага баргын бастырып,
Каракчылар тоспосо.
Кабарын сакчы билчү эле,
Карайган сазда каз-өрдөк,
Караңгыда чуулдап,

Кишини көрүп боздосо
Баары тең дабыш салчу эле.
Калааны баккан сакчылар
Ким болсо кармап алчу эле.
Карача хандай атаңдын,
Алдына айдап барчу эле.
Улукка минтип суратып,
Уят кылып салчу эле.
Калааны сырттан бакчу эле,
Каалганын көзүндө
Кара кулпу салышып,
Кайтаруучу жатчу эле.
Калага кирсең бастырып,
Урулуу акыр, жез мамы
Байлагын бекем жоргону.
Кашымда турат көрөсүң
Кайнатаң Карача турган ордону.
Кийизин аппак кылдаган,
Аялдан чыккан иштүүлөр
Алыстан көрүп сындаган,
Үй кырчоосу жибектен,
Бермет-шуру бастырып
Чачыгын чаян чырмаган,
Баш чалгычы жибектен,
Баканы болот, сары жез
Түндүгүн түртүп тиреткен.
Алтын эшик, каалга
Ачкычы нагыз болоттон,
Үзүгү манат түрдөгөн,
Кайнатаңдын ак ордо,
Кара аламан кирбеген.
Жүк бурчу — бакан ачалуу,
Купасын¹ чапкан дилдеден.
Туурдуктун башына,
Туташ баркыт чийдирген.
Аялдан уста жыйдырып,
Кол өнөрүн билдирген.
Оймочу оюп түр салган,
Оң капшытта керебет,
Ага кайната-энең тынч алган.
Ак чийге жибек чырматып,
Чачыкка алтын курчаган.
Алтын эшик, каалга
Ачып үйгө киргенде;
Текөөрү болот-темирден,

¹ Купа — кырчоо деген мааниде.

Колдо жүрүп семирген,
Туурга конуп түлөгөн,
Башкасы колго алчу эмес
Атаңдан бөлөк бүлөдөн,
Алты түлөк ак туйгун,
Атаңдын эрмек кылган кушу бар.
Кош коңгуроо, жекесан
Тийип койсоң шаңгырап —
Адамча сүйлөп балдырап,
Ага тийсең, Саринжи,

Өзүңдү, бир уятка калтырат.
Ак тукаба көшөгөм,
Атилес, шайы төшөгүм.
Акылың болсо табарсың,
Жалгыз, айткан сөздүн кезегин.
Кош, аман бол! — деп айтып,
Колунан кармап көп айтып,
Жеңеси колдон жетелеп,
Жүрүп кетти Ак Бермет,
Ыраазы болор сөзгө деп.

«ЭР ТАБЫЛДЫ» эпосунан үзүндү **Актан Тыныбековдун айтуусу боюнча**

Эми сөздү Табылдыдан угалы: Табылды, Элдиярды колтуктап аткарып, кол кармашып коштошуп Нарындын башы Кара-Ташта жалгыз жатып калган. Кара-Суунун боюнда калың токойдун жээгине Арчаторуну танап жип менен аркандап коюп, Алмабашты октоп кылычын жанына коюп, ак каңкы жастап башына, ак тердик салып астына, чалап чайкап ичип жата берген.

Күндөрдөн күн өтүп, беш күн, беш түн өтүп алтынчы түн болгондо — эси эндиреп, жарааты күчөп, жаны кысталып арман кылып айтканы:

— Атаңдын көрү дүнүйө,
Арбыды жараат күнүгө.
Агын суунун боюнда,
Агарган таңды көрө албай,
Арманым айтып жатамын,
Айсыз караан түнүнө.
Алдадан жардам болбосо,
Азаптуу менин үнүмө.
Же угулбайт үнүм элиме...
Эгемден жардам болбосо,
Жан кыямбы жалдырап,
Ээн талаа жеринде.
Айбан да болсоң жаныбар,
Арчатору жолдошум.
Арманын айтып эч пенде —
Адамда мендей болбосун.
Аталаш тууган болсо да,
Арбак урган куу как баш,
Кудайназар оңбосун!
Жараатым кетти чабылып,
Ашыгымдын шишиги,
Алача белге жабылып.
Жанымдагы чалапты,
Алып ичер дарман жок.
Ээн талаа эрме чөл

Жалгыз калаар мен белем.
Аймагымдан айрылып,
Элдияр качан келет деп,
Эки көзүм таңылып.
Эсим ооп турганда,
Эч көрө албай зарылып.
Атаңдын кору дүнүйө.
Эл ичинде мен болсом,
Тегеректеп турбайбы,
Эс алдырып жалынып,
Энекем байкуш турбайбы!
Мойнуна курун салынып,
Кең Нарындын боюнда,
Кечүү токой оюнда,
Калың бадал түбүндө
Кара суунун четинде.
Керез айтып калам деп —
Келбеген менин оюма.
Кыймылдаарга чамам жок,
Кубатым калбай боюма.
Катаган биздин эл кана?
Кара-Тоо коргон жер кана?
Кырк жигит, Эрмек дос кана.
Кыйналган жалгыз жаш бала,
Эрмек болор киши жок —
Ээн жатам талаада.

Чымырканып алайын,
Чындап кайрат кылайын,
Чымындай жаным чыкканча,
Чыңалган шишик жарага,
Чыдагансып турайын,
Деп, Табылды чыйралып.
Эки жагы жыйналып,
Таң атканча уктабай,
Карап жатты кыйналып.
Таң агарып сөгүлдү,
Тал, терек жарык көрүндү.
Күндүн нуру чачырап,
Жер бетине төгүлдү-
Эр Табылды жалгыздын,
Жарааты шишип чыңалып,
Жаны кейип кыйналып,
Жалдырап карап жатты эле.
Калың талдын ичинде,
Кара-Суунун четинде,
Ак-Теректин башында,
Табылдынын кашында
Күкүк куш үндү салганы.
Арасынан чубуруп,
Бирге келди балдары.
Төрт балапан ээрчитип,
Чыйпылдак деген боз чымчык,
Чогуу учуп барганы.
Күкүктү көрүп Табылды,
Күүлөнүп сөздү салганы.
Күйүтү түшкөн ичине
Табылдынын арманы.
«Күкүк-күкүк-күкүк» деп,
Күкүк салды добушун.
Күйүттө жаткан Табылды,
Күкүктүн тыңшайт обонун.
Чыдай албай үн салып,
Биле албаймын күкүк куш,
Гүлүстөн кандай болушун.
Күкүк деген обонуң,
Кулагымдан кетпеди.
Күкүк сындуу Табылды,
Күрдөөлдү элге жетпеди.
Төрт балаңдай Шайымбет,
Жалгызын санап дегдеди.
Күйүттүү дартка кез болуп,

Күймөнө¹⁰⁶ албай жапамын,
Таңдайым кургап жатамын.
Кыймылдоого чамам жок —
Жалгыздан айла кетти эми.
Жумуртка чайкап чоң кылган,
Чубалай көрпө тон кылган,
Кызыл эт багып чоң кылган,
Кырмызы бычып тон кылган.
Ак эмчегин эмизген,
Албан тамак жегизген,
Түн күзөтүп эмизген,
Түрдүү тамак жегизген.
Шекер десем — бал берген,
Суусасам шербет жал берген.
Мамыкка багып уктаткан,
Адам кылып чоңойткон,
Ар шайманым оңолткон.
Ардагым энем кайда экен?
Күкүктөй сайрап үн баспай,
Күйүттүү капас жайда экен.
Энекеме кез болсоң,
«Табылдынын үнү деп
Тар эле коргон күнү» деп,
Айтар күнүң бар бекен?
Кыз да болсо жөлөгүм,
Кыйналганда дем берген,
Кардыгач менин өбөгүм.
Уядан бирге учканын,
Айттырбай сөзүм укканым,
Эмчектеш жалгыз медегим
Эркекче кубат берерим.
Бир курсакта жатканым,
Каралды кылды бакканым,
Мен үчүн жандан кечкеним,
Билбеймин кайда кеткенин,
Чалкалмак жылкым алганда,
Табылды жөөлүп калганда,
Кырк үч буудан ат алып,
Аш бышымда жеткеним.
Жылаңайлак, жылаңбаш,
Жылкы артынан барганым.
Намысымды кетирбей,
Кыйноого башын салганым.
Кызматы менен көтөргөн,
Кырк жигиттин арбагын.

¹⁰⁶ Күймөнө албай — айыга албай, көтөрүлө албай;
оңоло албай жатамын дегени.

Калалуу колдой көрчү элек
Кардыгачтын жардамын.
Калмакты кууп артынан,
Калың олжо түшүрүп,
Калтырдым далай малдарым.
Кардыгач алып келбесе,
Карыш жерге баргандай,
Ат табалбай калганмын.
Кабылып жоонун огуна,
Калкымды көрбөй зарладым.
Кардыгач үнүн уга албай,
Калабы ичте арманым...
Жаныбарым күкүк куш,
Жатканымды көрсөңчү.
Куш да болсоң түшүнүп,
Айлыма кабар берсеңчи.
Ардагым жалгыз Кардыгач,
Агаңдын жайы мындай деп,
Айтууга туура келсеңчи.
Ажал жетип күн бүтсө,
Айлымда жатып өлсөмчү.
Чымындай жаным барында,
Чыркырап турса жанымда,
Жалгыз боорум жан күйөр,
Кардыгач жүзүн көрсөмчү.
Оозумду ачып өпкөнүм,
Көзүмдү ачып көргөнүм.
Жалгызга караан болсун деп,
Жараткан кудай бергеним.
Колун сүнүп талпынып,
Кожодон тумар тактырып.
Чоң энеси байбиче,
Ырым кылып качырып.
Бирөөнүн көзү тиет деп,
Эки жашар болгуча,
Коңшусуна бактырып,
Калкым калың той союп,
Байлардын баары бээ союп,
Кедейлер куру калбастан,
Түтүнүнө кой союп.
Этекке салып энекем,
Элден бата алганда,
Атын коюп бергин деп,
Алдына алып барганда,
Калк ичинде карылар
«Шайымбет» деп ат коюп,
Жетимге энчи мал берип,

Жесирге кийим, тон берип,
Дубана менен балчыга
Садага кылып пул берип.
Кирдүү кийим кийгизбей,
Киши үйүнө киргизбей,
Ардактап баккан Шайымбет,
Төрткө жашы толду эле,
Беш жашка кадам койдун эле,
Болуктугу баланын
Он жашардай болду эле.
Жалгыз балам Шайымбет,
Алы кандай болду экен?
Аман эсен бар бекен?
Жаныбарым күкүк куш,
Андан кабар берсеңчи.
Куш да болсоң жаныбар,
Кабар алып келсеңчи?
Баламды айтып кантейин,
Бир жашымдан бириккен,
Бир эмчек сүтүн эмишкен,
Бир төшөккө жатышып,
Тай-кулундай тебишкен.
Алты жаштан өткөндө,
Тай-кунан минип эңишкен,
Он төрт жашка чыкканда,
Кырк жигит болуп куралып,
Кылган иши сыналып...
Эл ичинде душмандын,
Куралган колун жеңишкен.
Катаган элин колго алып,
Калың элге жар салып,
Атагы чыгып даңктанып
Атамдын ашын беришкен.
Кадыр көңүл калышпай,
Ушу убакка келишкен.
Чалкалмак жылкы алганда,
Чарчабастан жоо сайып,
Калмакты сайып олжо алып,
Кайтып элге келишкен,
Каяша берген душмандын,
Катыгын туздай беришкен.
Кермеге күлүк байлаган,
Жарагын күндө шайлаган
Кекенишкен душманды,
Кез болот менен жайлаган.
Бууданын жемдеп байлаган,
Бараңдын ичин майлаган.

Баш талашкан душманды,
Балтыркандай жайлаган.
Жазасын жоонун бермекке,
Кырк баатыр бир чыкканбыз,
Казат кылып келмекке.
Кабарга кетип Эрмек жок,
Кайтканы кайра келмек жок.
Катаган кыргыз коп элден,
Кайрылып кабар бермек жок.
Элдияр, Эрмек досум жок.
Эч нерсе сүйөр кушум жок.
Эмне сайрап жатасың,
Жаныбарым күкүк куш,
Эл журтум түшүп эсиме,
Ичим бир жалын тышым чок.
Адамзаттан мен жалгыз,
Канаттуудан сен жалгыз.

Катагандан мен жалгыз,
Бедерлүүдөн сен жалгыз,
Бекзаададан мен жалгыз.
Уядан учса балапан,
Убара баары тең жалгыз,
Ушундай арман айтуучу,
Убайым тарткан кем жалгыз.
Канатыңа кат жазсам,
Куйругуңа мөөр бассам,
Катымды алып көтөрүп,
Кара-Тоону сен ашсаң.
Катымды берим элиме,
Кабарын алып тез кайтсаң.
Кайыптан жардам болду деп,
Канагат кылып мен жатсам.

